

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

15
KZEVICZY

Az

indulismus kora

Magyarországon,

—————

N M

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

AZ
ABSOLUTISMUS KORA
MAGYARORSZÁGON

1849—1865

IRTA

BERZEVICZY ALBERT

HARMADIK KÖTET

Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT
magyar irod. intézet és könyvnyomda
KIADÁSA

MAGYAR NEMZETI MUZEUM
ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁRA

OLVASÓTERMI KÉZIKÖNYVTÁR

08.755

KIKÖLCSÖNÖZNI NEM SZABAD

FRANKLIN-TÁRSULAT

AZ
ABSOLUTISMUS KORA
MAGYARORSZÁGON

1849–1865

IRTA

BERZEVICZY ALBERT

HARMADIK KÖTET

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

magyar irod. intézet és könyvnyomda

KIADÁSA

88976

SA

ABSOLUTISZMUS KOR
MAGYARORSZAGON

1849-1867

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

610500

610

~~08755~~

M. N. MUSEUM KÖNYVTÁRA
I. Nyomt. Novevuknapló
1933 év. 36 SZ.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA. — 1932.

Wasotorem

BEVEZETÉS.

Művem e kötetének közrebocsátását néhány bevezető szóval kell kísérem, mert annak tartalma s az a körülmény, hogy a kötet nem hozza még a mű végét, szemben az első és második kötet bevezetésében mondottakkal, magyarázatot igényel.

Az első kötetnek, mely 1921 karácsonyára jelent meg, bevezetésében közölvén az egész mű tervét, azt mondtam, hogy a kötetek száma «valószínűleg» három lesz. Az 1926. októberében megjelent második kötethez fűzött bevezetésben is jeleztem, hogy «még egy harmadik kötetnek kell megjelenie, mely az 1859. év végétől az 1865-i országgyűlés megnyitáig terjedő korszak eseményeit és viszonyait lesz hivatva az első kötetben megjelölt hét részben tárgyalni».

Ettől a tervtől most eltérni voltam kénytelen. Egyfelől nem akartam tovább késleltetni a könyv megjelenését, miután a második kötet közrebocsátása óta már hat év telt el, s így a további késedelem kételyeket támaszthatott volna a mű folytatása iránt. Másfelől az előbbieknél sokkal mozgalmasabb s eseményekben gazdagabb 1860—61-i évek feldolgozandó anyaga kezeim alatt oly nagyra duzzadt, hogy azzal egy kötetet megtölthetni véltem s nem is lettem volna képes — a haladó korral úgyis mind lassúbbá váló munkámmal — az egész még hátralevő anyagot egyetlen kötetbe belészorítani.

Az anyagnak ez a némileg váratlan felduzzadása okozta azt is, hogy művem eredeti tervétől eltérni s az előbb tizennyolcra tervezett részek számát húszra emelni voltam kénytelen.

Az eredeti terv szerint a harmadik kötetben feldolgozandó anyag felosztását ekképen gondoltam el: XII. rész: A protestáns pátenstől az októberi diplomáig; XIII. rész: A februáriusi pátenstől, az országgyűlés és az újabb provizórium elrendelése; XIV. rész: Abszolutizmus változott formában; XV. rész: A kiegyezés felé; XVI. rész: Az emigráció az olaszországi háború után; XVII. rész: Gazdasági és társadalmi élet a hatvanas évek első felében; XVIII. rész: Irodalom és művészet a hatvanas évek első felében.

A XIII. rész kidolgozásánál állott elő a nehézség; annak az eredeti terv szerinti anyagát egyetlen részbe foglalni teljesen lehetet-

lennek bizonyult; de a XIV. rész is túlhosszúvá alakult volna, ha abban az úgynevezett, «provizórium» korszakát, az októberi alkotmány felüggesztésétől (1861. november) egészen a Schmerling uralmának megrendüléséig tárgyalnom kellett volna. Ezért vált szükségessé e két rész helyére négyet iktatni ily beosztással: XIII. rész: Az októberi diplomától a februáriusi pátensig; XIV. rész: A februáriusi pátentől az országgyűlés feloszlataáig és XV. rész: A Schmerling=provizórium berendezkedése. Az utolsó öt rész beosztása azután változatlan marad, csak a részek száma változik: az eredeti terv szerinti XIV. rész XVI=ik résszé, a XV=ik XVII=ikké, a XVI=ik XVIII=ikká, a XVII=ik XIX=ikké s a XVIII=ik XX=ikká változik.

Ez a kötet csak a XII—XV. részt hozhatja; a hátralevő öt részt, melynek anyaga részben már szintén föl van tárva s melynek kidolgozásához haladéktalanul hozzáfogok, — ha a gondviselés kedvez életemnek és munkaerőmnek, — egy negyedik kötetben remélem közrebocsáthatni.

E kötet kidolgozása közben egy megrendítő esemény kutatásaim fölötté értékes forrásától fosztott meg. Mikor munkámhoz hozzáfogtam, az osztrák belügyminisztérium levéltára, melyből bőven merítettem anyagot, e minisztériumnak a Judenplatzon levő régi palotájában volt — nem éppen kedvezően — elhelyezve. Később e levéltárt a Ringen levő, a hetvenes évekből származó igazságügyi palotába vitték át, ahol az mindenesetre kényelmesebb, hozzáférhetőbb, modernebb elhelyezést talált. Ottani kutatásaimmal éppen az 1860. év végéig értem, mikor 1927. júliusában az emlékezetes bécsi zendülés alkalmával a kommunisták ezt az igazságügyi palotát fölperzselték. A földszinten elhelyezett levéltár is a lángok martaléka lett s a levéltári igazgató közlése szerint abból az anyagból, melyet nekem használnom kellett volna, alig maradt meg valami.

Így az 1861. évtől kezdve munkámnál ezt a forrást teljesen nélkülözni kellett. Szerencsére az 1860=i októberi diploma visszaállítván a magyar kancelláriát, mely az osztrák belügyminisztérium, illetve «államminisztérium» Magyarországra vonatkozó hatáskörét majdnem egészében átvette, a veszteségért nagyrészen kárpótol a kancelláriai levéltár használata, melyet rám nézve megkönnyít az is, hogy azt az újabb megállapodások értelmében bekebelezték a Budapesten levő Magyar Országos Levéltárba.

Az újabban érvényesülő irányzattal szemben, mely «szellemtörténet» jelszava alatt az események történetét a szellemi élet fejleményeinek tárgyalásával egybekapcsolandónak véli, talán igazolni tartozom azt, hogy a hatvanas évek történetében is ragaszkodom ahhoz a rendszerhez, melyet az ötvenes évek tárgyalásánál az első két kötetben követtem, t. i. a politikai történettől különválasztva tárgyalom úgy

a gazdasági, mint a társadalmi és szellemi élet jelenségeit. Ezt kellett és kell tennem nemcsak azért, mert a két első kötetben követett rendszert a harmadikban és negyedikben meg nem tagadhatom, hanem azért is, mert meggyőződésem szerint ezeknek együttes tárgyalása szükségkép felületességet eredményezne és megnehezítené a korszaknak minden oldalról való kellő megvilágítását.

Egyébiránt ha már szellemtörténetről beszélünk, megvallom, azt tartom, hogy szellemtörténeti szempontból alig képzelhető érdekesebb és tanulságosabb jelenség, mint, az amelyet ez a kötet tár fel: a Deák Ferenc 1861-i szerepe, amikor ő meggyőződése szilárdságával, tudásával, dialektikájával és bámulatosszuggesztív erejével minden anyagi hatalmat nélkülözve mégis irányítójává lett a politikai eseményeknek és a világ közvéleménye előtt már akkor diadalra vitt egy ügyet, melynek a hatalommal szemben való diadalát lassan érlelődve csak négy évvel később látjuk.

Megjegyzem még, hogy e kötet anyagából a Budapesti Szemle 1927—1932-i évfolyamaiban közöltem már egyes részleteket, ismereteseül annak, amit e könyv hoz. Ilyen tanulmányaim voltak: Az októberi diploma előzményei; A gr. Teleki László tragédiája, A februáriusi pátens keletkezése, Az 1861-i országgyűlés vége és A Schmerling-provizóriumot megelőző utolsó alkotmányos küzdelmek.

Úgy mint az eddigi kötetekben, itt is rövid szemlét akarok tartani azok fölött az újabban megjelent irodalmi művek fölött is, melyek a művemben már letárgyalt korszakra vonatkoznak, valamint azok fölött, amelyeknek e kötet megírásánál leginkább vettem hasznát s melyek a megelőző bevezetésekben még említést nem találhattak.

Az előbbi csoportba tartozik különösen Kempen tábournok, rendőrmiszter naplója, melyet (német nyelven) Jos. Karl Mayr rendezett sajtó alá s amely utólagos, teljes igazolását nyújtja annak, amit a Kempen—Grünne=féle mellékkormányról művem II. kötetében mondtam. Fontos adalékokat tartalmaznak szintén a már letárgyalt korszakra nézve Ferenc József császár és királynak anyjához intézett levelei is, melyeket dr. Franz Schnürer adott ki (németül) 1930-ban s melyeknek még e kötet írásánál is némi hasznát vehettem. Ide sorolhatók továbbá: Hajnal István 1927-ben megjelent könyve: A Kossuth=Emigráció Törökországban (I. kötet), Horváth Jenő: Kossuth Lajos és Anglia 1848—49-ben, a M. Külügyi Szemle 1932-i áprilisi füzetében; Hankiss János: Victor Hugo és a magyar emigráció, a Tört. Szemle 1926-i évfolyamában; Szinnyi Ferenc: Novella= és regény=irodalmunk az abszolútizmus korának elején (1929), Voinovich Géza Arany=életrajzának II. kötete (1931) és Leo Pollini: Mazzini e la rivolta milanese del febbrajo 1853 (1930). Könyvem már sajtó alatt volt, mikor Károlyi Árpád hatalmas, kétkötetes műve megjelent,

mely gr. Batthyány Lajos perét minden összefüggéseivel, okmánytár kíséretében végérvényesen föltárta.

E kötet megírásánál — a már az előbbi bevezetésben említettek kivül használtam a következő műveket : Arrigo Solmi : *Il risorgimento italiano*, 1919. Asbóth János : *Jellemrajzok és tanulmányok 1892*. Friedjung : *Benedek's nachgelassene Papiere 1901*, *Verhandlungen des verstärkten Reichsraths* (hivatalos kiadvány 1860=ból) ; Pulszky Ferenc : *Deák Ferenc, jellemrajz, 1876* ; Lukács Móric akadémiái emlékbeszédje *Teleki Lászlóról (1861)* és *Emlékezései ugyanarról a Szegedi árvízkönyvben 1880* ; Kalmár A. : *Teleki László tragédiája : Magyar Figyelő 1911. okt.* ; Podhorszky György : *Csehek és tótok : Budapesti Szemle 1918. febr.* ; Concha Győző : *Eötvös és Montalembert emlékezete : Budapesti Szemle 1910* ; Kecskeméthy Aurél : *Vázlatok egy év történetéből 1862. Magyar alkotmányos mozgalmak 1860, Müller Gyula kiadása ; Tewrewk—Pallaghy Attila : Az esztergomi tanácskozmány 1860=ban, 1925 ; Névtelen : Dreissig Jahre aus d. Leben eines Journalisten 1894 ; Lukinich Imre : Teleki László életéhez, Budapesti Szemle 1928 ; Unsere Zeit 1862 : Gr. Ladislaus Teleki ; Angyal Dávid : Teleki László tragédiája : Magyar Figyelő 1911 ; ugyanattól : Lord Loftus és Széchenyi, Budapesti Szemle 1927 ; ugyanattól : dr. Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése 1926 ; Csengery Antal hátrahagyott iratai 1928 ; Ráth György : Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában 1861 ; B. Eötvös József : Die Sonderstellung Ungarns vom Standpunkte der Einheit Deutschlands. 1860 ; Névtelen (Ludasi) : Drei Jahre Verfassungstreit 1864 ; Divéki Adorján : Magyarok és lengyelek a XIX. században : Budapesti Szemle 1918 ; Ferenczi Zoltán : B. Eötvös József (Tört. Életrajzok) és Georg Stratimirovič : Was ich erlebte.*

Ezekhez járultak a kiadatlan levéltári anyagon kivül a hivatalos törvénytár, az 1861=i országgyűlés naplója és irományai, valamint a napilapok közül különösen a *Pesti Napló 1860—1862=i évfolyamai*.

Végül kedves kötelességet teljesíték, midőn meleg köszönetet mondok tanulmányaim szíves előmozdításáért dr. Bittner udv. tan. úrnak, a bécsi áll. és udv. levéltár igazgatójának s dr. Gross aligazgató úrnak, úgyszintén dr. Stritzkó Rudolf úrnak, az osztrák belügyminisztérium levéltára igazgatójának, továbbá Károlyi Árpád, Csánki Dezső, Lukinich Imre és Jakubovicz Elek tisztelt akadémiái tagtársaimnak. Őszinte elismeréssel és köszönettel tartozom a Franklin-Társulatnak is azért, hogy a jelen nehéz könyvkiadási viszonyok közepett művem kötet-számának megszaporításába készségesen beleegyezett.

Budapest, 1932. szeptember havában.

B. A.

XII. RÉSZ

A PROTESTÁNS-PÁTENSTŐL
AZ OKTÓBERI DIPLOMÁIG

Országos Széchényi Könyvtár

I.

(A protestáns=pátens hatása meglepi a kormányt ; a kézsmárki ág. ev. egyházgyűlés, Zsedényi beszédje, egyhangú határozat a pátens ellen ; a kormány állásfoglalása, vizsgálat és kérdőrevonás. Újabb protestáns gyűlések, Tisza Kálmán beszédje Debrecenben ; mindenütt ugyanaz a határozat. B. Hübner rendőrminiszter emlékirata a magyar kérdésben, s azonnali elbocsátása ; b. Thierry lép helyére. Albrecht főherceg riasztó jelentése ; felszólalásqk a magyar tan nyelv érdekében ; koronatanács a magyar kérdésben, mely eredménytelen marad ; Nádasdy, Albrecht főherceg minden engedmény ellen nyilatkoznak. A hercegprímási jubileum pohárköszöntői miatt újabb riadalom, kérdőrevonások. A protestáns ügy általános nemzeti ellentállást vált ki ; a miskolci gyűlés ; a pesti ev. conventet a rendőrség feloszlatja, de a határozatot meghozzák ; a sajtó bátor hangja. A kormány nehéz helyzete külpolitikai és pénzügyi téren ; a zsan-dárság katonai szervezetét fenntartják. Zsedényi és társainak közcsendháborítás miatti pere és elítéltetése. 1859. szeptember—december.)

Jeleztük már e mű VIII. részének befejezésében,¹ hogy az 1859. szeptember hó 1-éről és 2-ikéről keltezett úgynevezett protestáns=pátens és az azt végrehajtó rendelet a maga tartalmánál és természeténél fogva minden emberi előrelátás szerint nemcsak a közvetlenül érdekelt magyarországi egyházak, hanem az egész nemzet részéről is csak visszautasítással találkozhatott s csak növelhette az országban az elvesztett olaszországi háború és a Bach bukása óta amúgy is erősen nekibátorodott ellenzéki szellemet.

Annál megfoghatatlanabb a kormányzat rövidlátásból és makacsból eredő e lépése, mert hiszen tudjuk, hogy a Rechberg=miniszterium már első megalakulásától fogva arra látszott igyekezni s ez irányban folytatott is bizalmas tárgyalásokat előkelő magyar politikusokkal, hogy a magyarországi elégedetlenséget lecsillapítsa s e végből az engedmények terére is lépjen ;² tehát a saját céljai érdekében is kerülnie kellett volna minden oly újabb rendszabályt, mely ezt az elégedetlenséget csakis fokozhatta.

Hogy a tárgyalások fonalát elejteni nem akarták, arról tanuskodik b. Hübner rendőrminiszternek szeptember 14-ről gr. Dessewffy

¹ II. köt. 251. l.

² U. ott. 238. s köv. l.

Emilhez intézett levele,¹ melyben öt gr. Rechberg miniszterelnök nevében is meghívta október 6-ka táján Bécsben tartandó újabb bizalmas értekezletre, mert a minisztereknek «nagyon szívükön fekszik» a «Magyarország állapotait illető nagy kérdések» rendezése, s gr. Goluchovsky belügyminiszter is «igen nagy súlyt helyez rá» hogy az ő nézeteit megismerje.

Dessewffynek kellett válaszában² a kormányt a felől felvilágosítania, hogy újabb Bécsbe menetele céltalan volna, mert augusztus közepe óta, mikor utólszor tanácskoztak, a helyzet teljesen megváltozott. Mint oly tényeket, melyek e változást előidézték, a kormány augusztusi «programm»-ját, Goluchovsky körlevelét, a községi törvény ügyében elhatározott eljárást, a protestáns pátens kibocsátását és a tirolai országos szabályzatot említi Dessewffy, mely utóbbi kétségtől elözményül szolgál a magyar országos képviselőnek is rendeleti úton való szabályozására.

Hübnernek ugyan sikerült Dessewffyt a teljesen szabad nézetnyilvánítás lehetősége iránt megnyugtadni s ő és társai: Jósika, Szécsen és Mailáth fel is utaztak Bécsbe, de a tanácskozásoknak, valamint a Szögyény ez időben folytatott értekezéseinek és benyújtott terjedelmes emlékiratának³ semmi eredményök sem lett, részint a Hübner távozása, részint a miatt, mert időközben a pátens elleni mozgalom oly mérveket öltött, a minőket valószínűleg Dessewffy sem látott előre.⁴

Még szeptember hó 14-én a bécsi Ostdeutsche Post úgy magasztalta a Thun pátensét, mint amely szerint a magyarországi protestáns egyházak nagyobb szabadságok élvezetébe lépnek, mint a minőket Németországban bírnak; csak éppen azt felelte, hogy ezáltal kiküzdött, törvényben biztosított jogaik lettek bármikor megvonható császári kegyadományal pótolva.⁵ A zsandárság főnöksége pedig még később is úgy vélekedett, hogy a pátens tulajdonképpen mindkét érdekelt felekezetenél eleinte hálás elismeréssel találkozott, s hogy a konventek heves vitáit csak az ellenzékeskedés idézte elő, mert valódi jogosultságuk nincs.⁶

Az első csatakiáltás a Tátra aljáról, a szepességi Kézsmárkról hangzott fel, ahol szeptember hó 27-én az ág. evang. tiszai egyházkerület

¹ Kónyi: Deák F. beszédei II. 449—450. l.

² Szept. 23-ikáról u. ott.

³ Emlékiratai: II. köt. 148. s köv. l. 242. s köv. l.

⁴ J. Redlich: Osterr. Staats- u. Reichsproblem. I. köt. 2. rész. 177. l.

⁵ Beksics: Fer. József kora. (Mill. Tört. X. 526. l.)

⁶ Bécsi Haus-Hof- und Staats Archiv (ezentúl így jelezve: H. H. S. A.) Gensdarm Départ. 1859. okt. 31-i jelentés. — Zsoldos Ignác egyébként megbízható följegyzéseiben (Akad. kéziratár) azt a merész állítást kockáztatja, hogy Székács pesti ev. superintendens a pátens megjelenésekor nem találta elfogadhatatlannak, s hogy tervezetén Török superintendens is dolgozott.

közgyűlését tartotta. Mindjárt elsőként szót kért Zsedényi Ede, az aulikus gondolkozásáról ismeretes udvari tanácsos, mint a szépeességi hat szab. kir. város képviselője s mint égető kérdést szóba hozta a pátenst, különösnek mondván, hogy mikor a protestáns egyház ügyei rendezésére zsinatot kért és várt, most e helyett pátenst kap. A három év előtt a minisztériumban készült s az egyes hitközségekkel és a kerületi gyűlésekkel közölt tervezetet valamennyi egyházközség és mind a nyolc protestáns egyházkerület egyhangúlag félretette s Ő Felségét arra kérte, hogy az egyházzervezést bízza az összehívandó zsinatra ; most, a zsinat összehívása nélkül, ugyanaz a tervezet némi módosításokkal mint pátenst bocsátatik közre. Ez az eset a magyar protestáns egyház történetében szokatlan s a szónok, mint «mindenkor hű jobbágy», e hűségét legjobban véli őszinteségével bizonyíthatni, akkor, mikor még elhárítható a harc, melybe a magyar protestantizmus történetét és jogait nem ismerő kormány belébocsátkozott. Mint protestáns, köteles vezér-elvéül vallani azt, hogy a protestánsok az 1791 : XXVI. tc. értelmében pátensekkel nem kormányozhatók s csak olyan egyházi szervezetet ismerhetnek el érvényesnek, melyet a törvényesen választott zsinat terjeszt legfelsőbb helyben hagyás alá. E pátenst pedig nemcsak hogy az 1791-i zsinati törvényt el nem fogadja, hanem annak ellenkezőjét rendeli. Egyébiránt ama zsinati munkálat 68 év alatt tényleg elavulván, okvetetlenül egy új zsinat vizsgálata alá bocsátandó.

A legfelsőbb felügyeleti jognak — szónok felfogása szerint — az 1791-i törvény értelmében csak negatív természete van : a zsinati végzések csak vagy helyben hagyhatók, vagy visszavethetők, de a felügyeleti jog címén jogszabályokat a kormány a protestáns egyház számára nem alkothat. A pátenst rendelkezései azonban érdemlegesen is ellenkeznek a protestánsok autonómiájával, úgy amint az az idézett törvényben biztosítva van ; ellenkeznek különösen a tankönyvek, a tanrendszer s a tanerők választása tekintetében. A mostani állapot szerint magyar ifjak magyar történelemre rendszeresen és magyar nyelven nem taníthatók ; a protestánsok felekezeti iskolái a törvény értelmében semmi esetben sem lehetnek magániskolák. Hasonlóképpen a megválasztott papnak és tanítónak beiktatás előtti köteles bejelentése is ellenkezik az évszázados gyakorlattal. A konventek üléseinek a nyilvánosság előli elzárása is ellenkezik a protestáns hit alapelveivel ; a generális konferencia fölött álló egyházi törvényszéket sem ismer a protestáns egyház. A superintendentiáknak a pátenstben foglalt új beosztása szintén az egyház tiltakozása ellenére történt és roppant aránytalanságokat szül a lélekszámban. A superintendentiának helyhez kötése is ellenkezik azzal az elvvel, hogy a superintendentus, mint «primus inter pares» lelkészi foglalkozásától meg nem válhatik ; a superintendentus ne legyen bürokrata, hanem tartsa fenn a kollegialitást lelkészársai-

val. Legsajnálatosabb, hogy a zsinati rendezés oly távolra tolatik, hogy provizóriumra van szükség, melyet a pátens kelte utáni napon kibocsátott rendelet szabályoz. Ezt a provizóriumot azonban, mely még a zsinati választásokra nézve ismeretlen új rendelkezéseket is tartalmaz, a protestánsok el nem fogadhatják, inkább készek a mostani kivételes állapotban megmaradni, mintsem elismerni, hogy vallási és egyházi ügyeiket zsinat nélkül, kormányrendeletekkel lehet elintézni. Ezek szerint Ő Felsége kérendő, hogy a pátens végrehajtását felfüggeszteni méltóztassék, míg az egyházalkotmány ügyében zsinat határozhat, mely zsinat mielőbb összehívandó, addig pedig a protestáns egyházak 1848 előtt élvezett jogaikba visszahelyeztessenek.

Zsedényinek ez az indítványa nyomban «egy szívvel, egy lélekkel, egyhangúlag» elfogadtatván, a gyűlés elhatározta, hogy az ez indítvány értelmében szerkesztendő kérvény hozzájárulás végett a többi egyházkerületekkel közöltessék, s szükség esetében a két protestáns egyház közös küldöttséggel járuljon az uralkodó elé.¹

A kézsmárki gyűlésre vonatkozó jelentésekkel a miniszterek értekezlete október 6-ai ülésében foglalkozott.² A kultuszminister, gr. Thun kijelentette, hogy ő «előre látta», hogy a protestáns egyházi alkotmány nem lesz ellenkezés és küzdelem nélkül keresztülvihető, s hogy ezzel az ügygel a politikai agitáció érdekében vissza fognak élni. Sajnálja, hogy a pátensben eredetileg benne foglalt szakasz, mely szerint konventek ezentúl már csak a pátensben foglalt módzatok mellett hívhatók össze, mint magától értetődő, mellőztetett; ez most jó feyverül szolgálna. Mindazonáltal így is kétségtelennek tartja, hogy ezen túl a hasonló konventek törvényteleneknek lesznek tekintendők s mint ilyenek kezelendők. Ha a kézsmárki konvent a pátens kibocsátása előtt hivatott össze, kötelessége lett volna csak a már eredetileg napirendre tűzött ügyek tárgyalására szorítkozni, de a pátens visszautasítására semmiesetre se volt joga. A minister szándéka a helytartóságokat ily értelemben utasítani, Ő Felségét pedig máris kérte, hogy a benyújtandó kérvényeket a pátensre való hivatkozással intézze el, illetőleg a törvénytelen konventek küldöttségeit és kérvényeit el se fogadja. Ezzel a kormány fenntartaná álláspontját és felbátorítaná a jóérlműeket, hogy a politikai tüntetésekkel szemben állást foglaljanak.

A miniszterek lényegileg mind egyetértettek Thunnal; gr. Nádasdy igazságügyminister felolvasta Zsedényinek hozzá intézett levelét, mely a felirat visszautasításának következményeire utalt. Ezeket az összes protestáns méltóságviselők lemondásában s az esetleg kinevezendő

¹ Lásd a gyűlés lefolyására és Zsedényi beszédjére vonatkozó közleményt a *P. Napló* 1859. október 4-iki, s a felirat szövegét október 6-iki számában.

² *H. H. S. A., Protocolle d. Min. Conf.*

lelkészeknek a hitközségek részéről való visszautasításában vélte megjelölhetni. Nádasdy nem hiszi, hogy idáig fejlődnének a dolgok, de ha igen, a kormánynak akkor is szilárdan ki kellene tartania álláspontja mellett, míg az ellenkezés, amely utóvégre is csak az ellenzéknek árthat, lelohad. Különben abban a nézetben van, hogy a pápens közzététele előtt összehítt konventeket, amennyiben nem helyezkednek a kézsmárkinak álláspontjára, törvényeseknek kellene elismerni. A protestáns Bruck is a hajthatatlan kitartás mellett nyilatkozott, mert abban a hitben ringatódzott, hogy a közvélemény a kormánnyal tart s ez csak ellenzéki kísérlet, mellyel szemben erőt kell mutatni. Sajnosnak találta, hogy a hatóságok oly kevésbé előrelátók és óvatosak voltak, hogy a kézsmárki gyűlés ilyenét lefolyását meg nem akadályozták. Goluchovsky belügyminiszter is hajthatatlannak mutatkozott, de adatok hiányában még akkor nem tudta megállapítani, hogy a hatóságokat terheli-e, és milyen mulasztás? Úgy Zsedényi, mint a jelen volt kormánybiztos ellen törvényes eljárás lesz indítandó; szükségesnek találták az ellenpropagandát a sajtóban, amiről Thun miniszter fog gondoskodni.

Mindjárt másnap az uralkodó saját elnöklete alatt folytatták a tanácskozást a kézsmárki eset következményei fölött; határozatba ment egy rendelet kibocsátása, melyet október 8-án meg is szövegeztek, s amely utasítja a hatóságokat, hogy csak a pápensben megállapított superintendentiákban és esperességekben engedendő meg a konventek tartása, minden más összejövetel törvénytelennek tekintendő és határozatai semmiseknek; az ily gyűlések rendőri hatalommal megakadályozandók s már összehívásuk is büntetőjogi felelősség alá fog esni. Később a kézsmárki és az időközben megtartott nagyváradi konvent elnökeinek adandó választ is minisztertanácsilag szövegezték meg.¹

Csak jóval később vonták kérdőre Siemianowsky Miksa lovag szepesi megyefőnököt, aki a kézsmárki gyűlésen a kormánybiztosi tisztet teljesítette. Igazolójelentéséből kitént, hogy ez a jó úr, aki a konventet tényleg végighallgatta, sőt az utána következő lakomában is részt vett, egy szót se tudott magyarul s idejében nem gondoskodott tolmácsról. Ezáltal abba a furcsa helyzetbe jutott, hogy mikor a lakomán felköszöntötték őt, szelíd gúnnyal még megdicsérték azért a türelméért, amellyel annyi, rá nézve érthetetlen beszédet végighallgatott. Albrecht fő kormányzó abban a véleményben volt, hogy a megyefőnök kifogástalan bürokrata, de külső szolgálatra nem alkalmas, amiért adandó alkalommal áthelyezendő volna.²

¹ U. ott. Okt. 7., 8. és 29-i konferenciák.

² Osztr. Belügymin. eln. lev. tára (ezentúl így jelezve: O. B. E. L.). 1860. jan. 27-iki 223. szám.

Thun makacssága miatt, aki mindenáron a császár akaratára való hivatkozást akarta volna a konventhatározatokra adandó válaszbba belé-
fűzni,¹ ez a rendelet csak késedelemmel, november 13-án látott
a sajtóban napvilágot;² meddő polémiája és burkolt fenyegetődzése tel-
jesen hatástalan maradt; a megindult lavinát útjában többé semmi
föl nem tartóztathatta.

Az egyházi és politikai sajtóban mind bátrabb és határozottabb
hangok emelkedtek, melyek kifejezésre juttatták azt, hogy «a magyar
protestáns egyház csak törvényes igazságot ismer és vár, nem kegyel-
met», s hogy «a kormánynak most már, látva az okozott lelki hánykó-
dást, szelíd módokat kell keresnie, hogy azok régi nyugalumukat vissza-
kaphassák.» Tisza Kálmán, Csengery Antal, az Österreichische Zeitung-
gal vitázva hangsúlyozták, hogy a pátenst nemcsak a papság, hanem a
világiak is kifogásolják.³

A kézsmárki gyűlés határozatának híre még el se terjedhetett, mikor
a reformátusok tiszamelléki gyűlése s egy debreceni bizalmas értekez-
lete már elhatározta, hogy a pátenst kerületi konvent elé fogja vinni s
csak annak határozata alapján fog rá választ adni.⁴ A tiszántúli ev. ref.
egyházkerület meg is tartotta gyűlését október 8-án s abban Tisza
Kálmán, nagyszalontai segédgondnok nagy beszédben fejtette ki a
pátens sérelmes voltát, indítványozván, hogy a kerület az ellen fel-
irattal éljen s annak átadására küldöttséget válasszon, esetleg a másik
protestáns egyházzal a közreműködés iránt érintkezésbe lépjen. Nem
akarta kétségbe vonni az uralkodó jó szándékát s e lépést csak a kor-
mány járatlanságának tulajdonította. Kimutatván, hogy a pátenst ellen-
kezik a törvénnyel, s hogy még a legkegyetlenebb üldözések idejében
se volt rá példa, hogy a protestáns egyház számára más, mint az egyház
hozott volna törvényeket, hangsúlyozta, hogy az egyház nem hagyhatja
el a történeti és jogi alapot, és nem léphet rá a nyíltparancsok és a kegye-
lem útjára. A pátenst a főfelügyeleti jog határtalan kiterjesztése által
megsemmisíti az autonómiát, megszünteti a szabad választást s a hívek
ellenőrzési jogát, szétszaggatja a kerületek évszázados kötelekeit s az
iskolák fölötti rendelkezést megvonja az egyháztól, a zsinatot nem füg-
getlen tagokból állítja össze s csupán törvényjavaslatok szerkesztésére
jogosítja. Ez a gyűlés is a pátenst visszavonását kérte, az 1848 előtti
állapot visszaállítását s a zsinatnak a régi alapon való összehívását, és
arra vonatkozó feliratát mindjárt nyilvánosságra is hozta. A fegyveres

¹ H. H. S. A. Min. Conf. nov. 3.

² P. Napló (ezentúl így jelezve: P. N.) nov. 13.

³ U. ott okt. 1. és 7., (a Protestáns lap közlése nyomán) okt. 8., 23.

⁴ Révész Imre, debreceni lelkész szept. 28-ról k. levele id. Imre Sándor-
hoz. (Imre Sándor áll. titkár szíves közlése.)

erő, melynek beavatkozására el voltak készülve, meg nem jelent; a gyűlést itt is «more patrio» lakoma zárta be sok pohárköszöntővel.¹

Komolyabb akadály nélkül tarthatta meg gyűlését s tehette közzé tiltakozó feliratát még október hó folyamán a dunántúli ev. ref. egyház-kerület is.²

Időközben a kormány még egyikét az utolsó szálaknak is, melyek a nemzet bizonyos politikai rétegeihez fűzték s a közeledést lehetővé teheték volna, elszakadni hagyta. A jó benyomást, melyet Grünne tábornoknak a főhadsegédi befolyásos állásból való, már az előzményekben említett elbocsátása tett,³ teljesen elrontotta b. Hübner rendőrmiszter egyidejű fölmentése, amelynek előzményei és okai igazolták azt a visszatetszést s azokat az aggodalmakat, melyeket e fölmentés nemcsak a vele összeköttetésben állott konzervatív politikusoknál, hanem a magyar közvéleményben is keltett.

Hübner, aki — mint láttuk — a kormány tagjai közül legfogékonysabbnak bizonyult a konzervatívok sugalmazásai iránt, velők való tárgyalásaiból merített meggyőződését egy október 19-ről az uralkodóhoz intézett emlékiratszerű jelentésben tárta föl.⁴ E jelentés a birodalom s különösen Magyarország közállapotainak és közhangulatának folyamatos rosszabbodásából indul ki, s abból, hogy Magyarország az Auszriától való erkölcsi elszakadás szélén áll, a németek és tótok is elkeseredettek, sőt Horvátországban is nagy a hidegség és ellenszenv a kormány iránt. Az események Ausztria hitelét végkép aláásták; külföldi kölcsönre gondolni se lehet. Két feladat áll a kormány előtt: Magyarország erkölcsi újra-meghódítása, s a hitel helyreállítása. Ha kétségtelen az, hogy az abszolút összpontosításnak a megelőző kormány által követett útja nem vitt jó eredményekhez, ha a császár szándéka, melyet a legfelsőbb jóváhagyással közzétett miniszteri program is kifejezett, oda irányul, hogy jövőre más út választassék, úgy most már ennek szükségessége annál sürgetőbb, mert augusztus óta, mióta a jelen kormány működésbe lépett, a birodalom belső állapota lényegesen rosszabbodott. Ezt minden jelentés és a miniszter személyes értesülései is megerősítik. Oly eszközök, melyek augusztusban még elegendőknek látszottak, ma már hatástalanok, holnap talán már károsaknak fognak bizonyulni. Magyarország ma még csak passzív ellentállást fejt ki a kormánnyal szemben; a protestáns konventek megtartása az első lépés

¹ P. N. okt. 12., 13, l. b. Kemény Zs. levelét: *Beksics*: Kemény Zs. a forradalom és a kiegyezés: 186. l.

² P. N. okt. 22., 25.

³ 1859. okt. 22-i kézirattal.

⁴ H. H. S. A. Gensd. Depart. Stimmungsrapport 1859. okt. 19. *Károlyi Árpád*, ki elsőként fedezte föl e jelentést, röviden ismerteti is annak tartalmát: *Döbl. ir. hagy.* I. bevez. 210. s. köv. l.

az aktív ellentállásra. Ha egyszer anyagi összeütközés¹ áll elő, előbb-utóbb fegyveres ellentállásra kerül a sor. A kormány tehát az előtt a kérdés előtt áll, vajjon erre az útra lépjen-e, vagy az összeütközést megelőzendő, a kibékülés eszközeihez nyúljon-e?

A mai európai helyzetben, — így folytatja a jelentő miniszter — nem is szólva Olaszországról, tekintve a béke általános bizonytalanságát, Anglia rokonszenvét Magyarország iránt, Napoleon nemzeti-ségi politikáját, Oroszország magatartását, biztosra vehető, hogy ha a kormány fegyveres erőt alkalmazna egy magyarországi fölkelés elnyomására, a nagyhatalmak diplomáciai közbelépése következne be a vérontás elkerülésének ürügye alatt. Vajjon abban a helyzetben van-e a kormány, hogy egy ily közbelépést visszautasíthasson és egy ilyen, a külföld támogatását bíró lázadást sikeresen leküzdjön? Az uralkodó pénzügyi zavar s a többi országok kedvezőtlen hangulata mellett Hübner kétféle ezt. Ha pedig a kormány helyt ad az idegen beavatkozásnak, akkor Ausztria megszűnt nagyhatalom lenni. Pedig ide fognak jutni a dolgok, ha nem talál a kormány eszközöket Magyarország erkölcsi megnyerésére. Mi módon történhetik ez? E kérdés eldöntésénél a következő szempontokra kell figyelni.

A császár teljes hatalma és a monarchia egysége mindenekelőtt megóvandó. Amit Magyarországnak megengedünk, azt a többi országoknak is meg kell engedni. Miután a törvényhozó és kormányzó hatalom egy részének az országok képviselőire kell átszállnia, ellensúlyképpen Bécsben egy megfelelő orgánum — talán egy kibővített birodalmi tanács² elengedhetetlen lesz. Bármit tesz az uralkodó Magyarországért, annak a császári kegyelem ténye gyanánt kell feltűnnie, nem mint a történeti jogokra való kényszerű visszanyúlásnak. Az ilyen magyarizációkat, a mennyiben azok az esetleg egybehívandó magyar országgyűlésen fölmerülnének, a leghatározottabban vissza kellene utasítani. Ha a Magyarországgal való kibékülés útjára lépünk, a kormánynak mindenekelőtt azzal a kérdéssel kell tisztába jönnie, vajjon rendelkezik-e oly eszközökkel, melyek ezt a kibékülést a monarchia egységének sérelme nélkül előidézhetik, mert ha az ily eszközökkel el nem érhető, akkor nem marad más hátra, mint az erőszak.

A jelentéstevőnek erős meggyőződése, hogy Magyarország kibékítése és visszahódítása ma még lehetséges. A szélső pártok persze nem lesznek kielégítve, de a konzervatív elemek, a nemesség és parasztság körében s a városi lakosság becsülendőbb része megnyerhető arra, hogy a császár köré seregeljének, a császár hatalmának lényeges győngítése és a monarchia egységének veszélyeztetése nélkül. Erre Hübner a következő eszközöket tartja célravezetőeknek :

¹ «Materieller Conflict.»

² «Etwas ein erweiterter Reichsrath.»

A hat helytartóság megszüntetését és a vajdaság visszacsatolását. Visszaállítását a régi magyar kormányformának: az udvari kancelláriának, budai helytartótanácsnak, országbírónak, személynöknek stb. (?) A régi vármegyék visszaállítását «in thesi»; főispánok kinevezését s az ő javaslataik alapján alispánok kinevezését is a császár által. A magyar hivatalos nyelv engedélyezését Magyarországon, hol az 1848 előtt fennállott, s az országgyűlés összehívását Pozsonyba, a minél azonban az új viszonyokkal számolni kell. A koronázás a nép véleménye szerint mellőzhetetlen cselekmény azért, hogy a király a nemzet előtt méltóságának teljes szentségében jelenjék meg, de az eljárás lényeges módosításokat igényelne.

Hübner véleménye szerint ezek a rendszabályok célra vezetnének, s ha a kormány mégis daccal és elégedetlenséggel találkozna, akkor helyzete lényegesen javulna, mert a többi országok és a külföld helyeslésére számíthatna s a külső beavatkozásnak minden alapját elvonná. Ezen engedmények esetében a többi országokban is megalakítandók volnának a rendi törvényhozó testületek, nem a régi osztály-előjogok alapján, hanem az összes osztályok és rendek képviselőivel, de mégis a földbirtok túlsúlyával. Ezek a törvényhozó testületek, úgy Magyarországon, mint a többi országokban a kormánnyal egyetértőleg járnának el a törvények alkotása körül, de úgy, hogy a császár maradjon az úr, ki alattvalóinak minden kívánságát megvizsgálja s a lehetőség szerint figyelembe veszi, de hatalommal bír a megengedhetetlen kívánságok visszautasítására. Ezekkel a törvényhozó testületekkel szemben állana a központi orgánus, a birodalmi tanács, mint a császár törvényhozási és pénzügyi tanácsadója. Minden pénzügyi és adótörvény, a vámügy, pénzrendszer és bankügy, úgyszintén a hadkiegészítés tovább is a birodalmi törvényhozás hatáskörébe tartoznék. A birodalmi tanács elhatározó hatásköre a pénzügyi kérdésekre szorítkoznék, úgyhogy hozzájárulása nélkül az erre vonatkozó törvények nem volnának módosíthatók, államkölcson nem volna fölvehető, az adó nem volna fölemelhető, sem új adó behozható. A birodalmi tanács a császár által kinevezett egyénekből s az országgyűlések küldötteiből állana; a központi törvényhozó testületnek ez az összeállítása és hatásköre szolgálna alapul arra, hogy a magyar országgyűlés által bizonyosan követelendő adó-megajánlási jog visszautasíthatassék.

A miniszter végül ismételve kifejezi abbéli mély meggyőződését, hogy a tíz évig követett úton tovább haladni nem lehet, mert ez katasztrófára vezetne, amelyből aztán mentséget csak a teljes alkotmányosságban lehetne keresni, az pedig Ausztriában egyértelmű volna a császári hatalom meggyöngyítésével s a monarchia felbomlásával. Nincs más hátra, mint mutatis mutandis a régi történeti alapra való visszatérés, melyen az uralkodóház hat századon át (?) népével jó és rossz napok=

ban együtt járt. Minden eltérés ettől vészesnek bizonyult. Ez nem az alkotmányosság útja, ellenkezőleg, az egyetlen út annak elkerülésére. Kijelenti végül Hübner, hogy a jelenlegi úton tovább nem követhető a kormányt, s miután tudja, hogy azt amit javasol, Rechberg, Goluchowski, Nádasdy és Thun ellenzik, sőt Bruckról is van oka ezt föltelelni, ezennel följajánlja lemondását.

Erre az emlékiratszerű jelentésre a császár sajátkezűleg ráírta: ad acta, s a b. Hübner felajánlott lemondását azonnal elfogadta. Utódjául a rendőrminiszteri állásban csakhamar kineveztetett báró Thierry, egy politikailag színtelen hivatalnok, udvari tanácsos, a külügyminisztériumban, ki azonban már utódlásának ténye által szint vallott abban az irányban, hogy a Magyarországnak teendő engedményeknek nem barátja, sőt rendszabályaival csakhamar a legkíméletlenebb reakció hívének bizonyult.

Egyes történetírók Hübnernek Curtius=ugrásszerű megváltását a miniszterségtől sértett ambíciójának tulajdonítják, amennyiben ő állítólag a rendőrminiszterséget csak a külügyminiszterség előfokának tekintvén, midőn látta, hogy e polcot el nem érheti, szép és népszerű módot keresett a visszalépésre.¹ Ennek a föltevésnek az alaposágát bizonyítani éppoly nehéz, mint alaptalanságát. Bármint legyen, Hübner eljárása az osztrák abszolutizmus minisztereinél mindenesetre szokatlan bátorságra és becsületességre vall s ez az, ami lemondását és általa egyéniségét nemcsak a körülményekbe beavatott magyar politikusok, hanem a nemzet széles körei előtt rokonszenvenessé és becsültté tette. Persze, ha nálunk akkor úgy ismerték volna emlékezetes előterjesztésének tartalmát, mint most ismerjük, kevés okot találtak volna sajnálni, hogy annak javaslatai meg nem valósultak. De igaza van Károlyi Árpádnak, hogy azok a hírek, amelyek őt a magyar közönség szemében mintegy magyarbarátsága mártírjául tüntették föl, «vaktában is eltalálták az igazat». Benne mindenesetre több megértés és jóakarát volt a magyar kérdés iránt, mint összes minisztertársaiban; ezért nemcsak a konzervatívok és Széchenyi fájlalták távozását, hanem Falk is a Pesti Naplóban úgy búcsúztatta őt, mint aki «nagyon népszerű lett lefelé», aki «megtartotta lelkiismeretesen a törvényeket és igyekezett magát tekintélyes és független férfiak által informáltatni, aki becsületes volt és jóakaró». És ugyane lapban valószínűleg maga Kemény Zsigmond megállapítani merte, hogy «a nevezett országlár lelépése által a politikai jellem s miniszteri felelősségről fogalmaknak Ausztriában föltötte ritka példánya gyanánt általános tiszteletet s a jövőre nézve alig kétes igényeket vívott ki magának».²

¹ Wertheimer: Gr. Andrassy Gy. I. 137. s köv. I. Ezzel a felfogással szembe száll J. Redlich id. m. I. köt. 2. rész. 176. l.

² Károlyi Á. Döbl. ir. hagy. I. 36. s köv. és 210. l. P. N. 1859. okt. 25, 27. Lásd még Eisenmann: Le Compromis etc. 214. l.

A legcsodálatosabb és legérthetlenebb azonban az egész esetben az, hogy tulajdonképpen miért találkoztak az ő jóakaró, bár sok fogalomzavart és naivságot eláruló javaslatai legfelsőbb helyen oly rideg visszautasítással, mely határozott kegyvesztéssel járt együtt? Ezt csakis annak a sajtóságos iránytalanságnak tudhatjuk be, amely az uralkodót az alatt a körülbelül másfél évi időszak alatt jellemezte, mióta a Bach befolyása alól kikerült s a míg a Schmerling befolyása alá került, és amely a makacs visszautasítások és hirtelen engedmények sűrű váltakozásával annyit ártott a kormányhatalom tekintélyének és hitelének. Hiszen pár hónappal a Hübner elbocsátása után a «kibővített birodalmi tanács», melynek eszméjét ő pendítette meg először, megvalósult, még pedig egészen azzal a hatáskörrel, amellyel ő kívánta volna ellátni, s egy évvel később az októberi diploma Magyarországnak 1848 előtti alkotmányából még többet adott vissza, mint amennyit a távozó miniszter szánt neki, a koronázás gondolatával pedig már Bach is kacérkodott koronkint.

Hübnernek mindenesetre megvolt az az elégtétele, hogy az ő kilépésével a magyar kérdés ugyancsak meg nem oldódott, sőt csak annál több gondot okozott a kormánynak, amely azután előbb erőszakoskodva, majd meghátrálva, végre mégis kénytelen volt az általa ajánlott eszközökkel kísérletezni.

A miniszterváltás után alig egy héttel már Albrecht főherceg volt az, aki szinte ijesztő színekben ecsetelte a magyarországi állapotok elfajulását, hangsúlyozva, hogy gyöngeség, félrendszabályok alkalmazása nem ér semmit, erős kézzel, acélmarokkal kell a dolgok közepébe nyúlni, «mert különben mi leszünk azok, akik a forradalmat megcsináljuk».¹ Pedig az ismétlődő protestáns egyházi gyűléseken kívül csak az történt, hogy a lapok, és különösen az egyetemi hallgatók, kissé erélyesebben szólaltak fel a magyar tanítási nyelv behozatala mellett, főképp az egyetemen; a diákok odáig merészkedtek, hogy kérvényt írtak e tárgyban, azt nyilvánosságra hozták s a főkormányzóságnál akarták benyújtani; és mikor itt azt az utasítást kapták, hogy közvetlenül a közoktatásügyi minisztériumhoz forduljanak, egy küldöttség Bécsbe utazott s a császárnál kért kihallgatást. Az új rendőrminiszter első hivatalos tényei közé tartozott arról gondoskodni, hogy a küldöttség dolgavégezetlenül visszatérjen s tagjai, négyüknél kizárásig menő fegyelmi büntetést kapjanak. Érdekes tény, hogy a kérvénynek, melyet benyújtani szándékoztak, aláírói között későbbi közéletünk számos szereplője található s a szerencsétlen Forinyák Géza is, ki utóbb a márciusi tüntetés áldozata lett. A gimnáziumi magyar tannyelv érdekében nagyon erélyesen szólalt fel a Pesti Naplóban Vaszary Kolozs

¹ Károlyi id. m. I. 42. l.

fiatal bencés tanár, idézve Kölcsey mondását, hogy «más nyelvet tanulni szép, a hazait tudni szent kötelesség!»¹

Bizonyára a főkormányzó jelentése következtében történt, hogy a császár saját elnöklete alatt előbb október 30-án és 31-én szűkebb értekezlet tartatott, csupán Rechberg, Nádasdy, Goluchovski és Thierry miniszterek s Albrecht főherceg közbejöttével, utóbb, november 3-án pedig teljes minisztertanács Albrecht, Vilmos és Rainer főhercegek bevonásával, kizárólag a magyarországi viszonyok s ott alkalmazandó rendszabályok tárgyában.² Az uralkodó megnyitó szavaiban hangsúlyozta, hogy tekintettel a Magyarországon a legjobb szándékú kormányintézkedésekkel szemben megnyilatkozó ellenkezéssel s azzal a törekvéssel, hogy ezen ország kormányzatilag personal=unió viszonyába jusson Ausztriával, beállott a szüksége annak, hogy a kormány e veszedelmes irányzatokkal egész határozottan szembeszálljon, ragaszkodjék elveihez és az engedékenységnak és gyöngeségnek még látszatát is kerülje; de viszont szükséges az ország bajait orvosolni és javát előmozdítani.

Azután a miniszterek egyenkint előterjesztették javaslatukat. Különösen a községi törvény rég vajudó életbeléptetésének kérdése idézett föl nagyobb, általános vitát az ország viszonyai fölött, melyeket gr. Thun nagyon kritikusoknak talált, olyanoknak, melyek már anarchiával fenyegetnek s ezért diktatórius fellépést látott szükségesnek a rend biztosítására, de egyúttal egy császári kijelentést arra nézve, hogy ez csak ideiglenes állapot, melyet a rendes «közjogi állapot» visszaállítása s az országgyűlés összehívása fog követni. Szükségesnek tartotta, hogy mindenekelőtt legalább egy megbízható és mértékadó magyar embert nyerjen meg a kormány a maga céljainak; e nélkül a községi törvény fölötti tanácskozások se fognak eredményre vezetni. Gr. Nádasdy, aki a Thun kívánsága által nyilván megbántva érezte magát, azt találta, hogy egy, bizalmi férfiú előtt tett császári nyilatkozat oly problematikus alakban kerülne a nyilvánosság elé, hogy csak alaptalan remények keltésére szolgáltathatna okot. Szerinte még nem érkezett

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. okt. 26., 29. P. N. szept. 22., 23., 27., okt. 18., 19. és 1860. jan. 3. A kérvény sok száz aláírója közt szerepelnek: Hindy Kálmán, Radocza János, Sonnenfeld Zsigmond, Herczeg Mihály, Mátyus Arisztid, Berczely Jenő, Bolgár Emil, Hilóczky Béla, Fésűs György, Ary Ödön, Vécsey Tamás, Veszter Imre, Szmrecsányi Arisztid, Pauler Gyula, Gombár Tivadar, Forinyák Géza, Véghelyi Dezső, gr. Nádasdy Ferenc, Nagy Miklós, Győry Elek, Schmausz Endre, Matuska Péter, Rupp Zsigmond, Polczner Jenő, gr. Wenckheim Frigyes, Mérő János, Kubinyi Miklós, Viczmándy Ödön, Engelmayer József, Máriássy Kálmán, Bakos János, Reviczky Szever, Ghillány József és Moysch Sándor joghallgatók, Jurányi Lajos, Tauscher Béla, Niedermann Gyula, Gross Lajos, Stiller Bertalan orvostanhallgatók.

² H. H. S. A. Min. Conf. Prot. 1859. okt. 30., 31., nov. 3.

el az ideje annak, hogy a magyaroknak politikai jogok adassanak, erre éppen a községek szervezése adná meg az alapot. Ő egyébiránt már rég kívánja, hogy egy megbízható és szilárd meggyőződésű¹ magyar ember, ki a magyaroknak kedves, nyeressék meg a kormányba való belépésre; ha ilyen található, kész annak helyét átengedni. Bruck osztotta Nádasdy nézetét a politikai jogok adományozásának időszerűtlenségére nézve; az a javaslata, hogy a megyék szervezése vétessék foganatba, nem találkozott helyesléssel. Gr. Rechberg sem látta a császári megnyilatkozást helyénvalónak; a minisztérium programja fennáll és annak idején Magyarországon is megvalósításra fog kerülni. Albrecht főherceg valószínű közjogi nihilizmus álláspontjára helyezkedett; nézete szerint az évszázados régi magyar alkotmányt az 1848-i ephemer alkotmány, ezt pedig az 1849-i események teljesen kiküszöbölték,² éppúgy, mint a hogy a régi cseh rendi alkotmányt kiküszöbölte a fehérhegyi csata. Egészen új alkotásról lehet csak szó, csakis célszerűségi szempontok szerint. A vita eredménye a Thun javaslatának mellőzése lett.

A szűkebb értekezletben szóba került, de a minisztertanács elé már nem jutott a helytartóságok számának apasztása is, melyet Goluchovski inkább takarékosági tekinteteből ajánlott, s ennek kapcsában inkább elméleti értelemben fölmerült a kérdés, vajjon a majdani országgyűlés egységes legyen-e, vagy az is a kerületek szerint oszolja meg? A főkormányzó a tényleges beosztást politikai okokból is fenntartandónak vélte s határozottan ellenezte az egységes országgyűlés kilátásba helyezését; egy ilyen országgyűlés a pártszenvédelektől tovaragadva forradalomba vinne, mily nehéz volt már a március előtti kormányoknak is szembeszállniok az ellenzéki követelésekkel, pedig akkor még voltak fontos tényezők az országban, melyek a kormányt támogatták, míg most nincs pártja a kormánynak s minden párt ellene fordul. Kerületenkinti országgyűlések, kivált ha különböző időben hivatnak össze, még ha egyiket-másikat fel is kellene oszlatni, nem idézhetnének elő forradalmat az egész országban. Miután a miniszterelnök és rendőrminiszter is az öt kerület fenntartása mellett nyilatkoztak, különös határozottsággal szállt e mellett síkra gr. Nádasdy igazságügy-miniszter, ki írásbeli beadvánnyal is támogatta nézetét. Szerinte a kerületek azért is fenntartandók, mert a protestáns pátenst a superintendentiákat ezekhez szabta. Amíg az 1848-i nemzedék él, Magyarországon egy általános országgyűlés okvetetlenül forradalomra vezetne s az ország egy ötödével mindig könnyebb elbánni, mint az egészszel. Rámutatott arra is, hogy az országgyűlés a területi és közjogi integritást nemcsak a kétes érvényű 1848-i, hanem az 1791-i és 1836-i törvények és koronázási hitlevelek alapján is követelhetné majd. Az érvek

¹ «gesinnungstüchtig».

² «beseitigt».

súlya alatt a császár ki is mondta a kerületi beosztás változatlan fenn-tartását.

A tanácskozások nagyon sok kérdést felöleltek, melyeknek leg-többje függőben maradt, vagyis javaslattétel tárgyává tétetett. Szóba-jött a telekkönyvezés befejezése, a mezőrendőri rendtartás, a hivatal-noki kar kiselejtezése s a szolgálati pragmatika megalkotása, a gimná-ziumi tannyelv, a szolgálati nyelv kérdése, a személyes adó eltörlése s a főkormányzó hatáskörének kiterjesztése a sajtóügy terén. A magyar mozgalmak lecsendesítésének egyik eszközét vélték feltalálhatni abban is, hogy a belügyminisztériumban egy magyar előadói állás rendszere-síttessék s az gr. Forgách Antal volt kerületi főispánra ruháztassék. Egy a jelzáloghitel közvetítésére hivatott földhitelintézet felállításának kérdésénél az értekezletet főképp a főkormányzónak arra gyakorlandó befolyása érdekelte, ami Albrecht főherceget arra a kalandos hangzású nyilatkozatra készítette, hogy őt Magyarországon tulajdonképpen nádori hatáskörrel kívánnák felruházni; ő ennek ellentáll s csak a központi hatalom erősítésére törekszik, de ha az ő személyében változás áll be, esetleg ez is meg fog változni. A magyar hivatalnokok szaporításának szükségét a császár is elismerte, különösen a Goluchovski által a szám-arányra nézve fölmutatott adatokkal szemben; ¹ Albrecht főherceg meg-kísérelte ezt is ellenezni, arra utalván, hogy «a centrális német elem legjobb, a lakosság is azt szereti legjobban». Végül szó volt az ifjúság neveléséről s e tárgynál a császár helyeslését is az az eszme nyerte el, hogy minél több magyar ifjú helyeztessék el az országon kívül «mintegy centrális területen» fölállítandó nagy, központi internátusokban, ame-lyekben a partikularistikus és forradalmi befolyásoktól mentek marad-nának.

Néhány nappal e meddő tanácskozások után Magyarországon egy esemény játszódott le, mely alkalmas volt a kormány nyugtalanságát és ingerültségét még fokozni. Scitovszky János, a népszerű, agg herceg=primás és bíboros áldozáságának ötvenedik emléknapi alkalmából az ország előkelőségei november 6-án tömegesen zarándokoltak Eszter=gomba s a primási palotában a vendégszerető főpap háromszáz terítékű lakomát adott, melyben részt vettek Albrecht főherceg főkormányzó, Rauscher bíborosérsek és gr. Thun kultuszminister is. A főherceg arra számított, hogy az ő rövid, magyar nyelven fölolvasott felköszöntője után, lévén ő az uralkodó képviselője, senki szót emelni nem fog; azonban nem így történt. Felszólalt gr. Cziráky János és — a hivatalos jelentés szerint — «nemzeti szólamok»² előrebocsátása után, úgy üdv=

¹ Ezek szerint ebben az időben Magyarországon 83 magasabb rangú állás közül csak 37-et foglalt el magyar; a magyar alatt azonban itt kétségkívül magyarországi honos értendő.

² «Nationale Flosken».

zölte az agg egyházfejedelmet, mint aki megadja a királynak ami a királyé, de «töretlen eréllyel lerója tartozását a haza iránt is abban, ami a hazáé»; áldomását a Szózat ama szavaival végzé, hogy «annyi bal-szerencse közt, oly sok vizzály után, megfogyva bár, de törve nem, él nemzet e hazán». Szót emelt b. Jósika Samu is, kinek beszédje «hemzsegett a nemzeti és alkotmányos expectoratióktól»; azt a várakozását fejezve ki, hogy az ünnepeletnek megadassék még primási legfőbb tisztét, a koronázást is betölthetni, éltette a magyar egyházat, a magyar királyt és a magyar nemzetet. Bartakovics Béla egri érsek hivatkozván Ferenc császárnak az egri bazilika alapköve letevésekor hangoztatott jelmondására: «Lege et fide», megjegyezte, hogy azt, ami e szavak elsejében rejlik, ma hiába keressük! Gróf Szécsen Antal, «a főudvarmester fia», állítólag a főhercegnek hátat fordítva s a mágnásokhoz fordulva azt a reményét fejezte ki, hogy a primást nemsokára az alkotmány által neki kijelölt helyen fogják látni.¹

Albrecht főherceget e felszólalások annyira fölháborították, hogy a lakomáról annak vége előtt távozott s azonnal intézkedett, hogy a lapok csak az ő s a primás beszédeiről adjanak hírt; magához idézte Czirákyt s azonnal jelentést tett Bécsbe, várakozását fejezve ki, hogy a Felsőnek oly bő kegyeit élvező urak (utalással különösen Jósika tekintélyes kegydíjára) illő elbánásban fognak részesülni. A rendőrminiszter is abban a véleményben volt, hogy a magyar főurak magatartása «kihágás a trón legmagasabb képviselőjének tartozó tisztelet ellen» és pártagitáció separatistikus célok elérésére, amiért arról a kellő megtorlások végett nyomban jelentést tett a minisztertanácsnak.²

A minisztertanács tényleg azonnal foglalkozott az ügyel, de ott némileg higgadtabb felfogás jutott érvényre. Különösen Nádasdy hangsúlyozta, hogy az addig szerzett értesülések szerint a beszédek tartalma nem nyújt alapot büntető eljárásra, sőt még arra sem, hogy az illetők az udvarból kizárassanak. Ő is elismerte, hogy megengedhetetlen dolog volt a primás és a főherceg beszédei után felszólalni, de ezt se szabad túlszigorúan megítélni szemben az országban meggyökerezett szokással. Mindazonáltal kérdőrevonás történt, de nem sok szerencsével, mert különösen Cziráky válaszában önérzetesen hangoztatta, hogy ő még mielőtt titkos tanácsosi ranggal tüntették ki, születésénél fogva az ország gyermeke és a magyar királyság mágnása volt s királya iránti törhetetlen hűsége mellett izzó honszeretetét és hazája s nemzete nyelvéhez s szokásaihoz való ragaszkodását soha megtagadni nem fogja és nem akarja.³

¹ H. H. S. A. Gensd. Dép. B. Thierry rendőrminiszter 1859. nov. 7. és 8-i jelentései; *Károlyi Á.* id. m. 48. l.

² H. H. S. A. Gensd. Dép. id. h. és *Wertheimer* id. m. I. 140. l.

³ H. H. S. A. *Min. Conf. Prot.* nov. 8., 9

Így aztán jobbnak látták abbahagyni a dolgot; csak Bartakovics érsek, ki éppen az erdélyi múzeumegylet megnyitó-ünnepélyére készült menni, kapott az ottani kormányzó útján figyelmeztetést, hogy minden politikai demonstrációtól tartózkodjék, mert ilyenek esetében a gyűlést fel fogják oszlatni, ami tudvalevőleg nem történt meg. És a Pesti Napló ellen tették folyamatba a felfüggesztési eljárást, azért, mert szerkesztője, Királyi Pál megkísérlette vezércikkben közölni az esztergomi felköszöntők egyes részleteit; ezért sajtópert is kapott, melynek során Királyi közcsendháborítás címén vád alá helyeztetett.¹

Az esztergomi ünnepély Széchenyit is foglalkoztatta s azzal bizonyos tervei voltak, melyeknek megghiúsulása fölötté elkedvetlenítette őt. Az 1857-i esethez hasonlóan, az ünnepi gyülekezetből feliratot óhajtott volna intéztetni a császárhoz s e felirat szövegét a Falk közreműködésével meg is szerkesztette. Azonban barátai az irat hangját oly élesnek találták, hogy fölterjesztésétől elállottak, sőt néhányan szándékuk ellenére, el is maradtak Esztergomból, nehogy e feliratot alá kelljen írniok.²

Habár tehát az Albrecht főherceg bösz felháborodását Bécsben nem osztották teljes mértékben, ott is tisztában lehettek aziránt, hogy most már a harc az egész vonalon megindult. Nem csak az ellenzékiség: az ellentállás szelleme ragadta meg a nemzet legszélesebb rétegeit, mely annyira tudatára jutott a maga erejének és ügye igazságának, hogy önkénytes visszavonulására, vagy csak ellenállása ellanyhulására is gondolni sem lehetett. A kormány előtt két út állott: vagy komolyan és őszintén keresni a kibékülés és kiegyenlítés módjait, vagy — ellentállással ellentállást szegezve szembe — hatalmi eszközökkel próbálni kicsikarni a győzelmet. Sajnos, — mint látni fogjuk — a kormány egyelőre az utóbbi út választására határozta el magát.

A nemzet a maga harca sikere érdekében mindenekelött a nemzeti önérzet emelésére, saját egységének, összetartásának erősítésére törekedett. Erre szolgált a nemzeti viselet, a nemzeti nyelv, a nemzeti irodalom és művészet kultusza: ezt vették célba azok a lelkes ünneplések is, melyek között — mint láttuk³ — az Akadémia nyilvános működése=

¹ *U. ott* nov. 17. *P. N.* 1860. jan. 27. Az esztergomi esetről *Kossuth* is megemlékezik «*Iratai*»-ban: II. 63—64. l.

² *Falk*: *Kor- és jellemrajzok*, 128—129. l. *Vörös Antal* iratai közt (Nemz. Múz.) található Széchenyinek egy, az arany mise alkalmából állítólag Scitovskyhoz int. levele, mely felolvasásra szántnak látszik, s melyben azt mondja, hogy «a hatalmas égnék látogatásai majd rátanítják» a legf. helyeken levőket arra, hogy az őszinte szót meghallgassák, a miért reméli, hogy a primás «első lelki főpásztor lesz egy jobb kornak, melyre a törvényes szabadság áldása derül». Miután a Széchenyi-monografiák és forrásművek mellőzik a levelet, annak hitelessége kétesnek látszik.

³ II. köt. 414. s köv., 486. s köv. l.

nek újramegindulása, az Erdélyi Múzeumegylet megalakítása, s különösen a Kazinczy születési évfordulója lefolyt. Ezek a megnyilatkozások és tüntetések mind csak arra valók voltak, hogy megmutassák, hogy a nemzetben van élet, van erő, önérzet és öntudat. De mióta a protestáns pátenst újabban is oly jogokat támadott meg, amelyeket a szabadság és joguralom érdekközössége alapján az egész nemzet becsben tartott, meg kellett mutatni, hogy a megnyilatkozott nemzeti erő az ellentállásra is képes és ellentállásában le nem győzhető. És tényleg, amely mértékben nyúlt a kormány az elnyomás eszközeihez a jogaikban meg támadott protestáns egyházakkal szemben, oly mértékben vált nyilvánvalóvá, hogy ezt a harcot valláskülönbség nélkül az egész nemzet magáévá teszi.

A legközelebbi ily alkalom a miskolci ref. superintendentiális gyűlés volt, melyen még hatósági beavatkozás nem történt s akadálytalanul hozhatták meg a pátenst visszautasító határozatot; csak a Sárospatakon kinyomatott feliratot kobozta el a rendőrség. A gyűlés utáni lakomán a katolikus papok a kálvinistákat, a kálvinisták a katolikusokat éltették, különösen Bartakovics érseket. A katolikus klérus részéről különösen Danielik kanonok és Szántófy prépost tűntek ki lelkes részvételökkel, amiért e magatartásuk még a császár elnöklete alatt tartott miniszteri tanácskozásban is szóba került.¹ Beavatkozás nélkül folytatott még le kormánybiztos jelenlétében a beregszászi ref. esperességi gyűlés, valamint a pesti, kecskeméti, nagyszalontai, szarvasi, budai, békéscsabai, barsi, nógrádi és más egyházvidéki gyűlések, mind ugyanazzal a pátenst megtagadó eredménnyel, bár a miniszterek ez időben már nagyon sürgették, hogy az uralkodó utasítsa a főkormányzót az esperességi gyűléseknek általában való megtiltására.²

Az első hatósági közbelépés az ág. evangélikusok pesti kerületi gyűlésén, december 15-én történt, amikor megtiltatván a gyűlésnek a templomban való megtartása, a konventtagok a gimnázium épületében gyűltek össze Esztergályi esperes és Dessewffy Ottó felügyelő, mint korelnökök vezetése alatt. Azonban alig nyílt meg az ülés, rendőrtiszt lépett be s az összejövotelt feloszlattottnak nyilvánította. B. Prónay Gábor indítványára mégis kimondták a pátenst visszautasítását és Székács Józsefnek, kit ezidőben hazafias beszédeiért «a nemzet papja»-nak neveztek el, rövid imája után a hívek lassan széteszlottak. A lakomát itt is megtartották nem protestáns vendégek részvételével is; megjelentek Danielik kanonok, gr. Dessewffy Emil, b. Eötvös József, a budai gör.

¹ Lásd Kemény Zs. levelét Falkhoz nov. 17-ről: *Angyal Dávid*: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése, Budapest, 1926. 482., 487. s. köv. l. H. H. S. A. Min. Conf. nov. 19., 25. Révész J. előbb id. levele.

² H. H. S. A. Min. Conf. dec. 13., 15., P. N. nov. 24., 25., dec. 14.

keleti lelkész s a prótestáns szónokok itt is éltették a primást és Bartakovics érseket.¹

A bécsi sajtó kísérletet tett arra nézve, hogy azokat a magyar konzervatív politikusokat, kiknek a kormánykörökkel való megelőző tárgyalásai közismertek voltak, úgy tüntesse föl, mint akik kiegyenlítési törekvéseiket a nemzeti ellentállás jelenségeivel szemben is fenntartják s mintha kilátások volnának bizonyos megegyezésre. Erre a Pesti Napló november 5-én nagyon határozott hangú cáfolatot közölt, hangsúlyozván, hogy Magyarországon ezidőszerint nincsenek pártok, legföllebb részletkérdésekre nézve oszlanak meg a nézetek, lényegileg teljes egyértelműség uralkodik. Az a négy magyar úr, kiknek nevét emlegetni szokták,² semmit sem tud általuk benyújtott programmról, ha kívánalmakról beszéltek itt vagy ott, azok nem valamely konzervatív párt, hanem az egész magyar nemzet kívánalmai voltak, amiről a bécsi publicista is meggyőződhetik, ha fáradságot vesz Magyarország bármely vidékére lerándulni.³ Ugyancsak a Pesti Naplóban Falk ez időben rendkívül bátor hangú cikkben hirdette, hogy «a nivellálás elméletét immár a nemzetiség elve váltotta föl mindenütt, főleg mióta a francia császár ez elv szentesítése által Európa népeit felvillanyozta. Most tehát a történelmi jog, az ősök vérével védett nemzetiség mellett hűbben lelkesedünk, mint valaha! Ép velős csontokkal állunk a történelmi jog szilárd alapján, erőnk tiszta öntudatában, a férfi erélyével és — türelmével». Kemény Zsigmond maga csodálkozott, hogy e cikk miatt a Naplót nem bántották.⁴ Ámító közleményeik miatt a bécsi sajtó orgánjai oly ellenszenvet keltettek maguk ellen Magyarországon, hogy a Pressét a legtöbb vidéki kaszinó kitiltotta köréből.⁵

A nemzeti ellentállás csakhamar más tért is talált magának, amelyen szembeszálljon a kormány szándékaival; ez a tér a szerencsétlen községi törvény végrehajtása körül nyílt meg. Tudjuk, hogy e törvénynek a viszonyokhoz való alkalmazása tárgyában koronatarományonként bizottságok alakítását vette célba a kormány.⁶ Később Magyarországon helytartósági kerületek szerinti bizottságok alakítása ment határozatba, azzal az utasítással, hogy azok a községi hatáskörbe utalandó ügyeket is megjelöljék. Azonban a törvény alaprendelkezései oly általános ellenszenvvel találkoztak, hogy a bizottságok működését majdnem sehohsem lehetett megindítani, mert a meghívott bizalmi férfiak — egytől-egyig

¹ B. Podmaniczky Fr. Naplótöredékek. III. 81. s köv. I. Busbach P. Egy viharos emberöltő. II. 28., 166. I. P. N. dec. 17.

² Dessevffy, Szécsen, Jósika, Mailáth.

³ P. N. okt. 19., 21. és nov. 5. A cikket közli Könyi: Deák F. besz. II. 454. I.

⁴ Angyal D. id. m. 208—209. I.

⁵ P. N. dec. 6.

⁶ II. köt. 233. s köv. I.

a kormány iránt eddig barátságos magatartást tanúsított egyének — még Horvátországban és Erdélyben is jobbára megtagadták a közreműködést, úgy hogy legtöbb helyen a tisztviselő-tagok egyedül maradtak.¹ Sőt Sopronban megesett, hogy a bizottság független többsége határozatot hozott, mely a javaslat tárgyalását mellőzte s Ő Felségét arra kérte, hogy az országgyűlést mielőbb hívja össze, csak az lévén a községügy alkotmányos rendezésére hivatva.²

A nemzetnek ellenállási harcában segítségére jött az a körülmény is, hogy az osztrák kormány ez időben fölötté szorongatott helyzetbe jutott úgy külpolitikai, mint pénzügyi téren.

A november 10-én megkötött zürichi béke Ausztriára nézve még rosszabbította a villa-francai megegyezés által teremtett helyzetet. A határmegállapítás és a Piemont által átvállalendő államadósságok kérdésében Ausztria az egész vonalon a rövidebbet húzta; a Habsburgok toscanai és modenai uralmát megmenteni nem sikerült; a pápa primátusa alatti olaszországi szövetség létre nem jött, ellenben minden jel arra mutatott, hogy Olaszország egységesítése Piemont vezetése alatt feltartóztatathatlanul halad előre.³

December hóban egy nálunk is nagy feltűnést keltett röpirat jelent meg vicomte de Laguerroniétől, kít a Napoleon császár sugalmazott emberének tekintett mindenki. Ez a röpirat azt hirdette, hogy a francia császár végkép hátat fordított a villafrancai megegyezésnek, nem állja útját annak, hogy a pápai hatalom alatt álló tartományok — az ú. n. legatiók — Piemonthoz csatlakozzanak s a pápát egy európai kongresszus által kívánja anyagilag kártalaníttatni s őt a «patrimonium Petri», a tulajdonképpeni pápai állam birtokában biztosíttatni.⁴ December végén azután megjelent a színen ismét a Villafranca után haragosan visszavonult Garibaldi; a lapok kezdtek hírt adni milanói ünnepeltetéséről s merész nyilatkozatairól, melyekben az olaszokat arra buzdította, hogy le ne tegyék addig a fegyvert, míg egyetlen idegen tapossa azt a szent

¹ H. H. S. A. Min. Conf. okt. 30—31., nov. 3., dec. 15., 22. U. off. Gensd. Dép. 1859. dec. 18-i jelentés. P. N. dec. 15., 17., 21. Szögyény eml. ir. II. 153. l.

² P. N. 1860. jan. 31.

³ Rogge: Österreich stb. II. 51. s. köv. l. Hogy maga az uralkodó még kevéssel a zürichi béke előtt mily könnyedén vette az egész olasz kérdést, mutatja egy anyjához, okt. 2-ről int. levele, melyben Garibaldit rablónak, Viktor Emánuelt tolvajnak, III. Napoleont «Erzschuft»-nak nevezi, s úgy véli, hogy Olaszországban a felosztás csirái növekvőben vannak, s ő nyugodtan nézhetne a jövőbe, ha Magyarország gondot nem okozna (Dr. Franz Schnürer: Briefe Kaiser Franz Josefs I. an seine Mutter, 1930. Kösel u. Pustet, München, 299. s. köv. l.).

⁴ A röpirat címe: Le Pape et le Congrès; lásd *Angyal D.* id. m. 500. s. köv. l. *Podmaniczky* id. m. III. 92. l.

földet, mely az övék s melyet Isten egyedül az olaszok számára teremtett.¹ Ez a fenyegetés félreérthetetlenül Ausztriának is szólt.

A pénzügyi helyzet folytonos rosszabbodása s az államhittel aggasztó megrendülése már október hó folyamában foglalkoztatta a minisztertanácsot. Közvetetlen okul szolgált erre az a kellemetlen fölfedezés, hogy a nemzeti kölcsön 111 millióval nagyobb összeggel terheli az államot, mint aminő eredetileg kimutatva volt.² Már ekkor szóba jött egy az államkölcsönök törlesztését ellenőrző független bizottság felállítása, amit Bruck pénzügyminiszter, ki nyilván személye iránti bizalmatlanságot látott e rendszabályban, eleinte oly határozottan ellenezett, hogy e miatt lemondását is felajánlotta, azonban csakhamar elállott lemondási szándékától s vállalkozott a vonatkozó javaslat kidolgozására. Szemben az 1860-i állami költségvetésnek 280 millióra rúgó hiányával.³ Kívánta azonban a pénzügyminiszter a hadi költségek leszállítását, amit Vilmos főherceg, mint a hadsereg főfelügyelője ellenezett, sőt eleinte Rechberg miniszterelnök-külügyminiszter is, aki akkor még oly merész tervekkel foglalkozott az olasz kérdés fejlődésére nézve, hogy esetleg szükségesnek jelezte néhány ezer főből álló osztrák csapat bevonulását Modenába. A császár mindazonáltal a leszállítást elvben szükségesnek ismerte el.⁴

Ezeknek a tanácskozásoknak nyilvánosságra jutott eredménye egy november 11-i császári kézirat volt és egy december 23-án kibocsátott pátens.⁵ Az első még csak egy a minisztériumok kebeléből alakítandó bizottságról szól, melynek hivatása lesz az állami költségvetés átvizsgálása s az államháztartási egyensúly helyreállítását célzó javaslat kidolgozása 1860. március 1-ig, mely aztán a birodalmi tanács elé fog terjesztetni.

A pátens már messzebbmenő intézkedést tartalmaz. E szerint az államadóságok törlesztésére szolgáló pénzalapnak s a kamatozó államadóságoknak kezelésére hivatott igazgatóság átalakíttatik s újon szabályozott hatáskört kap; egyúttal a törlesztés és kamatfizetés módzatait szabályozza a pátens, kimondván, hogy a régebbi államadóságoknak az eredeti teljes kamatélvezetre leendő visszavezetése az 1867. év végéig lesz eszközrendő. Ennek ellenőrzését új, héttagú, független bizottság fogja gyakorolni, melynek elnökét és két tagját a császár nevezi ki, kettőt az Osztrák Nemzeti Bank és egyet-egyét az alsó-ausztriai kereskedelmi és iparkamara, valamint a bécsi tőzsdekamara

¹ P. N. 1860. jan. 4.

² Lásd erre nézve Rogge id. m. II. 13. l.

³ Charmatz: Österr. innere Geschichte I. 38. l.

⁴ H. H. S. A. okt. 26. és nov. 3. Redlich id. m. I. köt. II. rész 177—178., 182—183. l.

⁵ Reichsgesetzblatt 1859., 613. l. P. N. 1859. nov. 13, 1860. jan. 14.

küld ki. Az igazgatóság ennek a bizottságnak minden félévben jelentést tesz s e jelentés közzéteendő. E rendszabály-tervezett hatását, t. i. a pénzügyi körök megnyugtatótását és az államhitei megszilárdítását, csak vajmi csekély mértékben érte el.

A kormány a Magyarországon könnyelműen felidézett harc folytatása mellett foglalkozott szervezési teendőkkel is, de nem olyanokkal, melyek állását e harcban tetemesen erősítették volna. A szolgálati nyelv ügye már ez időben is beható tanácskozások tárgya volt, de csak később került eldöntés alá; ellenben egy november 14-i legf. elhatározás döntötte el a zsandárság további szervezésének kérdését, amelyre nézve a kormányon belül Kempen távozása óta éles harc folyt. Az a régi eredetű törekvés, mely a katonai szervezetű zsandárság helyére a közbiztonság érdekében a régi megyei pandúrokhoz hasonló polgári jellegű fegyveres őrcsapatot akart behozni s amelynek állítólag ez időben már Prottmann is meg volt nyerve,¹ most, mikor a rendőri ügyek egy polgári miniszter kezébe mentek át, sem tudott győzedelmeskedni; ellenezte még Nádasdy is, aki dicsérte a zsandárság «kitűnő szolgálatait a Kossuthféle konspirációk elnyomása körül» s attól tartott, hogy az intézmény megváltoztatása bátorítólag hatna a magyarokra; Foliot de Crenneville, a Grünne helyére lépett új főhadsegéd, mint a hadfőparancsnokság képviselője, erélyesen kardoskodott a katonai jelleg megtartása mellett. Csak Horvátországnak sikerült kieszközölnie, hogy Pozsega és Eszék megyékben az elszaporodott rablóbandák megfékezésére kísérletképpen behozzák a polgári csendőrséget; s az intézmény oly jól bevált, hogy évnegyedről-évnegyedre meghosszabbították fennállítását. Magyarországra nézve végül olyan kompromisszum jött létre, mely szerint a zsandárság katonailag a hadfőparancsnokság alá rendeltetett, csak adminisztratív és gazdasági szempontból tartozott a belügyminiszter alá; a politikai hatóságok nem intézhettek parancsokat a zsandárcsapat-vezetőségekhez, csak felhívásokat, melyeket azonban ezek teljesíteni tartoznak. Csak később vitte keresztül a belügyminiszter a zsandárságnak az ő intézkedési joga alá rendelését.²

Szervező jelleggel bírt a császár ismételt sürgetésére december 20-án pátenis alakjában kibocsátott új ipartörvény,³ melyet a még csekély ipari fejlettséggel bíró Magyarországon azzal a közönnyel fogadtak, amellyel az abszolút rendszer egyéb, helyes elméletek terén mozgó, de a valódi viszonyokat kevés tekintetbe vevő s jobbára végrehajthatlanul maradt szervező alkotásai is találkoztak. Általánosabb érdekű volt az igazságügyminiszter november 11-én kiadott rendelete, mely a magyar

¹ *Angyal D. id. m. 221. l.*

² *H. H. S. A. Min. Conf. okt. 15., 18., 20., 1860. márc. 18., 20. és 24. O. B. E. L. 1859. nov. 17-i legf. elhat. 1860. jan. 6-i báni jelentés.*

³ *Reichsges. blatt 1859. 619. l. P. N. 1860. jan. 10. s köv. l.*

korona egész területére nézve szabályozta az úrbéri törvényszékeknek a nemesi közbirtokosságok tagosítási ügyeiben való eljárását.¹ Az ipar-törvénnyel kapcsolatban a zsidók iparüzési szabadságát korlátozó rendszabályok hatályon kívül helyeztettek.²

Egyébként a kormány ez időbeli rendszabályai és intézkedései, ellentétben az olasz háború előtt mutatkozott enyhüléssel, majdnem mind a megriadt ember védekezésének és fokozódó szigorának jellegét viselik. A levéltitok kifürkészésére 1853. áprilisában szervezett titkos postai kémiszolgálatot most, egy október 30-án kelt bizalmas császári kézirat megújítja és újra szabályozza, s ismét szaporodik az ez eljárással ellenőrizendők — invigilálandók — száma, kik közé most már — Széchenyivel való összeköttetése révén — Kecskeméthy Aurél is beleszerül.³

Most már az olyan, még kevéssel előbb szó nélkül megtört, éppen nem politikai jellegű kegyeleti tény, mint a Kisfaludy Károly hamvai-nak átszállítása a megszüntetendő váci sírkertből a kerepesi temetőbe, is szemet szúrt; a rendőrség nem engedte meg az ünnepélyes átszállítást, annak teljes csöndben, szinte lopva kellett végbemennie; ellenben nem akadályozták meg azt, hogy ez alkalomból november 20-án a belvárosi templomban nagy látogatottságú gyászmise tartassék. Ezt a miniszter-tanácsban «a demonstráció ügyes megakadályozásának» nevezték.⁴

A gyeplő szorosabbra vonását jelentették mindenesetre azok a november hónapban közzétett, a sajtótörvényt módosító rendeletek is, melyek az egész sajtóban éles megítélésben részesültek, mert azoknak homályos és ruganyos kifejezései «szinte a végtelenig terjesztették ki a hírlapírói felelősséget s annak érvényesítését teljesen a bíró egyéni fel-fogására bízták». A Pesti Napló joggal vetette föl a kérdést, hogy hát ezek-e az ígért reformok?⁵

De legtöbbet foglalkoztatta a kormányt a protestáns-mozgalom, és pedig úgy a meggátlás, mint a megtorlás irányában. A november és december folyamában tartott miniszteri tanácskozások — melyeken gyakran maga az uralkodó elnökölt — világosan mutatják, hogy a kor-mány kelleetlenül ment belé úgy az egyik, mint a másik irányban a szigo-rúbb rendszabályokba, mintegy érezve, hogy — amit az események igazoltak — azok mellett nem fog megállhatni; de másrészt az út,

¹ P. N. 1860. jan. 15. s köv. l.

² U. ott jan. 17., 18.

³ Csász. kézirat és melléklete: H. H. S. A. Gensd. Dép. 1860. 264. szám, u. ott 1859. 806. és 926. számok, lásd Károlyi Á. id. m. I. 44. s köv. l. és e mű II. köt. 20. l.

⁴ P. N. 1859. nov. 22. Lapközlemények a Vörös A.-féle gyűjt. N. M.; H. H. S. A. Min. Conf. nov. 25.

⁵ P. N. 1859. dec. 2.

amelyre egyszer rálépett, feltartóztathatatlanul vitte a fokozódó ellentállással szemben a fokozódó szigor felé.

Gróf Nádasdy igazságügyminiszter már a november 3-i korona-tanácsban jelentette, hogy miután a kézmárki konvent körlevele, mely az összes esperességeket a pátenssel szemben a régi egyházszervezethez való ragaszkodásra hívja fel, a büntetőtörvény 65. §-a értelmében a köznyugalom megzavarásának büntényét foglalja magában, utasította a főügyészséget a vizsgálat megindítására ; bár csak a főbűnösök ellen kívánt pert indítani, magához a fenytő eljáráshoz következetesen ragaszkodott s azt oly komolyan vette, hogy annál az 1852-i felségárulási pereket kívánta zsinórmértékül tekintetni. Viszont a protestáns mozgalom visszaszorításában feltűnő mérséklet jeleit adta az igazságügyminiszter ; a protestáns kérdést hatalmi eszközök nélkül vélte megoldhatónak, s a küldöttségeknek az uralkodó általi esetleges fogadtatására nézve utalt a régi jogszokásokra és gyakorlatra ; azonban mégis megtalálhatni vélte a visszautasítás elfogadható formáját abban a megkülönböztetésben, hogy fogadtatásra csak a zsinat küldöttsége tarthat igényt ; a kormány természetesen majd gondoskodik róla, hogy zsinat pedig tartható ne legyen.¹

Gróf Thun kultuszminiszter hajthatatlanul ragaszkodott a maga páteniséhez, de még mindig bízva annak sikerében, sőt remélve, hogy az annak rendelkezéseit elfogadó esperességek majd nemsokára hála-felirattal fognak jönni a kormányhoz, a megtorlás kérdését nagyon enyhén kezelte. Beérte volna a kézmárki körlevél elkobzásával, annak elhatározásában nem látott büntetendő cselekményt ; azt kívánta, hogy Zsedényinek nyitva tartassék az út a megtérésre, s nem tartotta kívánatosnak, hogy a kormány politikai vértanukat támasszon az ügynek.

Albrecht főherceg főkormányzó helyeselte a perindítást, de azt a naív kívánságot fűzte hozzá, hogy a kormány a lapokban tegye közzé, hogy nem vallási meggyőződésükért üldözi az illetőket. Ő egyébiránt legjobban szerette volna, ha olyan ostromállapotszerű kivételes hatalommal ruháztatott volna fel, aminő a forrongásoktól aláásott velencei tartományban szokásos, ilyenek hiányában a saját felelősségére erősebb eszközökhöz ő sem volt hajlandó nyúlni.

Végre az uralkodó, bár hozzájárult a miniszterek többsége részéről ajánlott rendszabályokhoz, nyomatékosan hangoztatta, hogy a protestáns-kérdés nagy óvatossággal kezelendő, s hogy a konventhatározatok meghozásában és terjesztésében vezérszerepet vivők megfenyítésének ügyét nem szabad monstreperre nőni hagyni.

Zsedényi, alighogy a vizsgálat ellene megindult, egy felségfolya-

¹ Lásd erre, valamint a következőkre nézve a november 3-i, 17-i, 19-i, 25-i, 29-i, dec. 13-i, 15-i és 22-i min. értekezletek jegyzőkönyveit. *H. H. S. A.*

modványban és egy az igazságügyminiszterhez intézett beadványban kérte a vizsgálat megszüntetését, kijelentve, hogy ha ő tudta volna, hogy indítványát a legfelsőbb akarat iránti engedetlenségként fogják magyarázni, azt meg nem tette volna; ő kész engedelmességének bizonyítékait adni.¹ A régi, aulikus udvari tanácsos loyaltitásának ez a megnyilatkozása neki semmit sem használt, de szerencséjére köztudomásra sem jutott és így nem csökkentette a kézsmárki bátor fellépéseért ekkor határtalan népszerűségnek örvendő férfiú nimbuszát. E vallomása ellenére Zsedényi el nem kerülhette, hogy miután már Kassán vizsgálat alatt állott, Bécsbe érkezése után ottani lakásán a rendőrség házkutatást rendezzen s gyanús leveleket és okmányokat keressen. A gyanúsított nagyon nyugodtan viselkedett s csodálkozását fejezte ki e lépés fölött, hivatkozván arra, hogy ő mindig híven ragaszkodott a kormányhoz, amiért Magyarországon sok ellenségeskedéssel is találkozott; csak a vallás kérdésében nem követheti a kormányt, mert nem hajlandó feladni azokat a jogokat, melyeket ősei vérökkel szereztek.² A rendőrminiszter ugyan úgy volt értesülve, hogy a kutatás alkalmával semmi gyanúsat nem találtak, de az ügyészség jelentése alapján az igazságügyminiszter más véleményben volt; szerinte a Zsedényi lefoglalt levelezése bűnös agitáció világos jeleit mutatja.³

December 28-án került a Zsedényi Ede és társai, Máдай Károly szepeshélai lelkész és Pálkövi sárospataki tanár bűnpere a kassai Landesgericht előtt elbírálásra; az államügyész közcsendháborítás címén Zsedényi ellen két évi nehéz fogságra s a nemesség elvesztésére szóló ítéletet kért, de a bíróság csak négy havi egyszerű fogságra ítélte őt; négy havi fogságbüntetést kapott Máдай és Pálkövi is, hetenkinti böjttel súlyosbítva. A vádlottak azzal védekeztek, hogy nem lehet büntetendő cselekmény oly végzés, melynek meghozatalánál a kormány megbízottja jelen volt és ellene föl nem szólalt; amivel szemben az ügyész arra hivatkozott, hogy a végzés oly nyelven hozatott meg, amelyet a kormánybiztos nem értett.⁴

Mindhárom elítélt felebbezett; érdekes tény, hogy Nádasdy igazságügyminiszter, valószínűleg a Szögyény közbenjárására,⁵ a minisztertanácsban az ítélet végrehajtásának felfüggesztését javasolta, hogy az elítélteknek idő hagyassék bűnüket jóvátenni és a kegyelemre érdemesekké válni. A császár azonban a többi miniszterek véleményéhez járulva, az igazságszolgáltatásnak szabad folyást engedett.⁶

Annyi bizonyos, hogy Zsedényi és társai elmondhatták azt, amit Giordano Bruno válaszolt bíráinak: az ítélet, melyet hoztok, nagyobb félelmet okoz nektek, kik hozzátok, mint nekem, akit sujt!

¹ U. o. nov. 17.

² H. H. S. A. Gensd. Dép. Thierry miniszter nov. 13-i jelentése.

³ U. ott. Min. Conf. nov. 19.

⁴ P. N. 1860. jan. 4., 5., 19.

⁵ Szögyény. Eml. ir. II. 156. l.

⁶ H. H. S. A. Min. Conf. 1860. jan. 5.

II.

(Elszánt és lelkes közhangulat az 1860. év elején ; a konzervatívok kényeszerű tétlensége ; csak Széchenyi folytatja csendben tevékenységét, bár egészségével kedélyállapota is hanyatlik ; félbemaradt német gúnyirata ; növekvő aggodalmi saját sorsát illetőleg is. Thun újabb rendelete a protestáns-pátens haladéktalan végrehajtását követeli. A két magyarországi protestáns egyház küldöttei Bécsben összegyűlnek, s az uralkodónál kihallgatást kérnek. B. Vay Miklós, később Vay és b. Prónay Gábor tárgyalásai a kormánnyal ; a miniszterek tanácskozásai és nézeteltérései e tárgyban, végre is a küldöttség fogadtatása meghiusul, de Vayt és Prónayt a császár kihallgatáson fogadja. Az e kihallgatásról megjelent laphíreket megcáfolja a kormány és Thun meghiusítja a megindult kiegyenlítési tárgyalásokat. Zsedényi fogságbüntetését a főtörvényszék súlyosbítja. Legfelsőbb kézirat, mely a magyarországi fölkormányzónak messze-menő felhatalmazást ad a nyugalom helyreállítására. Ünneplések országszerte, élénk farsang, a «csárdáskorszak» ; a hotkóczyi bált zsandárok ugrasztják szét. A pátens körüli harc tovább foly. Reményi ünneplése ; magyar-horvát testvéresülés a horvátországi inség alkalmából. Az olasz nemzeti mozgalom terjedésének hírei ; a kormány pénzügyi nehézségei ; a birodalmi gyűlés kibővítése. Eynatten bűnrészessége a hadseregszállítási visszaélésekben és öngyilkossága. Házkutatás Széchenyinnél és látogatóinál. A pesti egyetemi ifjúság március 15-ét megünnepelni akarja, a rendőrség közbelép, Forinyák Géza megsebesül. B. Jósika Samu váratlan halála. Albrecht főhg tömeges belebbezéseket tervez ; fölmentése legf. helyen elhatározva, utódjául Benedek Lajos van kiszemelve. Forinyák halála, temetése nagy nemzeti tüntetéssé válik. Gr. Széchenyi István halála híre. 1860. jan.—április.).

Az 1860-ik év, mely méhében oly nevezetes, részben gyászos eseményeket is hordott, beköszöntésekor éppoly elszánt, mint lelkes hangulatban találta a nemzetet. A Zsedényi és társai ellen hozott ítélet enyhésége általán azt a benyomást tette, hogy a kormány a protestáns mozgalommal szemben nem mer erősebb rendszabályokhoz nyúlni ; égyébiránt miután nemcsak az elítéltek, kik egyelőre szabadlábon maradtak, hanem az ügyész is felebbezett, a per végkimenetele még kétesnek látszott. A széphalmi és sátoraljaújhelyi Kazinczy-ünnepélyekről elterjedt hírek mindenütt lelkesedést keltettek, s a konzervatív b. Senyey Pál ünnepi beszédjében valóban a nemzet közérületét szólaltatta meg, mondván : «legyünk türelmesek az egyetértésben és egyetértők a türelemben».¹

¹ P. N. 1860. jan. 10.

A Pesti Napló, melynek előfizetői ez évben 3000-nél többre szaporodtak,¹ s melynek szerkesztését nemsokára ismét maga b. Kemény Zsigmond vette át, Deák Ferenchez való közismert viszonyánál fogva is, a nemzet politikai irányítója lett; habár hasábjai legnagyobb részét még mindig a kül- s nem a belpolitikának kellett elfoglalnia, munkatársai értettek hozzá a külpolitika tárgyalásába belékapcsolni oly észrevételeket, melyek vonatkozásaikkal vagy példázó erejökkel alkalmasak voltak az olvasót a hazát érdeklő kérdések iránt is felvilágosítani, vagy reményre biztatni. Falk Miksa, ki ebben különös mester volt, s ki a lapnak majdnem minden számába írt, újévi beköszöntőjében hangsúlyozta a tavalyi és az idei újév különbségét, megállapította a lefolyt évnek a várakozáson túlmenő eredményeit, melyek sugárzó megelégedést kelthetnek.² A nemzet lelkesedésének folytonos tanubizonyosságait szolgáltatták a szűnni nem akaró Kazinczy-ünnepélyek, míg áldozatkészségét a Kazinczy=alpra s később — gr. Dessewffy Emil hatásos kezdeményezésére — az Akadémia házára befolyó szakadalan adományozások bizonyították.

Ebben és a protestáns egyházi gyűlések meg nem szűnő tiltakozásaiban merült ki akkoriban a nemzet egész politikai ténykedése. Még a fáradhatatlan konzervatívok is érezték, hogy kísérleteikkel holt pontra jutottak s egyelőre nem ostromolták emlékiratokkal a kormányt. Csak Szögyény jutott abba a helyzetbe, hogy legfelsőbb felhívásra egy munkálatot kellett kidolgoznia a megyeszervezés ügyében, melyre csak később került a sor.³ Dessewffy, kit minden jóakaró igyekezetének teljes meghiusulása ez időben mélyen elkésértett, egy nagyon tárgyilagos hangú nyilatkozatban, mely ezer tekintélyes magyar ember aláírásával lett volna ellátandó, kívánta a kormányrendszer által Magyarország ellenében hirdetett hazugságokat tizenegy pontban megcáfolni, különösen szembeszállva azokkal az állításokkal, mintha Magyarországon pártok, vagy nemzetiségi villongások, vagy retrográd irányzatok volnának találhatóak, s mintha e nemzet forradalomra törne. Azonban Deák Ferenc tanácsára Dessewffy elállott e nyilatkozat közzétételétől.⁴

Egészen különleges állást foglalt el 1859—60. telén is — életének ez utolsó telén — Széchenyi. Népszerűsége az országban a «Blick» megjelenése óta nőttön nőtt, érintkezései mindinkább szaporodtak s ő mégis elszigeteltnek látszott nemcsak önkényes fogsága miatt, hanem a helyzetről való felfogása következtében is, mely — mint láttuk — legközelebb állott a konzervatívokéhoz, de nem egyezett meg egészen

¹ Papp Ferenc: B. Kemény Zs. II. 336. l.

² P. N. 1860. jan. 1.

³ Emlékiratai. III. 3. s köv. 149. s köv. l.

⁴ Kónyi: Deák F. besz. II. 454. s köv. l.

azzal s a nagy férfiú csapongó hangulatával együtt gyakran változott is és sok kiegyenlítőellen ellentmondást tartalmazott. A nemzet bizakodó hangulatában nem osztozott, a tüntetéseket — különösen a fiatalság mozgolódását — nem helyeselte; ¹ még mindig a «pactum conventum», a «notableok gyülekezete» és egy esetleges «qetroi» eszmekörében élt, s az esztergomi összejövételből éles hangú feliratot kívánt volna legfelsőbb helyre küldetni; azonban e mellett mindinkább csökkent bizalma az uralkodó személye iránt, folyton igyekezett külföldi tényezőket vinni harcba az osztrák uralom ellen, s még élete utolsó heteiben is, — mint látni fogjuk — egy, a kormány ellen irányuló, rendkívül epés gúnyirat szerkesztésével volt elfoglalva.

Bár Döblingben maradásához végzetes makacssággal ragaszkodott, s ezért senkit föl nem keresett, őt mind többen látogatták meg. Gr. Rechberg miniszterelnök már említett látogatása október 9-ére esett; egy nappal rá lord Loftus angol nagykövet járt nála, kivel mindvégig összeköttetésben maradt; december 2-án meglátogatta őt Schmerling is, kire akkor a konzervatívok nagy része bizonyos reményteljes várakozásokkal nézett. Közbe október 15-én valóságos kis haditanácsot tartott Széchenyi Falkkal, Kecskeméthy Auréllal és Hopf kanonokkal, főképp a Hollán röpiratának kinyomatása s ismertetése tárgyában.² A konzervatívok vezéreinek s más magyar arisztokratákon kívül megfordultak nála Tisza Kálmán, Egressy Gábor, Zsivora György, Török János, Zsedényi Ede is; sokakat ebédre látott magánál.³

Levelezése sem szünetelt; 1860. januáriusában a magyar lapok abban a kivételes helyzetben voltak, hogy Széchenyinek — kinek minden sorát mohón olvasta a közönség — egy, persze nem politikai tárgyú levelét közölhették, melyet Nagy-Czenk községhez intézett, az ottani roskadozó templom újjáépítése s Szent Istvánnak leendő felajánlása ügyében; közölték aztán a czenkiek lelkes válaszát is.⁴

Széchenyi előbbi merész terveivel a Hübner elbocsátása s az Esztergom számára szerkesztett felirat meghíúsulása óta szembetűnően alábbhagyott, de csüggedése nem volt olyan, hogy tétlenségre kárhözváltta volna. Novemberben, decemberben élénken foglalkoztatta az «Offenes Promemoria» című, már említett röpirat megjelentetése, fenn tartotta összeköttetéseit a Times=szal,⁵ sőt talált közvetítőket arra is,

¹ II. kötet 245—246. l.

² *Szögyény* id. m. III. 20. l.

³ Lásd erre és a következőre nézve a *Döbl. irod. hagyat.* I. köt. 205—206., 235., továbbá 396. és köv. lapjait.

⁴ P. N. 1860. jan. 26., febr. 21. *Kecskeméthy Aurél*: Gr. Stephan Széchenyi's Laufbahn stb. 1866. 87. l.

⁵ Egy eddig ismeretlen, a Timesban 1859. szept. 17-én megjelent cikkére *Angyal D.* hívta fel a figyelmet: Lord Loftus és Széchenyi, B. Szemle 1927. máj. 188. s köv. l.

hogy emlékiratot juttasson el lord Palmerstonhoz és — Napoleon császárhoz.¹ Különös feltűnést keltett s fordításban a hazában is elterjedt a Times-nak az a cikke, mely a protestáns küldöttség méltatlan fogadtatása miatt — januárius végén — emelt keserű panaszt.

Csak a Károlyi Árpád újabb fölfedezése útján szereztünk tudomást róla, hogy Széchenyi ez időben egy befejezetlenül maradt hosszabb német gúnyirat szerkesztéséhez fogott, melynek ezt a címet adta: «Disharmonie und Blindheit, eine Diatribe, Rapsodisch und in Eile skizzirt».² Ez tulajdonképpen folytatása a «Blick»-nek, amely azért íródott, mert írója keservesen csalódott abban a várakozásában, hogy a Bach bukása a helyzetben mélyreható fordulatot fog előidézni. Ha a «Blick» főképp a Bach címére iratott, ez az újabb támadás leginkább azoknak szól, akik a Bach távozása óta gyakoroltak hatalmat és befolyást. Legkíméletlenebbül bánik el benne Széchenyi Nádasdyval, akit egyenesen mint saját hazája ellenségét jellemez. De élesen ellene fordul itt már Rechbergnek is, mutatva, hogy a bizalom és remény, melyet személyébe helyezett, teljesen elenyészett. Kijut a gáncsból az uralkodónak is, bár az író itt sem tagadja meg dynastikus érzületét, amint hogy a következtetések is, melyeket fejtegetéseiből levon, sohasem irányulnak az Ausztriától való elszakadásra, hanem mindig a kiegyenlítést, Magyarország jogainak a monarchia keretében való érvényesülését látszanak keresni.

Széchenyi ez időbeli naplója, levelei, s azoknak benyomásai, kik vele sűrűbben érintkeztek, megegyezően bizonyítják, hogy e tél folyamán egészsége hanyatlásával együtt hangulata is mindinkább elborult; gyakran vett rajta erőt a mélabú, melyet kedvelt fuvolájával próbált elűzni s mind súlyosabb aggodalmak gyötörték őt, most már nemcsak a haza, hanem saját sorsát illetően is. Személyes barátja lévén Zsedényinek, gondolkodóba ejthette az, hogy ez ellen, addig az udvar teljes bizalmát bíró, előkelő férfiú ellen bűnvádi eljárást indítottak, s őt elítélték. Megtudta azt is, hogy családja bécsi lakását detektívek őrzik és lehetetlen, hogy tudomással ne bírt volna a kém- és övrendszabályok ama, mindinkább szűkülő gyűrűjéről, mellyel — főképp Albrecht főherceg és Prottmann ösztönzésére — Thierry rendőrminiszter és szolgálatkészeközegei őt és működését környezték. Januárius elején följelentések történtek, melyek szerint Pulszky ágensei Bécsben és Pesten járnak s összeköttetést tartanak fenn oly egyénnel, kikkel Széchenyi sűrűn érintkezett.³ Ha rá tudta volna magát szánni arra, hogy Döblinget elhagyva, visszatérjen Magyarországra, ez személyes biztonsága iránt talán megnyugtathatta volna, mert bizonyos, hogy a hatalom az ő magyarjai körében nem tudta volna kezét oly könnyen rátenni, mint egy Bécs melletti faluban. De nála szinte kényszerképzetté vált a gondolat, hogy

¹ Károlyi Döbl. ir. h. I. 233. l.

² U. ott 553. s köv. l.

³ Falk: Kor- és jellemrajzok 127. s köv. l. Döbl. ir. hagy. I. 75. s köv. l.

ő a döblingi gyógyintézetet élve el nem hagyja, s ez útját állotta minden más irányú megfontolásnak.

Ilyen, mindinkább súlyosbodó aggodalmak között következtek be azután március folyamában oly események, melyek alkalmasak voltak a nagy férfiú lelki egyensúlyát végleg fölforgatni.

Az 1860. év elején a protestáns-pátens elleni küzdelemben némileg új helyzetet teremtett gr. Thun miniszternek egy januárius 10-én kibocsátott rendelete. A végből, hogy azok az evangélikus hitközségek, melyek a patenst «köszönettel elfogadták», annak végrehajtásában kellő támaszt találjanak, s viszont az azzal ellenkezők megértsék, hogy törekvésöknek semmi kilátása sincs az érvényesülésre, ellenben nyitva áll előttük az út a megtérésre, a miniszter társai hozzájárulásával elrendelte annak a templomi szószékekről való kihirdetését, hogy a pátens értelmében coordinált hitközségek fogjanak hozzá azonnal esperességeik és superintendentiájuk megalakításához, hogy ezek alapján az egyház-
megyék és kerületek, illetve ezeknek közgyűlései és consistoriumai is megalakíthatók s végül a zsinatok is megtarthatók legyenek. A még pátensszerűen meg nem alakult hitközségeknek március végeig terjedő haladék adatott a pátens végrehajtására, mely határidő elmulasztása esetében az illető hitközségeket a kormány nem fogja többé rendezeteknek elismerni s ezen az elismerésen alapuló minden jogaitat és igényeiket elvesztik, ellenben minden kötelezettségeik épen maradnak, s esetleges tartozásaik közigazgatási úton fognak behajtatni. Egyházmegyei gyűlésekben csak pátensszerűen rendezett hitközségek vehetnek részt, ha ennek ellenére mégis tartatnának konventek, azoknak végzései semmisek lesznek. Az egyházközségek és esperességek azon felügyelőinek, illetve gondnokainak jogai, kik az illető székhelyen nem laknak, megszűnteknek tekintendők. Azon egyházközségekben, melyek április 15-ig megtörtént rendezésüket be sem jelentik, a helybeli, illetőleg esperességi felügyelői vagy gondnoki hatásköre szintén megszűnik. Hasonlóképpen semmis minden pátensellenesen megtartott superintendentialis gyűlés határozata. A superintendentiák megalakulása után az egyetemes értekezlet azonnal, s annak javaslatára a zsinat is össze fog hivatni. Együttal a működésben levő esperesek intést kaptak, hogy magukat semmi megfélemlítés hatása alatt ki ne vonják kötelesegeik teljesítése alól, mert ellenesetben nemcsak hogy papi illetményeiket illetőleg jogi védelem nélkül maradnának, hanem a kormány további bizalmára sem lesznek többé érdemesek. Utasítás ment a kormányhatóságokhoz is, hogy a rendelet végrehajtásában segédkezzenek s minden azzal ellenkező eljárást megakadályozzanak.¹

Időközben több protestáns egyházi gyűlés tartatott meg, legtöbb

¹ Reichsgesetzblatt 1860. 53. l. P. N. 1860. jan. 22., H. H. S. A. Min. Conf. Prot. jan. 10.

helyen az eddigi eredménnyel, vagyis a pátens elleni tiltakozással s a gyűlés által el nem ismert egyházi közegek lemondatásával. Az új rendelet közhírrététele előtt a kormány kerülni látszott a súlyosabb összeütközést, különösen a templomokban, de az ellentállás vezérszereplői ellen az eljárást megindította. A tiszántúli ev. ref. superintendentia gyűlésén a kormánybiztos megjelent s a gyűlést betiltotta, Tisza Kálmán felszólalása után azonban a biztos távozott s a gyűlés folytatta tanácskozását.¹

Az új rendelet által teremtett helyzet szükségessé tette, hogy a túlnyomó számú egyházgyűlések egybehangzó határozatainak megfelelően, immár kísérlet történjék a protestáns egyházak sérelmének legfelsőbb helyen való előterjesztésére. E végből januárius 23-án Bécsben b. Vay Miklós elnöke alatt összegyűltek a két magyarországi protestáns egyház egyházi és világi kiküldöttjei, szám szerint harmincketten,² akik Vay közléséből már ez alkalommal értesülvén róla, hogy a miniszterelnök kevés kilátást nyujtott a küldöttségnek az uralkodó által leendő fogadtatásra, elhatározták, hogy fogadtatásuk meghiusulása esetében közös írásbeli előterjesztést fognak igyekezni a miniszterelnök útján legfelsőbb helyre eljuttatni.

Az akkor általánossá lett magyar nemzeti viseletben megérkezett urak megjelenése Bécsben, hol jövetelükről már tudomással bírtak, nagy feltűnést keltett s a sajtó függetlenebb része szándékukat rokonszenves kommentárokkal kísérte.³ Az uralkodó véletlenül éppen a bécsi összejövetel napján fogadván Szögyény-Marich Lászlót, előtte a protestáns kérdésről nagyon higgadtan és mérsékelten nyilatkozott s bár arra az álláspontra helyezkedett, hogy a sérelmeket és kívánságokat az összehívandó zsinaton kell előterjeszteni, hajlandónak nyilatkozott Vayt, kit a mérsékeltebbek közé sorolt, s aki a debreceni gyűlésben nem vett részt, kihallgatáson fogadni.⁴

Már a következő napon közölhette Vay a küldöttekkel, hogy az uralkodó a küldöttséget nem fogadhatja, aminek okául az adatott, hogy

¹ P. N. 1860 jan. 1., 11., 13., 14., 22. H. H. S. A. Min. Conf. 1859. dec. 29. O. B. E. L. 1860. jan. 20-ai főkormányzói jelentés.

² Név szerint b. Prónay Gábor, b. Podmaniczky Ármin, Desseffy Ottó, Esztergályi Mihály, Székács József, Schnell Károly, Nagy Mihály, Blaskovics Pál, Konkoly Thege Balázs, gr. Teleki Gyula, gr. Teleki Sándor, Egresi Sámuel, Török Pál, Erdélyi Ferenc, Benedek László, Szalai Sándor, Fördös Lajos, b. Vay Miklós, gr. Vay Dániel, gr. Pallavicini Roger, ifj. b. Vay Miklós, b. Vay Béla, Bernáth Zsigmond, Ferenczi József, Hegedüs László, Zsarnai Lajos, gr. Degenfeld Imre, Tisza Kálmán, Lónyay Menyhért, Balogh Péter, Révész Bálint és Révész Imre. Lásd: *Emléklapok vajai b. Vay Miklós életéből*. 455. s. köv. 1.

³ Lásd a *«Fortschritt»* közleményét a P. N. jan. 27-iki számában.

⁴ *Szögyény Emlékiratai* III. 4. s. köv. 1.

a kihallgatást nem a főkormányzó útján kérték ; de miután már itt vannak, a kormány hajlandó velük bizonyos érintkezésbe és eszmecserébe bocsátkozni, amire a küldöttség a maga részéről is hajlandó lévén, erre az értekezésre megbízottakul Vayt, Prónayt, Székácsot, Tiszát, Révész Imrét és Hegedüs Lászlót választotta meg, s ezeket mindjárt megfelelő utasítással is látta el.¹

Januárius 25-én a miniszterek értekezlete a császár személyes elnöklete alatt foglalkozott a magyar protestánsok küldöttségének ügyével.² Bruck pénzügyminiszter kívánatosnak jelezte, hogy a küldöttek feljövetele használtassék fel arra, hogy Magyarország pacificatiója legalább egyházi téren végrehajthassék ; legtöbbet attól várna, ha a császár a delegátusok kiválóbbjait kihallgatáson fogadná s szívökre kötven, hogy a pátensszerű berendezkedés és a zsinatok összehívhatása érdekében hassanak hitsorsosaikra, ez alkalommal a módosítások iránti javaslataik megfontolását is kilátásba helyezné. Nádasdy támogatta a Bruck felfogását, s különösen a Vay fogadtatását ajánlotta, ki különben is egy magánkéréssel óhajt az uralkodó elé járulni. Thun kultuszminiszter e felszólalásokkal szemben azt a kérését fejezte ki, hogy az ügy ki ne vétessék az ő kezéből. A császár beszélgetésétől a magyar urakkal ő is sokat várt, de kérte, hogy a velök szemben teendő legfelsőbb nyilatkozat hozassék neki előzetesen tudomására. Az uralkodó végül kijelentette, hogy hajlandó az illetőket fogadni, amennyiben azok készek a kormány szándékait előmozdítani.

Másnap folytatódott a tanácskozás, ismét az uralkodó elnöklete alatt.³ Most már Rechberg miniszterelnök referált Vayval és Prónayval folytatott megbeszéléseiről, melyek alkalmával a nevezettek azt javasolták, hogy a Bécsben időző küldöttség vezető tagjai — bár megbízás nélkül — lépjenek érintkezésbe a kormány közegeivel és így keressék a kiegyenlítés módozatait ; meg is nevezték a minapi értekezletök alkalmával kijelölt hat egyént. Thun ellenezte e javaslatot, mert a megnevezettek közül Prónay és Székács törvénytelen gyűlés tartása miatt vizsgálat alatt állanak, s mert valamennyiöket, ha esetleg engedményeket tennének, hitsorsosaik cserbenhagynák. Egyelőre legfeljebb egyesekkel kellene bizalmasan beszélni, hogy a kormány megtudja, mily javaslatokkal akarnak előállani ; mindenesetre ragaszkodni kell a szeptemberi «törvényhez» s legfeljebb azt helyezni kilátásba, hogy a majdan megtartandó zsinat kívánságaihoz képest a pátenst esetleg módosíttatni fog. A küldöttek valójában semmi egyebet nem akarnak, mint a «törvény» hitelét megrontani és a kormány híveit megtántorítani.

Erre Nádasdy arra utalt, hogy «a kormány hívei», vagyis azok, akik

¹ Emléklapok 457. s köv. l.

² H. H. S. A. Min. Conf. Prot. 1860. jan. 25.

³ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. jan. 26.

a pátenst elfogadták, vajmi kevesen vannak : az ág. evangélikusoknak körülbelül 10%^a, a reformátusoknak pedig 1%^a. Tekintve a mindig növekvő mozgalom veszélyeit, kívánatos volna a megegyezés ; a határőrvidékieknek már tett a kormány bizonyos engedményt, miért ne tegyen a többieknek is? Mindenesetre ajánlatos volna legalább meg tudni, hogy mit kívánnak? s e tekintetben a meghallgatásból Prónayt és Székácsot sértődés nélkül kizárni nem lehetne ; az ellenök indított vizsgálat oly kezdetleges stádiumban van, hogy attól bizvást el lehetne tekinteni. Miután a miniszterelnök s a pénzügy- és belügyminiszter is teljesen hozzájárultak az igazságügyminiszter felfogásához, sőt hangsúlyozták, hogy a protestáns vezérférfiakat arra is méltóknak tartják, hogy az uralkodó elé járulhassanak, kinek néhány szava nagy hatással lenne rájuk, Thun, bár újra utalva Prónay és Tisza ellenzéki szereplésére, nem akart a megegyezés kísérlete elé akadályokat gördíteni.

Erre a császár elrendelte, hogy bizalmas formában érintkezésbe lépjen a kormány a nevezett egyénnel, tudtukra adván minden kétséget kizáró módon a maga szándékait, hogy meghallgattassanak kívánásaik s ők rávétessenek egy kedvező akció megindítására. Sorra kerülén a kormány részéről kiküldendő bizalmi férfiak kiválasztása, szóba jöttek gr. Mailáth Antal, Torkos, Zádor, Zimmermann, Franz, Kuzmány és Mikolás. Thun Zimmermann (Josef) miniszteri osztálytanácsost ajánlotta, mint a kérdés legalaposabb ismerőjét ; miután azonban a miniszterelnöknek aggályai voltak arra nézve, hogy a magyarok a pátenst körüli munkássága miatt Zimmermannal szemben bizonyos elfogultsággal fognak viselkedni, határozatba ment, hogy társul Mikolás tanügyi tanácsos adassék melléje ; ez utóbbi azonban megbetegedvén, a tanácskozásban tényleg csak Zimmermann vett részt, mint kormány-megbízott.

A januárius 28-i minisztertanácsban ¹ — ismét a császár elnök-lésével — már jelentés tétetett a protestáns küldöttekkel való értekezésről, mely szerint megegyezés nem jött létre, mert Vayt kivéve, ki állítólag nem nyilvánította álláspontját, a küldöttek mind kijelentették, hogy a szeptemberi pátenst és a superintendentiák új beosztása alapján zsinat össze nem hívható, ellenkezőleg, a régi állapot visszaállítása szükséges s csak így mehet végbe a superintendensek s a zsinati képviselők megválasztása s csak az így létrejött zsinat lehet hivatva a pátenst, mint minden más javaslatot, tárgyalás alá vonni. Bruck pénzügyminiszter úgy találta, hogy ha Zimmermann tanácsos kevésbé mereven ragaszkodott volna a pátenst követő miniszteri rendeletekhez, talán lehetett volna megegyezésre jutni. Nézete szerint a követendő út az volna, hogy nem a hitközségek koordinálásán kezdessék a dolog, hanem a fennálló

¹ U. ott jan. 28.

s megtartandó eszerességeket kellene fölhívni a zsinati képviselők megválasztására s ezekből és a jelenlegi superintendensekből alakítani meg a zsinatot. Ezzel a csekély engedménnyel, a pátens fenntartása mellett lehetséges volna a veszélyesen növekvő vallási és politikai agitációt lecsillapítani. E nézethez járult Nádasdy igazságügyminiszter is, föltéve, hogy az evangélikusok a hat superintendentiára való beosztást elfogadják.

Ezekkel szemben Thun arra hivatkozott, hogy a császár a januárius 26-án tartott értekezleten kifejezetten meghagyta, hogy a minisztertanácsilag megállapított rendelkezésektől eltérni s azokkal ellenkező ígéretek tenni nem szabad. Különben — hite szerint — ezekkel a meg egyezés lehetetlen, mert a kormány, tekintélyének teljes fölládozása nélkül a pátensben elfoglalt álláspontját fel nem adhatja ; az ellentállás előrelátható volt ; hogy most, mikor beállott, a kormány engedjen, ahhoz Thun hozzá nem járulhat. Az ág. evangélikusok körében máris van egy párt, mely a kormány oldalára állott, s bízva a kormány szilárd-ságában, magát heves ellenségeskedésnek tette ki ; ezt a pártot nem szabad feláldozni, ellenkezőleg, az ellenzéket kell és lehet is legyőzni ; vele alkudni csak akkor lehetne, ha oly javaslatokkal állna elő, melyek a pátenssel megegyeztethetők.

Miután Bruck megjegyezte, hogy ő is fenntartani kívánja a pátens-t, csupán a végrehajtási rendeletek intézkedéseiből — melyek ellen mind-járt kezdetben súlyos aggályok merültek fel — kellene a kiegyenlítés és béke érdekében engedni, a miniszterelnök jelentette, hogy ő ma megbeszélést folytatott Vayval és Prónayval, melynek során az utóbbi is kijelentette állítólag, hogy ő kész a pátens elfogadása érdekében működni. A fennforgó politikai viszonyok között nem tanácsos az ily ajánlatot egyszerűen visszautasítani, s legalább meg kellene tudni, hogy mily föltételek mellett volna az igénybe vehető? Erre Thun, bár bizonyára nem utógondolat nélkül, s hangoztatva, hogy kevés reményt táplál az eredményre nézve, szokása szerint meghajolt a miniszterelnök és miniszter-társai kívánsága előtt s kijelentette, hogy hajlandó Vayt és Prónayt meghallgatni az iránt, vajjon tudnak-e elfogadható javaslatokat tenni?

A küldöttség ugyane napon utolsó értekezletre gyűlt össze, melyen b. Vay Miklós mint elnök megállapítván, hogy az uralkodó részéről való testületi fogadtatásuknak minden reménye eloszlott, a küldöttséget felosztatottnak nyilvánította, s meleg szavakkal búcsúzott el annak tagjaitól s Isten iránti bizalomtól áthatva reményét fejezte ki, hogy e kínos szenvedés napjai sem lesznek egyébre valók, mint lelki erejük edzésére s evangéliumi hitökben való megszilárdításukra. Miután Balogh Péter superintendens a küldöttek nevében köszönetet mondott Vaynak, Székács József megható imában kérte a Mindenhatót, hogy

védje meg, fedezze küzdő egyházukat hatalma szárnyaival.¹ Erre a küldöttség feloszlott s tagjainak legnagyobb része hazautazott, hová a lapok is hamar megvitték eljárásuk eredménytelenségének hírét, annál nagyobb csalódást és lehangoltságot keltve, mert még egy nappal előbb arról adtak hírt, hogy a küldöttségnek legfelsőbb helyen való testületi kihallgatása küszöbön áll.²

Báró Vay Miklós, mint a reformátusok s b. Prónay Gábor, mint az ág. evangélikusok küldöttségének fejei még Bécsben maradtak s csak hamar közölték a lapok, hogy az uralkodó által fogadtatni fognak.³ Még mielőtt e kihallgatás megtörtént volna, a hivatalos Wiener Zeitung elmondta, hogy a protestáns konventek küldöttségek menesztésére jogosítva nem lévén, a küldöttségeknek kezdettől fogva nem lehetett kilátásuk a császár általi fogadtatásra; ellenben azoknak, kik személy szerint érintkezni kívántak magyar állású egyénekkel, erre mód nyujtatott; de ekkor is csak azt hallhatták, hogy megoldás csak a szeptember 1-i pátens, a szeptember 2-i és újabban januárius 10-i rendeletek alapján várható, s a «finom formakérdések» fölötti áldatlan viszály semmi célhoz sem vezet.⁴

Vay és Prónay legfelsőbb kihallgatásáról, mely februárius 1-én ment végbe, a lapok csakhamar hírt adtak, «a protestáns közönség megnyugtatóására», elmondván, hogy az uralkodó, ki «ritka ügyavatottsággal szólt a dolghoz», úgy látszik, személyesen akarja a nagyfontosságú kérdés megoldását eszközölni és «legkegyelmesebb határozott nyilatkozata» után elég ok van hinni és remélni, hogy a megoldás a két protestáns testvéregyház teljes megelégedésére fog szolgálni. A Pester Lloyd szerint a császár úgy nyilatkozott a két elnök előtt, hogy a protestáns ügyben kiegyezést óhajt, de természetes, hogy e kiegyezés a pátens határozmányaival nem ellenkezhetik; ellenben kész lemondani az utóbbi időben kiadott miniszteri rendeletek foganatosításáról. Vay és Prónay kihallgatásukról jelentést tettek a küldöttség Pesten összegyűlt tagjainak s a kiegyenlítés módja Vay szerint a következő volna. A zsinat összehívását az egyházkerületeknek a pátensben megrendelt új beosztása akadályozta. A protestánsok ragaszkodtak az eddigi nyolc kerülethez, a pátens pedig tizenkettőt (hatot-hatot) ír elő. Minthogy a zsinatnak az egyház összeségét kell képviselnie, az az esperességek összességéből éppúgy megalakulhat, mint a kerületek összességéből. Ennélfogva abban történt megállapodás, hogy a zsinat az összes esperességek képviselőiből alakuljon meg úgy, hogy minden esperesség egy világi és egy egyházi követet küldene. A küldöttség meghallgatván a jelentést, a kiegyenlítés e módjára ráállott, de azon föltétellel, hogy

¹ *Emléklapok* stb. 462. s köv. 1.

² *P. N.* jan. 28. és 29.

³ *U. ott* jan. 31., febr. 1.

⁴ *U. ott* febr. 2.

előbb még a kerületi gyűlések hivassanak egybe még egyszer s azok mondják ki az új választási eljárás érvényességét s intézkedjenek annak fogyanatosítása iránt, egyúttal a superintendensi és felügyelői (gondnoki) állásokat betöltvén. E határozatokat Vay és Prónay egy újabb legf. ki-hallgatáson fogják a Felségnek bemutatni.¹

E hírlapi közleményeknek — melyekért a Pester Lloyd «másodszori írásbeli megintést» kapott, s melyeknek a protestánsok közti megállapodásra vonatkozó részét maguk a lapok nyomban megcáfolták,² valódi háttérét a februárius 5-én tartott miniszteri tanácskozmány jegyzőkönyve³ tárja fel. E tanácskozmányban Thun előterjesztést tett a magyar protestánsok ügyében kiadandó nyilatkozatról, szemben a pátenz feladását hírül adó lapközleményekkel. Ez előterjesztés szerint Vay és Prónay csakugyan oly javaslatot tettek a zsinatok összehívására nézve, mint aminőt a lapok jeleztek s 4—5 heti időt kértek, hogy e javaslatukat hitsorsosaik által elfogadtassák. De már időközben kitűnt, hogy a zsinatok megtartása a superintendensek előzetes megválasztása nélkül lehetetlen ; a javaslat lényegileg a restitutio in integrum követelése, amit a minisztertanács ismételve visszautasított, s követelte a pátensszerű újjárendezést politikai és közjogi okokból ; politikai okokból, hogy a pesti superintendens uralma megtőressék s a zsinaton ne legyen ellenzéki többség, közjogi okokból, hogy az 1791: XXVI. t.-cikk alapján az uralkodó jogai vallási ügyekben (circa sacra) a zsinatok határozataitól függetleníttessék, ami nem zárja ki azt, hogy a zsinatok a pátenz egyes rendelkezéseinek módosítását kívánják, s hogy a pátenst követő rendeletek ideiglenes intézkedései helyére végleges kánonok lépjenek. Az e javaslatok elfogadásából eredendő zürzavarban a coordinatio megindult munkája teljesen fennakadna, a pátenz törvényessége kétségbe volna vonható, s az arra alapított összes hivatalos cselekmények és fenyítő eljárások alapjukat veszítenék s jogosulatlan üldözés színében tűnnének föl. Thun szükségét látta, hogy az ellenkező híresztelésekkel szemben a kormánynak előbbi álláspontjához való ragaszkodása világos kifejezésre jusson.

Bruck ismételve hangsúlyozta, hogy a protestáns vezérférfiak ajánlatában nem lát in integrum restitutiót s ezért azt különösen a fennforgó belső és külső politikai viszonyok között nem tartja mereven visszautasítandónak ; ami pedig elfogadhatatlan, annak mellőzése meg egyezés esetében nem ütköznék nehézségekbe. Arra is utalt, hogy a calvinistáknál a coordinatio folytatásáról szó nem lehet, mert az még kezdetét sem vette. Azonban ezúttal már Nádasdy és Goluchovski miniszterek is, következetlenségtől akarván megóvni a kormányt, a Thun

¹ U. ott febr. 4.

³ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. febr. 5.

² U. ott febr. 5.

merev álláspontjához közeledtek, amelyet élénken támogatót a tanácskozásba bevont Albrecht főherceg is. E megnyilatkozások után a császár helybenhagyta a Thun által javasolt rendelet és lapközlemény kiadását, csupán a reá való hivatkozás mellőzését kívánta s egyúttal meghagyta, hogy az indiscret lapközlemények forrása kinyomoztassék.

Így látott aztán napvilágot az a februárius 5-éről a superintendenciákhoz intézett miniszteri leirat, mely elismeri ugyan, hogy a császár felhatalmazást adott bizonyos bizalmas, kiegyenlítő tárgyalásokra, de magyarázólag megjegyzi, hogy e megbízás nem érinthette a pátens érvényét, s hogy zsinati választások csak úgy lesznek eszközölhetők, ha előbb az összes hitközségek pátensszerűen koordináltattak. Minélfogva az egyházak vezetőségei felhívatnak, hogy a januárius 10-i rendelet követésében magukat meg ne zavartassák, sőt ellenkezőleg egész befolyással odahassanak, hogy a rendelet végrehajtása siettetessék, ami által a kiegyenlítő tárgyalások sikere is legjobban mozdítható elő. Az újságközlemények is megfelelő cáfolatban részesültek.¹

Kétséget nem szenved, hogy a protestáns sérelem ügye a küldöttség vezetőinek az uralkodó részéről való fogadtatása által s különösen a b. Vay Miklós érdeméből, kinek ez a bécsi szereplése az ottani kormánykörökre is a legjobb benyomást tette, már ekkor a kiegyenlítés stádiumába juthatott volna, ha a gr. Thun fanatikus makaessége ennek a közeledésnek az útját be nem vágja s ő úgyszólván magára az uralkodóra rá nem cáfolt volna, ami által magát és a kormányt, melynek tagja volt, csak egy későbbi, annál nagyobb kudarcnak tette ki.²

A kiegyenlítés meghiusulásának elkeserítő benyomását még fokozta a mindjárt utána köztudomásra jutott főtörvényszéki másodfokú ítélet, mely a Zsedényi Ede büntetését négyhavi fogházról nyolc hónapra emelte.³

Mindez arra mutatott, hogy a kormány a harcot botorul az egész vonalon föl akarja venni. Ennek különben legcsattanósabb bizonyítéka az a legfelsőbb kabineti irat, mely januárius 23-áról keltezve Albrecht főhercegnek — az ő ismételt kérésére és sürgetésére — bizonyos rendkívüli rendszabályokra adott felhatalmazást a köznyugalom fenntartása végett Magyarországon.⁴

E kézirat abból indul ki, hogy a magyarországi nemzeti agitáció növekvése erélyes rendszabályokat tesz szükségessé. Az oly tüntetést, minő a nemzeti ruhaviselet, a kormány figyelmen kívül hagyhatja; de mihelyt a demonstráció fenyegetővé vagy ellenségessé válik olyanokkal

¹ Lásd az előbb id. *Min. Conf. jkönyv* mellékletét és a *P. N.* febr. 8. számát.

² *W. Rogge* id. m. II. 34. l. *Szögyény Eml. ir.* III. 8. l.

³ *P. N.* febr. 9.

⁴ *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* jan. 23. *O. B. E. L. Rechberg* jan. 24-iki 208. szám. *Döbl. irod. hagy.* I. 42—43. l.

szemben, kik hozzá nem csatlakoznak, ezek védelmére szigorral kell föllépni. Úgyszintén ott, hol a tüntetés nyilvánvaló célja a kormány intézkedéseinek és a hatóságoknak kicsinylése és megvetése, a tekintély föltétlenül megóvándó s az ellenszegülés megfékezésére esetleg katonai erő is veendő igénybe. A főkormányzónak joga van tilalmakat bocsátani ki és azok megszegését szigorúan büntetni ; itt a kézirat utal megelőző rendeletekre, melyek különböző, a köznyugalmat veszélyeztető cselekményeket különös tilalom és fenyíték alá helyeztek. Az ily tilalmak újra kihirdetendők és érvényesítendők. A főkormányzó felhatalmazást kap arra is, hogy oly egyéneket, kik közismert előzményeiknél és érzületöknél fogva a kormányellenes mozgalmak vezetésére különösen alkalmasak, szigorúan megfigyeltessen, s mihelyt izgató ténykedés jeleit adják, azonnal elfogasson. A büntető eljárás fenntartásával az illetők arról a helyről, ahol veszélyesek, eltávolítandók, szükség esetében meg erősített helyen bebezárandók, vagy katonai fegyelmi századokhoz besorozandók. A tanulókkal szemben a fegyelmi szabályok szigorúan kezelendők s tüntetések esetében a vezetők ellen, ha tanulók is, rendőrileg azonnal el kell járni, az illetőket megbüntetni, vagy bebezárni. De arra is ügyelni kell, hogy a tanintézetek oly egyének vezetése alatt álljanak, kik tudományos és társadalmi rátermettségök mellett alkalmasak arra, hogy a fiatalságra mérséklő és csillapító befolyást gyakoroljanak s a rendőri beavatkozást lehetőleg nélkülözhetővé tegyék. Ha a pesti egyetemen e tekintetben netán változásra van szükség, ez iránt a közoktatásügyi miniszternek azonnal előterjesztés teendő. Utasítsa a főkormányzó a neki alárendelt hatóságokat, hogy maguktartásában nyugodt szilárdságot tanúsítsanak s szükség esetében saját felelősségökre tegyék meg a kellő intézkedéseket, nehogy a felső hatóságok mindenbe való avatkozásukkal lejárják magukat ; ezek inkább csak az általános áttekintést és a fontosabb intézkedéseket tartsák fenn maguknak.

Azonban a magyarországi főkormányzó még ezeket a rendszabályokat sem tartotta elegendőknek s folytatta panaszos előterjesztéseit, most már vádakkal is fordulva a kormány ellen nyolc évre visszamenőleg, hogy annak hibáira hárítsa a felelősséget a saját működése tagadhatatlan eredménytelenségeért. Az esztergomi eset óta a konzervatívok lettek gyűlöletének és gyanújának különös célpontjaivá ; nem állotta ártalmatlanná tételüket, esetleg internáltatásukat kívánni.¹

Ő már forradalomban látta az országot, pedig hát csak a soká botorul elnyomott nemzeti érzés ébredései voltak a forradalmi tünetek s csak a kormány saját tehetetlensége, balfogásai s a rosszban való makacs-

¹ Lásd az erre vonatkozó névtelen, de kétségkívül Albrecht főhg. nézeteit kifejező emlékirat szövegét *Redlichnél*. II. köt. 706. s köv. I. *Károlyi Á.* Bev. Döbl. hagy. I. 49—51. l.

sága ásta annyira alá tekintélyét, hogy már mindenki szembe mert szállni vele.

Láttuk a nemzet ünneplő kedvének megnyilvánulásait, a lelkes hangulatot, mely a nemzeti dalokat szólaltatta meg úton-útfélen, s pedig annál szívesebben, minél jobban bosszantotta vele a hatalom leskelődő szolgálait. Megtörtént, hogy egy pár ember faluhosszat muzsikáltatta magát s ebből zsendárok és pénzügyőrök jelentése alapján már fenyegető fölkelés híre keletkezett.¹ Igaz, hogy annyi ünneplést, mint most egy sorjában a Zrínyi, a Kazinczy, a Kisfaludy, a Berzsényi, a Vörösmarty, a Dugonics, a Lorántffy Zsuzsanna emlékére, az Akadémia, az erdélyi Múzeum-egylet avatása alkalmából, talán soha sem látott az ország; de hát ez mind csak a lelkesedés jele volt, meg az elszántságé és összetartásé is, azt azután már csak részint véletlen események, részint a kormány kihívó túlkapásai idézték elő, hogy az 1860-ik év tavasza tényleg egyikévé lett az újabbkor legizgalmasabb időszakainak hazánkban.

Az akkori közhangulat magyarázza meg azt is, hogy az 1860-i farsang mozgalmas és zajos élénkség tekintetében meghaladta az összes megelőzőket,² és pedig nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is. Ha egyes osztrák és német lapok gúnyolódtak a magyar ruhaviselet «farsangi alakoskodása» fölött, ez csak egy okkal több volt a mellette való rendületlen kitarásra. A «csárdás-korszak» tetőpontjához közeledett; hiába tiltotta meg a kormány, hogy az Akadémia palotájára való gyűjtést táncvigalmakkal kössék egybe, hiába adott ki a rendőrigazgatóság rendeletet a nyilvános táncvigalmak táncrendjének szigorú megtartására, «hatósági fellépést és teljes szigorral való eljárást» helyezve kilátásba; az eredmény az lett, hogy némely német táncot kifütyültek és kizártak a táncvigalmakból s Szegszárdon az Akadémia palotája javára rendezett bálon a dsadás=tisztek is fáradhatatlanul táncolták a csárdást.³

A farsangi multságokba való rendőri beavatkozásnak példátlanul brutális esete fordult elő februárius hó 15-én a szepességi Hotkócz községben. A megyei és szomszédmegyebeli fiatalság a mondott napra Lőcsén bált akarván rendezni, erre hatósági engedélyt kért. Siemianovsky megyefőnök, ugyanaz, ki csak nem régen, a késmárki Konventen tanusított lanyha magatartásával rosszalásnak tette ki magát, most megakarta mutatni, hogy «tudni fogja a makrancos Szepességet az engedelmesség útjára visszavezetni», s mert a megyét a pátens elleni mozgalom óta már a forradalom küszöbén állónak látta s azt hitte, hogy a báli vendégek mind fel vannak fegyverezve, az utolsó percben betiltotta a táncvigalmat és minden közbenjárással szemben hajthatatlan maradt.

¹ O. B. E. L. márc. 19-i 724. szám.

³ P. N. jan. 6., 12., 25., 26., feb-

² Podmaniczky id. m. III. 93. l.

ruár 23., márc. 1.

S mikor a már egybegyűlt társaság gróf Csáky Tivadar meghívására szánokon ennek hotkóczi kastélyába vonult s a táncvigalmat mint magánházban, ott tartotta meg, a megyefőnök rájuk küldte a karhatalmat. Egy osztag csendőr a bál folyamában puskatussal betörte a terem nyílt ajtóit s kíméletlenül szétkergette a társaságot, sőt a rendezők közül többeket le is tartóztatott és éjjel, a hóban gyalog kísért be a legközelebbi városba.¹ Az esetnek természetesen híre ment, maga a kassai helytartóság főnöke, b. Poche helytelenítette az eljárás brutalitását s különösen a felvidéken nagy és általános volt miatta a felháborodás.

Fölösleges izgatása a kedélyeknek volt a Sárosy Gyula ellen indított bűnper is, melynek során a nagyváradi törvényszék őt egy, a fekete-sárga színt és a krinolindivatot gúnyoló verse miatt közcsendháborítás címén hat havi súlyos börtönbüntetésre ítélte, amit utóbb a főtörvényszék megsemmisített, csupán rendőri eljárásnak adva helyet, melynek során Sárossy utóbb Budweisban belebbezettett.²

E közben a pátens elleni harc is folyt tovább; Zsedényi egyelőre szabadlábban maradt, a bíróság nem sietett az ítélet végrehajtásával; ellenben a legnagyobb nyomással igyekezett a hatalom a március végére kitűzött határidőig szaporítani a behódoló hitközségek számát. A helvét hitvallásúaknál semmi eredményt sem ért el, az ág. evangélikusoknál, a nem magyarajkú elemeknél, elért annyit, hogy 226 hitközség a pátens értelmében rendezte magát, ellenben 333 megtagadta a pátent; a lélekszám amazoknál 306,786-ra, emezeknél 543,712-re rúgott.³ Thun panaszt emelt a belügyminiszternél a lanyha, sőt részben ellenséges magatartás miatt, melyet állítólag egyes hivatali közegek is tanúsítottak az ellentállással szemben s amely még a «jó érzelmű» papság körében is azt a hitet keltheti, hogy a kormány nem helyez nagy súlyt a pátens végrehajtására s szigorú eljárást kért azokkal szemben.⁴ A közhangulatot legjobban jellemezte a zajos ünneplés, melyben b. Vay Miklós március elején Debrecenben tett látogatása alkalmával részesült.⁵

A hazafias lelkesedés a sok ellentétes behatás között is mindig új tápot talált és módot a megnyilatkozásra. Reményi Ede a külföldön már szinte világhírre szert tett hegedűművész, loyaltási nyilatkozat alapján 1860. januáriusában hazatért az emigrációból s előbb Pesten, azután a vidéken is rendkívüli hatással rendezett hangversenyeket. Csakhamar a közönség bálványa lett, mely benne a forradalom száműzöttjét is látta s különösen magyar dalaiért határtalanul lelkesedett.⁶

¹ O. B. E. L. márc. 8. és 11-i 721. és 722. számok. Lásd az eset leírását szerző «Régi emlékek» c. műve (Révai testvérek Bpest, 1907.) 121. s köv. l.

² Vas. Újság 1860. 142. l. P. N. febr. 15., márc. 14.

³ Prónay jelentése a P. N. ápr. 7-i számában.

⁴ O. B. E. L. márc. 16. és 22-i 432., 695. számok.

⁵ P. N. márc. 4.

⁶ O. B. E. L. jan. 23-i 195. szám; P. N. jan. 18., febr. 1., márc. 2.

Ugyanabban az időben indult meg a mozgalom a horvátországi inség miatt szűkölködők fölsegeleyezésére, főképp jótékonycélú hangversenyek és élőképek, valamint sorsjáték rendezése által. Az ügy intézését a társadalom legelőkelőbbjei vették kezükbe; a mozgalom kiterjedt a vidékre s a begyűlt tekintélyes összeget küldöttség vitte Zágrádba, mely ott lelkes ünneplés tárgya volt; valóságos magyar-horvát testvéresülés vált e delogból, jeléül annak, hogy a régebben egymással ellenségesen szemben állott elemek is egyesültek az osztrák hatalom általi elnyomatás alatt.¹ Ennek jele volt az a hódolat is, melyben a pesti szerb ifjúság Egressy Gábort részesítette a Brankovits György című szomorújáték előadása alkalmából, s mely a viszály elítélésével és az egyetértés hangsúlyozásával párosult.²

És ne feledjük, hogy ez időben a lapok majdnem naponta hoztak híreket a nagy olasz nemzeti mozgalom terjedéséről; Garibaldi kiáltványai egymást érték, valóságos keresztes háborút hirdetett Ausztria ellen; Cavour visszafoglalta helyét a piemonti kormány élén; a velencei tartományban a statáriumot kellett kihirdetni, hogy a hadsereget a bujtogatások és csábítások ellen megvédjék; Parma, Modena, Toscana és Romagna Ausztria tiltakozása ellenére tényleg egyesültek Piemonttal; Piemontból nagy hadikészülődések híre jött; a pápa hiába védekezett egyházi átokkal a pápai államok megcsonkításában közreműködők ellen.³

Amily súlyos gondot okoztak e hírek az osztrák kormánynak, éppoly lelkesedést váltottak ki Magyarországon. Az osztrák kormány gondjait még növelte a pénzügyi helyzet, amely már januárius végén egy újabb 150 milliós kölcsön kibocsátását tette megfontolás tárgyává, míg utóbb egy 200 milliós sorsjegykölcsönnel történt nagyon kedvezőtlen kimenetelű kísérlet.⁴ Valójában csak a pénzügyi helyzet ziláltsága vitte rá a kormányt arra a rendszabályra is, melynek jelentőségét végrehajtása stádiumában fogjuk méltatni, de mely már március elején jutott köztudomásra, t. i. a birodalmi tanács kibővítésére és hatáskörének kiterjesztésére.⁵ A cél az volt, hogy a kormány önmagát bizonyos ellenőrzés és nyomás alá helyezze az államháztartás egyensúlyának helyreállítása érdekében, s ezáltal az államhitelt megerősítse. De eltekintve attól, hogy az intézmény ennek a céljának sem felelt meg, az egésznek elgondolása meggyőzhette a magyar közvéleményt arról, hogy a remélhető alkotmányosság netovábbja egy, a «tartományi képviselők» kül-

¹ Vas. Ujság 1860. 175., 177. l. P. N. márc. 4., 24., ápr. 5.

² Januárius 16-án; l. a Vörös Antal — féle iratokat, Nemz. Múz. P. N. jan. 18.

³ P. N. jan. 10., 18., febr. 4., 10., 29., márc. 6., 14., 22., 31., ápr. 4.

⁴ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. jan. 23., márc. 3. P. N. márc. 25.

⁵ P. N. márc. 7.

döttjeiből is alakítandó s inkább csak tanácsadó szereppel bíró közép-ponti parlament lehet.

A kormány gondjait és zavarait ez időben még egy, valóban szégyenletes botrány is szaporította. Az olaszországi háború alatt a hadsereg részére való szállítások körül fölmerült s immár köztudomású visszaélések vizsgálata kiderítette b. Eynatten altábornagynak, a Kempen és Grünne pártfogoltjának, ki, mint láttuk, a legváltásosabb időben vezető állást foglalt el a hadseregben, nagymérvű bűnrészségét. Eynattent március 6-án elfogták s ő, miután írásban töredelmes vallomást tett, mindjárt rákövetkező éjjel a börtönben, az állítólag alkalmazott övrendszabályok ellenére öngyilkosságot követett el, amiről a lapok is hírt adtak.¹

Amiről azonban a lapoknak nem volt szabad értesítést adniok s ami Magyarországon sokkal nagyobb izgalmat okozott, az az a Bécsből kiszivárgott hír volt, hogy Széchenyinél a Görgen-féle elmeegógyintézetben március 2-án a rendőrség szigorú házkutatást rendezett, összes iratait elkobozta s ezt a rendszabályt ugyanakkor alkalmazta egy egész soránál az oly egyéneknek, kik Széchenyivel sűrű érintkezésben állottak, nevezetesen Kecskeméthy Aurélnál, Falk Miksánál, gr. Széchenyi Istvánné lakásán, dr. Görgennél és Hollán Ernőnél. Akkor még részleteket nem tudott senki s még kevésbé lehetett sejtetni, hogy mik lesznek ez eljárás következményei, de maga a tény, hogy a megriadt és önvédelmében és bosszúvágyában kérlelhetetlen hatalom immár a legnagyobb magyart sem kíméli s talán ezt a kutatást és elkobzást azért rendezte, hogy ellene megtorló rendszabályokkal léphessen föl, természetesen országszerte mély megdöbbenést s rendkívül nagy nyugtalanságot keltett.

Ebben az izzó közhangulatban szülemlett meg a pesti egyetemi ifjúság körében az a gondolat: az 1848-i március 15-i vértelen forradalomnak, a sajtószabadság születésnapjának évfordulóját megünnepelni. Akik ezt tervezték, bizonyára nem sejtették, hogy egy má már több mint félszázados kegyeletes gyakorlat alapjait teszik le s az akkori viszonyok között nem is mertek az ünneplésnek agitatórius jelleget kölcsönözni; csak istentiszteletre gondoltak és azután bizonyos sírok megkoszorúzására.

Azonban a rendőrség neszét vette a dolognak s mindjárt nagy készültséggel vonult fel a tüntetés megakadályozására. Az állítólag 500 főre tehető, többnyire nemzeti viseletet és gyászkaraszallagot öltött egyetemi ifjúság előbb a belvárosi, majd a ferencrendi templomba akart vonulni, de mindkettőt a rendőrségtől elzárva találván, végre az udvari ajtón át a szénatéri (most Calvin-téri) ev. református templomba

¹ U. ott márc. 10.

gyűlt, ott rövid ájtatosságot végezvén, egy hazafias dalt énekelt, azután pedig útját a ma már nem létező ferencvárosi temetőnek vette. A rendőrség itt is megelőzte s közbelépésével szétoszlásra kényszerítette a tüntetőket, mire ezek a kerepesi temető kapujánál gyűltek össze ismét, s ezt is csukva találván, egy, a szalagfelírás szerint a hazáért elvérzettek emlékének szánt koszorút dobtak be a kerítésen át s ismét egy dalt énekeltek. Miután már a ferencvárosi temetőnél néhány elfogatás történt, ez itt is ismétlődött, s minthogy az ifjak szétoszlani nem akartak, sőt állítólag erőszakkal ki akarták szabadítani az elfogottakat, a fegyveres rendőrség előbb szuronyát használta, majd lőtt, minek következtében Forinyák Géza másodéves jogász térdén súlyosan, két másik könnyen megsebesült s összesen tizenegy letartóztatás történt. Forinyákokat a Rókus-kórházban azonnal kezelésbe vette Kovács József főorvos, a későbbi sebésztanár, ki a nagy vérvesztéséggel miatti a sebesült állapotát már akkor aggasztónak nyilvánította.¹

Így adják elő az esetet a rendőrségi hivatalos jelentések, azonban még nemrég élő szemtanúk bizonyították,² hogy az ifjúság részéről semmi erőszakoskodás vagy ellenszegülés nem történt, s a rendőrség minden előzetes intés vagy óvás nélkül mindjárt fegyverét használta. A közönség — miután a fegyveres közbelépés a városon kívül történt — a dologról csak későn és hiányosan értesült. A rendőrség már másnap a hozzá közelebb álló lapokba egy közleményt vétetett föl, mely az esetet a fentiek értelmében adja elő, hangsúlyozva, hogy a közönség semmi részt sem vett a tüntetésen.³ A Pesti Napló március 16-án és 17-én hallgatott a dologról; 18-án csupán azt a hirdetést közölte, melyet az egyetem fekete tábláján függesztettek ki, s amely «a folyó hó 15-én történt események folytán» gyarló magyarsággal nyomatékosan intette a «cs. kir. egyetem» tanulóifjúságát, hogy mindennemű «testületi összecsoportozásoktól» és demonstrációktól szigorúan tartózkodjék, mert az ilyenekben részesek esetleg mindjárt katonául fognak besoroztatni, — ami egyes esetekben tényleg meg is történt.

Március 22-től kezdve azután a lapok már híreket hoztak a megsebesült Forinyák Géza állapotáról, mind súlyosabbnak jelezve azt.⁴ A közrészvét csakhamar a szerencsétlen ifjú felé fordult, kinek atyja tekintélyes háztulajdonos volt Pesten, azelőtt ügyvéd, s hogy a család nem táplált rebellis hajlamokat, azt az a körülmény mutatja, hogy az idősebb fiú, Gyula, a későbbi közismert tábornok, akkoriban a vezér-

¹ H. H. S. A., a fő kormányzóságnak és pesti rendőrigazgatóságnak a rendőrminisztériumhoz márc. 15-ről való tízrendbeli távirata és jelentése.

² Egyebek közt néh. Bolgár Emil kúriai bíró, ki mint jogász a tüntetők közt volt.

³ *Budap. Hirlap és Pester Lloyd* márc. 16.

⁴ *Pester Lloyd* márc. 22., 25. *P. Napló* márc. 25., 26. *Bud. Hirlap* márc. 24.

karnál szolgált mint százados. A gondos kezelés ellenére a seb elüszkösödése elkerülhető nem lévén, a sérült ifjú állapota csakhamar válságosra fordult.

Míg a rendőrség a maga jelentéseiben és hírlapi közleményeiben mindig azt hangoztatta, hogy Budapesten nyugalom uralkodik, a szerencsétlen eset valójában nagy mértékben fokozta az amúgy is észlelhető általános izgalmat, mely azután még inkább fokozódott, midőn Bécsből híre jött, hogy b. Jósika Samu, a konzervatívok elismert vezére s Széchenyi bizalmas barátja, egy Széchenyinél Döblingben elköltött ebéd után megbetegedett s március 28-án még csak 55 éves korában meghalt.¹ A lapok majdnem kivétel nélkül a legnagyobb elismeréssel szóltak az elhúnytról, kinek korai halálát különösen a konzervatívok hazánkra nézve éppen az akkori viszonyok között pótolhatatlan veszteségnek tartották. Habár betegsége tizenhárom napig tartott,² halála híre a magyar közönséget oly váratlanul érte, hogy az akkori izgatott időkben sokan kalandos magyarázatokat kerestek s a mérgezés gyanúja is fölmerült.³

A nyugtalan országban a legnyugtalanabb ember mindenesetre annak kormányzója volt. Főkép a márciusi 15-i esemény hatása alatt táviratilag kérte a kormányt, hogy száz internálandó magyar ember részére elhelyezésről gondoskodjék megerősített ausztriai helyeken. A miniszterek értekezlete⁴ egyelőre elodázó választ adott a főhercegnek, kinek a mindig fokozott drákói szigorban és a magyar természet teljes félreismerésén alapuló megfélemlítési politikában kimerülő bölcsesége már akkor sok kételyt támasztott a bécsi kormánykörökben. A hatalmas főkormányzó egyébiránt kevésbé később már bukott ember volt, amihez bizonyára a március 15-i fölösleges rendőri vérengzés is hozzájárult; egyébiránt ő elbocsáttatását március 22-én maga is sürgetőleg kérte.⁵ A március 30-i miniszteri konferenciának már tudomására hozta a császár, hogy Albrecht főherceget ismételten kifejezett kérésére fölmentette magyarországi főkormányzói állásától s már ki is jelölte utódját Benedek Lajos tábornagy személyében, aki magyar ember volt, az olasz harctéren kitüntette magát s kevésbé előbb nevezetett ki a vezérkar főnökévé.⁶ A személyváltozást egyelőre ideiglenes jelleggel ruházták föl, nehogy a közönség rendszerváltozásnak tekintse s a legfelsőbb elhatározás csak április folyamában jutott a közönség tudomására.

Forinyák Géza 19 napi kíns szenvedés után április 2-án sebébe

¹ P. N. márc. 30.

² Szögyény id. m. III. 10. s köv. l.

³ Rogge id. m. II. 43. l.

⁴ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. márc. 17. és 18.

⁵ Redlich id. m. II. 714. s köv. l.

⁶ P. N. febr. 7.

belehalt.¹ A magyar közönség a szép reményekre jogosító, még csak 19 éves ifjút a nemzeti ébredés korszakának vértanújává avatta s temetése április 4-én oly nemzeti tüntetéssé vált, mely a csodálatosan fegyelmezett érzelmek hevével még a Vörösmarty-gyászt is fölülmúlta. A rendőrség ezt sejtve, megpróbálta a temetésben való tömeges részvételt megakadályozni, s az április 4-én d. u. 4 órára kitűzött szertartást már előbb, 2 órakor kívánta megtartatni; de a család ellenkezésével szemben kénytelen volt engedni.²

A temetési menet a család nádor=utcai lakásáról indult el s a Fürdő=, Dorottya=, Váci=utcán, Kristóf=téren, Úri= és Hatvani=utcán keresztül vonult a Kerepesi=útra, s a Rókus=kórháznál történt újabb beszentalés után a Kerepesi=temetőbe, úgy hogy a közlekedés e vonalon körülbelül egy órára teljesen megszűnt, s a boltokat is bezárták. De semmi legkisebb rendzavarás nem történt, bár a rendőrség távol tartotta magát, s a rendet kizárólag maga az ifjúság tartotta fenn. Ifjak vitték a koporsót is a vállukon, s a fáklýákat; többek közt gr. Szapáry Géza, gr. Károlyi Gyula, Blaskovics Ernő és Kendeffy Árpád. A főrangú világ általán tömeges részt vett a temetésben, a nők nemzeti gyászviselésben, sokan koszorúval kezökben. 60,000-re becsülték a menetben résztvevők számát, mikor Buda és Pest akkori lakosságának összes száma nem érte el a 200,000-et. A menet gyalog vonult ki egészen a temetőbe, ahol a nyitott sír fölött, a közönség rázendítette a Szózatot.³ Pesten és az ország több vidéki helyén gyászistentiszteletet is tartottak a Forinyák lelki üdvéért, míg végre a hatóság tiltólag lépett közbe,⁴ ami annál fölöslegesebb volt, mert időközben egy még sokkal nagyobb és általánosabb nemzeti gyász szorította háttérbe a március 15-i tüntetés áldozatának szánt kegyeletet.

Mikor még háborogtak a kedélyek a Forinyák esete miatt, éppen a feltámadás ünnepének ihlete közepett villámcsapásként sujtotta le ugyanis a magyar nemzetet a hír, hogy április 8-án, húsvétvasárnapjának reggelén Gróf Széchenyi Istvánt döblingi hálószobájában pisztolylyal a kezében, szétronsolt aggyal halva találták!

¹ A családi gyászjelentés «szerencsétlen sebesülést» mond, mint halál-ot. *P. N.* április 4.

² *Podmaniczky* id. m. III. 95. l. P. azt is elmondja, hogy a Protmann intézkedésével maga Forinyák Gyula kapitány szállott szembe, amiért a profószhoz rendelték, s ez okozta, hogy öccse temetésén meg nem jelenhetett.

³ *P. N.* április 5. és 7., a «Neueste Nachrichten» és «Wanderer» közleményei nyomán is; *Podmaniczky* id. h.

⁴ *P. N.* ápr. 26.

III.

(Széchenyi halálának hatása ; a gyilkosság gyanuja ; az öngyilkosság előzményei és nyilvánvaló okai. A kormány gáncsvetése ellenére országossá lesz a gyász. A szoborállítás kérdése a kormány körében, Benedek jövele ; a teendő engedmények, különösen az országgyűlés összehívásának és a megyék visszaállításának kérdése. Az április 19-i császári kézirat és az új kormányzó beköszöntő szövege. A b. Bruck pénzügyminiszter katasztrófája. A protestáns mozgalom elleni harc tovább folyik ; Zsedényit és Mádayt becsukják. A «megerősített birodalmi tanács» egybeállítása és szabályzata egészen hatástalan marad. Újabb tárgyalások a pátens körüli ellentétek kiegyenlítése céljából ; nagyobb engedékenység ; a május 15-i legf. kézirat gyakorlatilag megtagadja a pátentst ; az amnesztia következtében szabadon bocsátott Zsedényit és Mádayt zajosan ünneplik a hazában, 1860. április—május.)

«Egy szó nyilallott a hazán keresztül,
Egy röpke szóban annyi fájdalom!
Éreztük a mint e föld szíve rezdül
És átvonaglik róna, völgy, halom,
Az első hír, a mint a szót kimondta,
Önnön hangjától visszadöbbene,
Az első rémület kétségbe vonta :
Van-e még a magyarnak istene?»

Lehetetlen hívebben jellemezni a nemzetnek a Széchenyi váratlan, erőszakos halála fölötti följajdulását, mint a hogy az a legremekebb magyar óda jellemezte, melyet szerzője, Arany János, az Akadémia gyászünnepélyén olvasott fel.

Az ama napok jellemzésére eddig is mondtak érthetővé teszik, hogy a nemzetnek ebbe a legnagyobb fájdalmába is csakhamar belészólt az uralkodó kormányrendszer elleni lángoló, de jogosult gyűlölet s az ösztönszerű igyekezet : ezért a csapásért is azt a rendszert vádolni meg. Majdnem általánossá vált csakhamar a hit, hogy nem öngyilkosság, hanem gyilkosság fosztotta meg a nemzetet Széchenyitől s hogy e gyilkosság azok műve, akik őt utolsó napjaiban valósággal üldözöbe vették.¹

Később, a higgadtabb felfogás eloszlatta ezt a gyanút ; már Széchenyi kortársai közül egyesek, kik vele sűrűbben érintkeztek, mint

¹ A gyilkosság vádjának napjainkban megkísérlett felújításai nem tartoznak a komoly történetírás körébe.

például Falk,¹ rámutattak a jelenségekre, melyek szinte előreláthatóan tüntették föl az öngyilkosságot, melynek gondolata Széchenyi már fiatalkori naplójának tanúsága szerint kísérte koronkint; újabban fölfedezett utolsó naplókötetének följegyzései pedig egészen kétségtelenné teszik az üldöztetés rögeszméjét, mely őt a halálba kergette.²

Azonban az öngyilkosság kétségtelen tényével szemben is fölmerül a kettős felelősség kérdése: azoké, akik e katasztrófát fokozott óvatossággal el nem hártották, és azoké, akik azt félelemből, gyűlöletből vagy bosszúvágytól sugalt rendszabályaikkal egyenesen előidéztek.

Az előbbi irányban a kormány maga tüntető buzgalommal vizsgálatot indított, mely főkép a Széchenyi utolsó napjaiban környező, kiszolgáló és gyógykezelő személyzet ellen irányult. Ha csak magát azt a tényt vesszük, hogy a nagy férfiú éjre elzárkózhatott egy szobába, melyben az öngyilkosság minden eszközei rendelkezésére állottak, úgy ezt egy elmegyógyintézetben lehetetlen súlyos mulasztásnak nem tekintenünk. Azonban másrészt az eset különleges voltát is tekintetbe kell vennünk. A 69-ik életévébe lépett Széchenyi nem volt olyan beteg, akire a gyógykezelés közönséges szabályai könnyen alkalmazhatók lettek volna; a szinte félelmes tisztelet, mely személyét környezte, bizonyos kíméletet hozott magával, mely aztán könnyen átlépte a mulasztás határát. Egyébiránt, mint ahogy egy kolosszus ledőlésében pusztításokat okoz, a Széchenyi nagy tragikum a kisebb tragikumok egész sorát vonta maga után, mely a felelősség e részét meglehetősen tárgytalanná tette. Titkára és sakkjátész társa, Kiss Márton az eset hatása alatt megtévelyodott s utóbb meghalt; komornyikját, Brachtot, mindjárt a temetés után megütötte a guta; az intézet tulajdonosa, dr. Görgen kevésbé később meghalt, mielőtt a vádiratot átvette volna és segédorvosa, dr. Goldberg néhány hónap múlva agyonlőtte magát.³

A másik irányban fennállott felelősség tekintetében természetesen vizsgálat nem indult, de a ma ismeretes adatok alapján a közvélemény ítélhet. Hogy ez az ítélet mennyiben sújtsa Albrecht főherceget, aki a Széchenyi halála idejében már nem volt ugyan hatalmon, de aki kétségtelenül megindítója volt a bécsi hajszának, mennyiben Protmannt, aki — mint minden rosszban — ebben is sugalmazója volt a főkormányzónak és mennyiben b. Thierry rendőrminisztert s az ő alárendelt közegeit, az mellékes kérdés, mely a személyek egyenkinti jelentéktelensége miatt a történelmet nem fogja különösebben érdekelni.

A kormánynak az első perctől kezdve éreznie kellett azt, amire a kortársak közül már Kecskeméthy Aurél ráutalt,⁴ hogy t. i. a Széchenyi

¹ Id. m. 142. l.

² *Döbl. irod. hagy.* I. 420—423. l.

³ *Kecskeméthy Gr. Steph. Széchenyi* 107., 124—125. l. *Falk* id. h.

⁴ Id. m. 102. s köv. l.

öngyilkossága neki kapóra jött, mert ha a házkutatás eredménye alapján a gróf ellen eljárást indítanak, az valószínűleg siralmas kudarccal végződött volna, így pedig a közönség azt hihette, hogy Széchenyit éppen soha ki nem derített bűnös cselekményeinek s azok következményeinek tudata indította az öngyilkosságra. A kormánynak ez a nyilvánvaló érdekeltsége szolgáltatta éppen a tápot a hivatalos gyilkosság gyanújának.

Eleinte, úgy látszik, Bécsben megpróbálták azt a hírt terjeszteni, hogy a döblingi remete szélhűdés következtében halt meg;¹ de mikor látták, hogy a halál valódi okának leplezése csak növeli a gyanút, csak hamar — az orvosi látélet szószerinti közlésével is — közzétettek minden részletet, amiből a közönség az öngyilkosság tényéről meggyőződhetett.² E tekintetben a védekezés könnyű volt; nem úgy az előidézés gyanújával szemben.

Kétségtelen, hogy a március 3-i házkutatásoktól fűződnek azok a szálak, melyek oly sűrű szövődéssel békózták körül a Széchenyi lelkét, hogy abból végül nem volt más menekülés, mint az öngyilkosság; e lelki állapot fejlődéséről oly tiszta képet nyújtanak ma már a Károlyi Árpád adatai és feldolgozása,³ hogy elég itt a legfontosabb mozzanatokra rámutatnunk.

A házkutatást Széchenyi bizonyos gavalléros, nagyúri könnyedséggel látszott fogadni; a jegyzőkönyv aláírásakor elismerését fejezte ki a kiküldött közegek humánus eljárása fölött, úgy látszik, bízott benne, hogy elkobzott irataiban nem fognak olyat találni, amire megtorló eljárást alapíthatnának. Becsületessége tudatában mindjárt vasárnap önérzetes, de nagyon udvarias levelet intézett a rendőrminiszterhez, melyben méltányosságára hivatkozva bizonyos, rendőri szempontból nem fontos tárgyak visszaküldését és azt is kérte, hogy a miniszter őt látogassa meg. Erre Thirry hosszú váratás után március 6-án hideg udvariassággal válaszolt, bizonyos tárgyakat visszaküldött, azonban levelébe szemrehányásokat is foglalt Széchenyi politikai tevékenysége miatt és azt a végzetes kijelentést, hogy az általa évek előtt választott menedékhely rá nézve rég megszűnt az lenni. Ezt a mondatot utóbb hivatalos részről úgy magyarázták, hogy azzal a miniszter nem megfenyegetni, csupán agitációi folytatásától visszatartani akarta Széchenyit;⁴ bizonyos azonban, hogy ő ezt fenyegetésként értette s ez

¹ Szögyény id. m. III. 19. l.

² Lásd a P. N. közléseit a «Wanderer», és a Morgenpost s a hivatalos orvosi látélet nyomán április 12., 13., 14. és 17-i számaiban.

³ Döbl. irod. hagy. I. köt.

⁴ Falk id. m. 157. l. A kérdéses passzus eredetiben így hangzik: «Das von Ihnen vor Jahren gewählte Asyl, hat längst ein Solches zu sein aufgehört». (Döbl. i. h. I. 488. l.)

egészen földúlta kedélyét. Időközben értesült róla, hogy titkáránál lefoglalták nagy magyar szatiráját s hogy Kecskeméthyt a vele való érintkezés miatt a sajtócenzura körében való hivatalos alkalmazásától fel függesztették. Amitől Széchenyi félt, az valószínűleg nem a börtön volt, hanem az állami tébolyda s az a bánásmód, amelyben ott majd részesülni fog. A pesti tüntetés és annak következményei is megriaszították; valószínűleg azt hitte, hogy most majd minden téren nagyobb szigorral fognak fellépni. Kebelbarátjának, Jósikának éppen a nála elköltött ebéd utáni megbetegedése s később halála teljessé tette a zaklatott, beteg aggastyán kétségbeesését. Már a barátja halálát követő éjjel a pisztolyhoz nyúlt, de még letette a gyilkos fegyvert; az álmatlanság, a táplálkozásnak majdnem teljes szünetelése, aláásta utolsó erejét; naplója szerint «a megsemmisülés szomja» vett rajta erőt s annak tovább ellentállani nem tudott.¹

Az osztrák kormánynál már megszokott kicsinyesség hozta magával, hogy a nemzeti gyász előreláthatólag országosan és impozánsan leendő megnyilatkozását megpróbálta mindenféle módon korlátok közé szorítani. Az első, felső-döblingi beszentelési szertartásnál ez teljes mértékben sikerült is. Egyházi részről az első perctől arra a humánus álláspontra helyezkedtek, hogy tudva lévén a beszámíthatatlanság esete, az egyházi szertartásnak teljesen szabad folyás engedendő. Azonban a beszentelést a döblingi plébánia-templomban oly sietséggel kellett már április 10-én délelőtt végrehajtani s ennek közzétételéről — a húsvéti ünnepek közbejötté miatt is — oly kevéssé történt gondoskodás, hogy ennél a rendkívül rövid és csöndes egyházi cselekménynél alig több, mint hatvan ember volt jelen, majdnem mind a magyar arisztokrácia köréből. Bár a holttest még aznap átszállított Nagy-Cenkre, a család az ottani temetési szertartást április 12-re tűzte ki éppen azért, hogy azon távolabbi vidékekről is minél számosabban megjelenhessenek. Azonban «különös okok miatt», mint a lapok írták, ami alatt rendőri beavatkozás értendő, a temetést már 11-én kellett megtartani, úgy hogy nagyobb része a várt gyászoló vendégeknek elkésve érkezett meg Cenkre; elkéstek az Akadémia küldöttsége, a városok és testületek küldöttjei, sőt még a rokonok közül is többen. De így is megjelent mintegy 5—6000 ember; a koporsót a Széchenyi-nemzettség fiatal tagjai vitték a sírboltba.²

Ez a rendőri beavatkozás pedig annál oktanabb volt, mert nem akadályozhatta meg, hogy néhány nappal, néhány héttel később gyászentisztetések és emlékünnepek alakjában a nemzet teljes mérték-

¹ Lásd a *Döbl. ir. hagy.* I. kötetének adatait részint *Károlyi* tört. bevezetésében, részint a naplóban és levelekben.

² *Vas. Ujság* 1860. 187—188. I. P. N. április 11., 12., 14., 15. *Kecskeméthy* id. m. 101. l.

ben le ne rójjá fájdalma és kegyelele adóját. Sőt magában Bécsben is rendeztek fényes gyászszertartást a skótok templomában április 26-án, mely alkalommal a túlnyomó részben magyar gyászoló közönséget a templom mind magába nem fogadhatta. Négyszáz pesti egyetemi hallgató is felrándulni készült ez alkalommal Bécsbe ; összehozták a 4000 forintot is, mert a hajózási társaság ennyire csigázta fel a szállítási díjat. Azonban Protmann, felsőbb utasításra,¹ megtiltotta, hogy a hajó elinduljon ; az ifjak Pesten maradtak s énekelve vonultak aztán végig az utcán.²

Megszámlálhatatlan volt a sok Széchenyi-gyászünnepelely ; soruk egész az őszbe elnyúlt ; faluhelyeken is tartottak gyászistentiszteleteket ; egyes testületek kimondták a ruhaviseletben való gyászt is, egyéb-iránt — különösen Pesten — közakárral gyászolt mindenki, kortársak följegyzése szerint alig lehetett abban az időben Pest utcáin mást, mint feketeruhás vagy gyászkaraszallagos embert látni.³ Legfényesebb volt az április 30-án a Pest-belvárosi templomban megtartott gyászistentisztelet, melynél a szertartást a bíboros hercegprímás végezte s melyen az új kormányzó, Benedek is megjelent. 80,000-re becsülték a templomban és a templomon kívül összegyűlt gyászolók számát ; a szertartás végeztével a közönség az utcán is rázendítette a «Szózat»-ot s a «Hymnus»-t. Kassán gr. Károlyi Ede kezdeményezésére a krakói Kosciusko-halom mintájára Széchenyi-halmot akartak emelni ; temérdek nép gyűlt össze a legkülönbözőbb vidékekről hozva földet a halom gyarapítására ; azonban a hatóság megtiltotta az összejövetelt, Károlyit egyelőre radványi lakásán internálta s megakadályozta a halomrakást, úgyhogy a hozott földet Semsey Klára úrnő kertjében kellett elhelyezni.⁴

Az Akadémia, mely érdmet veretett nagy alapítója emlékére, azonnal megindította az emlékszobor felállítását célzó mozgalmat ; már a hely kérdése is szóba jött s a közvélemény mindjárt a Dunapart mellett nyilatkozott meg ; ugyanakkor fölmerült már az az eszme is, hogy a Lánchíd Széchenyiről neveztessek el.⁵

A szoborállítás kérdése a kormányt is foglalkoztatta ; az új kormányzó, Benedek, belátván, hogy e mozgalmat megakadályozni nagyon gyűlöletes lenne, merészet gondolt s a május 9-i koronatanácsban⁶ azt javasolta, hogy a megindult agitációnak véget vetendő, maga a császár rendelje el az emlékszobornak közpénzekből leendő felállítását. Rechberg

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. ápr. 28.

² P. N. ápr. 28.

³ Busbach id. m. I. 308. l. A Széchenyi-gyász legrészletesebb leírása található Zichy Ant. Széchenyi-életrajzában (Tört. Életrajzok) 308—336. l.

⁴ P. N. máj. 3., 24.

⁵ U. ott ápr. 11., máj. 3., 16.

⁶ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. máj. 9.

miniszterelnök nehézségeket látott az öngyilkosság tényében és abban, hogy a beszámíthatatlan elméleti állapot az agy szétroncsolása következtében orvosilag és bíróilag megállapítható nem volt. Nádasdy is a javaslat ellen nyilatkozott, mert megütközést kelthetne, hogy egy keresztény uralkodó egy öngyilkosnak állítat szobrot; ez még tápot adhatna az amúgy is lábrakapott öngyilkossági mániának.¹ De politikai okok is szólnak ellene; kétségtelen, hogy Széchenyi volt a «Blick» szerzője, amiért tulajdonképpen mint felségárulót lehetett volna őt vád alá helyezni; e könyv a császárt hitszegéssel vádolja s ezért a császár szobrot állíttasson írójának, úgy mint Károly főhercegnek? Széchenyinek kétségkívül voltak érdemei Magyarország ipara és kereskedelmének fejlesztése körül, de az uralkodóház és az összbirodalom körül nem. Vezére volt az ellenzéknek és az Ausztriától való elszakadás irányzatának (!); a javasolt rendszabály a tüntetéseket nem szüntetné meg, inkább tápot adna nekik. Egy magyar mágnásnak ilyen megnyilatkozása után különösen hat, ha olvassuk, hogy Goluchovski belügyminiszter az öngyilkosság momentumát az egyház részéről elismert beszámíthatatlanság által túlhaladottnak tekintette; ő — a Bach utódja — nem olvasta a «Blick»-et, de annak szerzője nincs is a nyilvánosság előtt megállapítva. Főcél: véget vetni az agitációnak, mely már Galiciába való átcsapással fenyeget; minden megyében Széchenyi-halmot akarnak emelni, ezért a kormánynak magának kell a dolgot kezébe vennie. Benedek bevallotta, hogy ő sem olvasta a «Blick»-et, de neki azt mondták, hogy az a Széchenyiétől eltérő stílusban van írva és úgy, hogy azt csak egy bolond írhatta. Thun abban a véleményben volt, hogy a kormány, ha Széchenyinek szobrot állíttatna, ezzel az agitációnak véget nem vetne. Ő ezért nem ajánlja ezt a megoldást, ellenben megengedhetőnek tartaná, hogy a szobor felállítását egy bizottság vegye a kezébe a kormány minden pártolása nélkül, mert a kormány utóvégre is nem mozdíthatja elő tettelesen egy oly «beszennyezett jellemű»² ember emlékének megörökítését. Ehhez a javaslathoz a miniszterek hozzájárultak, Benedek is; azt a császár is elfogadta azzal a kijelentéssel, hogy további demonstrációkat megtűrni nem szabad.

A Széchenyi-gyász hangulata semmiképp sem kedvezhetett a Magyarország kormányzatában éppen ez időben végbement nagy változásnak. Maga a személyváltozás csak jó benyomást kelthetett; Albrecht főherceg távozását senki se sajnálta, sokan örültek neki; még a rendőrmiszterium pesti konfidensei is elismerték, hogy a közönség teljes közönnel fogadta a főherceg visszahívását.³ Annakidejében jövőtele kétségtelenül bizonyos reményeket keltett, mert bíztak függetlenségé-

¹ Ez a Bruck katasztrófája után volt mondva.

² «ein Mann von so bemakeltem Charakter.»

³ Szekrényessy Endre bizalmas jelentései ápr. 12 — 30-ról. *Gensd. Dép.* 1860.

ben, befolyásában ; buzgalomban sem volt — kivált eleinte — hiány nála, ezt bizonyítja számos utazása s azok a gyakori előterjesztései, melyekben részletekbe menőleg igyekezett az ország szükségleteit feltárni s kielégítésüket előkészíteni. Azonban főfeladata, az ország pacifikációja terén majdnem kilenc évre terjedt kormányzósága alatt semmi eredményt sem ért el, és nem ért volna el akkor sem, ha további kilenc évig kormányzott volna, mert a főherceg minden megértés nélkül állott a magyar lélekkel szemben, mindvégig idegen maradt az országban. Ő rebellis hordának tekintette a magyarokat, kiket kényszerrendszabályokkal és megfélemlítéssel kell engedelmességre szoktatni s mégis sértődöttnek látszott, ha bizalommal és rokonszenvvel nem találkozott. Feledte, amit Széchenyi oly helyesen mondott, hogy nem lehet egy országgal mint meghódított területtel bánni, s ugyanakkor lakosaitól régi jogon alattvalói hűséget követelni.¹

A császár állítólag ismét házának valamely tagját kívánta volna az Albrecht örökébe ültetni ; de Rainer főherceg nem volt rá hajlandó, Miksa pedig teljesíthetetlen feltételekhez kötötte vállalkozását ; így esett aztán a választás Benedekre.²

Kétségtelen, hogy Benedek új állásába sok előnyt hozott magával ; először is azt, hogy nem volt nehéz elődjénél jobbnak tünnie föl ; másodsor magyarországi születésű volt s mindenkiel magyarul beszélt, még pedig ropogós «bakanyelven» ; föllépésében, érintkezésében szinte a túlságig fesztelen volt, közlékeny és bizalmaskodó ; mindenkiel szóbaállott, az embereket az utcán kikérdezte dolgaik felől, megesett, hogy tüntető diákokhoz odament és tüzet kért tőlük, hogy szivarra gyujthasson. Tetszett az, hogy az ország kitűnőségeit sorra látogatta és vendégszerető asztalt tartott ; katonai hősiessége is rokonszenvet szerzett neki Magyarországon s az adott körülmények közt előnynek bizonyult protestáns vallása, mert a sértődött protestánsok egyházuk kitüntetését látták személye kiválasztásában és bíztak benne, hogy sérelmeket jobban fogja megérteni s talán orvosolni is, mint elődje. Másrészt némileg csökkentette tekintélyét az, hogy megbízatásának ideiglenes jellegéből annak rövid tartamára lehetett következtetni ; aggályt keltett, hogy az ország viszonyait nem ismerte s a polgári kormányzatban való teljes járatlanságából maga sem csinált titkot. Csalódást okozott végül, hogy oldala mellé helyettesül a szintén fölmentett gr. Haller Ferenc helyére nem magyar embert, hanem egy szürke hivatalnokot : a kassai helytartósági osztály főnökét, b. Poche Adolfot nevezték ki.³

¹ Lásd Széchenyi véleményét Albrecht főhgről a «Blick»-ben (907. és köv. l.), és Károlyi Árp. enyhébb felfogását : Döbl. ir. hagy. I. 7—8. l.

² Wertheimer: Andrassy I. 143. s köv. l.

³ H. Friedjung: Benedek's nachgelassene Papiere, Leipzig 1901. 265. s köv. l. Rogge id. m. II. 46—47. l. Szögyény id. m. III. 26—27., 183. l.

Azonban aziránt tisztában lehetek Bécsben, hogy a pusztasze-
mélyváltozás a magyarokat megnyugtanni nem fogja. Már a miniszteri
tanácskozásokból eddig közölték is mutatják, mennyire érezték a kor-
mány tagjai, hogy az adott belső és külső helyzetre való tekintettel a
Magyarországon uralkodó, s az utóbbi események által még fokozott
forrongás lecsillapítása céljából mélyebbreható intézkedésekre van
szükség; azoknak eddigi akadályai a főherceg-kormányzó, ki mindig
fokozott szigor mellett csupán aprólékos és felületes rendszabályokat
tudott ajánlani, immár el volt távolítva, most tehát már lehetett oly
megállapodásokra jutni, melyek az új kormányzót nem hozzák abba
helyzetbe, hogy üres kézzel legyen kénytelen nehéz állását elfoglalni.

Ami az augusztusi «programm» ígéreteiből eddig megvalósult: a
protestáns egyházi «autonómia» helyreállítása pátens alapján és a köz-
ségi törvény megkísérlett életbeléptetése az országos bizottságok meg-
híusult tárgyalásai útján, az a célbavettl egyenesen ellenkező hatást
szült; a birodalmi tanács kibővítése — mint láttuk — szintén inkább
rossz, mint kedvező benyomást gyakorolt a magyar közvéleményre.
A szolgálati nyelv kérdésének szabályozása már október óta foglalkoz-
tatta a kormányt, de, bár Benedek azt kívánta volna, a kérdés tagad-
hatatlanul nagy nehézségei és a fennforgó ellentétek nem engedték
meg ennek az ügynek az itt szóbanforgó időpontban a nyilvánosság elé
hozható formába való juttatását. A bántság és vajdaság visszacsatolása
már a március 30-i minisztertanácsban szóba került, de a császár akkor
még ezt a kérdést a tárgyalásokból kikapcsolandónak ítélte.¹

Ellenben ugyanabban, az uralkodó elnöklete alatt tartott minisz-
teri értekezletben már beható tárgyalás anyagául szolgált a magyar
országgyűlés majdani összehívásának kérdése, melyet maga a császár
mint olyat jelölt meg, amelyre nézve a kormánynak a magyarországi
változás végrehajtása alkalmával állást kell foglalnia.

A kérdés főképp a körül forgott, vajjon az amúgy is megkisebbitett
Magyarországnak egy országgyűlése legyen-e, mint a múltban volt,
vagy a mostani öt helytartósági kerületnek megfelelően, az országgyűlés
is kerületenkint külön-külön hívassék-e egybe? Rechberg miniszter-
elnök az egységes országgyűlés ellen nyilatkozott; nézete szerint ily
nagy gyülekezet, melyben szenvedélyes elemek uralkodnak s ahol a
kormánynak kevés határozott híve van, csak nagy nehézségekkel lesz
irányítható; túl fogja lépni hatáskörét s összeütközés, talán forradalom
is támadhat belőle, és a küzdelem ideje alatt a kormány akcióképessége
úgy be- mint kifelé meg lesz bénítva. Könnyebb lesz boldogulni a
magyar országgyűléssel, ha ötfelé lesz osztva. Thun úgy látta a magyar-
országi dolgok fejlődését, hogy a kérdés ma már nem az, mi kívánatos,

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. márc. 30.

hanem az : mi lehetséges még? Ha egy vagy öt országgyűlés között kell választani, ő inkább az egyet választja, az ötöt megvalósíthatónak se tartja. De az egységes országgyűlés is csak úgy lesz lehetséges, ha a kormány tud tekintélyes pártra tenni szert, ez pedig a bántság és vajdaság visszacsatolása nélkül el nem érhető. Bruck hasonló okokból szintén az országgyűlés megosztása ellen szólt. A magyar országgyűlés küzdelme a kormány ellen nem fogja többé azt a benyomást tenni, amit a multban tett, mert minden országban lesz országgyűlés s azok fölött fog állani a kibővített birodalmi tanács, mint a centrifugális erők ellensúlya ; különben — Bruck hite szerint — az országgyűlés összehívásáról a közel jövőben úgyse lehet szó.

Ekkor felszólalt gr. Nádasdy igazságügyminiszter s hosszú fejtegetésben ecsetelte az egységes magyar országgyűlés összehívásának veszélyeit.¹ Szerinte a politikával foglalkozó magyarok túlnyomó részének törekvése oda irányul, hogy az országnak a többi koronatarományoktól teljesen megkülönböztetett önálló, állami jelleget adjon ; különbség csak a kívánalmak fokozataiban van. Egy részök az 1848-i országgyűlés elején fennállott állapotra kíván visszamenni, egy jelentős rész az 1848. április 11-én szentesített törvényeket kívánja alapul venni, a legmérsékeltebbek a megjavított 1847-i alkotmánnyal is beérnék, de ha ez eléretnék, a haladó párttal szemben csakhamar elnémulni kényeszerülnének. Amint a multban az országgyűlés csikarta ki a birodalmi egységgel össze nem egyeztethető 1848-i engedményeket, úgy most is az volna törekvése, hogy visszaállítsa azt az önállóságát Magyarországnak, mely a birodalom üdvére 1849-ben megszűnt. Jól ismerve hazáját és honfitársait, óva inti Nádasdy a kormányt, hogy oly útra lépjen, melyen az egész ország szervezett ellentállása Bécs és a kormány ellen elkerülhetetlenül elő fog állani. Sajnálja, hogy mint született magyar a hazájának kedvezni látszó álláspontot megtagadni kénytelen, de meggyőződése szerint saját hazájának érdeke szempontjából mindenekfölött megfontolandónak tartja azt, vajjon az osztrák császárság európai nagyhatalom fog-e maradni, ha Magyarország úgy fog viszonylani Ausztriához, mint Norvégia Svédországhoz, s ha a császári hatalmat gyöngítő 1848-i magyar alkotmányosság újból életbe lép? Nádasdy vakságtól sujtottaknak tartja azokat a magyarokat, akik azt hiszik, hogy Magyarországnak lehet jövője akkor is, ha csak personál=unió csatolja Ausztriához, és hogy fennállhat akkor is, ha az osztrák monarchia darabokra bomlik. Utalt a különbségre is, mely a többi tartománygyűlések és a magyar országgyűlés között fennáll, amennyiben csak az utóbbinak volt évszázadokon át újonc= és adómegajánlási joga. Mindezekhez képest Nádasdy ajánlotta, hogy az országnak öt kerületbe való beosztása

¹ Beszédjét bő kivonatban közli *Redlich* id. m. I. 491. s köv. l.

fenntartassék s az országgyűlés is e szerint oszljék meg ; amennyiben pedig már egy egységes országgyűlés elől egészen kitérni nem lehetne, alakíttassék az öt kerület képviseleiteiből egy tíztagú központi tanácsadó testület a kormányzó mellett, mely szükség esetében a kerületek több küldöttjével is kibővíthető volna. A kerületi országgyűlések határozatai nem gyakorolnának az egész országra oly hatást, mint az egységes országgyűlés végzései, különböző időpontokban is volnának összehívhatók, hogy egyetemes hatásuk ezzel is csökkentessék.

Gróf Goluchovski belügyminiszter az országgyűlésnek ötfelé osztása ellen nyilatkozott, mert az a történelmi tradícióval és az egész ország kívánságával ellenkeznek. Az 1791-i magyar országgyűlés nem a megelőző hosszú nyugalom ellenére, hanem éppen azért alakult oly viharossá, mert sokáig tétlenségre kárhóztatták. Gyakori országgyűlések kevesebb izgalommal járnak s ezúttal a magyar országgyűlés ügyis kisebb volna, mint a multban, mert nélkülözné a bánáság és vajdaság, valamint Horvátország képviselőit. A Partes regni visszacsatolásának követelése nem veszélyes, mert azt Horvátország és a Vajdaság nem kívánják. A kormánynak méltányosnak kell lennie Magyarország iránt, akkor megnyerheti a pártokat és megvalósíthatja a pacificatiót ; a puszta halogatás mitsem használ, mert a visszaemlékezés ébren tartja az óhajtásokat. Határozott lépésre van szükség ; tíz év óta Magyarországon minden kérdéses, a kormány semmi definitivumhoz sem tud jutni, mindig felmerülő újabb nehézségek mindig újabb halasztást eredményeznek, e miatt a várakozás izgalma Magyarországon már elviselhetetlenné válik. A Nádasdy által ajánlott megoldás : az öt országgyűlés központi bizottsága nincs tisztán körvonalozva, de gyakorlatiatlannak is látszik és senkit sem elégítene ki.

Thierry rendőrminiszter úgy vélte, hogy a fennálló bel- és külpolitikai helyzetben akár az egységes, akár az ötre osztott országgyűlés összehívása nagyon veszélyes volna ; várni kell, míg a helyzet javul s a többi országok népképviselői által elérendő megnyugvás a magyar országgyűlésre is ellennyomást fog gyakorolni. Benedek, mint már kijelölt kormányzó, szintén részt vett a vitában és ellentétbe helyezkedett Nádasdyval ; ha már a kormány szükségesnek ismeri Magyarországnak országgyűlési képviselőt adni, tegye ezt úgy, hogy az ország némileg megelégedjék vele, ami ötfelé tagolt országgyűléssel semmiesetre sem volna elérhető.

Miután Rainer és Vilmos főhercegek a Nádasdy felfogáshoz járultak, az uralkodó, ezúttal jelét adva önálló és gyors elhatározásának, kijelentette, hogy az egységes magyar országgyűlés mellett dönt ; amennyiben az aggályos túlkapásokra ragadtatná magát, azonnal feloszlátandó lesz. E döntésnek megfelelően most már a miniszterelnök és a miniszterek többsége szükségesnek tartotta, hogy a helytartóság

szétosztása is megszűnjék s csupán átmenetül hagyassék meg 4—5 főtitkviselő¹ az eddigi kerületi székhelyeken. Az uralkodó a belügy-miniszter ajánlatára azt is elrendelte, hogy a helytartóság egységesítésére és az egységes országgyűlés engedélyezésére vonatkozó legfelsőbb elhatározás már Benedek kinevezésével egyidejűleg közhírré tétessék. Erre való tekintettel a miniszterelnök a másnapi minisztertanácsban még egyszer visszatért e tárgyra² s Thuntól is támogatva, arra kérte az uralkodót, hogy az erre vonatkozó közlések ne előzzék meg a többi tartományok statutumának kihirdetését, nehogy az az előreláthatólag nem kedvező benyomás, melyet ezek az engedmények Magyarországon tenni fognak, befolyásolja a többi országok közvéleményét is.

Az április 2-án tartott koronatanácsban³ azután Rechberg, Nádasdy és Thun részéről még egy utolsó kísérlet történt a helytartóság és az országgyűlés egységének kérdésében a császár állásfoglalását megingatni, azonban Goluchovski és Benedek szilárd magatartása e kísérletet meghiusította. Az uralkodó ugyan ekkor fenntartotta elhatározását, de a később kibocsátott kézirat — mint látni fogjuk — a helytartóságra nézve egész határozottan, az országgyűlésre nézve nagy általánosságban mégis az egység elvét juttatta kifejezésre.

A harmadik ütőkártya, melyet a kormány a helytartósági kerületek megszüntetése és az országgyűlés összehívásának kilátásba helyezése mellett Magyarország megnyerése céljából kijátszani kívánt, a megyeszervezet újból való életbeléptetése volt. Az erre vonatkozó minisztertanácsi tárgyalások március 31-én kezdődtek, éspedig Szögyény már említett emlékiratának alapul vételével.

Ez az emlékirat abból indul ki, hogy a megyeszervezet visszaállítandó, még pedig valóban, nemcsak névleg, tehát megyebizottságokkal mint időszakai tanácskozási szervekkel s e megyebizottságok által ugyancsak időszakilag választandó tisztviselőkkel. Ez Magyarország mai állapotával össze nem egyeztethető, mert a mai hatósági szervezet a megyékben mindenütt csak ellentállással találkozónék, azonban éppen ezért kell a jogállapotot az 1848 előtt fennállottnak értelmében megváltoztatni, aminek módozataira nézve az ország jelesebb férfainak értekezlete adhatna tanácsot. Szögyény azonban már itt kifejti nézeteit

¹ «exponirte höhere Regierungsorgane.»

² H. H. S. A. Min. Conf. Prot. márc. 31.

³ U. ott ápr. 2. Gr. Thun, aki, mint láttuk, előbb az egységes országgyűlés híve volt, e tanácskozmányban arra hivatkozott, hogy Szögyény is az országgyűlés ötfelé osztása mellett nyilatkozott. Szögyény lelkiismeretes részletességgel számol be *Emlékirataiban* (III. köt.) ez időbeli működéséről, Thunnal folytatott beszélgetéseiről is, és egész terjedelemben közli a kormánynak legf. felhívásra a magyarországi helyzet és a megyeszervezet ügyében benyújtott emlékiratot. Mindezekben sehol nem találunk támpontot a Thun állítása számára, miértis azt teljes joggal kétségbe vonhatjuk.

a megyeszervezet berendezésére nézve, szükségesnek jelezvén a régi állapotnak a modern igényekhez való idomítását. A nélkül, hogy érvényét elismerné, hivatkozik az 1848: XVI. t.-cikkre s annak szellemében kívánná a megyebizottságokat 120—240 taggal megalkotni; a bizottság felét a magasabb klérus és a birtokos nemesség adná, másik fele a községek választott képviselőiből, a főispán által kinevezett értelmiségbeliekből s a megyei tisztikarból állana; a birtokos nemességnél bizonyos adócensus volna alkalmazandó. A megyebizottságok tárgyalásai nyilvánosak lennének s a közigazgatás minden kérdéseire kiterjednének; politikai, közjogi, katonai, magasabb pénzügyi és igazságszolgáltatási kérdések azonban ki volnának zárva; legfőllebb tapasztalt visszásságokra hívhatják fel a politikai hatóságok figyelmét. A megyebizottságokban mindenki azt az országban honos nyelvet használhatja, melyben legjártasabb, a jegyzőkönyvek azonban magyarul viendők. A kinevezett főispán inkább felügyelő, mint kormányzó közeg; a főtisztviselőket az e célból a választás alkalmára kibővített megyebizottság választja öt évre, az alsóbbakat a főispán nevezi ki. Az így szervezett megyék átvennék az adóügy kezelését is, úgyszintén a bíraskodást, melyet az egyik alispán vezetése alatt működő választott törvényszék s a szolgabírák látnának el. Szögyény különösen kiemeli e szervezés olcsóságát is szemben az abszolút kormány által behozott közigazgatás és igazságszolgáltatás költséges voltával.

A miniszterek értekezlete inkább a lényegtelen részletekkel foglalkozott, mint a megyeszervezet lényeges vonásaival. Rechberg miniszterelnök aggályát fejezte ki a tisztviselőválasztás demokratikus elvének következményeivel szemben; Thun pedig a bizottsági ülések jegyzőkönyveinek nyelvére a nemzetiségek egyenjogúsága mellett tört lándzsát. Ezek után a tárgyalt javaslatot Privitzer, a budai kormányzóságnál működő miniszteri tanácsoshoz utasították, ki arra nézve más szakemberek meghallgatása után is véleményt fog mondani, ez azonban nem késleltette a kormánynak a megyeszervezet helyreállítása iránti elvi megállapodását.

Ily előzmények után láttak napvilágot az április 19-ről kibocsátott legfelsőbb kéziratok,¹ melyek egyike Albrecht főherceget kérelméhez képest és hálás elismerés biztosítása mellett fő kormányzói és hadfőparancsnoki állásától «egyelőre» fölmenti, míg a másik «további intézkedésig» a politikai igazgatás és országos főparancsnokság vezetésével Benedek Lajos tábornagyot bízza meg. Ez utóbbi kézirat a következőket tartalmazza — az akkor hivatalosan közreadott magyar szöveg szerint: «jónak láttam elhatározni, hogy a fennálló helytartósági osztályok egy Budán székelő s közvetlenül ön alatt álló helytartóságba egye-

¹ P. N. ápr. 21. Az eredeti német szöveg Redlichnél I. 499—500. l.

síttessenek. Kassán, Pozsonyban, Sopronban és Nagyváradon ideiglen magasb politikai hivatalnokok hagyandók meg a kellő segédkezéssel a végből, hogy — közbeeső folyamodási hatóságot nem képezve — az új szervezet, nevezetesen a megyei igazgatások¹ és községi rendszer keresztülvitelénél vezetőleg és felügyelőleg közremunkáljanak. Mihelyt a Helytartóság új szervezete életbe lép, szándékom a politikai igazgatás ügyeire nézve megyei igazgatásokat hozni be s ezekhez — az azelőtt fennállott rendszer módjára, de a mostani viszonyoknak megfelelő összeállítások és műköri² szerint — megyei gyűléseket és bizottságokat csatolni. Ez intézkedésekkel egybehangzólag parancsolom, hogy miután a községi rendszer és megyei alkotmány életbe lép, országgyűlésre nézve készíttessenek javaslatok, hogy a helységi, járási vagy megyei községek,³ országgyűlések és országgyűlési bizottságok általi önkormányzatnak valamennyi koronaországban behozandó elve magyar királyságomban is érvényesíttessék.»

E felhatalmazás alapján Benedek április 23-án Budára érkezett s mindjárt a második napon kiáltványszerű nyilatkozattal köszöntött be.⁴ Ebben ismétli azt, amit megbízatására nézve a fejedelmi kézirat tartalmaz s azután így folytatja : «Mint a császárnak föltétlenül hű, régi katonája és alattvalója s mint e hon fia, minden erőmből, teljes odaadással azon fogok lenni, hogy legkegyelmesebb fejedelmünknek jóakaró szándékait az ország javára lelkiismeretesen eszközöljem. E mellett minden egyházi és világi belsőségeknek kötelességű gyámolítására, valamint a népesség minden osztályának őszinte s nem kevésbé kötelességű közremunkálására számítok. A közigazgatás és országos képviseletnek legfelsőbbileg parancsolt szervezése, gyors és sikeres kifejlődéséhez a bizalom és nyilvános rend alapját szükségeli. Azért én — az ország érdekében s magas kötelességem helyes felfogásában — a kedélyeknek bárminemű jogosítlan köznyilvánítások általi minden nyugtalanítását, minden tüntetést (demonstratiót), a törvényes rend minden háborítását tiszta lelkiismeretem és szilárd akaratom teljes elhatározottságával gátolni fogom. A nekem kedves haza s a nagy császári összes birodalom java és virágzása végett minden becsületes embernek közremunkálására megelőző bizalommal számítok.»

Benedeknek abban nem volt szerencséje, hogy magyarországi bemutatkozása épp oly időbe esett, mikor a közfigyelem ismét egy szenzációs bécsi öngyilkosság felé fordult, egy oly esemény felé, mely alkalmas volt újabb homályt borítani annak a kormánynak a tekintélyére, amelynek képviselője volt az új kormányzó.

¹ Komitats verwaltungen.

² Zusammensetzungen und Wirkungskreise.

³ Orts-, Bezirks- und Komitatsgemeinden.

⁴ P. N. ápr. 25., 29.

A mult évi hadseregszállítások körül elkövetett visszaélések előbb Richter bankigazgató elfogatását eredményezték, utóbb pedig több triesti nagykereskedő kérdőrevonását, kikkel b. Bruck pénzügyminiszter szoros összeköttetést tartott fenn. A vizsgálat során szükségessé vált a Bruck beható kihallgatása is, mely nem látszott rá nézve különösebben terhelő mozzanatokat kideríteni; ő maga kihallgatáson igyekezett az uralkodót meggyőzni a felől, hogy semmi gyanú nem érheti s a legjobb benyomással távozott a Burgból. Ennek dacára másnap, április 22-én késő estve egy császári kéziratot kézbesítettek a pénzügyminiszternek, mely rövid és rideg szavakban elbocsátását tartalmazta; erre a hajnali órákban borotvájával elmet szette nyakát s a vérvesztés következtében este elhunyt. A hivatalos híradások eleinte megpróbálták szélhűdést és érvágást adni okul, azonban csakhamar kénytelenek voltak az öngyilkosság tényét bevallani s egy hivatalos közlemény oly színben tüntette föl a tényállást, mintha Bruck máris vád alatt állott volna, amit utólag sajtóhibának nyilvánítottak.¹

A Bruck katasztrófáját mindmáig bizonyos homály fedi; a közvélemény, mely az ellene irányult gyanúsításoknak szívesen adott hitelt, tragikus halála után hirtelen megfordult: üldözött bűnbaknak tüntette fel őt, kitől a 200 milliós kölcsön sikertelensége miatt akartak szabadulni, elítélte a kíméletlenséget, mellyel a császár őt elbocsátotta. Tény, hogy a vizsgálat rá nézve semmi terhelőt nem derített ki, de azt úgy intézték, hogy a később köztudomásra jutott botrányos visszaélésekért² az öngyilkossá lett Eynattenon kívül tulajdonképpen senki sem bűnhődött. A Bruck utódja, Plener Ignác birodalmi tanácsos, a kormány nevében az özvegyhez intézett levélben ismerte el, hogy az elhunyt ügykezelését mindenben kifogástalannak, emlékéért minden gyanútól tisztázottnak találta; a Bruck szerzett nagy vagyonáról szárnyra kelt hírek is túlzottnak bizonyultak. Hanem azért a miniszterek mégis elhatározták, hogy temetésén meg nem jelennek s a családnak teljes rehabilitációra irányuló kérelme elől még jóval később is elzárkóztak.³

Magyarországon Bruck sohasem volt népszerű; a «nagynémet» törekvések bajnokát látták benne, joggal; Széchenyi a Blick tanúsága szerint nem tartotta kifogástalan embernek, s az óvatos és mérsékelt Szögyény is azt jegyezte föl róla, hogy az Eynatten-féle visszaélések

¹ *Charmatz*: Minister Freih. v. Bruck. 140. s köv. I. P. N. ápr. 24., 26., 27., 28. *Beksics*: Fer. József kora 533—534. I. *Rogge* id. m. II. 36. s köv. I. *Bernh. Friedmann*: Zehn Jahre österr. Politik I. 113. s köv. I. Az állítólagos sajtóhiba abból állott, hogy ahol a hivatalos közlemény annak szükségességéről szólt, hogy B. a vádlottakkal és tanukkal szembesíttessék, «mit Beschuldigten» helyett «Mitbeschuldigten» volt olvasható.

² P. N. 1860. nov. 8.

³ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. ápr. 25., 28., dec. 29.

részességével alaptalanul gyanúsították s hogy «nagyszű ember volt, de inkább kalmár és vakmerő szédelgő, mint alapos pénzügyi tehetség és államférfiú.» A Richter bankigazgató elleni vizsgálat során pedig annyi mégis kiderült, hogy Bruck veszteséges börzejátékba vitte belé az államot.¹ Katasztrófája nálunk nagyobb részvétet nem keltett, de a kormánynak mindenesetre ártott.

Benedek előnyös személyi tulajdonain kívül tehát alig hozott magával valamit, ami Magyarországon a kedélyeket megnyugtatta volna. Saját személyes megnyilatkozása is kiáltványában, rossz magyarságával és fenyegető hangjával nem tehetett jó benyomást. A császári kézirat meg már éppenséggel csalódást kellett, hogy keltsen ; az egyedüli határozott vívmány : az ország ötfelé osztásának megszüntetése is hosszadalmas átmenetet tett valószínűvé. A kézirat körmönfont cikornyái nagyon is elárulták, hogy a kormány kebelében még kiegyenlítetlen ellentéteket takarnak ; e mellett az előzmények után valóban nem lehetett csodálni, ha hiányzott a bizalom az ígéretek megvalósulásában. Magyarország a régi jogállapot visszaállítását várta, jogának elismerését, nem fejedelmi kegyet, mely tetszése szerint adja meg új ajándékképpen egy-egy darabját annak, amit elvett. Azután mit lehetett várni az országgyűlés esetleges összehívásától, mikor már ki volt hirdetve a birodalmi tanács kibővítésére vonatkozó pátens, mely szerint e testület az egyes országgyűlések küldötteit is magába fogja foglalni s mint birodalmi központi parlament, magához fogja ragadni az eddig az országgyűlés hatáskörébe tartozott legéletbevágóbb ügyeket? Jellemző a helyzetre nézve, hogy a Pesti Napló a kormányzati téren bekövetkezett, illetőleg kilátásba helyezett változásokról következetesen hallgatott ; rosszat nem volt szabad mondania róla, jót pedig nem mondhatott. A bizalmatlanságot teljesen igazolta az is, hogy a belügyminiszter már a kéziratok kibocsátása előtt sietett egy bizalmas leiratban tájékoztatni az erdélyi, bánági és horvátországi helytartóságokat a Magyarországra nézve kilátásba helyezett reformok valódi jelentősége iránt. E szerint a helytartóságok egységesítését tisztán adminisztratív, célszerűségi okok javalták, a megyék leglényegesebb jogainak visszaállításáról szó sem lehet s az országgyűlés hatásköre csak véleményezésre és kezdeményezésre fog kiterjedni.²

A fordulat jelentőségét csak kevéssé fokozta az, hogy kevéssel előbb a pesti egyetem visszakapta addig kinevezett autonóm közegeinek választási jogát, s hogy ennek alapján 11 év óta először volt az egyetemen ismét dékán- és rektoravatás, mely alkalommal azonban kizárólag latin beszédek tartattak.³ Attól sem lehetett nagy hatást várni, hogy a Vida

¹ Id. m. III. 29. I. lásd *Falk* cikkét a P. N. 1860. dec. 2-i számában.

² O. B. E. L. ápr. 12-i 991. szám.

³ P. N. febr. 23., ápr. 3.

Károly, volt szerkesztőre, a «Kolozsvári magyar futár»-ban közzétett cikke miatt az elsőfokú bíróság által kiszabott, nemessége elvesztésére és egy évi nehéz börtönre szóló büntetést a másodfokú bíróság felmentő ítélete megsemmisítette s utóbb ellenében az egész eljárást megszüntették.¹

Ezekkel a kedvező jelenségekkel szemben kérlelhetetlenül folyt tovább a protestáns pátens ellen harcolók megrendszabályozása; a rendőrök egyes esetekben magánlakásokba is behatoltak. Egyes helyeken, mint különösen Debrecenben, sikerült az egyházi gyűlést a kormánybiztos tiltakozása ellenére megtartani s a pátensellenes határozatot meghozni, de az ellenszegülés miatti fenytő eljárást minden esetben megindították. Szentiványi Márton, a lipthói ág. ev. esperesség felügyelője az ellene indított per során hat havi fogságbüntetést kapott; megindult a per gr. Degenfeld Imre főgondnok és Balogh Péter superintendens-helyettes ellen és április 26-án Kassán becsukták Zsedényi Edét; ugyane sorsban részesült Máday Károly szepesbélai lelkész is, kit a kassai helytartóság lelkészi állásától elmozdított, a lelkészi állás viselésére képtelennek nyilvánított, s kit zsandárok kísérték be Sz. Béláról Kassára. Roppant érdeklődés kísérte különösen Zsedényit, kinek fogsági élete s még táplálkozása iránt is a lapoknak részletes közleményeket kellett hozniuk.²

Az ily eseményektől is táplált közhangulattal szemben valóságos vesszőfutást jártak azok a magyarok, kiket az uralkodó május 1-én a kibővített birodalmi tanácsba rendkívüli birodalmi tanácsosokul kinevezett. A magyar korona országai részéről kinevezettek: gr. Haller Ferenc lov. tábornok, gr. Apponyi György, gr. Degenfeld Ágoston altábornagy, b. Sokievič József altábornagy, horvát bán, gr. Barkóczy János, b. Eötvös József, b. Vay Miklós, Somssich Pál, ifj. Mailáth György, Toperczer Jenő, nagyváradi polgármester, Strossmayer József püspök, Vraniczani Ambrus, Dobrinovič lovag, b. Schaguna András püspök, gr. Bánffy Miklós, Maager Károly, brassói keresk. kamarai elnök, b. Nicolics János és Mocsonyi András. A kormányzóság részéről szintén javaslatba hozottak, de valószínűleg óvatosságból ki nem nevezettek között ott találjuk a gr. Andrassy György, b. Bánhidy Albert, gr. Cziráky János, Deák Ferenc, gr. Dessewffy Emil, hg. Esterházy Pál, gr. Festetich György, Lónyay Menyhért, b. Prónay Albert, Szentiványi Károly, Wodianer Móric, gr. Zichy Ödön és Wirkner Lajos neveit is.³

¹ U. ott ápr. 13. O. B. E. L. máj. 1. átirat *Angyal D.*, Falk M. és Kecs-kemény A. elkobz. levelezése. 114. l.

² P. N. ápr. 1., 22., 24., 27., 29., máj. 2., 5., 13.

³ O. B. E. L. ápr. 24-i 1204. szám. P. N. máj. 2. *Szögyénynél* III. 184. s köv. l. Rainer főhg. érdekes minősítő megjegyzései a R. R. némely magyar tagjairól: H. H. S. A. Nachlass Rechberg 1860. febr. 19-ről.

Ezek közül Eötvös azonnal visszautasította a kinevezést és elhatározása mellett megmaradt akkor is, mikor az uralkodó, ki nagy súlyt helyezett volna belépésére, kihallgatáson igyekezett őt az elfogadásra rábeszélni. Minden rábeszélés ellenére lemondtak b. Vay Miklós és Somssich is; a többiek egynémelyikét is nehéz volt maradásra bírni. Vay előtt Pesten mindenki azt a reményét fejezte ki, hogy nem lép be a birodalmi tanácsba. A három megüresedett helyet gr. Andrássy György, gr. Szécsen Antal és Korizmicz Antal püspök foglalták el.¹

B. Eötvös Józsefnek ez időben való erős előtérbe lépése összefüggésben áll egy akkoriban megjelent német röpiratával, mely a német birodalom egységének kérdésével kapcsolatban Magyarország különállásának természetét taglalja.² Eötvös bebizonyítani igyekszik e munkájában, hogy Németország egysége európai szükségesség s hogy az csak az egész német nemzetnek egy, közös törvényhozással bíró szövetséges állammá egyesülése által valósítható meg. Ámde Németország egysége és Ausztria egysége egymással össze nem fér; ha Ausztria részt akar venni a német szövetséges államban — amit Eötvös az akkori viszonyok között lehetségesnek, sőt a németiség túlnyomó része kívánóságával megegyezőnek tartott — akkor abba csak német tartományaival léphet be, mert belépése egész birtokterületével nemcsak Németország egységének nemzeti jogalapját, hanem az európai egyensúlyt is megingatná. Ebből következik, hogy Németország teljes egysége csak úgy valósulhat meg, ha Ausztria Magyarországgal szemben visszahelyezkedik a personal-unió ama régi jogalapjára, mely háromszáz éven át fennállott és mindkét államra nézve üdvösnek bizonyult. Az alkotmányosság az egész monarchiában való megvalósítását is Eötvös mint a német egység föltételét állítja oda.

A miniszterek értekezlete — többnyire a császár személyes elnökelete alatt — januárius 23-án óta foglalkozott a birodalmi tanács reformjával, a Thun, Bruck és Nádasdy, mint kiküldött bizottság által készített munkálat alapján.³ Az e reformot tartalmazó, már említett pátenst⁴ kimondja, hogy a birodalmi alkotmány értelmében az 1851. április 13-i pátensszel megalkotott birodalmi tanács időszakonként kinevezett rendkívüli birodalmi tanácsosokkal fog kibővíttetni; ilyenekül az uralkodóház főhercegei, magas egyházi méltóságok viselői, a polgári vagy katonai szolgálatban különösen érdemesült egyének, továbbá az egyes

¹ Szögyény id. m. III. 32. s köv. I. O. B. E. L. máj. 28-i 1614. szám.

² *Die Sonderstellung Ungarns vom Standpunkte der Einheit Deutschlands*, Leipzig, Brockhaus 1860.

³ Lásd a jan. 23., 24., 26., 27., 31., febr. 2., 29., márc. 18-i min. konf. jkönyveit: *H. H. S. A. és Redlichnél* az I. köt. 2. részét (Függelék). 184. s köv. I.

⁴ Eredeti szövegét Szögyény közli III. 178. s köv. I. *Reichsgesetzbl.* 97. s köv. I.

országok képviselteinek tagjai közül 38 (ezek közül Magyarországnak jut legtöbb, t. i. hat, Erdélynek 3, Horvátországnak és a Bánságvajdaságnak 2—2), kik az illető országos képviselet hármasság kijelölése alapján fognak kineveztetni; ez utóbbiaknak megbízatása hat évig tart, az előbb nevezetteké élethossziglan. A kibővített birodalmi tanács időszakonként fog tanácskozássra összehívattatni, éspedig a következő ügyek fölött: az évi állami költségvetés megállapítása, a zárszámadások vizsgálata, az államadóssági bizottság előterjesztései, minden fontosabb törvényhozási javaslat, az országos képviselők javaslatai s a császár által esetleg odautasított egyéb ügyek. A tanácsnak kezdeményezési joga nincs, sem törvényalkotásra, sem kormányzati intézkedésre nézve. Az állandó birodalmi tanács tagjai a kibővített tanácsban is szólási és szavazati joggal bírnak. A miniszterek és a központi hatóságok¹ fejei minden ülésben részt vehetnek s javaslataikat maguk képviselik, vagy megbízottjuk által képviseltetik.

Egy március 5-én kibocsátott póttrendelet kimondja, hogy miután a császár eltökélt szándéka az 1861-i állami költségvetést a kibővített birodalmi tanács tárgyalása alá bocsátani, e testület már május hó folyamán fog működésbe lépni.² Ügyrendje azonban későbbi elhatározás számára tartatván fenn, a közönség a várható tanácskozások természetére s különösen nyilvánosságára iránt még akkoriban tájékozva nem lehetett.

A kormány sietett hivatalos lapjában kommentárt fűzni a pátenshez, rendkívül fontos vívmánynak mondva azt, nagy haladásnak; megvalósítása ez a kormányprogrammának, mert középponti organumot alkot a monarchia legmagasabb, általános érdekei számára, melyben a lakosság választott képviselői is részt fognak venni s így meg van óva az államegység és érvényesül az egyes részek saját élettevékenysége. A közlemény főképp arra utal, hogy a költségvetés «megállapítása» és az állami számadások megvizsgálása is a tanács hatáskörébe van utalva.³

A «Verstärkter Reichsrath» — a Salamon Ferenc érceps mondása szerint — «kikeményített» birodalmi tanács megszületése sem innen, sem túl a Lajtán örömet nem keltett. A német liberálisok nem notablegyülést kívántak, Magyarországon pedig ebben a rendszabályban csak egy újabb kísérletet láttak az országgyűlés összehívásának elkerülésére.⁴ A közönség teljes egykedvűséggel és gúnymosollyal fogadta s a nagyobb hírlapok mélyen hallgattak róla; senki sem hitte, hogy a tanács tagjainak választására valaha rákerüljön a sor s általános volt a meggyőződés,

¹ Chefs unserer Centralstellen.

² Szögyénynél id. h. *Reichsgesetzbl.* 100. l.

³ P. N. márc. 8.

⁴ Névtelen (Ludasi) *Drei Jahre Verfassungstreit* 43. l.

hogy csak kinevezett tagok — s ezek is minél ritkábban — fognak meghivatni.¹ Azt senki, még a tanács alkotói sem látták előre, hogy ez az intézmény fog bizonyos, persze a célbavetett teljesen ellenkező eredményre vinni. Azoknak a magyar uraknak, kik annyi szemrehányással dacolva beléptek a tanácsba, ennek keretében vezető szerepre való emelkedése lett ugyanis előidézője a forradalom leveretése után az első komoly fordulatnak az osztrák kormánypolitikában.

A birodalmi tanáccsal való kísérletezésnél sokkal élénkebben érdekelte a magyar közönséget a protestáns pátenis kérdése, annál inkább, mert a kiadott rendeletekhez való merev ragaszkodás most már kezdte érlelni legfanyarabb gyümölcsseit: nemcsak hogy a protestáns egyházi ügyek célba vett rendezésök útjától mindinkább eltávolodtak, hanem a megindított perek is mind kellemetlenebb helyzetet teremtettek: Zsedényi és társai már fogva voltak s a jelek szerint ugyane sors várt a perbefogott nagytekintélyű egyének egész sorára.

El kell ismerni, hogy Benedek kormányzó az első perctől kezdve fölismerte ez ügy fontosságát, nagy buzgalommal szentelte magát annak s bátor szókimondással szállt szembe a Thun elfogult makacsságával; jól érezte, hogy egész működésének sikere attól függ, képes lesz-e az izgalomnak ezt a legmélyebben fészkelő okát eltávolítani. Őt odaadólag támogatták kiegyenlítési törekvéseiben a Bécsben otthonos magyar konzervatívok közül nemcsak Vay, kit egyházi állásánál fogva is érdekelt e kérdés, hanem a buzgó katolikusnak ismert és Thunnal sűrűn érintkező Szögyény is.²

Már kineveztetésének nyilvánosságra hozatala előtt, az április 2-ii koronatanácsszerű miniszteri értekezletben³ részt vevén Benedek is, előterjesztette a pátenis végrehajtásával szemben fölmerült és tudomására jutott aggodalmakat, s mikor a kultuszminiszter azokat eloszlatni igyekezett, katonás nyíltsággal kijelentette, hogy őt ezek a felvilágosítások egyáltalán meg nem nyugtatták, s hogy a hol a császár nagy kegyelmi ténye (a pátenis kibocsátása) ekkora ellenkezéssel találkozik, ott — hite szerint — a szerkesztésbe vagy bevezetésbe valami hibának kellett be-

¹ Szögyény id. m. III. 12. l.

² U. ott 33. s köv. l. Jos. Redlich egyébként igen alapos, többször id. művében a magyar vonatkozásokat némileg fölületesen és irányzatosan ítéli meg; így Thunt mindig úgy szerepelteti, mint a magyar konzervatívok bizalmi emberét, holott főrangú állásukon kívül őket igazán semmi se kötötte össze. Szögyény érintkezéseit Thun-nal éppen ennek kapacitálására használta fel, s maga elismerte, hogy ritkán tette ezt sikerrel; hogy pedig Dessewffy hogy vélekedett Thunról, azt elárulja Szögyényhez május 3-ról írt levelének ez a rá vonatkozó passusa: «Egy ilyen ostoba emberrel én semmiesetre se fogok szóba állani». (Szögyénynél 188. l.)

³ H. H. S. A. Min. Conf. Prot.

csúsznia.¹ S mikor Rechberg, Thun és Nádasdy úgy vélték, hogy a kormány máris elment az engedmények végső határáig s a császár is kifejtette, hogy a «törvénytelen» gyűléseket most már fegyveres erővel fog kelleni szétozlatni, a designált kormányzó, kifogástalan lovagiaságra valló felfogással ezeket írta sajátkezűleg a jegyzőkönyvbe: «Ha oly törvénytelen gyülekezetekeket, melyek nevök vagy a közfelfogás szerint vallásos jellegűek, fegyveres erővel kell majd szétozlatni, az ilyen, a bel- és külföldön gyűlöletesnek látszó rendszabályt nem volna szabad sem Ő Felségének, sem a kultuszminiszternek elrendelnie; az a kormányzótól, mint parancsnokló tábornoktól magától induljon ki, csak ő viselje a felelősséget is érte; a császár ám vonja őt tüntetőleg felelőségre, ha a dolog nem jól sikerül».

Azonban az események ereje gondoskodott róla, hogy Benedeknek ne kelljen — saját meggyőződése ellenére — e térre lépnie. Április 2-től május 11-ig — amikor a minisztertanács ismét foglalkozott a protestáns ügygel — mint láttuk, annyi minden történt a bel- és külföldön, ami a helyzetet gyökeresen megváltoztatta, hogy a mondott napon maga gr. Thun volt kénytelen kiegyenlítési javaslatokat terjeszteni a tanácskozás elé. E javaslatokon meglátszott, hogy azok egyrészt a Benedek ösztönzésére keletkeztek, aki lehetetlennek mondta Magyarországon az engedelmesség helyreállítását addig, amíg fennáll az az ürügy, hogy a kormány lelkiismereti kényszert gyakorol az egyik egyház híveivel szemben, másrészt, hogy szerzőjük felsőbb utasítást kapott, vagyis hogy a császár megtiltotta az erőszakos rendszabályokat s a meg egyezés útjára kívánt lépni.²

Thun most már belátta a teljes amnesztia szükségességét, s hogy az adott tényeket el kell fogadni, de az adminisztratív rendszabályokban csak lépésről-lépésre volt hajlandó hátrálni s különös szívóssággal védte a már pátensszerűen koordinált ág. evang. hitközségek jogállását. A kifejlődött vitában legközelebb járt a Thunéhoz a Nádasdy felfogása, aki különösen attól tartott, hogy az amnesztia és a pertörlések demoralizálni fogják a bíróságokat. Goluchovski belátta az amnesztia szüksé-

¹ Benedek sajátkezű bejegyzése a jegyzőkönyvbe: «muss in der Abfassung oder Einbegleitung doch irgend ein Versehen unterloffen (sic) sein».

² *Beksis* (Fer. Józ. kora 525. s. köv. l.) Thaly K. elbesz. nyomán a protestáns ügyben legf. helyen beállott fordulatot angol diplomáciai intervenciónak tulajdonítja. Az április—májusi londoni követjelentések gondos átvizsgálásából kiténik, hogy gr. Apponyi Rudolf nagykövet sűrűn érintkezett ez időben úgy Palmerston, mint Russel angol miniszterekkel, s ezek tartózkodás nélkül nyilatkoztak előtte Ausztria bajairól, és különösen Palmerston melegen ajánlotta a magyar alkotmány visszaállítását, amit Apponyi szofizmának mondott; de a protestáns pátens kérdése soha még csak szóba sem került e beszélgetések során, a miért Thaly föltevését tévesnek kell tekintenünk. (*H. H. S. A. Bottschaftsberichte aus London, 1860. ápr.—máj.*)

gességét, de aggályosnak tartotta a paktálást az olyan «kétes megbízhatóságú» emberekkel, mint Vay és Zsedényi, s hangsúlyozandónak tartotta, hogy a «restitúció» csakis azon legfelsőbb szándokból folyik, hogy a lelkiismeretekre kényszer ne gyakoroltassék, nehogy ebből a politikai restitúcióra legyenek következtetések vonhatók. Thun végül úgy látván, hogy a többség álláspontja túlmegy az övéen, fölmentetni kérte magát a szükséges kibocsátványok szerkesztésétől, egyébként azonban az ismert előzmények után is, és miután az ő makacssága okozta az elkésett kapituláció csúfosságát, miniszteri önérzetével összeférhetőnek találta a legközelebbi söprétség bennmaradni a kabinetben.

Másnap aztán már a Nádasdy javaslata alapján tárgyalták a Benedekhez intézendő legf. kézirat szövegét, s miután Thunnak is tettek némi formai engedményt, s miután Rechberg miniszterelnök különösen hangsúlyozta, hogy Magyarország pacifikálása főleg a külpolitikai bonyodalmak lehetőségére való tekintettel szükséges, megállapodás történt a következő tartalmú, május 15-ről kelt legf. elhatározás kibocsátásában.¹

A múlt év szeptember 1-én kiadott pátenst, mely által a császár a magyarországi, szerb vajdasági és határőrvidéki ágostai és helv. hitvallású evangélikus alattvalóinak egyházi viszonyaiban helyreállítandó rend érdekében sok év óta függőben levő tárgyalásokat új jogok és kedvezmények nyújtása mellett «törvényes alapon» üdvös befejezésre igyekezett juttatni, valamint az annak végrehajtása végett kibocsátott rendeleteket a hitsorsosok egy része köszönettel fogadta és «örömteljes készséggel» foganatosította, egy másik rész azonban lelkiismereti és vallási meggyőződésére hivatkozva, azokhoz hozzájárulni vonakodott. Ez aggodalmak következtében amaz intézkedések a nép kedélyének növekvő nyugtalanítására használtattak alkalmul. Az uralkodónak az evangélikus egyházi ügyek kielégítő szabályozására irányuló szándékával ellenkezik az, hogy a legbiztosabban célra vezető út fölötti nézeteltérések miatt maga a cél, t. i. az üdvös egyházi szervezés, messze eltávolítottassék. Hogy tehát a császár evangélikus alattvalói alaptalan aggodalmaktól elfogult részének is teljes megnyugtatót nyújtson aziránt, hogy lelkiismereti aggályaikon legkisebb erőszakot sem szándékozik tenni, megengedi, hogy a nyíltparancs értelmében még nem szervezett hitközségek, esperességek és superintendentiák is konventekbe gyűlhessenek össze a szükséges intézkedések s nevezetesen képviselők kiküldése végett azokra az országos egyházi tanácskozmányokra, melyekből az 1791: XXVI. tc. 4. §-a értelmében a zsinattartásra vonatkozó indítványok legf. helyre felterjesztendőek lesznek. Ehhez képest az országos egyházi tanácskozmányok, valamint az egyházkerületi felügyelők,

¹ P. N. máj. 19.

illetve gondnokok és superintendensek választásának előkészítése ezen túl semmiképpen sem akadályozandó. Amennyiben pedig ezen országos egyházi tanácskozmányok során a zsinatok egybeállítását szabályozó egyes határozmányokra nézve alapos óhajtások jutnának kifejezésre, az ily kérelmek legf. helyen kegyes meghallgatásra számíthatnak. Továbbá elrendeli a kézirat, hogy azon egyházközségek, esperességek és superintendentiák, melyek a pátensnek megfelelő berendezkedést már befejezték, vagy azt előkészítik, jelen főnállásunkban vagy e szándékuk kivitelében ne háborgattassanak és ne akadályoztassanak; ez a pozsonyi és újverbászi ág. ev. superintendentiákra vonatkozik. A szarvasi superintendencia esperességeinek szabadságukban áll előbbi kötelékek szerint a pesti, illetőleg eperjesi kerülethez csatlakozni; ehhez képest a soproni, eperjesi és pesti superintendentiák egyelőre az előbb fennállott dunántúli, tiszai és bányavidéki kerületek határait vehetik föl, amennyiben ez utóbbiak a pozsonyi és újverbászi superintendentiák által nem módosítottak. A helvét hitvallásúaknak megengedtetik, hogy előbbi superintendenciális felosztásukhoz tartsák magukat. Végül az utolsó pont teljes amnesztiát ad mindazoknak, kik a pátens elleni harc miatt büntetésben részesültek s megszünteti az ilyenek ellen folyamatba tett pereket és vizsgálatokat.

Tehát a pátens tulajdonképpen vissza nem vonták, hatályon kívül sem helyezték, sőt még csak fel se függesztették érvényét; csak éppen azt tették, amit felelőtlen, abszolutisztikus kormányzatnak oly könnyű tenni: kibocsátottak egy újabb rendeletet, amely mindazt megengedte, amit az előbbi tiltott és felmentett mindenkit a pátensnek való ellenszegülés következményeinek terhe alól.

A református egyház helyzete ezzel teljesen tisztázva lett; nem úgy az ág. evangélikusé, amelynek testébe még befúrva maradt a pátens alapján szervezkedett kerületek éke; különösen Kuzmány, a pozsonyi patentális superintendens s az őt körömszakadtáig védő Thun okoztak még alkalmatlanságot s idéztek elő hatósági intézkedéseket, melyek miatt a konvent erélyesen felszólalni kényszerült.¹ Amint azonban ősszel az októberi diploma meghozta a fordulatot, Thun távozott s a magyarországi kormányzat legfőbb vezetése éppen a protestánsok főembere, b. Vay Miklós kezébe került, többé protestáns sérelmek nem fordultak elő s a dolgok lassankint, a viszonyok erejénél fogva maguktól rendbe jöttek.

Azt persze a hatalomnak el kellett tűrnie, hogy azok a férfiak, akik a diadalmas küzdelem élén állottak, most zajos, tüntetésszerű ünneplés tárgyává lettek, sőt rájuk bízta a legfontosabb egyházi tisztségeket. Török Pált, Székácsot is lelkes ünneplés érte,² de a nap hőseivé Zsedényi

¹ P. N. okt. 11—12. H. H. S. A. Min. Conf. júl. 10. és szept. 1.

² O. B. E. L. aug. 2=i 2533. szám mellékletei.

és Máday lettek. Szabadulásuk híre éppen akkor érvén Kassára, amikor ott az egész felvidék összegyűlt a már említett Széchenyi-halom emelése végett, az egyik tüntetésben megakadályozott közönség talált magának mindjárt módot egy másikra : egetverő éljenzéssel kísérte a fogságul szolgáló megyeházáról a két hazafit szállására : Zsedényi Pál apostol szavait idézte rövid köszönő beszédjében s az összegyűltek a Szózatot énekelve váltak meg tőlük ; Mádayt szepesbélaí hívei is lelkes ünnepléssel fogadták mint visszahódított lelkipásztorukat.¹

De még ez se volt elég ; a legközelebbi kerületi gyűlés, melyet Miskolcon, augusztus 2-án tartottak, Mádayt, kit a kormány még a lelkészi állásra is méltatlannak ítélt, nagy lelkesedéssel megválasztotta superintendenssé s ugyanakkor Zsedényit kerületi főfelügyelővé ; fáklyászenét is kaptak, a lakomán pedig felekezeti különbség nélkül ünnepelték a lelkiismereti szabadság két elszánt bajnokát.²

A pátenstől körüli kilenc hónapos harcból a kormánynak nem maradt egyebe, mint egy csúfos vereség tudata.

¹ P. N. máj. 24., 31.

² U. ott aug. 5., 7.

IV.

(Az olaszországi eseményeknek, a nemzeti egységre való törekvés rohamos sikereinek hatása a magyarországi közhangulatra ; Garibaldi=kultusz, kiszökések Olaszországba ; a kormány tengerpartvédelmi rendszabályai ; a konzervatív hatalmak aggodalmai, a pápa világi uralmának fölmerülő kérdése. Nyugtalan-ságok az országban, zavargások Pesten, összeütközések a gazdasági egyesületek alakulása körül. A Szent István=nap országos ünneplésének zavartalan lefolyása. Közeledés a magyarság s a nemzetiségek közt ; külföldi rokonszenvek ; nemzetiségi törekvések. A kormánypolitika egyelőre a külső jelek szerint változatlan ; Táncsics és társai felségárulási pere ; internálások, különösen a délvidéken. Benedek előterjesztése a kormánytanács előtt feltárja a magyar nemzet valódi várankozásait ; a császár még hajthatatlan ; hatástalan intézkedés a Reichsrath jogkörére nézve. A szolgálati nyelv kérdésének hosszas tárgyalása ; gr. Nádasdy igazságügyminiszter merev állásfoglalása a magyar nyelv jogaival szemben ; gr. Goluchovski belügyminiszter méltányosabb felfogása ; gr. Thun elítéli a germanizációt ; végleges döntés nélkül mégis az engedmények politikája lassan tért foglal, 1860. május—augusztus.)

Külföldi események aligha gyakoroltak valaha oly élénk és tartós hatást a magyarországi közhangulatra, mint azok, amelyek az 1860. év folyamában Olaszországban játszódtak le.

Láttuk már, hogy a zürichi béke megkötése s a Garibaldi újabb megjelenése a színen mily rohamos mozgásba hozta az olasz egységre való törekvéseket s hogy a Szentszék és Ausztria minden tiltakozása ellenére Parma, Modena, Toscana és a Romagna egyesülése Piemonttal tetteleg már a tavaszi hónapok alatt megtörtént. Éppen az nap, mikor Kassán a Zsedényi és Máдай kiszabadulását ünnepelték, szerzett a magyar közönség tudomást Garibaldi váratlan és meglepetésszerű sicíliai betörésének sikeréről.¹

Az eseményt, mely az addig inkább északon terjedő egységi mozgalmat egyszerre Itália legdélibb csúcsáról indította meg, tüzetesebben fogjuk magyar emigránsaink részvétele szempontjából az ő működésöknek szentelt fejezetekben ismertetni ; itt csak az elért eredményeknek Magyarországra való hatásuk szempontjából kell az úgynevezett

¹ Podmaniczky id. m. III. 97. l. A P. N. az első, még bizonytalan híreket máj. 8-án hozta.

«risorgimento» mozgalomnak májustól októberig tartó előhaladásáról röviden számot adunk.

Siciliában már 1859. szeptemberétől kezdve forradalmi bizottságok igyekeztek a nápolyi Bourbonok gyűlölt uralma alóli felszabadulást előkészíteni. Liguriából és Malta szigetéről sziciliai száműzöttek tömegesen küldték a fegyvereket és meghívás ment Garibaldihoz, hogy álljon a kitörendő felkelés élére. Miután ő csak komoly lázadás esetében volt hajlandó jönni, áprilisban több helyen megkísérlették a fölkelést, de a királyi csapatoknak sikerült azt vérbe fojtaniok. Végre Garibaldi, engedve barátai unszolásának, május 5-én hajnalban a Génua melletti Quarto kikötőjében önhatalmúlag lefoglalta a Rubattino-társaság két kereskedelmi hajóját s azt megrakva mintegy 1100 hevenyészve fölfegyverzett embereivel, elindult Siciliába.¹

Minden jel arra mutat, hogy a fölkelővezér szándékosan nem avatta be tervébe Viktor Emánuel királyt, sőt Cavour határozottan ellenezte azt.² Garibaldi egészen a maga felelősségére cselekedett, bízva merész vállalkozása sikerében s bizalma nem csalta meg. Május 11-én a partraszállás angol védelem alatt sikerült Marsala kikötőjében s már két nappal később Salemiben Garibaldi magát Viktor Emánuel, «Olaszország királya» nevében Sicilia diktátorának kiáltotta ki s fölkelésre híván fel a lakosságot, seregét 4000 főre szaporította, azzal a nápolyi csapatokat Calatafiminél megverte s május 30-án bevette Sicilia fővárosát, Palermót.

Nálunk lelkenedezve olvasták a lapok gyér közleményeit a siciliai hőlegendáról.³ Nyilvánvaló volt, hogy itt egy olyan mozgalom indult meg, amely nem fog megállni, míg az egész országot egységes nemzeti királysággá nem alakította át. A nemzeti eszme ily hatalmas előretörése csak lelkesítőleg hathatott a mi nemzeti ébredésünk napjaira ; s a rokonszenv annál érthetőbb volt, mert Garibaldi vállalkozásához magyar emigránsok is csatlakoztak : Türr már Quartóban vele volt, Tüköry elesett Palermo ostrománál ; nemsokára feltűntek az Éber Nándor és gr. Teleki Sándor nevei is és az olaszországi magyar légió újra szervezkedett.⁴

Annál nagyobb volt az ijedelem Bécsben s a többi konzervatív európai udvaroknál. Rechberg Ausztria nevében sietett Londonban és Párizsban kijelenteni, hogy a siciliai lázadásnak Garibaldi általi felszítása oly bűn, melyért egyenesen a turini kormányt kell felelősségre

¹ *Arrigo Solmi*: Il Risorgimento italiano, Milano 1919. 94. s. köv. 1.

² Lásd Garibaldinak indulásakor a királyhoz int. levelét *Kossuthnál* (Ira-taim). IV. köt. 480. l. *Solmi* (id. h.) mégis azt mondja : «Vitt. Emanuele era personalmente favorevole all'impresa, ma Cavour esitava.

³ *P. N.* máj. 20., 31.

⁴ Az emigráció ez időbeli szerepét a XVIII. részben tárgyaljuk.

vonni; a pápa is felháborodott hangon igyekezett az összes európai kormányok tiltakozását idézni elő. Cavour e fenyegetésekre az angol követhet intézett jegyzékben azt válaszolta, hogy ő nem segíti vállalatában Garibaldit, de nem is fogja megtámadni. Ha a bécsi udvar nyílt pártfogása mellett osztrákok és írek hajóra szállhatnak Triestben a végből, hogy az olasz nemzet szabadságát fenyegető pápai vegyes sereget szaporítsák s Ausztria kormánya toborzásokat enged meg birodalmában a nápolyi király számára, miként lehet a turini kormánytól megkövetelni, hogy megakadályozza a sicíliai menekülteket abban, hogy segítségére menjenek saját testvéreiknek élethalál-harcukban egy gyűlölt uralom ellen? A porosz régensherceg is felháborodott a Garibaldi sicíliai expedíciója fölött, melyet a turini kormánynak tulajdonított; felhívta Sándor cárt és az osztrák császárt, hogy értekezzenek vele Európa közjogának a Viktor Emánuel féktelen becsvágya elleni megvédése érdekében. Már ekkor fűződtek a szálak, melyek utóbb a fejedelmek varsói értekezletéhez vezettek.¹

A kormány egy ideig még igyekezett elnyomni az olaszországi hírek közlését.² Ez azonban hiábavaló erőlködés volt; legfőljebb azt érte el vele, hogy a közönség már hitt bizonyos események — mint például Nápoly elfoglalásának — megtörténtében, mielőtt azok valóban bekövetkeztek volna.³ És hiábavaló volt a Garibaldi képeinek üldözése és elkobzása is, mikor saját lapjaink koronkint kimerítő közleményeket hozhattak az ő életéről, saját és katonái viselt dolgairól; ⁴ ő valósággal a nap hőse volt nálunk már akkor, nevét szárnyaira kapta a népdal, s az övével együtt a Türrét is, és természetesen a Kossuthét. El voltak osztva a szerepek: Kossuth tiszta ruhát hoz a szegény, szennyes magyar embernek, Türr Pista meg puskát, és a refrain mindig az volt, hogy «Éljen Garibaldi!»

Hogy a népies közhit várta a Garibaldi jövetelét, mint a mi felzabadítónkét, annak — most már tudjuk — hogy maga az olasz hős adott némi tápot. Mikor július 12-én, még Palermóban első szemléjét tartotta meg a kis magyar légió felett, utána írt Türrnek, hívta őt s megelégedését fejezte ki a csapat fölött, megjegyezte: «erős hadoszlopot csinálunk belőle a Magyarországra menetelre».⁵

Lehet-e csodálni, hogy ily körülmények között akadtak olyanok is,

¹ Kossuth id. m. IV. 493. s köv. I. V. 17. s köv. I.

² P. N. jún. 5-én és 29-én, úgyszintén aug. 11-én jelenti, hogy a megelőző napi számot a rendőrség lefoglalta; a júl. 3-i számban Falk panaszkodik, mily elkésérítő nehézségekkel jár a nápolyi ügyek szóbahozása.

³ Lásd Kemény Zs. vezércikkét a P. N. jún. 2-i számában.

⁴ P. N. jún. 15., szept. 4.

⁵ «Ne faremo una forte colonna per andare in Ungheria.» *Attilio Vigevano*: «La Legione ungherese in Italia», Róma, 1924. 20. l.

akik nem akarták bevárni, amíg Garibaldi idején bennünket megszábadítani, hanem maguk mentek ki hozzá. Tüzes és kalandvágyó fiatal embereknek ilyen kiszökései — mint láttuk — már a megelőző évi olaszországi háború idejében kezdődtek s most új, nagyobb lendületet nyertek. Ez a kiszökés egészen szervezve volt, egyfelől Erdélyen és Oláhországon át, másfelől a Dunán lefelé szerb vagy oláh területeken; rendszeres állomások szolgálták az érkezők átvételére és továbbítására. Galatzon keresztül francia hajók állítólag egy hét alatt nyolcvan embert szállítottak el így.¹ A rendőr- és belügyminiszter intézkedett is a román határvonal szigorúbb ellenőrzése iránt, annál inkább, mert Jassyból híreket kaptak, hogy ott a Klapka jövetelét várják s oly forradalmi nyomtatványokat láttak, melyek a Duna-fejedelemségek lakóit is a kitörendő magyar forradalomban való részvételre buzdították.² Az osztrák kormányt már augusztus elején nyugtalanította annak a lehetősége, hogy Garibaldi esetleg valamelyik osztrák kikötőben próbál majd partra szállani, úgy mint Marsalánál, s tanácskozásokat folytatott az Adria partjainak hathatósabb megvédése fölött.³

Azalatt Olaszországban az események az egész félsziget területén közeledtek az előrelátható végkifejlődés felé. Június 6-án Piemont hadihajói megjelentek Palermo előtt s ezzel úgyszólván nyilvános igazolást nyert az, hogy Garibaldi a leendő egységes Olaszország királyának uralmát készíti elő. Július 20-án már egész Sicilia a felkelők hatalmában volt s egy hónappal később kiküzdték Calabriában való partraszállásukat is; szeptember 6-án a nápolyi király — kit a mi uralkodónkhoz sógorsági viszony fűzött — elmenekült székvárosából Gaeta tengerparti erődbe s a következő napon Garibaldi a nép örömujjongása közt vonult be Nápolyba.

De most már Viktor Emánuel se volt tétlen. Szeptember 7-én minisztere Cavour közölte a pápai államtitkárral, hogy a piemonti seregek kénytelenek átlépni a pápai uralom határait; Fanti tábornok Umbriában nyomult elő, Cialdini pedig az Ancona melletti Castelfidardónál szétverte a Lamoricière francia tábornok vezérlete alatt álló pápai csapatokat s ezzel a Marcák és Umbria bekebelezése az olasz királyságba végre volt hajtva. Azalatt a Cavour ajánlatára a volt magyar nemzeti igazgatóság tagjai: Kossuth, Klapka és Teleki László meghívást kaptak Turinba, ahol a király személyes hozzájárulásával megegyezés jött létre a piemonti kormány és az emigráció vezetői között Magyarország közreműködésére nézve az Olaszország és Ausztria közt újabban kitörendő háború esetére.⁴

¹ Busbach P. id. m. II. 58. s köv. l.

² O. B. E. L. 1860. júl. 18-í 2379. szám.

³ H. H. S. A. Min. Conf. aug. 9., szept. 10., 12.

⁴ Kossuth id. m. II. 549. s köv. l. IV. 549. l.

Míg tehát a magyar kérdés, bár Ausztriára nézve eléggé fenyegető módon, de mégis csak föltételesen s titkos megegyezés alakjában volt fölvetve, az egész világ előtt nyíltan állott egy másik kérdés; a Szent-szék világi uralmának kérdése, amely már nemcsak Ausztriát érdekelte, hanem egyebek közt azt a Franciaországot is, amelynek segítségével vívta ki Piemont első hódítását.

Viktor Emánuel és Cavour, bár egyébként igyekeztek a forradalmak e sorozatos diadalaitól Európa sok államában keltett nyugtalanságot lecsillapítani, a római kérdésben meglehetősen nyílt és határozott álláspontot foglaltak el. A király október 9-ről Anconából kelt s Délolaszország népeihez intézett kiáltványában kijelentette, hogy ő csapatait azért küldte oda, hogy ott a rendet helyreállítsák s hogy törekvése az, Európában a népek haladását a monarchiák tartósságával összhangba hozni; ő Olaszországban a forradalom korszakának véget akar vetni. A piemonti képviselői kamara elismerést szavazott Garibaldinak s törvénybe iktatta Délolaszország egyesítését Piemonttal. Cavour nyíltan kifejezte azt, hogy az olasz egységi törekvés végcélja az örök várost tenni meg az ország fényes középpontjává; mindazonáltal nem tartaná sem célszerűnek, sem illendőnek Rómába menni addig, míg a várost francia csapatok tartják megszállva. A római probléma nem oldható meg csupán karddal; a megoldáshoz erkölcsi erőknél is kell hozzájárulniok. Velencére nézve is azt a mérsékelt kijelentést tette, hogy az csak akkor fog felszabadulni, ha az európai közvélemény megváltozik s a nagy nemzetek nem lesznek hajlandók tovább is vétkeztársak lenni Velence szenvedéseiben.¹

Ez ugyan eléggé fenyegetően hangzott Ausztriával szemben, de a fegyveres összeütközést a monarchia és Piemont között, melyhez a magyarok reményüket fűzték, mégis egyelőre eltávolította; a varsói értekezlet, melyben való részvételre Napoleon császár rávehető nem volt, elvette aztán Ausztria kedvét is a támadó fellépéstől, melyre Cavour már szeptemberben számítani látszott. Az olasz fejleményekből eredett feszültség azonban mégis hatással volt az osztrák politikára, amennyiben az ősz kezdetén jóval tovább vitte azt a Magyarországnak nyújtandó kedvezmények terén.² Ehhez hozzájárulhatott az az elszigeteltség is, melyet Ausztriának a német fejedelmek júniusban Baden-Badenben megtartott értekezletén, Poroszország önérzetes föllépésével szemben éreznie kellett.³

Nyáron át azonban még tartott a harc a felszított és bizakodó közhangulat s a csupán látszatos engedmények mellett kényszereszközök-

¹ P. N. okt. 4., 17., 19., 20.

² Kossuth id. m. V. 34. s köv. 1.

³ Bernh. Friedmann id. m. I. 43. 1.

kel dolgozó kormány között, ez utóbbinak mindinkább nyilvánvaló térvészése mellett.

Az új kormányzó, Benedek a május 9-i minisztertanácsban pénzt kért, hogy Magyarországon a kormányt pártoló sajtót létesíthessen; a rendőrminiszter is azt találta, hogy Ausztriában a sajtót nagyon is kevésé használják fel a közhangulat befolyásolására. Maga az uralkodó utasította a kormányzót a «rossz újságok» elleni szigorú rendszabályok alkalmazására s kilátásba helyezte a szükséges anyagi eszközöket. A helytartóságok egybehangzóan jelentették, hogy az olaszországi mozgalom sikerei nagyon felbátorítják a magyarok ellentállását.¹

Debrecenben május 16-án összeütközés volt a collegiumi diákok s a katonaság között; a katonaság kihágással vádolta az ifjakat, de kitűnt, hogy magánbosszúból eredő feljelentés szolgált az összeütközés alapjául s a katonák kellő ok nélkül használták fegyverüket, mely szerencsére súlyosabb sebet nem okozott. A diákokat mindjárt szabadon is bocsátották. Pesten júliusban úgyszólván napirenden voltak az utcai tüntetések s különösen az éjjeli rendzavarások. A mozgalom Török Pál és Székács Józsefnek superintendensekké lett megválasztásából indult ki; az ifjúság Törököt fáklyásmenettel tisztelte meg s az ekkor támadt kisebb összeütközés a rendőrséget arra indította, hogy a később Székács tiszteletére tervbevett hasonló tüntetést megtiltsa s az egybegyűlteket karhatalommal oszlassa szét, mely alkalommal két theológiai tanárt és közismert író, Ballagi Mórt és Galgóczy Károlyt is rövid időre letartóztatták; a puskatusnak is dolga akadt s két kávéházat bezártak. A diákok közé állítólag mesterlegények is vegyültek, előbb csak a Szózatot énekelték, de utóbb Kossuthot és Garibaldit is éltették s a katonákat állítólag kövel dobálták meg. A minisztertanácsban maga a császár követelte a szigorú fellépést s a fegyveres erő igénybevételét, a rendőrség pedig szigorú hirdetményben tiltotta meg az éjjeli rendzavarásokat és utcai összecsoportosulásokat, kíméletlen rendszabályokat helyezve kilátásba. Ily értelemben ment utasítás az összes helytartóságokhoz is, Benedek pedig szintén rendeletet bocsátott ki «a kedélyeknek jogosítatlan köznyilvánítások általi nyugtalanítása» s fáklyásmenetek engedély nélküli megtartása ellen; a helytartóság azt is közhírré tette, hogy a «buzogányalakú nyéllel ellátott» sétabotok viselését — értsd: fokosokat — fegyverhordás gyanánt fogja büntetni.²

A kormány aggodalommal nézte az újra megalakult Országos Magyar Gazdasági Egyesület terjeszkedését is; Benedek javaslatára

¹ H. H. S. A. Min. Conf. máj. 9. O. B. E. L. szept. 30-i 3556. sz. a. je-lentések.

² O. B. E. L. júl. 24-i 2470. szám. Benedek aug. 2. 2533. és aug. 14-i 2803. számú jelentései. Vas. Újság 415. l. H. H. S. A. Min. Conf. júl. 23. P. N. júl. 24., aug. 17.

csak Erdélyben és a Vajdaságban, ahol biztosabbnak érezték a talajt, engedték meg, hogy az országos szervezet fiókokat létesítsen; a tulajdonképpeni Magyarország területén csak külön szakegyesületek¹ megalakítása volt megengedve, de még az ilyenek létrejötte is gáncsvetésekkel találkozott. Eperjesen a megyefőnök a megalakulás végett egybegyűlteket német nyelven szólította föl a szétoszlásra, miután engedélyt a megalakulásra még nem kaptak. A feloszlítás karhatalommal ment végbe s Bujanovics Rudolf, Bánó József és Bánó Miklós ellen, kik élesen tiltakoztak a német nyelv használata ellen, vizsgálat indult meg. Hasonló eset történt Szegszárdon, ahol Szluha Benedek ellen indítottak izgató beszéde miatt közcsendháborítás címén büntető eljárást.²

Ez esetekre való tekintettel Benedek szükségesnek találta körendeletet bocsátani ki az egyleti törvények, különösen a gazdasági egyesületekkel szemben való szigorú alkalmazása iránt; ezentúl a megyei hatóság előkészítő gyűlés tartására engedélyt nem adhat, csak meghatározott személyek meghívására szólót. Az egyesület mellé biztos nevezendő ki, aki annak működését nyomban megszüntetheti, ha hatáskörét túllépi. A rendőrminiszter véleménye szerint a gazdasági egyesületek keletkezése visszhangja az elégtelenek amaz összejövételének, melyet a tóthmegyeri ekeverseny alkalmával rendeztek s célja a párt-szervezés érdekében behálózni az országot.³

A kormánynak azonban annál nehezebb volt az ébredő nemzeti szellem megnyilvánulásait féken tartani, mert azok többnyire hatósági szempontból megtámadhatatlan jogcímet találtak maguknak s rendezők mögött valósággal az egész nemzet állott; most már a nemzeti ségeket sem lehetett a magyarság ellen kijátszani, sőt mindinkább kitűnt, hogy a magyar nemzeti mozgalom a külföld sok helyén is élénk rokonszenvvel találkozik.

Hosszú idő óta ez évben ünnepelhetette meg a nemzet először országosan a Szent István király napját, mely igazi jelentőségét 1860-ban öltötte fel. Egyházi jellegének szigorú megtartása mellett mégis nagy nemzeti tüntetéssé vált s míg a rendőrség és katonaság teljesen távol tartotta magát, a tömeg önnönmagának bámulatos fegyelmezésével egyetértésének legfényesebb jelét adta. «A magyar szent koronához tartozó minden tartományból Budapestre gyűltek a honfiak; — írta az egykorú sajtó — hazánkban oly bűvös egyetértés, oly csodaszerű elv- és érdekközösség honosult meg, hogy az emberek minden összebeszélés nélkül összetalálkoznak s ezer felé hajtva is csak egyfelé haj-

¹ Specialvereine.

² H. H. S. A. Min. Conf. júl. 5. O. B. E. L. júl. 17-i átiratok, 2310. és júl. 5-i 2196. számok.

³ O. B. E. L. Benedek aug. 7-i jelent.

tanak.» Megelőző estve kivilágítás volt és sok nemzeti zászló lengett, a nép majdnem éjfélig hullámozott az utcákon s helyel-közzel fölzendült a «Szózat». Az ünnep napján a bíboros=hercegprímás pontifikált, Benedek kormányzó is megjelent s a menetben az ereklye mögött haladt, miközben a szent énekeket időnkint a «Szózat» váltotta föl. Az egyházi ünnepély után küldöttségek üdvözölték Scitovszky primást, a protestánsok is megjelentek, élükön b. Vay Lajossal, aki hangsúlyozta, hogy a hazaszeretetlenben mindnyájan egyek vagyunk. A kormányzó maga dísz-ebédet adott s felköszöntötte a primást, ki válaszában csak azt sajnálta, hogy az uralkodó nem volt jelen és nem lehetett tanuja a lelkesedésnek ; a királyra mondott felköszöntőjét általános éljenzés követte. Több más lakomát is rendeztek ; az «Európa» szállóban adott ebéden is éltették az uralkodót. A délután a városligetben rendezett népünnepen és estve a Nemzeti Színházban Benedek is megjelent s a nemzeti zászlókat hordó fiatalság és a közönség mindenütt lelkes éljenzéssel üdvözölte őt. Az országban szerteszét megünnepelték a Szent István=napot.¹

A niklai Berzsényi=ünnepélyt, a sárospataki főiskola három százados emlékünnepélyét a társadalmi élet rajzában fogjuk méltatni, bár akkor ezek sem nélkülözheték a politikai vonatkozásokat. Hogy b. Eötvös Józsefet Erdélyben, Zsedényit Jászberényben lelkesen ünnepelték, azt annál kevésbé lehetett kifogásolni, mert hiszen Eötvöst az uralkodó kevéssel előbb birodalmi gyűlésébe akarta meghívni s a Zsedényi ünneplésénél az ottani katolikus prépost járt elől.²

A megelőző évben a horvát inségesek fölsegítésére irányult magyarországi mozgalom alkalmából megnyilatkozott magyar=horvát testvéresülést már említettük ; folytatást talált ez az 1860. júniusában Niklán rendezett Berzsényi ünnepélyen, ahol a horvátok magyarul s a magyarok horvátul köszöntötték fel egymást,³ s a Nemzeti Múzeum termének föl-díszítésére a magyar hölgyek részéről megindított mozgalomban, valamint az Akadémia részére való gyűjtésben, mert ezek a horvát hölgyvilág körében is lelkes visszhangra találtak. Már magyar=horvát társas-táncot is kezdtek tanítani és terjeszteni Pesten és a vidéken.⁴

A románok részéről is a magyarokhoz való hozzásimulás számos jelével találkozunk az időben. A Szent István=napi lakomán Pesten egy Demeter nevű erdélyi román az egyetértést hangoztatta felköszöntőjében, s mikor az igazságügyminiszter elrendelte, hogy Máramarosban román és rutén legyen a telekkönyvek nyelve, a megyebeli román és ruthén lakosság kérvényezett ez ellen s kívánta, hogy a telekkönyvek

¹ P. N. aug. 22., 23., 24., 25. Rogge id. m. II. 68—69. Friedjung: Benedek's nachgel. Papiere 276. l.

² P. N. szept. 6., 14.

³ Podmaniczky id. m. III. 98. s köv. l.

⁴ P. N. szept. 25., okt. 17.

magyarul vitessenek.¹ Mikor Reményi júniusban hangversenyt adott Kolozsvárott s néhány román nótát is játszott, a közönség román része óriási lelkesedéssel adott kifejezést testvéri érzületének a magyarok iránt, mely a hangversenyt követő lakoma felköszöntőiben is lelkes kifejezést talált.²

És nem hiányoztak a magyarság törekvései iránt barátságos érzelmek a külföldön sem. Loftus bécsi angol nagykövet ez időben ismételve meglátogatta az osztrák külügyminisztert, ajánlva, sürgetve kormánya nevében a magyarországi törvényes állapot helyreállítását.³ 1860 tavaszán Poroszországban bámulat tárgya volt az a szilárd szervezet és fegyelem, melyet Magyarországon a nemzeti párt felmutatott s az egész országra kiterjeszteni tudott.⁴ Az országos gazdasági egyesület közgyűlésére meghívta a krakói rokonegyületet; ennek küldöttei nagy örömmel készültek eljönni, nemzeti viseletükben s szónokolni a gyűlésen; de a belügyminiszter, ki pedig maga is lengyel volt, félve a tüntetéstől, megtiltotta jövetelüket.⁵ Ez év nyarán Párizsban a legjobb körök felkapták a magyar pörge kalap divatját.⁶

Voltak azonban, tagadhatatlanul, ez időben is az országban helyenkint nemzetiségi mozgalmak, melyek egyébiránt inkább az általános elégedetlenség kifolyásai voltak s azt mutatták, hogy a magyar uralom megszüntetése még korántsem jelentette a nemzetiségi aspirációk ki-elégítését. Radlinszkynak a tót nyelv terjesztése érdekében való apostolkodását a kormány ugyan nem nézte gyanús szemmel, de azért Benedek mégis figyelmeztetni volt kénytelen őt, hogy kerüljön minden olyat, ami az akkor Magyarországon uralkodó izgalom fokozásához hozzájárulhatna. Mikor ő és elvtársa, Klempa Pest-terézvárosi plébános engedélyt kértek Czirill és Method, a szláv apostolok szobrának felállítására céljából rendezendő országos gyűjtésre, a kormány kitért az elhatározás elől.⁷ A rendőrminiszter már júliusban sürgette, hogy az új bán, Sokčević, foglalja el székét, mert a Horvátországban mutatkozó folytonos izgalom és tüntetések szükségessé teszik az erélyes vezetést. Ez az izgalom ugyan néha kevésbé komoly alakban nyilvánult meg, mint például mikor Zágrábban az utcán elvertek egy embert, mert a horvát nemzeti viseletet kocsisruhának csúfolta.⁸

¹ *U. ott* aug. 7., 23.

² *Jancsó Ben.* Szabadságharcunk és a dákoromán törekvések. 259. s köv. l. P. N. aug. 1.

³ *Angyal D.* Lord Loftus stb., Bp. Szemle 1927. máj. 193. l.

⁴ *Aus d. Leben, Theod. v. Bernhardis:* III. 333. l.

⁵ *H. H. S. A. Min. Conf.* máj. 29.

⁶ *P. N.* aug. 17.

⁷ *O. B. E. L.* jún. 21-i 2019. és aug. 3-i 2596. számok.

⁸ *H. H. S. A. Min. Conf.* júl. 5. *P. N.* szept. 22.

A románok koronkint követelésekkel alkalmatlankodtak a kormánynak. Már augusztusban Belényes környékéről megpróbálták egyes elégedetlenek panaszukkal a kibővített birodalmi tanács figyelmét magukra vonni. Utóbb, a szeptemberi érdemleges tanácskozást alkalmul használták fel arra, hogy e testülethez kérvényt intézzenek és elpanaszolják, hogy nincs törvényes organumuk, melynek útján az Erdélyben 1.400,000 főt számláló román népfaj kívánságait és szükségleteit kifejezésre juttassák; alkotmányt kértek, rámutattak, hogy a földtehermentesítés ellenére a robot a lakosság egy harmadrészére nézve még mindig fennáll s az úrbéri törvényszékek mindig a magyar birtokosok javára döntenek; az adó elviselhetetlen, a kataszteri felmérés igazságtalan, az iskolák állapota rossz, a gör. keletiek el vannak nyomva, a görög egyesült és nem egyesült hitfelekezet közti kölcsönös proselyta-csinálást megtűrik, a jeles románokat üldözik, a román nyelvet kizárják a hivatalokból és sajtójukat üldözik. A kormánynak nagyon kényelmetlen lehetett ez a tömeges aláírásokkal ellátott petíció, mert Goluchovski belügyminiszter azzal az utasítással adta ki az erdélyi kormányzónak, hogy kutassa ki értelmi szerzőjét és keletkezése módját. A dolgot azután szépen elaludni hagyták.¹

Az a mód, ahogy a «Verstärkter Reichsrath» — mint látni fogjuk — a birodalomban uralkodó bajokat leplezetlenül feltárta s a nyilvánosság, melyet a kormány a szeptemberi tanácskozásoknak már engedett, mindenekelőtt azt a természetes hatást gyakorolta, hogy a közvéleményt mintegy fölszabadította. Ha a császártól Bécsbe meghívott előkelő urak így panaszkozhatnak, miért ne legyen szabad azt nekünk is tennünk? gondolták az emberek — a nemzetiségek körében is. Úgy a Bánságból, mint Erdélyből azt jelentette az országos főhatóság, hogy ott a birodalmi tanács tárgyalásait nagy figyelemmel kísérik s azok bizony a kormány iránti bizalmat nem alkalmasak megerősíteni. St. Quentin altábornagy, a Bánság és Vajdaság új helytartója őszintén megírta, hogy az utóbbi évek nem hoztak megalégedést a népeknek; a magyar nyomás helyére a német nyomás lépett, az erőszakos germanizálás; a közös gyűlölet a hivatalnokok ellen s az általános elégedetlenség összekötő kapoccsá vált a fajok között; de azért mégis úgy hitte, hogy a szerb, a román a magyarral sohasem fog békességben élni.² Feltűnő, hogy míg Reményit Erdélyben a románok is lelkesen ünnepelték, Temesvárott tervezett második hangversenyét, valamint a Szabadkán, Baján, Zomborban és Becskerekén tervezettekét a hatóság betiltotta s neki a Bánságból és Vajdaságból távoznia kellett. Az erdélyi kormányzó különben szeptemberben már onnan is azt jelentette, hogy a románok eltávo-

¹ O. B. E. L. aug. 4-i 2649. és szept. 3-i 3058. számok.

² «sich vertragen».

lodnak a magyaroktól és székelyektől, mióta ezek Besztercén a szászokkal testvéresülést ünnepeltek.¹

A szerbek körében ez időben már a Bánság és Vajdaság visszacsatolásának előtérbe lépő kérdése idézett elő nyugtalanságot. Megnyugtatójukra az uralkodó szeptember 27-éről Rajačić patriarchához intézet kéziratban megengedte, hogy elnöklete alatt görög-keleti zsinat tartassék, melyben nemcsak a vajdasági és bánsági, hanem a magyarországi, erdélyi, bukovinai és dalmát püspökök is részt vehessenek, sőt megígérte, hogy a szerbek továbbmenő, az 1790-i temesvári illyr nemzeti kongresszus által formulázott nemzeti követelményeit is tanulmány tárgyává fogja tétetni.²

A kormány politikája Magyarországon ez idő alatt a kormányzóváltozás ellenére, s bár az angol kormány is ajánlotta a törvényes állapotok visszaállítását.³ külső jelenségeiben alig változott. Augusztus végén fejeztetett be annak a felségárulási pernek a tárgyalása, melyet az ügyészség Táncsics Mihály, az 1848. márciusában a pesti ifjúság által börtönéből kiszabadított öreg forradalmár s hat fiatal segítőtársa ellen indított, s amely februárius első napjai óta foglalkoztatta a rendőrséget és a bíróságot. A vád tárgya három röpirat volt; az egyiknek címe: «Ifjú barátaim!» a másodiké: «A hét nemzetiség szövetsége» s a harmadiké: «Forradalmi katekizmus». A második nem került elő, csak az első és harmadikat találták meg néhány diáknál, kik azokat lemásolták s ezért szintén a vádlottak padjára kerültek. Ezek a következők voltak: Pápay Ignác jogász, Dráveczky Mihály reáliskolai tanuló, b. Kaas Ivor jogász, Hindy Kálmán jogász, Hindy Árpád gimnáziumi tanuló és Rab István teológus. A Táncsics és Pápay védője Szilágyi Virgil volt, a két Hindyé Gozsdu Manó, a b. Kaasé Barna Ferenc, a Dráveczkyé Berczik Pál,⁴ a Rabé Andorfy Károly, abban az időben mind hírneves ügyvédek. A végtárgyalás öt napig tartott; az államügyész Táncsicsra halálos ítéletet kért, Kaas Ivorra öt, a két Hindyre és Dráveczkyre 2—2 évi súlyos börtönt; Pápaynak és Rabnak bizonyítékok elégedetlensége miatt felmentését ajánlotta. A budai törvényszék Oswald Lajos elnöklete alatt Táncsicsot 15 évi súlyos börtönre ítélte, Dráveczkyt, Hindy Kálmánt és Kaas bizonyítékok hiányában fölmentette, Hindy Árpádot, Pápayt és Rabot bünteleneznek nyilvánította. Az ügyész valamennyi vádlottra nézve felebbezéssel élt s így történt, hogy Pápay és Rab kivé-

¹ O. B. E. L. aug. 8-i 2823. és szept. 30-i 3556. számok. P. N. szept. 3.

² O. B. E. L. okt. 6-i 3467. szám. P. N. okt. 7.

³ Lord Loftus, megemlékezve arról, amit Széchenyi kötött szívére, ismételve eszközölt ki kormányánál jegyzékeket, melyek ez irányban igyekeztek hatni az osztrák kormányra. (Lásd *Angyal D.* már id. tanulmányát Lord Loftus és Széchenyiről a B. Szemlében.)

⁴ Berczik Árpád atyja.

telével valamennyien fogva maradtak s Kaas, Dráveczky és a két Hindy csak az októberi diploma kiadása előtt bocsáttattak szabadon.¹

Ezzel az esettel kapcsolatban a rendőrség ismét széleskörű összeküvést szimatolt s ennek következtében az internálások egész sorozatát rendelték el. Egy augusztus 31-i legfelsőbb kézirat elrendelte, hogy oly gyanús és veszélyes egyének, kik a «jelenlegi zavarokban» mint főizgatók szerepelnek, de kikre büntethető cselekmények egykönnyen rá nem bizonyíthatók, különösen Erdélyből, a Bánság=vajdaságból és Horvát=Szlavonországból Josefstadt csehországi várba belebbezendők, s a prágai helytartóság mindjárt intézkedett is kétszáz internált befogadhatása iránt.² Tehát az Albrecht főherceg tavaszi álma mégis csak teljesült az ő távozása után, hanem — valószínűleg a Benedek ellenzése következtében — csak a Magyarországtól elszakított részek területén, bár egyes internálások a tulajdonképpeni Magyarországon is előfordultak.

Legtöbbeket fogtak el és szállítottak el Temesvárotra, Baján és Zomborban; Josefstadtban az illetők — köztük előkelő és vagyonos egyének is — egészen fegyintézetyszerű kezelésben részesültek és élelmezésre naponként 27 krajcárt kaptak.³ De magyar területen is letartóztatták s Grázba — tehát nem megerősített helyre — internálták gr. Károlyi Ede nagybirtokost; Sárosy Gyula a költő pedig azidőben Budweisban, később Pilsenben volt belebbezve. Ezek a rendszabályok az emigráció körében is érthető izgalmat keltettek.⁴ Csak az októberi diploma vetett véget ezeknek az internálásoknak, ekkor kerültek haza Pesty Frigyes, Czorda Bódog, Kempelen Győző és gr. Károlyi Ede is.⁵

Benedeknek, aki telve volt jóakarattal, ezek az állapotok sehogysé lehetnek inyére, de az enyhébb felfogásra és különösen messzebbmenő engedményekre irányuló ajánlataival — mint Szögyénynek panaszolta — soká sem a minisztertanácsban, sem az uralkodónál nem tudott érvényesülni.⁶ Még soká axiomának tekintetett az, amit a császár határozataképpen a június 29-i minisztertanács jegyzőkönyvébe iktatott, hogy t. i. ő a sajtóban, sőt «magas körökben» is előtérbe lépő, alkotmányosságra irányuló törekvéseknek engedni nem fog, mert a

¹ P. N. aug. 31. okt. 19. *Busbach* id. m. II. 28. s köv. l. (Hindy Kálmán saját elbeszélése.) *Kossuth* id. m. II. 501. l.

² O. B. E. L. 3034. és 3307. szám.

³ *Busbach* id. köt. 107. l. Mint internáltak itt felsorolhatnánk Murányi Ignác volt alispán, Banovics József mérnök, Pesty Frigyes író és szerkesztő, Latinovics Vince földbirtokos, Kempelen Győző, Hazay Vilmos volt honvéd; *Kossuth* (id. m. III. 51. l.) még elősorolja Czorda Bódogot is, és másokat.

⁴ *Kossuth* id. h. *Vas. Ujs.* 1860. 475. l.

⁵ O. B. E. L. 3640. sz. P. N. okt. 20., 23., 26.

⁶ *Szögyény* id. m. III. 47. l.

kibővített birodalmi tanácsnak már első ülészése is megmutatta (?), hogy a képviseleti alkotmány Ausztriában a lehetetlenségek közé tartozik. A birodalmi tanács föl nem ruházható képviseleti attributumokkal, mi által egy kifejlődő tömör többség a korlátlan hatalmat magához ragadhatná, mellyel szemben még a császári veto sem érvényesülhetne mindig. Ez a testület bírhat teljes tanácskozási szabadsággal, de a császár teljesen szabad elhatározási jogának fenntartásával. Másrészt az országos képviselteknek sem szabad a decentralizáló irányzatot a végletekig vinniök, mert ez az állam szétbomlását eredményezné. «A császár ebben, a monarchia javára és nyugalma nézve főfontosságú kérdésben minden bizonytalanságot mellőzni kívánván, kifejezi azt a pozitív legmagasabb akaratát, mely szerint a monarchikus hatalomnak alkotmánnyal való korlátozását meg nem engedi s annak védelmében minden viharral szembeszáll.¹

S miután a sajtó ennek dacára merészelt birodalmi alkotmányra vonatkozó újabb híreszteléseket közölni, egynehány nappal később tartott tanácskozási üléseben Rechberg miniszterelnök utalt a minapi császári elhatározásra és követelte a sajtó szigorúbb kezelését, amihez Goluchovski belügyminiszter is hozzájárult. Csodálatos módon ezúttal Thierry rendőrminiszter volt az, aki merészelt e kívánság megvalósításának nehézségére rámutatni. «A kormány úgymond — utóvégre is nem némíthatja el² az összes lapokat, mert ezáltal önmagát fosztaná meg egy, némely esetben kétségtelenül hatásos eszköztől.» Miután Plener és Thun miniszterek is e felfogáshoz járultak s különösen az utóbbi a baj valódi gyökerét abban látta, hogy a tartományi alkotmányok tekintetében még mindig bizonytalanság uralkodik és nincs egyetértés, a miniszterelnök elismerte, hogy vannak kérdések, melyekben az uralkodónak fog kelleni döntenie, s mintegy fenyegetőleg hozzátette, hogy ezek eldöntése után majd a minisztériumot egészen vagy részben újjá fog kelleni alakítani.³

Két nappal később Benedeknek módja volt a császár elnöklete alatt tartott minisztertanácsban előterjesztést tenni a magyarországi állapotokat illetőleg; ezt az előterjesztést megelőzte egy uralkodói nyilatkozat, mely szerint a Benedeknek Budára küldetésekor megjelölt elvek nemcsak a további eljárás alapjául, hanem egyszersmind az eredmények véghatárául is tekintendők. Tudjuk, hogy ez azt is jelentette, hogy a császár ez időben még például a Bánság és Vajdaság visszacsatolásáról hallani sem akart.⁴

¹ H. H. S. A. Min. Conf. jún. 29. E határozatot közli *Redlich* id. m. I. köt. 2. része. 206. l.

² «mundtodt machen.»

³ H. H. S. A. Min. Conf. júl. 3.

⁴ *Szögyénynél* id. h.

Benedek katonás őszinteséggel beszélt. Nagyon aggályosaknak mondta a magyarországi állapotokat ; az egy idő óta beállott nyugalom, úgymond, csak fegyverszünet ; várnak, és ha az általános kívánság teljesítésére semmi sem történik, már néhány hét múlva zavargások fognak támadni s a legkisebb lökés formális és szervezett forradalmat idézhet elő. A legfelsőbb kéziratban előírt szervezet keresztülvitele és kezelése nagy akadályokba fog ütközni s a nemzetet kielégíteni nem fogja ; például csak kevesen fognak főispánságra vállalkozni. Ily körülmények között Magyarországon a rend fenntartásának biztosítására 50,000 főre kellene a hadsereget kiegészíteni s a magyar ezredek szabadságotlítottait az országon kívül kellene elhelyezni. A magyarok túlnyomó többségének kívánsága nemzetiiségi különbség nélkül az alkotmány történeti alapjára való visszatérés. Az a töredék, amely ezt nem kívánja, éppen a legvégletebb magyar párt, melynek sokkal messze-menőbb óhajításai vannak. A visszatérés alatt körülbelül a következőket értik : a régi magyar országgyűlés összehívását, Ő Felsége megkoronázását és eskütételét a viszonyokhoz képest mindenestre módosítandó alkotmányra ; az ország integritásának helyreállítását legalább is a Bánság és Vajdaság visszacsatolása által, s végül olyan alkotmányt, mely Magyarország törvényhozási és közigazgatási autonómiáját teljesen biztosítja. Ezeket az engedményeket várja Magyarországon mindenki, a mérsékelt és hű érzelmű magyarok is, úgyhogy repressív rendszabályok szüksége esetében a kormány csakis a hadseregre támaszkodhat-nék. A magyar hivatalnokok is teljesen át vannak hatva a nemzeti eszmétől, a németek pedig félnék és nincs semmi hatalmuk s befolyásuk ; a paraszt pedig, bár hűséggel viseltetik a király iránt, végül mégis csak játékszerré válik a legtüzesebb szónok kezében.

El kell ismerni, hogy Benedek jól ismerte föl és híven tolmácsolta a nemzeti követelményeket ; az amit ő a magyarok közkívánata gyanánt jelölt meg, körülbelül megfelelt annak, amit hét évvel később a kiegyezés megvalósított. Mennyi keserves tapasztalástól kímélte volna meg a hatalom önönmagát és a magyar nemzetet, ha már akkor elfogadja vala azt, amit hét évvel később elfogadni kénytelen volt!

Benedek után gr. Nádasdy igazságügyminiszter szólalt fel, aki saját értesülései alapján mindazt megerősítette, amit a kormányzó a magyarországi állapotokról mondott. A helyzet — szerinte — nagyon veszélyes és az uralkodó csak két alternatíva között választhat. Vagy ráhelyezkedik a magyar kívánságok alapjára s igyekszik az országgyűlés által az alkotmánynak legalább azokat a kinövéseit kiküszöböltetni, amelyek az összmonarchia fennállását lehetetlenné teszik. Ennek a lépésnek sikere bizonytalan, nehéz és veszélyes, de legalább lehetséges. Ha a legfelsőbb akarat erre a kockázatra nem hajlandó, akkor előáll a másik alternatíva : kielégítő belállapotok előidézése érdekében alkot-

mányt kell adni az egész birodalomnak. Hogy e kívánság mennyire elterjedt, mutatja, hogy az 58 rendkívüli birodalmi tanácsos közül körülbelül ötven osztja azt; tehát a kibővített birodalmi tanács kétségkívül nagy nyomattékkal fogja azt erőszakolni; mennyivel kívánatosabb volna, hogy Ő Felsége ezt az engedményt kellő időben szabad elhatározásából megtegye. Ezt, ha Magyarországon nem is, a birodalom többi részeiben nagy hálával fogadnák. Nádasdy, bár magyar, ezt a második alternatívát ajánlja, de nem kíván azonnali elhatározást, jobbnak vélné, ha előbb a minisztereken kívül néhány más oly egyén, kinek belátásában és hűségében bízni lehet — esetleg a birodalmi tanács tagjai közül néhányan — meghallgattatnák.

Benedeknek a magyarországi közhangulatra vonatkozó előterjesztését b. Thierry rendőrminiszter is megerősítette; javaslatai mellett azonban egyetlen hang sem emelkedett. Gróf Goluchovski csípősen fejezte ki csodálkozását az igazságügyminiszter nagy nézetváltozása felett. Magyarországnak a régi módjára külön alkotmány engedélyezését lehetetlennek tartotta, mert akkor valamennyi koronatartomány ugyanazt fogja követelni és hol lesz az összekötő kapocs, mely e szerte-szét húzó részeket egybefűzni bírja? Az általános birodalmi alkotmányra nézve is csak Plener pénzügyminiszter osztotta a Nádasdy nézetét; Thun és Rechberg a képviseleti alapon nyugvó, többségi döntés szerint működő alkotmányosságot Ausztriában lehetlenségnek tartották. Thun, hogy valami elfogadható anyagot vegyítsen a vitába, szükségesnek jelezte az uralkodó részéről való kijelentését annak, hogy ezentúl új adó behozatni és új kölcsön felvételni nem fog a kibővített birodalmi tanács előzetes hozzájárulása nélkül.

A császár nem habozott elhatározását azonnal megformulálni olyanképpen, hogy ragaszkodva június 29-i kijelentéséhez, képviseleti alkotmányról hallani sem akar, ilyen indítvánnyal sem szabad előállni, mert az azt tartalmazó jegyzőkönyvet ő nem írná alá. Ezért az alkotmánykérdésre vonatkozó tágabbkörű megvitatás is ki van zárva, mert ezt tanácstalanságra magyaráznák. Ellenben hajlandó a birodalmi tanács hatáskörének Thuntól javasolt kibővítését megfelelő formában engedélyezni.¹ Ez az engedmény nemsokára napvilágot is látott egy a «Reichsrath» elnökéhez, Rainer főherceghez intézett kézirat alakjában, de azzal a megszorítással, hogy az uralkodó új pénzügyi terhek vállalásánál a birodalmi tanács hozzájárulásától eltekinthet, ha annak összehívása háborúveszéllyel szemben alkalmasnak nem látszik.² Magyarországon ezt az intézkedést természetesen teljes közönnyel fogadták.

Időközben nálunk az új rend életbelépett annyiban, amennyiben

¹ H. H. S. A. Min. Conf. júl. 5. Bő közlés ebből *Redlichnél* I. 505. s köv. l.

² *Reichsgesetzblatt* 1860. 298. l. *Redlichnél* I. 514. l. P. N. júl. 21.

egy belügyminiszteri rendelet július 1-től kezdve a főkormányzóságot és a helytartóság kerületi osztályait megszüntette s a budai helytartóság az egész, szűkebb Magyarországra kiterjedő hatáskörrel megkezdte működését.¹ Benedek hatásköre azonban, bár a kormányzóság szervezete megszűnt, az igazságügyi és pénzügyi hatóságokhoz való viszonyában a volt főkormányzóéhoz hasonló kiterjesztést nyert.² Ez időre esett a Bánságban és Horvátországban végbement személyváltozás is. Gróf Coronini fölmentetett a báni, kormányzói, s egyúttal főparancsnoki állástól és bánná b. Sokčević József altábornagy, a Bánság és Vajdaság kormányzójává pedig gr. Bigot de Saint Quentin Károly tábornok neveztetett ki.³

Mint már említettük, a kormányt Goluchovski belépése óta állandóan foglalkoztatta a szolgálati nyelv kérdése. A Bach utódja, már szűkebb hazája, Galicia és a lengyelség érdeke szempontjából az összpontosítás célját szolgáló német szolgálati nyelv további uralmát megtűrni nem volt hajlandó s ezért kénytelen volt az egész birodalomra s benne Magyarországra nézve is fölvetni a hivatalos nyelv kérdését s ennek a tövises problémának általános megoldását megkísérteni. Mindenekelőtt kérdésekkel fordult már 1859 őszén minisztértársaihoz és az alantas hatóságokhoz. A budai helytartóság alelnöke, Cseh Ede abban a véleményben volt, hogy az érvényben levő rendelkezések kielégítőek.⁴ Albrecht főherceg az október 31-i koronatanácsban is ennek a nézetnek adott kifejezést, úgy vélte, hogy bármely elvi döntés gyakorlati keresztülvitele leküzdhetetlen nehézségekbe fog ütközni, csak esetről-esetre való intézkedést vélt pártolhatni. Gr. Nádasdy igazságügyminiszter a saját erdélyi tapasztalatai nyomán nem tartotta lehetetlennek lassanként a német szolgálati nyelvnek az egész birodalomban való behozatalát. Ezzel ellentétben gr. Rechberg arra utalt, hogy a József császár nyelvkényszere idézte elő a nemzeti ellenhatást; rámutatott az olasz tartományokra is, ahol meghagyták az olasz szolgálati nyelvet. Goluchovski annak a visszásságát hangoztatta, ha az igazságszolgáltatásban az ügyvédet arra kényszerítik, hogy a saját ügyfelének érdekét erre nézve ismeretlen nyelven képviselje. Szerinte az okosság és igazságosság követeli, hogy a nemzeti nyelvek tekintetében minden kényszer lehetőleg elkerültesse. A császár e vélemények meghallgatása után utasította az igazságügyminisztert, hogy a belügyminiszter meghallgatásával dolgozzon ki a szabályozást tárgyaló javaslatokat, de tekintettel a gyakorlati szükségességre és arra, hogy a német nyelv ott, ahol már polgárjogot nyert, meghagyassék.⁵

¹ Reichsg. bl. 266. l.

² H. H. S. A. Min. Conf. júl. 5.

³ P. N. jún. 21.

⁴ O. B. E. L. 1859=i 12,472. sz. okt. 21.

⁵ H. H. S. A. Min. Conf. 1859. okt.

Az ennek nyomán megindult tárgyalások mindenekelőtt azt a tényt állapították meg, hogy különösen az igazságügyi szolgálatban, a magyar korona területén a nyelvhasználat tekintetében nagyon szétágazó és ingadozó a gyakorlat; a belső ügykezelésben mindinkább túlnyomóvá lesz a német, amit Nádasdy helyeselt, Goluchovski kevésbé; ellenben a külső szolgálatban és a felekkel való érintkezésben az úgynevezett országos nyelveknek (Landessprachen) elég messzemenő engedmények tételnek. Nyilvánvaló volt, hogy a magyar nyelvet a legtöbb helyen úgyszólván csak átmenetileg, ideiglenesen túrik meg, valamint az is, hogy a beözönlött idegen hivatalnokok képtelenek az illető vidéken divó nyelvet — kiváltképpen, ha az a magyar — használni a szolgálatban. Jellemző példa volt a Bánság- és vajdasági, ahol eleinte meghagyták a magyar ügykezelési nyelvet, de miután az ellen felszólaltak a szerbek és románok, behozták a németet, ami sok leköszönést vont maga után. Goluchovski a saját hatáskörében arra törekedett, hogy a hatóságok a nép nyelvét minél kiterjedtebb mértékben használják, s hogy a községek belső ügykezelési nyelvöket maguk válasszák meg.¹

Januárus 7-én kezdte a minisztertanács tárgyalni Nádasdy igazságügyminiszternek a magyarországi törvénykezés nyelvének szabályozására vonatkozó javaslatát s hosszabb félbeszakítással csak februárus 28-án ért véget a tárgyalás, akkor sem döntő eredménnyel.² Nádasdy fölötte jellemző indokolással vezette be javaslatát. Végcélnak tekinti — úgymond — a német törvénykezési nyelv behozatalát az egész birodalomban; nem elsietve, nem erőszakosan, hanem szilárdsággal, okosan és türelemmel, lassan, de fokozatosan és hátrálás nélkül. Ha a jelen generáció nem is, annak gyermekei vagy legalább unokái ezt bizonyára rendjén levőnek fogják találni. A kormányok gyöngesége és engedékenység okozta, hogy a magyar törvényhozás 1790-től 1848-ig mind tovább és tovább ment a magyar nyelvre vonatkozó követelések tekintetében, míg végre 1848-ban az összes nemzetiségek intelligenciája is köteleztetett a kizárólagos magyar ügykezelési nyelv elismerésére. Az igazságügyminiszter javaslata szerint ügyvédi beadványok az egész monarchiában csak német nyelven szerkeszthetők s a végzések is csak e nyelven adandók ki. Ügyvéddé ne lehessen senkit kinevezni, aki németül nem tud, amíg a német nyelvet bíró pályázók vannak. Az olasz tartományokban még sok évig fog kelleni kivételt tenni, ez természetes; épp így Dalmáciában is, ahol pedig a lakosság többnyire szláv és a törvénykezési nyelv mégis olasz. Horvátországban is hosszabb átmeneti időre lesz szükség. Magyarországon is be kell várni, míg a csak latinul és magyarul tudó öregebb ügyvédek kihalnak. Történeti jog a törvény=

¹ O. B. E. L. 12,469., 12,470., 12,471. és 12,472. számok 1859-ből.

² H. H. S. A. Min. Conf. 1860. jan. 7., febr. 21., 25., 28.

kezési nyelvre nézve nem léteznek. A magyar királyság 860 éve áll fenn és 800 éven át kevés kivétellel latin ítéletek hoztak ; 1830-ig a törvények is latin nyelven szerkesztettek ; tehát legfőljebb a latin nyelv történelmi jogáról lehetne szó. A magyar törvénykezési nyelv általánosság tétele veszedelmes következményekkel járna már Erdélyre való tekintettel is, ahol ez az állapot fennállott 1849-ig az 1.300.000 románra nézve, bár a magyarok és székelyek száma nem haladja túl az 500.000-et. Akkor ez a nagy többség, mely az országgyűlésen képviselve nem is volt, a magyar nyelvet hagyta magára kényszerítettni ; most tíz év óta a magyar nyelv helyébe a német hozatott be, s Nádasdy nem tartaná a birodalom érdekében levőnek ezen változtatni és 1.300.000 románt megmagyarosítani. Az ez elleni felszólalások csak néhány, érdekében sértett ügyvédtől, hivatalra vágyóktól és ellenséges érzületű arisztokratáktól erednek. Ma tényleg nyelvkényszer nem gyakoroltatik, a perek túlnyomó része még mindig magyarul folyik. Az elméletek a papiroson nagyon szépen néznek ki, de a gyakorlatban nagyon nehezen alkalmazhatók. A megelőző tárgyalások során az igazságügy- és belügyminiszter között tulajdonképpen csak egy kérdésre nézve forog fenn nézeteltérés : vajjon az ügyvédeknek megparancsolható-e, hogy bármely nemzetiségű ügyfeleiket németül képviseljék? Ebben a kérdésben ő, Nádasdy, mint az osztrák császár minisztere, nem ajánlhatná urának, hogy engedjen. A császár lesz hivatva dönten. A belügyminiszternek a kormányhatóságokhoz a nyelvkérdésben való nyilatkozás iránti felszólítására nézve megjegyzi, hogy e tekintetben az ország története nem lehet absolute mértékadó, legfőljebb, ha a latint akarjuk visszaállítani. A birodalomban élő harmadfélmillió romának például nyelv dolgában semmi története sincs. Annak kijelentése, hogy Magyarországon a magyar nyelv tekintessék országos nyelvnek, — amit Goluchovski nyilván a galíciai lengyel analógia miatt kívánt — csak császári engedély alapján történhetnék, mert ez ellenkezne a tárgyalás megindulásakor adott utasítással. Tévedésen alapul az a föltevés, hogy Magyarországon kevés község van, melyben legalább egyesek ne vallanák a magyart anyanyelvüknek, mert például Liptóban 158 községben több mint 70.000 lakos él, akik tisztán szlávok, ahol magyar nyelvről a történelem se tud semmit. A Magyarországra sok esetben szinte kényszerítve behozott, többnyire családos, nem magyar hivatalnokokat rendkívül elkeserítette, mikor tudtukra adatott, hogy az országos nyelv megállapításánál a tényleges tisztviselők nyelvismeretei tekintetbe nem veendőek ; sokan existenciájukban fenyegetve látják magukat ; mily lelki állapotban szolgáljanak az ilyenek tovább?

Gróf Nádasdy Ferenc igazságügyminiszternek, a magyar mágásznak ez a nyilatkozata valószínűleg tudomására jutott az akkor még élő s rendesen jól értesült Széchenyinek és megmagyarázza azt

az éles ítéletet, melyet róla hátramaradt utolsó német munkájában mondott.¹

A minisztertanácsban a Nádasdy javaslata fölött hosszú vita támadt, melyben az összes miniszterek részt vettek. A Magyarország iránt legméltányosabb álláspontot most is gr. Goluchovski foglalta el, aki utalt a nehézségekre, melyek a német törvénykezési nyelv általános behozatalának ügyis útjában állanak és veszedelmesnek tartotta a magyarok nyíltan kifejezett kívánsága ellen a jelen viszonyok között fölvenni a harcot. Szerinte a fejlődő nemzetiségek nyelvi követelésével számolni kell; csak kellő mértéktartással s egyfelől a német, másfelől a nemzeti nyelvek jogainak kellő körülhatárolásával lehet a kérdés élét elvenni. Az ügyvédeknek német nyelvű beadványokra való kötelezését sem az ügyvédi megbízás természetével, sem az állampolgári jogokkal összeegyeztetni nem lehet. Ha körrendeletében, melyet Nádasdy kifogásol, a magyar nyelv történelmi jogosultságáról volt szó, és arról, hogy ez a nyelv az egész országra nézve országos nyelvül elismertessék, erre a tényleges viszonyok s az ország fennálló törvényei szolgáltak alapul, ő azonban hajlandó e tekintetben esetleg engedni olyképpen, hogy a magyar nyelv az országnak csak azokban a részeiben ismertessék el országos nyelvül, amelyekben ezt a lakosság és a helyhatóság szükséglete megkívánja. Érdekes tény, hogy gr. Thun miniszter ebben a tanácskozásban Nádasdyval szembe helyezkedve, azt az álláspontot foglalta el, hogy a német nyelv senkire rá nem kényszerítendő, a nyelvhasználatra nézve mindenütt a gyakorlati célszerűség legyen döntő; határozottan elítélte azt a tíz év előtt behozott germanizáló rendszert, melyet szerinte a monarchia összes nemzetiségei visszautasítottak, s melynek tudvalevőleg ő volt egyik legbuzgóbb apostola. Most már úgy látja, hogy jó lett volna mindjárt 1849-ben a mostani programot fogadni el, s minden nemzetiségnek megadni a maga jogát, akkor a kormány megnyerte volna magának a közvéleményt s a nemzetiségi túlkapások ellenében a többi nemzetiségekben szövetségeseket talált volna, míg úgy, ahogy történt, a germanizálás kísérlete azokat is elidegenítette a kormánytól, akik a magyarosítás ellen hívták segítségül; sőt ellenségeket támasztott ez az irány a keleten is ahol az osztrákokban csak a gyűlölt németet látják. Miután Bruck, Thierry és Rechberg miniszterek s a hadvezetőséget képviselő Schmerling altábornagy, a Nádasdy szellemében nyilatkoztak, a miniszterek értekezlete februárius végén elodázta a nyelvkérdés további tárgyalását az igazság- és belügyminiszterek között folytatandó kiegyeztető tárgyalások befejezéséig. Azonban még március végén is Rechberg miniszterelnök abban a véleményben volt, hogy a

¹ «Disharmonie u. Blindheit»; lásd az erre nézve a megelőző II. fejezetben mondottakat.

jelen pillanatban, mikor úgysis sok az elégedetlenség és heves izgatás folyik, jobb törvényt nem alkotni a nyelvkérdésben, mely oly mélyen érinti a kedélyeket, s melynek bármily megoldása valószínűleg csak szítaná az elégedetlenséget.¹

Goluchovski tényleg még áprilisban is szilárdan ragaszkodott ahhoz, hogy a magyar nyelv az egész országban «Landessprache»-nak tekintendő, miután ez a magyar királyság jellegéből folyik; csak a pozsonyi kerületben van három olyan megye (Liptó, Turóc, Zólyom), amelyben a magyarság eltűnő számmal van képviselve; ezek miatt kivételt tenni nem érdemes és rossz vért is szülne. A többi nyelvek megyék szerint változtatva volnának országos nyelveknek nyilvánítandók. Erdélyben a német volna az általános országos nyelv s a magyar és román szerepelne megyék szerint megosztva. A nyelvkérdés megoldása elé akadályokat csak az országos nyelveket nem bíró hivatalnokok készségének hiánya gördít. A Bánság- és Vajdaságban legnehezebb lesz a megosztás megállapítása; mindazonáltal a belügyminiszter ellenzi azt, hogy egyelőre csak bizalmas rendeletek adassanak ki, s a kihirdetést szükségesnek tartaná.²

Miután azonban Benedek is csak a bizalmas utasítás kiadását ajánlotta,³ tekintettel a megyék küszöbön álló rendezésére is, Magyarországra nézve egyelőre ez az álláspont diadalmaskodott s a végleges rendezést tényleg csak az októberi diploma hozta meg. Érdemben azonban már ekkor érvényre emelkedett a Goluchovski álláspontja: magyar és német általános országos nyelv, a tót, a román és a ruthén csak az illető megyékben. A feleknek s ügyvédjeiknek joguk van az általános vagy az illető megyében országosnak nyilvánított nyelvet használni, a hatóságok pedig tartoznak kiadandó végzéseikben az ügyfél által használt nyelvhez alkalmazkodni.⁴

Erdélyre nézve kimondatott, hogy a belső szolgálati nyelv az összes hatóságoknál a német legyen; a hatóságokkal való érintkezésben mindenkinek joga van a német vagy valamelyik, az illető megyében országosnak elismert nyelven szólni vagy írni, s viszont a hatóságok is a felek irányában az illetőkre nézve érthető nyelvet tartoznak használni. Ügyvédi beadványok német nyelven szerkesztendőek. Szóbeli bűnvádi főtárgyalásoknál a vádlott anyanyelve használandó, ha az a három országos nyelv valamelyike; szükség esetében tolmács alkalmazandó.⁵

Lényegileg ugyanez a rend lépett életbe a Bánság és Vajdaságra nézve, ahol azonban a német, mint általános országos nyelv mellett

¹ H. H. S. A. Min. Conf. márc. 31.

² O. B. E. L. ápr. 8. 369. és 850. szám.

³ U. ott jún. 28. 2082. szám.

⁴ H. H. S. A. Min. Conf. júl. 14. O. B. E. L. júl. 24. 2460. szám.

⁵ O. B. E. L. júl. 23. 2435. szám.

megyénként öt nyelv szerepelt váltakozva mint országos, nevezetesen a szerb, a magyar, a román és a horvát. A szerb nyelvénél azonban latin betűk használandók. Itt is csak bizalmas formában adatott ki az utasítás.¹

A legfelsőbb érdeklődésnek szinte ünnepélyes jelei közt indult meg a szolgálati nyelv kérdésének megoldása Horvátországra nézve; meglátszott, hogy, bár a legmesszebbmenő követeléseket itt sem talál-
ták teljesíthetőknek, mindent el akartak követni a közhangulat megnyugtatósára, már azért is, hogy a széket foglalt új bán, Šokčević helyeztét megkönnyítsék.

Június 16-áról keelve a császár kéziratot intézett Goluchovski belügyminiszterhez, amelyben hangsúlyozta elismerését a horvátok kipróbált hűsége iránt és elhatározott szándékát nemzeti nyelvöknek a közszolgálatban való kellő érvényesítésére, amennyire az az összbirodalom érdekeivel összeegyeztethető. E szép bevezetés azonban egy szabályzatnak szólt, amely kimondja, hogy Horvát-Szlavonországban a belső szolgálati nyelvnek a helytartóságnál, a báni táblánál, a főügyészségnél, a földterhermentesítési igazgatóságnál, a pénzügyi, rendőri, építészeti, posta és számviteli hivataloknál a németnek kell maradnia. A megyei és járási hatóságoknál, az elsőfokú bíróságoknál és az ügyészségeknél a belső szolgálati nyelv az országos nyelv, tehát a horvát, Fiumében az olasz. Az országos hatóságok érintkezése a központi hatóságokkal, más koronatarományok hivatalaival, valamint más horvátországi hatóságokkal is, ideértve a katonaiakat, német nyelven történik. A helytartóság az alája rendelt hatóságokkal és az országbeli bíróságokkal, valamint az elsőfokú bíróságok s a megyei és járási hivatalok egymással horvát nyelven közlekednek. A hatóságok érintkezésében az ügyfelekkel a horvát vagy német nyelv használandó, Fiume megyében az olasz is. A beadványokra a válaszok azok nyelvén adandók meg, amennyiben az a horvát vagy a német, sőt beadvány hiányában is alkalmazkodni kell az ügyfél által közönségesen használt nyelvhez.²

A kormány nagyon csalódott, ha azt hitte, hogy ez az intézkedés a horvátokat ki fogja elégíteni. Már a június 23-ai kormánytanács a császár személyes elnöklésével és b. Šokčević bán részvételével kénytelen volt azokkal a súlyos nehézségekkel foglalkozni, melyek az utóbbinak véleménye szerint a császári kézirat rendelkezéseinek útjában állanak. Horvátország e rendelkezések által megsértve látta azokat az elveket, melyeket az 1850 április 7-ai pátens állapított meg, melyeket bebizonyított hűsége és hozott áldozatai jutalmául tekintett s amelyeket éppen ezért visszavonhatatlanoknak tartott; a horvátok nem átalították a fenyegetés terére lépni, és pedig azzal fenyegetődztek, hogy ha nyelvi

¹ U. ott aug. 15. 2764. szám. H. H. S. A. Min. Conf. jún. 26.

² O. B. E. L. jún. 16. 2069. sz. A jún. 26. 2068. szám.

jogaik megszorítást szenvednek, az országban a Magyarhonnal való egyesülés törekvése fog túlsúlyra emelkedni. Úgy vélik, hogy nyelvi jogaik teljes elismeréséből semmi hátrányos következtetés sem lesz Magyarországra, a Bánátra és Erdélyre nézve vonható, mert hiszen ezek nyelvileg nem oly egységes területek, mint Horvátország.

A kifejlődött vita után a császár némi további engedményeket tett a horvát ügykezelési nyelv javára a megyei, valamint az elsőfokú bírói hatóságok ügykörében. Az országos hatóságoknál a belső szolgálati nyelvnek a németnek kell maradnia, azonban a középítési és pénzügyi hatóságok a horvát nyelvű beadványokra adandó elintézéseket és a fizetési meghagyásokat horvát nyelven tartoznak szerkeszteni. Végül kijelentette az uralkodó, hogy ennek megfelelő újabb legf. kézirat lesz kibocsátandó s annak alapján a bán és az igazságügyminiszter csupán bizalmas utasításokat adjanak alantás hatóságaiknak; nyilvánosságra ez a rendezés nem lesz hozandó.¹

A szolgálati nyelv kérdésének e fejlődése mutatja, hogy a kormány még tétovázott a végleges állásfoglalásra nézve, de hogy a rendszer-változás szükségességéről való meggyőződés mindinkább érlelődött Bécsben. Legérthetőbben árulta ezt el gr. Thun kirohanása a germanizáció ellen; ez az úr már a pátenskérdésben megmutatta, mekkora Pálfordulásra képes, ha az elutasíthatatlan szükség előáll; valószínűleg most is érezte a fordulat közeledését. Amennyiben ez fölkínálkozás akart lenni, nem használt neki. Az intéző hatalomnak, mikor a rendszer-változásra végre rászánta magát, éreznie kellett, hogy az új rendszerbe nem viheti át azt, ki a réginek botlásaiban való nagy részességét egyszerű megtagadással el nem feledtethette volna.

¹ H. H. S. A. Min. Conf. jún. 23.

V.

(Benedek újabb jelentései a magyarországi helyzet súlyosbodásáról. A kibővített birodalmi tanács működése s a magyar konzervatívok vezető szerepe benne. Apponyi jogfenntartó nyilatkozata; a telekkönyvi rendtartás feletti vita. A 21-es bizottság tanácskozása, Szécsen beszéde s az általa szerkesztett többségi javaslat; a minisztertanács is foglalkozik vele, Schönbrunnban értekezlet a császár elnöklete alatt. A «Verstärkter Reichsrath» költségvetési vitája; Rechberg irányváltozást jelző kijelentése; a sérelmek feltárásában az osztrákok s a kapcsolt részek képviselői is részt vesznek; Maager a birodalom számára képviseleti alkotmányt kíván. Barkóczy, Szögyény, Andrássy, Apponyi, Mailáth, Szécsen mint debatterek. A birod. tanács üléséhezének bezárása; a kormány tanácstalansága, habozása; maga próbálja előkészíteni a rendszerváltozást. Dessewffy újabb memoranduma. A császár közvetlen érintkezést keres a magyar konzervatívokkal, kik Bécsbe gyűlnek. Thun és Nádasdy lemondása, Szécsen szerkeszti a kibocsátandó intézkedéseket; az októberi diploma létrejötté; a konzervatívok szerepének megítélése a bekövetkezett fejlemények szempontjából. 1860. június—október.)

Benedek augusztus elején szükségesnek látta egy újabb emlékiratban hívni fel a kormány figyelmét a magyarországi állapotokra.¹ Ebben is megállapítja, mint általános jelenséget, az értelmiség nagymérvű elégedetlenségét és vágyát az «állítólagos jogi alap»² után, a köznépnél pedig az epedő vágyat az anyagi terhek könnyítése s bizonyos önkényes rendszabályok mellőzése után. Most is azt hiszi, hogy a közrend és nyugalom — ha csak valami külső lökés nem fog közbejönni — nagyobb mértékben nem fog megzavartatni; ismétli most is azt, hogy a tömegre támaszkodni nem lehet, mert az azt követi, aki legjobban tudja izgatni; a kormánynak semmi néven nevezendő pártja nincs, csak a fegyveres erőre számíthat. Erősen bírálja az eddigi módszereket; hogy lehessen — úgymond — kifogástalan közigazgatást létesíteni, ha a kormányzat tevékenysége temérdek embernek felforgatási szándék miatti üldözésében merül ki. A szolgálati nyelvre vonatkozó intézkedések, bármily jó szándék sugallta azokat, legnagyobb részökben keresztülvihetetlenek, mert a rendelkezésre álló elemek nem bírják kellően a nyelveket; a sajtó minden tájékoztatás híján nem támogathatja a kor-

¹ *Friedjung: Benedek's nachgel. Papiere, Leipzig, 1901. 271. s. köv. l.*

² «vermeintlicher Rechtsboden.»

mány céljait. A protestánsokkal szemben is jobb volna a főfelügyeleti jog negatív gyakorlására szorítkozni. Csupán hatalmi eszközökkel békét teremteni nem lehet. Ő, — úgymond — amíg a császár bizalmát bírja, fog tudni gondoskodni a rend és nyugalom fenntartásáról, de csak úgy, ha nem akarják minden lépését Bécsből irányítani.

Időközben a kérlelhetetlen adóvégrehajtások s a bizonytalan külpolitikai helyzet miatt az 1861-i ujoncállításnak már előbbre tervbe vett foganatosítása¹ még jobban megrontották a helyzetet. Benedek az év harmadik negyedéről tett jelentésében erre kíméletlenül rámutat.² A magyarországi hangulatot kétségbeesettnek mondja, mert már mindenki elvesztette hitét az ígéretekben, a birodalmi tanács tárgyalásai nyilvánvalóvá tették az állapotok tarthatatlanságát s teljesen megingatták a bizalmat a jelenlegi rendszer iránt. Bármely külső esemény erőszakos kitörésre juttathatja az elégedetlenséget, ha csak az ismételt ígéretek teljesítése annak egyhamar gátat nem vet. Az olasz események is roppant várakozásokat keltettek; mindenki elítéli a kormányt és senki sem érzi magát hivatottnak érte lándzsát törni. A hatóságok befolyásukat egészen elvesztették, az emigráció pedig nagy tevékenységet fejt ki és az országban sok a híve. A kormány legjobb szándékai passzív ellentállással találkoznak, mindenki csak az országgyűléstől várja az orvoslást. Az elégedetlen értelmiség mind több hívet talál az alsóbb osztályokban is, mert a kormánynak eddig nem sikerült az úrbérmegváltás révén a parasztsághoz olyan viszonyba lépni, aminőben előbb a földesuraság állott. E mellett az ellenzéki mozgalom csodálatos összehangot és fegyelmet mutat; a büntető törvény alá eső tüntetéseket abbahagyták, de az adóbehajtásnál kényszerítő rendszabályokat idéznek elő s azután az árveréstől mindenki távoltartja magát. Maga se hiszi, hogy az ezzel szemben általa behozott új rendszabályok: katonabeszállás az adóhátralékosoknál és az árverezendő jószágoknak a tulajdonos költségén való elszállítása más helyre, eredményre vezessenek. Némely megyében a szolgálatra behítt szabadságolt katonák megszöknek, s elbujnak, az ujoncozás ellen agitáció folyik; sok községben katonai karhatalmat kellett igénybe venni. A kormányellenes hangulatot még fokozza az aprópénz eltűnése, a szabadságolt katonák behívása s a pesti egyetem megnyitásának halasztása, mely a tanítási nyelv megoldatlan kérdésével van kapcsolatban. Szükségesek volnának népszerű intézmények, magyar kitűnőségekkel való megegyezés alapján; a legszabadelvűbb intézkedések hatástalanok maradnak, amíg nem látják, hogy a korona magyar urak tanácsával él; föl kell állítani újra a magyar kancelláriát. Száz meg száz röpirat van forgalomban az országban s a kormány minden kritikával szemben néma marad.

¹ P. N. okt. 1.² O. B. E. L. 3556. sz. a. okt. 10.

A magyar nemzeti jellem megkívánja a közügyekkel való foglalkozást és csak tanácskozások vezethetnek az eszmék tisztázásához. Ha a mostani állapotok tovább tartanak, a még egységes elemek is rothadásnak indulnak s az ország majdan nemcsak a kormánnyal, hanem a trónnal is ellentétbe fog helyezkedni, pedig ma még híven áll mellette.

Ez a még Benedeknél is szokatlanul bátor és erélyes hang abban leli magyarázatát, hogy a kormányzó tudomása szerint is időközben a minisztérium kebelében is erősen változtak a nézetek s előhaladt az elkerülhetetlen fordulat érlelődése.

Ezt a változást pedig, melyet addig semmi csalódás, semmi ellentállás, Benedeknek semmi kérése és intelme előidézni nem volt képes, meghozták a kormánynak kedvenc alkotása, a kibővített birodalmi tanács munkássága által szerzett, a vártaktól egészen eltérő tapasztalásai, melyek végre felnyitották szemét olyan irányok felé is, amelyekkel szemben eddig megrögzött vakságot tanusított. Miért is itt lesz helyes, hogy e testület tevékenységének fejleményeivel megismerkedjünk.

A megerősített birodalmi tanács május hó 31-én gyűlt össze először s hosszabb megszakításokkal húsz ülést tartott szeptember hó 29-ig, amikor tanácskozásai császári beszéddel bezárattak. Nem érdektelen körülmény, hogy ülései színhelyeül a magyar udvari kancelláriának akkor üresen állott helyiségei szolgáltak, tehát ugyanazok a termek, amelyekben később, a kiegyezéstől egész az összeomlásig, a magyar delegáció tartotta — mikor Bécs volt soron — üléseit. A megnyitást megelőzőleg bocsátatott ki a kibővített tanács ügyrendje,¹ mely a tanácsstagok által leteendő, a császár iránt hűséget fogadó esküt is tartalmazza s kimondja, hogy a testület ülései nyilvánosak s a tagoknak nincs joguk a tanácskozásokat nyilvánosságra hozni, csupán az elnök téteti közzé a hivatalos lapban a tárgyalások eredményeinek kivonatát. A tényleges gyakorlat azután az lett, hogy a hivatalos lap majdnem egész terjedelemben hozta a beszédeket, melyeket egyes lapok gyakran megcsonkítottak, ami helyreigazításokat eredményezett.²

A tanácsot a tizenkét, már régebben kinevezett «rendes» birodalmi tanácsoson kívül kilenc, tekintet nélkül az országhoz való tartozásra, kinevezett és 38 országonkint kinevezett rendkívüli tanácsos alkotta ; köz=

¹ *Verhandlungen des Verstärkten Reichsrathes*, Separat-Abdruck aus d. Kais. Wiener Zeitung, Wien, 1860. XI. lap. E kiadványból merítjük az alább ismertetendő beszédek szövegét is. Bécsben az a hír volt elterjedve, hogy a magyar tanácsosok az ügyrendnek és eskünek ellenszegülni s ezzel botrányt felidézni akarnak. Rauscher bíbornokérsek egy Rechberghez intézett bizalmas levelében ezt kívánatosabbnak találta, mintha politikai követeléseik nem teljesítése miatt hagynák el a Reichsrathot. (H. H. S. A. Nachlass Rechberg's, 1860. máj. 30.)

² P. N. jún. 29.

tük túlnyomó volt a főúri osztály s a magas egyházi és világi hivatali rang képviselője. Az elnöki méltóságot Rainer főherceg viselte, mellette alelnökkékként működtek Szögyény László és gróf Nostitz Albert, tehát egy magyar és egy osztrák, mintha már ebben a későbbi dualizmus jutott volna kifejezésre. A magyar tanácsstagok neveit már közöltük.

A megnyitó ülésen az elnöklő Rainer főherceg üdvözölte a megjelenteket s buzdította őket a császár üdvös szándékainak megvalósítására, mire az összes tanácsosok letették az előírt esküt. Ezután gr. Apponyi György jelentkezett szólásra, aki kijelentette, hogy bár megbízás nélkül csak a saját egyéni nézeteinek ad kifejezést, kötelességének tartja álláspontját jelezni. A kibővített birodalmi tanács felállítására — úgy mond — Magyarországon aggályokat keltett, ami érthető, mert a nemzet vallásos kegyelettel csüng az «összállamhoz»¹ való régi viszonyán, történeti jogain és intézményein. A kibővített birodalmi tanács által azok, kik Magyarországot vannak hivatva itt képviselni, először jutnak képviselői közösség viszonyába a birodalom többi országainak képviselőivel, ami aggályokat keltő változás. Ő és társai csak abban a reményben fogadták el mégis a reájuk ruházott megbízást, hogy e testületben módjuk lesz kifejezésre juttatni a történelmi jogokhoz ragaszkodó álláspontjukat s eloszlatni azokat az előítéleteket és félreértéseket, melyek a monarchia hozzátartozóit egymástól mindinkább elidegenítik s az egyetértés megzavarásával a jó ügynek ártalmára vannak. A kibővített birodalmi tanácsban kivezető utat lát, mely afelé a meggyőződés felé fog vezetni, hogy Magyarország legitim kívánságainak teljesítése a monarchiának csak üdvére és megerősödésére szolgálhat. Miután a magyar tanácsosok közül gróf Andrássy György is kifejezte teljes hozzájárulását az Apponyi nyilatkozatához, az ülést bezárták.

Másnap az uralkodó a várpalotában fogadta a birodalmi tanács tagjait s beszédet intézett hozzájuk, melyben hangsúlyozta a birodalom szoros összetartozásának szükségességét s különösen az államháztartás gondos megvizsgálását állította oda a tanács főcéljaként.

Az Apponyi felszólalása, melyről őt a kormány megelőzőleg mindenkép lebeszélni igyekezett,² s amelyet a Pesti Napló³ szószerint közölt, azonnal megbeszélés tárgyául szolgált a minisztertanácsban, melyben Rainer főherceg is részt vett,⁴ aki maga jelezte, hogy ezen felszólalás alighanem heves vitákat fog felidézni s utasítást kért erre az esetre. Rechberg miniszterelnök abban a nézetben volt, hogy ha az erdélyi, horvát és bánági tanácsosok Apponyival szembe akarnak szállni,

¹ Gesamtstaat.

² «Drei Jahre Verfassungstreit» 44.

³ Jún. 5. szám.

⁴ H. H. S. A. Min. Conf. jún. 2.

ebben nem volnának akadályozandók; sőt b. Thierry rendőrminiszter úgy vélte, hogy ha ezek az illetéktelen magyar felszólalások megfelelő visszautasításban¹ részesülnek, az csak tisztázná a helyzetet. A miniszterek közül többen e nézethez járultak, ellenben Nádasdy igazságügy-miniszter eléggé mérsékeltnek találta az Apponyi beszédjét s nem tartotta célszerűnek, hogy e tárgyban vita kerekedjék, azonban kívánatosnak vélte, hogy az elnöklő főherceg módot találjon a vita korlátozására. Miután Thun is osztotta Nádasdy véleményét, az elnök főherceg a császár elhatározásától tette függővé eljárását.

Kétségekívül legfelsőbb felhatalmazás alapján tette meg azután Rainer főherceg a következő, június 4-i, ülés megnyitásakor az elnöki székéből azt a nyilatkozatot, hogy az Apponyi és Andrássy grófok felszólalásai több más koronatarománybeli tanácsost felszólalásra indítottak, azonban a főherceg kérésére, s az egyetértő munkálkodás biztosítása érdekében az illetők e szándékuktól elállottak. Strossmayer püspök szükségesnek találta hangsúlyozni, hogy ő is azok közé tartozik, akik álláspontjuk jelzésétől csak felsőbb kívánságra állottak el.

Bármily kellemetlen lehetett az udvarnak és a kormánynak a magyar tanácsosok különleges állásfoglalása, kénytelenek voltak azt eltűrni s az ellenvéleményeket elnémítani, mert tudniok kellett, mily nehéz helyzet kényszerítette ezeket az urakat erre. Láttuk, hogy az eredetileg kinevezettek közül többen lemondtak, akik pedig a kinevezést elfogadták, azok a legnagyobb népszerűtlenségnek tették ki magokat, fenyegető leveleket kaptak bizonyos «nemzeti bizottmány» részéről,² s így csak megkönnyebbülésként érezték volna, ha szabad szólásuk bármi korlátozása nekik is jogcímet nyújtott volna a lemondásra.

A június 4-i ülés, melyen már az 1861-i költségvetésre s a telekkönyvi rendtartásra vonatkozó kormányjavaslatok is előterjesztettek, az a fölötti vitával telt el, hogy a költségelőirányzat tárgyalását egy héttagú, vagy egy huszonegytagú bizottság készítse-e elő; a többség a 21 tagú mellett döntött, de még ezt a határozatot is legfelsőbb jóváhagyás alá kellett terjeszteni.

A következő — június 6-án tartott — ülés köszönetet mondott a Felsőnek a határozat megerősítéséért és megválasztotta a huszonegyes bizottságot, melybe a szűkebb Magyarország részéről Andrássy, Apponyi és Szécsen grófok, valamint Mailáth György, a horvátok közül Šokčević bán, Strossmayer és Vraniczany, a Bánság és Vajdaság részéről pedig Mocsonyi Sándor jutott be; Erdély a bizottságban képviselést nem kapott.

A kibővített birodalmi tanácsnak ezek után június 8-án és június 21-én tartott teljes ülései tulajdonképpen csak a telekkönyvi rendtartás-

¹ Zurechtweisung.

² Szögyény Eml. III. 45—46. l.

nak bizottsághoz való utasításával voltak hivatva foglalkozni ; de ez az előzetes kérdés oly súlyos elvi problémákat vont szőnyegre s oly élénk, részben heves vitát idézett föl, hogy már akkor nyilvánvaló lett, mennyire csaldódt a kormány, mikor ez intézmény létesítése által csak egy csöndes, békés, könnyen irányítható tanácskozó szervet vélt életbe hívni a maga gyöngye pozíciójának megerősítése céljából.

A lavina mozgásba hozásának érdeme kétségkívül a gróf Barkóczy Jánosé, aki legtemperamentusosabb szónok volt az összes magyar urak között. Már a bizottsághoz utasítás kérdésénél kíméletlen kritika tárgyává tette a javaslatot s egyáltalán szembeszállott azzal a szándékkal, hogy a telekkönyvi rendtartást birodalmi törvény egységesen rendezze s e feladatot az országgyűléseknek kívánta fenntartani. Egyenesen azzal vádolta a kormányt, hogy a rendtartást csak azért sietteti, hogy behozott hivatalnokainak dolgot adjon, holott 1850-ben, amikor egy sereg magyar tisztviselőt szélnek eresztettek, nem volt ily humánus. Érintette a telekkönyveknek túlnyomóan német nyelven vitelében mutatkozó germanizáló szándékot, amelyre kíméletesebb alakban gr. Szécsen is rámutatott. A polémia Barkóczy és gr. Nádasdy miniszter között már ebben az ülésben kiélesedett.

Miután a kiküldött hetes bizottság, melybe Barkóczyt is beválasztották, ez utóbbinak véleménye ellenére elhatározta, hogy a telekkönyvi javaslat érdemleges tárgyalásába belébozsátkozik, Barkóczy lemondott a bizottsági tagságról s a kormány minden rábeszélése ellenére nem volt hajlandó lemondását visszavonni.¹ Ezért kellett június 21-én a Reichsrath-ot újból összehívni, tulajdonképpen csak a Barkóczy megüresedett helyének betöltése végett ; a helyet végül be is töltötték a bukovinai b. Petrinóval, de közben az egész vita megújult s a végeredmény az lett, amit Barkóczy vett célba : a vezető szerepének már ekkor jeleit adó gr. Szécsen Antal egy taktikailag rendkívül ügyes indítványának elfogadásával 33 szóval 20 ellen kimondták, hogy a költségvetés tárgyalása előtt, amely alkalmat fog nyújtani az összes elvi kérdések megvitatására, egyes konkrét törvényhozási kérdésekkel ne foglalkozzék a tanács;² ami a telekkönyvi rendtartásnak a napirendről való levételét jelentette.

Ebben a megújult vitában az összecsapás gróf Barkóczy és gr. Nádasdy között oly heves lett, aminőre a kibővített birodalmi tanács előkelő és hűvös légkörében bizonyára senki sem számított. Barkóczy lemondását indokolta, de ennek folyamában kegyetlenül ostorozta a bürokratikus formalizmus beteges kinövéseit, azt a kormányrendszert, amely csak parancsol és végrehajt, amely a végtelenig szaporítja a

¹ H. H. S. A. Min. Conf. jún. 14., 16.

² Szögyény id. m. III. 46—47. l. Sz. itt 34 szavazatról beszél, de a Reichstag hivatalos naplója 33-nak mondja a Szécsen indítványára szavazók számát.

tabellákat és rubrikákat, de nem veszi tekintetbe intézkedéseinek erkölcsi hatását. Kiterjeszkedett a nyelvkérdésre is, amire — mint mondá — az igazságügyminiszter fejtegetései kényszerítették. Kijelentette, hogy Nádasdyt a hivatalos jelentések félrevezették, számadatakkal mutatta ki, hogy tiszta magyar vidékeken is mily kevéssé érvényesül a magyar ügykezelési nyelv, sőt egyenesen azt mondta, hogy a miniszter nyilatkozatai nem voltak az igazsághoz hívek. Tiltakozott a német nyelvhasználatban a «magyare» és «ungar» szavak megkülönböztetése ellen; Magyarországon, úgymond, mindenki magyarnak, vagyis «ungar»-nak vallja magát. Tiltakozott az ellen a beállítás ellen is, amely a magyarokat németgyűlölettel vádolja; a magyarok nagybecsülik és csodálják a német nemzetet és német kultúrát, az ő ellenszenvök csak az ellen a hivatalnoksereg ellen irányul, akik a német nyelvet mindenütt rájuk erőszakolják s őket önkényes közigazgatással elnyomják; ez az ellenszenv pedig évről-évre nem csökken, hanem nő.

Gróf Nádasdy igazságügyminiszter sértődve válaszolt; különösen azt az állítását Barkóczynak, hogy ő nem az igazsághoz híven beszélt, imparlamentárisnak nyilvánította s annak visszavonását követelte, amit Barkóczy közbeszólásban kereken megtagadott; a miniszter igyekezett támadójával szemben adatai helyességét bizonyítani.

A hosszúra nyúlt vitában magyar részről felszólaltak Toperczer Jenő, nagyváradai polgármester, gróf Szécsen Antal, Szögyény, gróf Andrassy György, gróf Apponyi György és Mailáth György is, — némelyikök ismételve — horvát részről Strossmayer püspök, Erdély részéről pedig b. Scháguna püspök. Szécsen felszólalásának lényege már említett s végül elfogadott indítványára vonatkozott. Strossmayer horvát szempontból épp úgy kifogásolta a telekkönyvek német nyelvét, mint a magyar szónokok. Andrassy konkrét adatokkal igazolta, hogy a telekkönyvkezelésben a magyar nyelvnek sokkal szűkebb tér jut, mint ahogy az igazságügyminiszter állítja; Apponyi a Szécsen indítványát támogatta. Mailáth a legnagyobb határozottsággal állította azt, amit Barkóczy is jelzett, hogy Magyarország minden lakosa, nyelvkülönbség nélkül magyarnak vallja magát, amit akkor talán több joggal lehetett mondani mint bármikor, egyúttal hangsúlyozta, hogy bár a fajok és nyelvek között szellemi téren van bizonyos vetélykedés, e vetélykedésben a pálmát csak a szellemileg legműveltebb és legkiválóbb nyerheti el; a történelmi jog is föltétlenül a magyar nyelv mellett szól. A vita világosan kitüntette egyfelől az ellentétet, mely a nemzetiségi kérdésben a magyar szónokok, s velök szemben Strossmayer és Scháguna püspökök felfogása között létezett, másfelől viszont a közeledést a magyar konzervatívok s a gróf Clam-Martinitztól vezetett osztrák arisztokrácia között, mely a Szécsen indítványának elfogadását is eredményezte s később a költségvetés tárgyalásánál még nyilvánvalóbbá lett.

A Reichsrath kétnapos élénk vitája méltán gondolkozóba ejthette a kormányt az út felett, melyre lépett. Egyelőre a beállott nyár s a huszonegyes bizottság tárgyalására szükséges idő elegendően indokolta az elhalasztást. A tanácsot szeptember 10-ig csak egyszer hívták össze rövid, formális ülésre a már említett császári kézirat kihirdetése végett, mely az állam minden új megterhelését rendes viszonyok között a birodalmi tanács hozzájárulásához kötötte. De annál élénkebben folytak a bizalmas tanácskozások az előreláthatólag nagyon mozgalmas szeptemberi ülészak előkészítése és irányítása tárgyában.

Ha a császár június 16-án gr. Apponyi György előtt, kihallgatása alkalmával odanyilatkozott, hogy Magyarország törvényhozási joga már nem létezik, s ettől az álláspontjától Apponyi ellenvetésével szemben sem akart tágítani,¹ ez a merevség csak megfelelt annak az elhatározásnak, amelyet már a Reichsrath vitájának benyomása alatt is — mint láttuk — a koronatanács jegyzőkönyvébe iktattatott.² Azonban a dolgok és viszonyok erejének hatása nem áll meg a császári elhatározások előtt. Július végén, mikor már küszöbön állottak a Reichsrath huszonegyes bizottságának előkészítő tárgyalásai, maga gr. Rechberg miniszterelnök jelezte a szükségét a miniszterek között maguktartására nézve létesítendő megegyezésnek arra az esetre, ha a Reichsrath valóban egy alkotmányozó gyűlés igényeivel lépne föl, ami természetesen határozottan visszautasítandó volna.³ Nem kevésbé nyugtalanították a kormányt a költségvetési bizottságból kiszivárgó sőt hírlapilag is szellőztetett hírek, melyek szerint a bizottság takarékosági tekintetéből egyes minisztériumok megszüntetését, viszont azonban új minisztériumok felállítását óhajtja javasolni. Határozatba ment, hogy a miniszterek ily «elvi kérdések» megvitatása elől el fognak zárkózni; ellenben elismerte a kormány, hogy a hadügyminisztérium visszaállítása sürgősen szükséges s erre nézve egy legf. elhatározással meg kellene előzni a megnyilatkozó óhajokat.⁴

A költségvetési bizottság ez időbe eső bizalmas tárgyalásaira leginkább Szogyény naplószerű följegyzései vetnek világot.⁵ Ezek szerint az egyes budgetek átvizsgálására kiküldött választmányok befejezván munkálataikat, s a huszonegyes bizottság teljesülésének ideje közeledvén, előbb egy bizalmas értekezletre gyűlt össze augusztus legelején több osztrák és magyar tanácsos Colloredo herceg házánál eszmecsere s a nézetek lehető összeegyeztetése céljából. Már ebben az értekezletben a főszerepet gr. Szécsen Antal vitte, aki egy oly beszédben, mely — Szogyény szerint — «bármely parlamentben a legfényesebbek közé tar-

¹ Szogyény id. m. III. 45. l.

² H. H. S. A. Min. Conf. jún. 29.

³ U. ott júl. 31.

⁴ U. ott aug. 7.

⁵ Id. köt. 49—50. l.

tozott volna», fejtette ki az összes magyar tanácsosok álláspontját arra nézve, hogy Magyarország megnyugtatóra és kielégítésére «a történelmi és törvényes téren» mi volna mellőzhetetlenül visszaállítandó s mik volnának a birodalom megóvándó egysége érdekében a monarchia egy központi organumára bízandók. Legtöbb nehézség mutatkozott a magyar országgyűlés jogkörének csorbítatlan visszaállítására s a polgári törvénykönyv hatályának megszüntetésére nézve. A magyar törvényhozás jogkörét egyébiránt a konzervatívok úgy gondolták, hogy abból «az örökös tartományokkal közös érdekű ügyek» kizáratnának; a polgári törvénykönyvnek is nem azonnali hatályon kívül helyezésére gondoltak, hanem annak a magyar országgyűlés általi átvizsgálására s a magyar viszonyokhoz való hozzáillesztésére. A tanácskozmány Szécsen beszédjének benyomása alatt «az egyetértés, kölcsönös kapacitáció s egyesült közremunkálás legszebb reményével» oszlott szét.

Mielőtt a huszonegyes bizottság működését befejezte volna, augusztus 20-i ülésén megjelentek a miniszterek s Szécsen velök is közölte a teendő indítvány szövegét, mely nagyjából megfelelt augusztus elején a bizalmas értekezletben tartott beszédjének. Szögyény szerint heves vita fejlődött ki, melynek folyamában gr. Andrássy György egyenesen kimondta, hogy a kormány iránt egész Magyarország bizalmatlansággal viseltetik. Szécsen indítványát Apponyi, Mailáth, Andrássy és Clam erélyesen pártolták s azt a bizottság hosszas tanácskozás után 15 szóval öt ellenében elfogadta. «A miniszterek nagyon nem ellenezték», sőt gr. Goluchovski belügyminiszter azt találta, hogy a kormány eddig is ez indítvány szellemében járt el, amit a bizottság tagjai tagadásba vontak.¹

Szögyény e közlését nagyjából megerősítik a következő napon a minisztertanácsban történtek;² itt tárgyalták a Szécsen munkálatait, melyet a miniszterelnök általánosságban tartottnak s az április 19-i császári kézirat elveivel összeegyeztethetőnek talált, csupán messze menő következtetésekkel fog majd kelleni — nézete szerint — szembe szállni. Több kifogás merült föl az egyes tárcákra vonatkozó bizottsági jelentések hangja ellen. Élesen ütközött ki már akkor az ellentét a köz igazgatás kérdésében Thun és Goluchovski miniszterek között. Thun volt most az, aki a mindenbe avatkozás rendszerével szakítani akart; voltaképpen az összes miniszterek érezték az egyetértés hiányát és a változás szükségességét s mindegyik a maga szimatja szerint akart a mellett az irány mellett állást foglalni, amelynek fölülkerekedését várta.

Most már elkövetkezett annak az ideje, hogy a magyar konzervatívok, miután a költségvetési bizottságban keresztülvitték javaslatukat, a miniszterek ellenzését is jobbára lefegyverezték, magának az ural-

¹ U. ott 50—51. l.

² H. H. S. A. Min. Conf. aug. 21.

kodónak beleegyezését igyekezzenek kinyerni. Gr. Apponyi Györgyöt augusztus 23-án fogadta a császár, ki ezúttal már sokkal több türelemmel hallgatta a magyar főúr előterjesztéseit, helyeselte a bizottság eljárását, méltányolta a magyarok magatartását s elismerte, hogy Magyarországon lényeges változásoknak kell történniök. Két nappal később az uralkodó — kifejezett utalással az Apponyi kívánságára — Schönbrunnba saját elnöklete alatti értekezletre hívta össze gróf Rechberg, Nádasdy és Goluchovski minisztereket, gr. Clam-Martinitz osztrák birodalmi tanácsost s a magyar tanácsosok közül gr. Apponyit, Szécsent és Mailáthot. A tanácskozás másnap folytatódott és felölelte a birodalmi tanács és az országgyűlések hatáskörének kérdései mellett a kancellária és hétszemélyes tábla visszaállításának, Horvátország, Erdély, a bánság s vajdaság viszonyának problémáit is.

A tanácskozásokban vezető szerepet Szécsen vitt, kinek felszólalásából világosan kidomborodik a későbbi októberi diploma egész koncepciója. Rendkívül ügyes dialektikával védte álláspontját, amiben Apponyi és Mailáth is hathatósan támogatták, sőt Clam is sokban egyetértett vele. A miniszterek, kiket a császár egyéni nézeteik teljesen szabad nyilvánítására hívott fel, mintegy az ellenzéket képviselték; különösen Nádasdy tagadhatatlan éleslátással ecsetelte annak valószínűségét, hogy a magyar országgyűlés ezekkel az engedményekkel nem fogja beérni s a nyílt ellentállás útjára fog lépni és a teljes dualizmust fogja követelni.

Az uralkodó — főképp új meg új kérdések fölállításával — maga is élénk részt vett a tanácskozásban s különösen a dualisztikus törekvés leghatározottabb visszautasítását követelte. A magyar tanácsosokhoz végül azt a kérdést intézte, vajjon, ha a magyar országgyűlés az ellenszegülés álláspontjára helyezkedik, akkor is ki fognak-e tartani az öszsbirodalom követelményei mellett? Mire ezek mindhárman igennel válaszoltak.¹

A szeptember 10-én újból összeült kibővített birodalmi tanácsnak előterjesztették a huszonegyes bizottság többségének és kisebbségének indítványát az egyes tárcákra vonatkozó jelentésekkel együtt. A többség indítványát — mint tudjuk — gr. Szécsen Antal szerkesztette s ő is ajánlotta elfogadásra; a kisebbségit dr. Hein Ferenc troppau alpolgármester készítette és képviselte.

A többségi indítvány az április 19-i kéziratból indul ki, mely elrendelven Magyarországon a megyerendszer visszaállítását, a helytartóság újjászervezését és az országgyűlés előkészítését, ezzel az egész birodalomban behozandó országos, megyei, járási és községi önkor-

¹ E tanácskozás egész lefolyását — b. Biegelebennek az udv. és áll. levéltárban levő pontos följegyzései nyomán — közli *Redlich* id. m. II. k. 685. s köv. l.

mányzatot a magyar királyságban is meg akarja valósítani. Kétségtelen, hogy az államháztartásban is csak a szerves megújulástól várható a kibontakozás. A monarchia eddigi szervezete megingatta, a helyett, hogy megerősítette volna a közbizalmat. Az újjászervezés nem történhetik meg az egyes országok történeti és politikai egyéniségének figyelmen kívül hagyásával a merev külső egyenlőség elvei szerint. Az eddig követett rendszer a közszellemet s vele az állam erkölcs erejét is megbénította s az így megbénított közszellem leghozzáférhetőbb a felzavart szenvedélyek hatásának. Az egyes országok részvétele a közügyek intézésben csak a fennállott történeti intézményekkel kapcsolatban indítható meg s a megoldásnak erre az útjára mutat rá már az idézett kézirat is. A monarchia megerősödése és üdvös fejlődése tehát föltételezi az egyes országok történetpolitikai egyéniségének elismerését s annak keretében a különböző nemzetiségek természetes érvényesülését.¹

A kisebbségi vélemény ezzel szemben arra utal, hogy a koronartományok részvétele a közügyek intézésében nem alapítható a régebben fennállott történeti intézményekre, mert azok koruk szerint nagyon különbözők és mert a tartományok nagy részében nincsenek is az önkormányzatnak életképes hagyományai, s így a tartományok elvi egyenlősítése nem lehetséges. Ily eljárás mellett tényleg különböző kormányrendszerek jönnének létre s ebből folyólag oly dualizmus, mely a birodalom egységével össze nem egyeztethető. A kisebbség a birodalmi tanácsban látja az újjászervezés biztos alapját s ez alapon és a birodalmi hatalomnak mindenk fölé helyezésével volna esetről-esetre megjelölendő az a hatáskör, amelyen belül az egyes tudományok önkormányzata érvényesülhet.

Nyilvánvaló, hogy a két ellenvéleményben a centralizmus és föderalizmus régi osztrák problémája újult meg, s hogy a magyar konzervatívoknak az osztrák arisztokrácia hozzájárulásával eléggé óvatosan és rugalmasan körvonalazott javaslata nyújthatott csak némi kilátást arra, hogy annak alapján a magyar alkotmány visszaállításához való közeledés végbemenjen.

E két ellentétes vélemény során a költségvetési javaslatot szeptember 10-től 27-ig összesen tizennégy hosszú ülésben tárgyalta a kibővített birodalmi tanács; valóságos, modern fogalmak szerinti budgetvita volt ez, de egyszersmind a régi magyar diéták sérelmi politikájának megújulása, melyben az osztrákok szinte versenyeztek a magyarokkal, mindig áradozva ugyan az uralkodó iránti loyaltástól, de néhányszor kegyetlen kritikát gyakorolva a miniszterek intézkedései fölött, akik a varázsló-növendék hüledezésével, tanácstalanul néztek

¹ A többségi és kisebbségi vélemény bő ismertetése *Redlichnél* id. m. I. 521. s köv. l.

szembe a szellemekkel, melyeket földéztek, s melyeket most odujokba visszaűzni nem tudtak ; a Reichsrath megrendszabályozásának jámbor óhajai legföljebb a bizalmas miniszteri tanácskozásokban hangzottak el.¹

Gróf Rechberg miniszterelnök már a szeptember 11-i ülésben igyekezett egy kormánynyilatkozattal csillapítani a birodalmi tanácson belül és azon kívül joggal uralkodott nyugtalanságot. Óvatosan és ügyesen a Benedek megbízatásakor kiadott legf. kéziratra hivatkozott ő is, mint a 21-es bizottság többsége ; de ennek a kéziratnak a kormány addig soha oly messzemenő magyarázatot nem adott, mint most, sőt addig mindig a rendszer változhatatlanságának elvét hirdette. Most pedig Rechberg leplezetlenül bejelentette a rendszerváltozást. Azt mondta, hogy a bizottság jelentése szerkesztésekor abból a felfogásból indult ki, hogy Ő Felsége miniszterei ragaszkodnak ahhoz a rendszerhez, melynek elhagyását kívánják most tőlük. «Ez — úgymond — tévedés. Mi mindnyájan egyetértünk arra nézve, hogy új utakra kell áttérnünk.»² És később nyomatékosan megismételte, hogy a kormány szilárdan el van határozva új utakon haladni.

Tehát ez nyílt bevallása volt annak, hogy az addigi utak rosszak voltak, nemcsak azok, amelyeket egy más abszolút kormány több mint tíz éven át követett, hanem azok is, amelyeken a Rechberg saját elnöksége alatti kormány járt immár majdnem másfél éve. Ez a kijelentés nagy szenzáció erejével hatott, de el nem némította, hanem inkább felszabadította a kritikát, amely joggal hivatkozhatott arra, hogy hiszen most már a kormány maga is rossznak ismerte el azt, amit a közvélemény már régen annak tartott.

A «Verstärkter Reichsrath» ugyancsak élt is a kritika jogával és szabad folyást engedett minden panasznak és kívánságnak, amelynek eddig megnyilatkozni tere sem volt, de joga és módja sem. A bizottsági jelentés és az egyes tárcák költségelirányzatai kapcsán majdnem minden, a közvéleményt foglalkoztató kérdés érintve lett s nemcsak a pénzügyi helyzet, hanem a közigazgatás és igazságszolgáltatás állapotáról, sőt a hadszervezet némely bajairól is lehullott a lepel. A Reichsrath hiányos nyilvánossága és a sajtó túlságos elnyomása épp úgy megbeszélés tárgya lett, mint a protestánsoknak a konkordátum következtében szenvedett sérelmei, az államadósság ellenőrzése és a közalapít-

¹ H. H. S. A. Min. Conf. szept. 6. s köv. napok. A birod. tanács e vitáiról már részletes — bár kissé összefüggéstelen — tudósításokat közölt a P. N. szept. 10—okt. 3-i számaiban.

² Szó szerint : «...dass bei Abfassung des Komitéberichtes von der Auffassung ausgegangen worden ist, als verharreten Sr. Majestät Minister in dem Systeme, dessen Aufgaben angesprochen wird. Diese Auffassung ist nicht begründet. Wir sind alle darin einig, dass in neue Bahnen eingelenkt werden müsse».

ványok önkényes kezelése; az ijesztő mérvekben növekvő katonai nyugdíjak, az igazságszolgáltatás lassúsága, a terhes adók, a dohánytermelés akadályai, a bürokrácia túlkapásai, a zsandárság tehetetlensége, helyi aspirációk, s mindezek tetejébe még Dalmácia hovátartozásának problémája is: mindez végigvonult a birodalmi tanács vitáinak vetítő tábláján, változatos, csak az alapszín sötéttségében egyforma képsorozatot adva a birodalom belső állapotairól.

Az osztrákok becsületesen kivették részöket a vitából, melyben a vezető szerepek egyikét gr. Clam-Martinitz (Heinrich Jaroslaw) vitte, ki Szécsennel a bizottság előadói tisztében osztozott. Hatásos felszólalásokkal vett részt a vitában Rauscher bécsi bíboros-érsek, gróf Hartig titkos tanácsos, gr. Nostitz-Rienek alelnök, a dalmáciai gróf Borelli, a stájerországi Mayer, az Anastasius Grün költői néven ismeretes gróf Auersperg (Anton), a már említett Hein, gróf Stockau és Strasser tiroli ügyvéd, ezek némelyike teljes megértést tanúsított a magyar kérdés iránt is.

A Magyarországtól elszakított részek kinevezett képviselői közül Strossmayer püspök a horvát, Scháguna püspök és Mocsónyi Sándor a román aspirációk szószólója volt; Maschirievics püspök a szerbek nevében beszélt; Jakabb szamosújvári polgármester tárgyilagosan, de szépítés nélkül ecsetelte az erdélyi állapotokat. Fölötte nevezetes szerep jutott az erdélyi szászok képviselőjének, Maager (Karl) brassói ipar- és kereskedelmi kamarai elnöknek. Ő előbb a vallásfelekezetek egyenjogúsága mellett tört lándzsát, kimutatva különösen azt az alárendelt helyzetet, melybe a protestantizmus jutott Erdélyben a katolikusoknak a konkordátum által biztosított uralkodó állásával szemben; utóbb azonban mindinkább előtérbe lépett a vitákban. Követelte a sajtó szabadabb kezelését, sőt — a szeptember 21-i ülésben — hivatkozva a pénzügyminisztérium vezetőjének, Plenernek nyilatkozatára, mely szerint a pénzügyi egyensúly helyreállítása megszűnt pusztán pénzügyi kérdés lenni, az elsőrendű politikai kérdés, kimondta a nagy szót, hogy rendezett pénzügy nem képzelhető alkotmányos állapotok nélkül s később (szept. 24.) tüzetesebben is kifejtette, hogy az, amire az egész birodalomnak szüksége van: képviseleti alkotmány! Maager e felszólalásai Ausztriában óriási feltűnést és visszhangot is keltettek; habár ő a birodalmi tanácsban meglehetősen elszigetelve maradt, Bécsben ő lett a nap hőse; a birodalmi tanács marquis Posája; Maager=kalapok, Maager=hajviselet, sőt Maager=szappan is jöttek divatba a császárvárosban. Kevesebb mint egy évvel később ez az ünnepezt Maager, mint eladósodott hivatalvadász jelent meg Bécsben.¹

¹ L. v. Prziham: *Erinn. e. alt. Österreichers* 88. l. H. H. S. A. Min. Conf. 1861. jún. 24.

De még osztrák részről is elismerték a magyar szónokoknak fölényes, vezető szerepét; a parlamenti ékesszólásban való elsőségök kétségen kívül állott s hogy a tőlük eredő javaslatnak a bizottságban és a tanácsban meg tudták nyerni a többséget, azt annak köszönhették, hogy a velők szemben álló kisebbségnek a vitatkozás terén nagyon «nyárs-polgárias» jellege volt.¹

A legharciasabb debatter köztük mindvégig gr. Barkóczy János maradt; azonban ő a harciasságot nagyon jól tudta az alapossággal összeegyeztetni. Nagy készültséggel látott feladatához, nemcsak a költségvetéseket tanulmányozta behatóan, hanem a külföldi viszonyok ismeretével is szólt a tárgyhoz; meggyőzően mutatta ki, hogy a közoktatásügyi miniszter a maga tárcája javadalmának csak egy tizedrészét fordítja a magyar korona országainak szükségleteire, holott azok terjedelme az egész birodalomnak majdnem felét teszi. Lelkesen kelt védelmére a sajtószabadságnak az elnyomás ama rendszabályaival, az utasítások és gyótrésekkel szemben, melyek Hübner távozása óta napirenden vannak. Élesen bírálta a zsandárság intézményét, mely nem felel meg feladatának, mert Magyarországon a közbiztonság rosszabb lábon állt, mint valaha; megállapította a növekvő elszegényedést; kétségbevonta a pénzügyminiszterium adatainak megbízhatóságát. Az utolsó ülésben Barkóczy előbb a régi magyar alkotmánynak kelt védelmére; azzal az osztrák ellenvetéssel szemben, hogy az osztrák császárra nézve megalázó volna, ha a magyar országgyűléstől függő helyzetbe jutna, azt kérdezte: miért nem volt megalázó I. Ferdinándra és utódaira nézve Magyarországgal megegyezésre lépni? Az osztrák közigazgatás emberei azt látszanak hinni, hogy az emberek a törvényekért vannak, ámde Magyarországon, ahol az emberek nem automaták, azt tartják, hogy a törvények vannak az emberekért. Hiába állítják, hogy Magyarországon a polgári szabadság megszilárdult; micsoda polgári szabadság lehet ott, ahol senkinek sincs joga, mindenkinek csak kötelessége, az t. i. hogy fizessen és engedelmeskedjék. Beszéde befejezése előtt ismét Nádasdy igazságügyminiszterrel tűzött össze, cáfolva ennek a régi magyar igazságszolgáltatásra vonatkozó megszegyenítő adatait s szemrehányást téve neki, a régi magyar név viselőjének, hazája becsmérléseért, amire Nádasdy utóbb nagyon élesen válaszolt.² Barkóczy azzal végezte beszédjét, hogy Ausztria betegsége nem egyéb, mint a haláltól való félelem; hogy felépüljön, csak egyre van szüksége: bátorságra, bátorságra és még egyszer bátorságra!

¹ Bernh. Friedmann id. m. I. 139. l. Névtelen: *Dreissig Jahre aus d. Leben eines Journalisten*. Wien, Hölder, 1894. I. 48. l.

² A P. N. (okt. 2.) egyidejű közlése szerint Barkóczy az igazságügyminiszterrel szemben használt támadó kifejezéseiért a főherceg=elnöktől rendreutasítást kapott; ennek a hivatalos naplóban nincs nyoma.

Szögyény, bár alelnöki tisztet viselt, szintén többször szólalt fel az alapítványok, a sajtó, a szolgálati nyelv s a magyar alkotmány kérdésében; legnagyobb beszédjét a szeptember 25-i ülésben tartotta.¹ A sajtóra nézve legveszedelmesebbnek mondta, ha szabad intézményeket hoznak be s azokat azután kormányrendeletekkel korlátozzák működésükben; az emberek nagyon is hajlandók a sajtószabadságot csak kinövései után ítélni meg; csupán törvényes korlátokat kell neki szabni s akkor komoly bajtól nincs ok félni. Ő a magyar alkotmányt sohasem tekintette megsemmisültnek, az állandó birodalmi tanácsban is mindig e felfogást vallotta s most örül, hogy a kiküldött bizottság többsége is erre az álláspontra helyezkedik; nem ismerheti el azt az elméletet, hogy, mert Magyarországon némelyek forradalmat idéztek elő, ezért az egész országnak bűnhődnie kell. A birodalom minden országának egyenlő jogokat és kötelezéseket kell adni; Magyarországon a bizalom csak úgy állhat helyre, ha az ország történelmi jogai a birodalmi egység keretében biztosíttatnak, ez a jog visszautasíthatatlan követelménye, amelynek teljesítésében — az országgyűlés egybehívása már biztosítva lévén — többé kételkedni nem lehet. Érintette a bánáság és vajdaság visszacsatolását is, a különállást csak ideiglenesnek tekintvén s bizalommal várván a legfelsőbb döntést.

A magyar tanácsosok mind kivették részüket a vitából, Korizmicus püspök különösen azt fejtette ki, hogy más az a birodalmi egység, amely a Pragmatica Sanctióból folyik és más az, amelyet az uralkodó kormányrendszer csinált. Toperczer Jenő polgármester a zsendárság intézményét bírálta s a bürokratizmus elfajulását ostromozta, egyúttal a régi magyar igazságszolgáltatás becsületét védelmezte a miniszterekkel s báró Lichtenfelssel szemben. Gróf Andrassy György is ismételve felszólalt, támogatva a bizottsági többség javaslatát, bírálva a zsendárságot s a bürokráciát és védelmezve a régi magyar közigazgatást. Utolsó felszólalása nagyon optimisztikus hangú volt; azt találta, hogy a birodalmi tanácsban mindnyájan megtanulták megérteni egymást; az érzelmekben van az igazi egység, nem a mindent egyformán szabályozó holt betűben. Védelmezte a magyar alkotmányt a tudatlanságból vagy rosszakaratból eredő félremagyarázások és ferdítések ellen; a múltból vont következtetést arra, hogy az országgyűlés nélküli kormányzások végül mégis mindig az országgyűléshez való visszatérést eredményezték. Széchenyi Magyarországnak azt jósolta, hogy nem volt, hanem lesz; ha a kívánt intézményeket mind életbe léptetik, akkor Ausztria is Magyarországgal nagy és hatalmas lesz!

Gróf Apponyi György mindig a mérséklet és higgadság hangján szólott, de erős igazságokat hangoztatott. Helyesen állapította meg,

¹ Ezt ő maga is kiadta *Emlékiratai* függelékében: III. k. 190. s köv. l.

hogy az, hogy az uralkodó rendszerrel senki sem azonosítja magát, legvilágosabban mutatja az ellene emelt vádak igazságát. A birodalmi tanács, mint meghívott consultáns orvos rosszul tenné, ha azt tekintené főfeladatának, hogy a kezelőorvost ne kompromittálja; egyébiránt a beteg állapota nem reménytelen; csak akkor válnék azzá, ha a beteg makacsul elutasítaná az orvosságot. A segítség azonban sürgős, mert az osztrák állam jövője nemcsak a mi érdekünk, hanem Európának, a világbékének s a kereszténységnek érdeke. Abban egyetért a birodalmi tanács, hogy minden ország, nép és rend részére egyenlő jogokat és köteleességeket kíván; a nézeteltérés a birodalmi egység és az egyes országok önkormányzatának összeegyeztetése körül forog fenn. A kisebbség az egységet főképp intézmények által, a többség inkább erkölcsi kötelekekkel kívánja megvalósítani. Ha tabula rasa előtt állnánk, az elméletileg legjobb elveket alkalmazhatnók; de nekünk nem tabula rasával van dolgunk, az osztrák birodalmat alkotó országok története az esküvel szentesített alkuegyezmények, diplomák és alaptörvényeknél fogva gazdag a történeti hagyományokban, melyeket Ausztria nem ignorálhat a nélkül, hogy saját eredetét megtagadná s fennállásának alapjait megingatná. A mult legnagyobb hibája az volt, hogy a helyett, hogy az egyes országok életét és fejlődését előmozdították volna, mindig paralizálni igyekeztek azt s küzdtek ellene; különösen az utóbbi tíz év alatt történtek mély aggodalommal töltik el a dinasztia és Ausztria minden barátjának keblét. Légben kalandozó elméletek érvényesültek ez évek alatt, Ausztriát egészen át akarták alakítani, megsemmisíteni mindent, ami gyökeret vert, s amit még a forradalom meg nem semmisített. Az országok organikus egységét s a trónhoz való ragaszkodást feláldozták az anyagi egységnek s a bürokrácia egyeduralmának. Az elhibázott belpolitika, mely a monarchia külső erejét is megbénította, ki nem olthatta a népekből a saját hazájukhoz való hűséget, a jogérzetet, a régi erkölcsökhöz s egy jobb kor szokásaihoz és hagyományaihoz való ragaszkodást. Ezekben az érzelmekben kell most a mentőszert keresni. Ausztria népeit csak a jog védelme köti egy feloldhatatlan egésszé és csatolja állandóan a trónhoz. Ez az erkölcsi kötelék állítandó vissza s akkor 34 milliónyi nép áldozatkészsége és lelkesedése fogja a birodalom hatalmát minden veszéllyel szemben biztosítani. Ami különösen Magyarországot illeti, államjogi viszonyának helyreállítása nem valami kiváltságot jelent; Magyarország ugyanazt az elvet kívánja az összes országokra alkalmaztatni. Ausztria minden őszinte barátjának be kell látnia, hogy a magyar korona országai államjogi viszonyainak mielőbbi kielégítő rendezése az egész állam fennállása és java szempontjából szükséges. A nélkül — úgymond — hogy a birodalmi tanács illetékességét Magyarország államjogi viszonyainak rendezésére elismernők, a nekünk nyújtott szokatlan, de egyedüli úton, a rokonnézetűekkel egyetértve kijelölni

igyekeztünk az elveket, melyek szerint a magyar koronához tartozó országok kívánságai törvényes úton teljesítendőek volnának. Ez okból ajánlja a bizottság többségi javaslatát elfogadásra, mely nem gyöngíti az őszállam semmi érdekét, de elhárítja a jelenkor legnagyobb veszedelmét: a szétszakadást!

Mailáth György, a későbbi országbíró felszólalt a hirlaptudósítók-nak a Reichsrath tanácskozásainál való jelenléte mellett; a sajtószabadság is lelkes pártfogót talált benne, mert értékelni tudta a közvélemény hatalmát az állami életben. Legemlékezetesebb fölszólalása azonban a birodalmi egység és nemzeti autonómia kérdésének volt szentelve. Szembeszállott Mocsonyival, aki nyelvi alapon kívánta volna a birodalmat széttagolni és figyelmeztette őt, hogy tulajdonképpen Garibaldival egy gyékényen árul. Ausztriának, mely külpolitikájában a történelmi jog védője, belpolitikájában is ezt az elvet kell követnie. Történelmi jog — szerinte — az, ami az egész nép tudatában gyökerezik; ez nem jelenti a törvényesen mellőzött történelmi előjogok, kiváltságok visszaállítását. A birodalmi egység fogalma különböző lehet; ha alatta a minden különféleséget elmosó asszimilációt értik, — a mire tíz éven át törekedtek, — ezt ő mint eddig, úgy ezentúl is visszautasítja. A valódi birodalmi egység a *pragmatica sanctio*n sarkallik, mely a császári ház és Magyarország érdekeit egyaránt védi; ha az egyesülés formái az idők folyamában változtatást igényelnek, ez csak törvényhozási úton, szabad elhatározással mehet végbe, melyről egy ezeréves alkotmánnyal bíró nemzet le nem mondhat. A törvényhozás autonómiája nem jelenti az uralkodó szentesítési jogának tagadását, csak azt, hogy semmi se emelkedjék törvényerőre az ország beleegyezése nélkül. Magyarország és Ausztria érdekei állandóan azonosak, mert Magyarország súlypontja nem lehet a monarchián kívül s a monarchia fennállása politikai szükségesség, amiért meg kell találni minden esetben az érdekek kiegyeztetésének módját. Beszélt Mailáth a germanizálás elhibázott voltáról is; a német nyelv kényszerű behozatala az iskolába — úgy mond — a tudományok hasznára nem vált, az osztrák öntudatot elő nem mozdította s a német kultúra terjedését hátráltatta. A német kultúra mindig győzelmes lesz a múzsa fényes öltönyében, de mindig akadályokba fog ütközni, ha az iskolamester kabátjában, vagy a hivatalnok egyenruhájában jelenik meg.

Egyenesen vezető szerep jutott a kibővített birodalmi tanács rövid működésének ideje alatt kezdettől fogva gr. Szécsen Antalnak, s ez a szerep a tanácsülések berekesztése után is folytatódott az októberi diploma előkészítésében. Szécsen hozzászólott — magyar szempontból — a felekezeti egyenjogúság kérdéséhez, a katonai nyugdíjak ügyéhez, melyre nézve az ő közvetítő indítványát fogadták el; az államadóság kérdésében a pénzügyminisztérium vezetőjével szemben rámuta-

tott annak a szükségességére, hogy a valódi állapotok leplezetlenül feltárassanak, mert csak ez hozhatja meg az orvoslást és háríthatja el a fölforgatást. A sajtószabadság tárgyában kimutatta, hogy a szerfölkötti korlátozásra irányuló rendszabályok mindenütt meghiusultak. A bizottsági többség általa szerkesztett javaslatának védelmében Szécsen kifejtette,¹ hogy Magyarország ereje és hatalma Ausztriára nézve éppoly szükséges, mint Ausztria fennállása Magyarországra nézve. A szakadás mindkettőnek nagy ártalmára válnék; de lehetetlen hazafiságot kelteni valamely államszervezet iránt, ha azon kezdik, hogy az egyes hazák iránti természetes honszeretetet elfojtani igyekeznek. A nemzetiségi kérdés megoldható, de nem úgy, hogy ingerültséget, visszavonást keltünk, hanem úgy, hogy egységet, békülékenységet teremtünk. A birodalom egysége csak az országok autonómiájára alapítható; idézi Széchenyit, aki Ausztria és Magyarország viszonyát vegyes házassághoz hasonlította; arra kell igyekeznünk, — úgymond — hogy e viszonyt senki se érezze vegyes házasságnak. A bizottsági többség által megjelölt út annak a felfogásnak felel meg, hogy nem az erő ad jogot, hanem a jog ad erőt!

A birodalmi tanács végre, a hosszú vita után, szeptember 27-én ülésében 34 szóval 14 ellen elfogadta a bizottsági többség javaslatát s ezzel feladatát befejezte.² A császár két nappal később a Burgban fogadta a tanács tagjait, köszönetet mondott nekik működésökért és kifejezett hűségökért, megígérte, hogy javaslatukat fontolóra veszi s jelezte, hogy «népies intézmények»³ vannak készülöben; azután kegyelemben elbocsátotta az illusztris testületet, mely ily alakban soha többé nem volt összejövendő.

A «Verstärkter Reichsrath»-nak rövid, néhány hétre szorítókozó szerepe mindazonáltal rendkívül fontossá és emlékezetessé vált Magyarországra, sőt az egész birodalomra nézve. Fontossá és emlékezetessé két szempontból: abból, hogy benne a szabadságharc óta először érvényesült az osztrák birodalmi politikában magyar államférfiak befolyása,

¹ E beszédjét majdnem egész terjedelmében közli *Redlich* id. m. I. 530. s köv. l.

² *Zsoldos Ignác* följegyz. szerint (Akad. levéltár) a többség így alakult: Apponyi, Szögyény, Szécsen, Barkóczy, Andrássy, Mailáth, Korizmic, Toperczer, Jakabb, Vraniczáni, Strossmayer, Clam, Almássy, Petrino, Krainski, Starowiejski, Salm, hg. Auersperg, gr. Auersperg, Nostitz, Salvotti, Borelli, Zignò, Colloredo, Haller, St. Julien, Lichtenstein, Mercandin, Pace, Polanski, Schwarzenberg, Stockau, Wolkenstein, Mocenigo; a kisebbség: Hein, Lichtenfels, Geringer, Mocsonyi, Maager, Hainberger, Eder, Ergelet, Herbert, Mayer, Masirievič, Reyner, Schöller, Strasser, Frenkler, Wohlwend; nem szavaztak: Vilmos és Lipót főhercegek, Rauscher érsek; külön szavazatot adtak: Hartig és Scháguna.

³ «Volksthümliche Einrichtungen.

és abból, hogy a Reichsrathnak a bizottsági többség javaslatát elfogadó határozata alapjául szolgált az októberi diploma létrejöttének, mely tizenkét év óta az első valódi fordulatot jelentette az osztrák abszolutizmus politikájában.

A magyar konzervatívoknak e tanácskozásokban kifejtett véleménye kétségkívül még távol áll attól a közjogi felfogástól, melyet azután a nemzet a Deák Ferenc vezetése alatt úgyszólván osztatlanul magáévá tett s amely az októberi diploma fogadtatásában és később a hatvanegyedik országgyűlés felirataiban világos és határozott kifejezést nyert. A nemzet közvéleménye a jogfolytonosság helyreállítását az 1848-i törvények alapján követelte; a konzervatívok az 1848-i törvényeket megelőző jogállapot alapjára helyezkedtek. Ez kétségbevonhatatlanul kiténik abból, hogy a 48-i törvényeknek pusztá említését is elkerülték, sőt a köztük legszókimondóbb, gr. Barkóczy egyenesen megmondta, hogy ha Magyarország jogigényeire nézve a történelmi kapcsot keressük, azt mindenesetre csak ott találhatjuk meg, ahol a több százados intézmények megszűntek, nem pedig ott, ahol néhány hétig fennállott intézmények kezdeteket vették.¹

Mindazonáltal ők az alkotmányos állapotok határozott követelésével, a jogeljátszasi elmélettel szemben a nemzet történelmi jogának érvényesítésével s Magyarország követeléseiének és a *pragmatica sanction*-nak összhangba hozásával úgy tűnnek föl, mint az 1861-i nagy közjogi vita előharcosai s az akkor tisztább kifejezésre jutott nemzeti álláspont öntudatlan hírnökei.²

Fellépésök jelentősége azonban abban rejlik, hogy minden oldalról elismert szellemi fölényükkel, ragyogó debatteri képességekkel felfogásuknak a Reichsrathban meg tudták szerezni a többséget, oldalukra tudták vonni nemcsak az osztrák konzervatív arisztokráciát, hanem a horvátokat, lengyeleket és olaszokat is, szemben a reakcionárius bürokrácia s a centralista német szabadelvűek kisebbségben maradt pártjával.³ Ezt a kormány is annyira átérezte, hogy már a szeptember 24-én a császár elnöklete alatt tartott minisztertanácsban a háború esetére igénybe veendő hitelek fölötti vita gerince az a kérdés volt, hogy milyen magatartást fognak vajjon a magyar tanácsosok követni, mert ettől látszott függni az, hogy újabb hitelműveletnél lehet-e a birodalmi tanács közreműködésére számítani vagy nem?⁴ Ők maguk annyira tisztában voltak azzal, hogy a helyzet kulcsa az ő kezökben van, hogy a Szögyény tanúsága szerint már szeptember 12-én bizalmas tanácskozásokat foly-

¹ Szept. 27-i ülésben.

² Ezt *Redlich* is elismeri: id. m. I. köt. 2. rész 195—196. l.

³ *B. Friedmann* id. m. I. 139. l. *Eisenmann* id. m. 241—242. l. *Redlich* id. m. I. 540. s köv. l.

⁴ *H. H. S. A. Min. Conf.* szept. 24.

tattak egymás között a kormányhatalomban való osztozásuk esetében szükséges szereposztásra nézve, s hogy mikor a tanácskozások végeztével a magyar urak nagyobb része, feladatát befejezettnek tekintvén, megírta a tanácsosságról lemondó nyilatkozatát, végmegállapodásuk mégis az lett, hogy — az uralkodót elkedvetleníteni nem akarván — a nyilatkozat be- vagy nem nyújtását Apponyi és Szécsen grófok belátására bízták.¹

Jól sejtették, hogy a bekövetkező fordulat szempontjából majdnem kizárólagos, mindenesetre döntő fontosságú az a változás lesz, amelyet nekik az uralkodó érzelmében és gondolkozásában előidézniök sikerült. Minden jel arra mutat, hogy az ezidőben harminc éves császár lelkébe ekkor hatolt be először az az igazság, hogy a korona iránti hűségnek és odaadásnak nem egyedüli mértéke az engedelmesség és szolgálatkészség, hanem az őszinte, s ha kell, bátor szókimondás az, ami az uralkodóra nézve gyakran becselebb és szükségesebb. Úgy látszik, főképpen az akkoriban 41 éves gr. Szécsen Antal, ki korban is legközelebb állott a császárhoz, volt az, aki különösen megnyerte bizalmát, amelynek már előbb is némi jeleivel találkozott, s kit talán azért is magához legközelebb állónak tekintett, mert legrégebben ismert, atyja az uralkodó édesanyjának főudvarmestere lévén.²

A közeledő változásnak egyéb külső jele még akkoriban alig mutatkozott, mint az, hogy Benedek szeptember közepén végre eltávolította Pestről Prottmann rendőrigazgatót, ki távozásakor állítólag macskazenét kapott,³ és hogy Falk a Pesti Naplóban nyilvános vallomást tehetett arról, hogy a birodalmi tanács üléseinek befejezése óta a rendőrség többé nem cenzurálja a lapokat s csak akkor eszközöl lefoglalást, ha a büntetőtörvény elleni vétséget lát fennforogni ; a sajtótörvény tehát — úgy mond — teljes hatályba lépett s csak az a baj, hogy 2. §-a nagyon kevésé szabatos, kifejezései, mint «az államegység», az «állami társadalom alapjai», a «rend» és «nyugalom» nagyon ruganyosak s baj az is, hogy a rendes és a különleges bíróság még mindig egymás mellett működik.⁴

Egyébként a kormányzatot — éppen a közeledő változás miatt — főkép a halogatás módszere jellemezte ; minden kényes kérdést elodáztak ; a tartományi statutumok még mindig kiadatlanul heverték ; az adóvégrehajtások miatt rendkívül sok volt a panasz, mely már a külföldi sajtóba is megtalálta útját ; de a kormány sem a nagyobb szigor, sem az enyhébb eljárás útjára nem akart lépni. Egykorú hivatalos kimutatások szerint az osztrák birodalomban 1859 végén 53 millió

¹ Szögyény id. m. III. 53. s köv. l.

² Wertheimer: Andrassy I. 152—153. l.

³ Szilágyi L. Rajzok. 145. l. Kecskeméthy naplója. 103. l.

⁴ P. N. okt. 14.

forintra rúgott az adóhátralék s ebből 40 millió terhelte Magyarországot ; ebből végrehajtás útján behajtottak 31 milliót, melyből Magyarországra 20 millió esett. Végrehajtást öt millió egyén ellen intéztek s ebből a számból négy millió esett Magyarországra, 317,000 Erdélyre. Nyilvánvaló volt a passiv resistentia, sőt az összebeszélés is az árverések meg-hiusítása céljából.¹

A pesti egyetemet november közepéig meg nem nyitották, nemcsak azért, mert a diákok zavargásától félték, hanem azért is, mert a magyar tannyelv behozatalát — melynek kérelmezéseért tavaszkor még megrendszabályozták a hallgatókat, s melynek kérdését Thun miniszter szeptember 24-én már forma szerint a minisztertanács elé terjesztette — sem megengedni, sem megtagadni nem merte a kormány ; érezte, hogy engednie kell, de félt a következményektől, melyeket e rendszabály Prágában s Krakóban fog maga után vonni. Egyelőre — rossz jelként — a tanév elején kibocsátottak egy rendeletet, mely a német nyelvi követelményeket a gimnáziumok III. és IV. osztályaiban még fokozta.²

Mialatt elvtársai Bécsben szónoki sikereikkel készítették elő az átalakulás útjait, gr. Desseffy Emil falusi magányában számos politikai memorandumát egy újjal szaporította, mely mindenesetre ez előbbieknél eredményesebb szerepre volt hivatva.³ Ebben a munkálatában ő a kívánt rendszerváltozást maga «államcsíny»-nek nevezi, ami sajtószertű elnevezés, mert hiszen a korlátlanul működő uralkodói hatalomnak nincs államcsínyre szüksége, hogy a saját hatalmi alkotását egy mással cserélje föl. Részletesen megtervezi a követendő eljárást, úgy hogy a kibocsátandó intézkedéseket mindjárt meg is szövegezi. A tervezett rendszabályok lényegileg a következők. Az igazság-, valamint a vallás- és közoktatásügyi minisztériumok megszüntetése s igazgatóságokkal pótlása ; a magyar udvari kancellária visszaállítása s egy másik udvari kancellária létesítése a birodalom többi részei számára ; mindkét kancellár államminiszteri címet kapna. A hétszemélyes és kir. tábla visszaállítása Pesten ; a vármegyék visszaállítása, főispánokkal élükön. A csendőrségnek a hadseregbe olvasztása ; Magyarország élére egy helytartónak, Erdély élére kormányzónak kinevezése ; a szerb vajdaság és temesi bánóság visszacsatolása Magyarországhoz ; a «nem kedvelt» egyének eltávolítása, a sajtóra gyakorolt nyomás megszüntetése. Magyarországnak magyarok általi kormányzása ; a magyar országgyűlés és horvát tartománygyűlés összehívása s e végből az el nem fogad-

¹ H. H. S. A. Min. Conf. szept. 6., 7., 20. O. B. E. L. 2071. szám. P. N. okt. 24.

² H. H. S. A. Min. Conf. szept. 24. P. N. aug. 1., okt. 21.

³ Lásd ez Emlékiratot egész terjedelmében Kónyinnál : Deák F. besz. II. 462. s köv. l.

ható 1848-i választási törvény helyett más választási rend kidolgozása. A magyar hivatalos nyelvnek jogaiba visszahelyezése, a nemzetiségeknek a közigazgatás és bírászkodás terén saját nyelvek használata tekintetében tett méltányos engedelményekkel. Egy ünnepélyes császári diplomával való újabb megerősítése a *pragmatica sanctiónak*, birodalmi parlament összehívása a birodalmi ügyek tárgyalása céljából, az országgyűlések képviselőiből. Intézkedések a megyeszervezet tárgyában, végül egy «titkos tanács» és egy «államminisztérium» létesítése, mely utóbbinak a kancellárok, helytartók és kormányzók is tagjai volnának.

Mint látjuk, ebből a tervezetből az októberi diploma sokat megvalósított. Mikor Desseffy e munkálatát október elején Pesten, barátaival, gr. Andrássy Györggyel, Apponyival és Sennyeyvel közölte, ezeket meglepte a terv merészsége, azonban tudomásuk lévén róla, hogy Szécsen Bécsben máris tárgyalásokat folytat — az uralkodó személyes bizalma alapján — a kibontakozás érdekében, azt tanácsolták Desseffynek, küldje el dolgozatát Szécsennek.

Ez időben a magyar uraknak — Szécsent kivéve — még alig lehetett tudomásuk a dolgok legújabb fejleményeiről, melyeket az október 2-i koronatanács jegyzőkönyve tüntet föl.¹ A Rechberg—Goluchovskikabinet meg akarta kísérteni az elkerülhetetlen rendszerváltozás végrehajtására vállalkozni s ezért gr. Goluchovski belügyminiszter terjedelmes emlékiratot terjesztett a kormánytanács tárgyalása alá, mely a birodalom politikai, községi és igazságügyi újjászervezésének alapvonalait tartalmazta, s császári elhatározás gyanánt a kedélyek megnyugtató végett közzétételre volt szánva. E munkálat az önkormányzat elvét a birodalom egységével s az érinthetetlen uralkodói előjogokkal igyekezett összhangba hozni; helyet adott a már kilátásba helyezett megerendszernek, az országgyűléseknek, de úgy, hogy az önkormányzati organumok inkább csak a kormányhatalom terhén könnyítsenek s az országgyűlések törvényalkotási kérdésekben csupán tanácsadói szereppel bírnak. A kibővített birodalmi tanács megmaradna mint összbirodalmi ügyekben legmagasabb tanácsadó. A tulajdonképpeni politikai problémát, az abszolút vagy alkotmányos kormányzás kérdését ez az emlékirat megoldatlanul hagyta. Még így is nagy nézeteltérések merültek föl, különösen az engedélyezhető önkormányzat mértékére nézve a centralista Plener és a föderalisztikus hajlamú Thun s Goluchovski között, de viszont az utóbbi kettő egymással is gyakran került összeütközésbe. Gyakran szóbajöttek a magyar állapotok is, melyekre nézve több miniszter abban a nézetben volt, hogy ott előbb=utóbb fegyverrel fog kelleni rendet csinálni. A császár feltűnő tartózkodással

¹ H. H. S. A. Min. Conf. okt. 2. Terjedelmes közlés e jegyzőkönyvből és a kormány emlékiratából *Redlichnél*. I. 597. s köv. l.

vezette a tanácskozást; látszott, hogy ebben a munkálatban megoldást nem lát s csupán miniszterei véleményére nem akarja döntését alapítani; különben a kormány egyes tagjai is kívánatosnak jelezték egy magyar bizalmi férfiú meghallgatását.

Hogy ezt a tanácskozást követőleg a minisztereket két hétig nem hívták össze értekezletre, legvilágosabban mutatta, hogy az uralkodó a kabinetten kívül kívánja a megoldást előkészíteni.

Gróf Szécsen Antal már október 10-én azt írta gr. Dessewffy Emilnek Bécsből Pestre, hogy javaslatai egész terjedelmökben kivihetetlenek,¹ tehát neki már akkor tudnia kellett, hogy mi készül. Két nappal később gr. Andrássy György a Bécsben levő Apponyi sürgönyére való hivatkozással levélben hívta a vidéken levő b. Vay Miklóst október 14-re estére Bécsbe, megjegyezve, hogy Dessewffy, Sennyey és Szécsen is ott lesznek, s kifejezve biztos reményét, hogy «sikerülni fog a még meglevő nehézségeket legyőzni», és hogy «soha a mostaninál kedvezőbb pillanat nem létezett nagyot és állandót állítani lábra».²

Miután Szécsen is sürgönyöket küldött szét, október 14-én este a gr. Barkóczy János bécsi házában összegyűltek az uralkodó tudtával és akarata szerint Apponyi, Szögyény, Dessewffy, Andrássy, Sennyey, Majláth, Barkóczy és Szécsen; Vay csak a császár egyenes parancsára, néhány nappal később érkezett meg. Itt Szécsen bemutatta nekik a kétségkívül legnagyobb részében általa szerkesztett s október 20-án kibocsátandó legfelsőbb kéziratok fogalmazványait, mint olyanokat, melyeken már változtatni alig lehet, mert a császár az orosz cárral és a porosz régensherceggel való találkozás végett október 21-én Varsóba utazik, s elutazása előtt kívánja kibocsátani a nagy fordulatra nézve elhatározásait, nehogy azokat úgy magyarázzák, mintha az engedmények külső nyomásnak volnának köszönhetőek.³

A magyar urak csodálkozása nagy volt s aggodalmuk sem kisebb, mert az idő rövidsége a megvitatót és változtatást alig tette lehetővé. A kibocsátandó főokmányban, melyet — főkép a Dessewffy kívánságára — nem a gyűlöletessé vált «pátens», hanem «diplóma» névvel ruháztak fel, Magyarországnak nyújtandó engedmények iránt alig volt nézeteltérés; sajátságos, de úgy van, hogy a magyar urak ellenzése főleg abból a szempontból indult ki, hogy ők egyidejűleg az örökös tartományokat is a Magyarországhoz hasonló alkotmányos jogokkal kívánták volna felruháztatni, mert attól tartottak, hogy a hazájoknak adott külön jogok tartósan biztosíthatók nem lesznek, és mert nem akartak úgy tűnni fel, mintha a birodalmi tanács többségétől támogatott

¹ Kónyi id. m. II. 489. l.

² Emléklapok b. Vay M. életéb. 316. l.

³ Kónyinál id. h.

harcuk csak hazájuknak szerzendő előnyöket szolgált volna. És éppen ezt ellenezték az osztrák miniszterek, különösen Goluchovski, kik nem ismerték, hogy az örökös tartományoknak olyan történeti jogaik volnának az alkotmányos intézményekre, mint Magyarországnak. A következő napokon is tovább folytak a tanácskozások, meglehetősen rendetlenül, mert hol Szécsen, hol Mailáth, hol Apponyi majd a császárhoz, majd Rechberghez hívtattak.¹

Október 16-án azután ismét összeült a minisztertanács a császár elnöklete alatt, de erősen változott alakban. Thun és Nádasdy már hiányoztak, mert ezek időközben lemondtak. Thun távozását megelőző számos ballépése s azoknak elkésett megtagadása, valamint minisztertársaival való gyakori éles ellenkezése, eléggé megmagyarázza; Nádasdyt nyilván a birodalmi tanácsban ellene intézett heves támadások buktatták meg. Bukásukat némileg enyhítette az, hogy helyöket a rendszerváltozás alkalmával egyáltalán nem töltötték be s mindkettő meghívást kapott a birodalmi tanácsba. Nem jelent meg Rainer főherceg sem, aki, mint merev centralista, a tervezett változást nyilván ellenezte. Ellenben meghívást kaptak gróf Apponyi György, Mailáth György és gr. Szécsen Antal rendkívüli birodalmi tanácsosok.²

A tervezett kibocsátványok szövegét, mint azok tulajdonképeni szerzője, Szécsen adta elő s a miniszterek egy része azzal csak ez alkalommal ismerkedett meg.³ A magyar urak élénk részt vettek az éjszakába belenyúlt vitában, mely azonban már inkább csak formai és kifejezésbeli kérdések körül forgott. Még ugyanaznap estve Rechberg miniszterelnök tartott értekezletet az összes magyar urakkal, mely alkalommal főképp Dessewffy igyekezett még némi módosításokat eszközölni ki az okmányok szövegén s ez folytatódott a következő napon is; 18-án a császár is fogadta Dessewffyt, aki azonban nála sem tudott különvéleményével keresztülhatolni. Október 19-én a császár Rechberg és Szécsen grófokkal végleg megállapította az okmányok szövegét s az osztrák államnyomda 20-án egész nap el volt zárva, hogy a másnap reggel a hivatalos lapban megjelenendő kibocsátványokból valami előbb ne jusson a közönség tudomására.⁴

Így született meg az októberi diploma, melynek tartalmával a következő fejezetben fogunk közelebbről megismerkedni. Mikor októ-

¹ Szögyénynél és Kónyinnál az id. h. *Drei Jahre Verf. str.* 58. s. köv. l.

² *H. H. S. A. Min. Conf.* okt. 16. *Redlichnél* bő kivonat: 612. s. köv. l.

³ Ezt kétségtelenné teszi Plenernek egy okt. 18-áról Rechberghez int. levele, melyben utal arra, hogy a hevenyészett javaslatokat egyszeri felolvasás után kellett tárgyalniok, s kérve-kéri a miniszterelnököt, hogy fontolja meg a dolgot jól, mert a tervezett kibocsátványok Ausztriára nézve a vég kezdetét jelentik. *H. H. S. A. Nachlass Rechberg.*

⁴ Kónyinnál id. h.

ber 21-én estve az uralkodó a vasúthoz kocsizott, hogy Varsóba utaz-
zék, Bécs utcái kivilágítás fényében úsztak.¹ A császárvárosban látszólag
nagy volt az öröm. Az uralkodó mindenesetre táplált reményeket
a változásnak magyarországi fogadtatására nézve is.² Ez a fogad-
tatás tudvalevőleg a diploma szerzőit is meglepte, pedig természetes
volt. A magyar közvélemény a nemzeti jogoknak az 1848-i szentesített
törvények alapján való folytonossága mellett foglalván állást, minden
octroi-t visszautasított; már pedig az októberi diploma is octroi volt.

A magyar konzervatívok szerepe e fordulat előidézésében nagyon
ellentétes, sőt túlnyomóan kedvezőtlen megítélésben részesült. Míg
egyesek eljárásukat a körülmények által előszabottnak, sőt a következ-
mények szempontjából is igazoltnak, s a szerkesztésnél szükségessé
vált hevenyészés miatt előfordult hibákat is menthetőknek tekintették,³
voltak viszont, kik már történeti távlatból is szemökre lobbantották,
hogy ők magukat a nemzet vezéreire játszva, tévelygésökkel és meg-
tévesztésökkel hozták létre az októberi diplomát, mely a lehető leg-
nagyobb balfogás volt, s így okozói lettek annak, hogy az alkotmányos
formákkal való kísérletezés oly soká tartott.⁴

Az októberi diploma bizonyára nem hozta meg azt, amit a nemzet
várt, de tagadhatatlanul nagy fordulatot jelentett az osztrák abszolutizmus
addigi politikájával szemben. Az 1848-i törvényekhez bizonyos fokú
közeledést jelentett az, hogy az országgyűlésre vonatkozó törvény-
cikknek némelyike «újra megerősített», a többiekre nézve pedig azok-
nak az országgyűlés általi átvizsgálása és megszüntetése fenntartott.
A magyar hivatalos és ügykezelési nyelv, úgyszintén a magyar és erdélyi
udvari kancellária s a régi helytartótanács és a magyar törvénykezés
visszaállítása megszabadította az országot az idegen hivatalnoksereg
nagy részétől s lazította a közigazgatásnak és a judikatúrának Béctől
való függését. A bánág és vajdaság visszacsatolása a diploma által meg-
indított eljárás során tényleg bekövetkezett. Ezek voltak a rendszer-
változás maradandó következményei.

Az ugyancsak visszaállított törvényhatóságok és a nemzeti köz-
vélemény nyomása alatt tényleg az 1848-i törvények alapján össze-

¹ P. N. okt. 23.

² Lásd anyjához okt. 21-ről int. levelét (*Schnürer* id. kiad. 302. l.). «Be-
sonders in Ungarn werden wir hoffentlich gute Resultate erzielen. Dass Vay
den Postens des Kanzlers angenommen hat, sichert der Maasregel in Ungarn
fast den Erfolg.»

³ *Drei Jahre Verf. str.* 60. s köv. l. *Asbóth János*: Jellemr. és tanulm. 125.
s köv. l. Némileg ide sorolható *Thallóczy*: Gr. Szécsen Antal, 52. s köv. l.

⁴ *Beksics*: Fer. Józs. kora. 459. l. Ugyanő némileg enyhébben ítéli meg
a konzervatívok szerepét korábbi, *Kemény Zsigm.* a forrad. s a kiegyezés c.
műve. 223. s köv. l.

hívott országgyűlés élete és működése bizony rövidnek bizonyult ; de az a rövid idő is elég volt arra, hogy a nemzet akarata illetékes szervei által hatalmasan és imponáló egyértelműséggel megnyilatkozzék s ezt a megnyilatkozást az országgyűlés feloszlata és a megyék újabb felfüggesztése többé meg nem történtté nem tehetette. Az 1861-i év nagy lendülete visszaadta magának a nemzetnek ügye diadalába vetett hitét.

A magyar konzervatívektól nem lehet elvitatni azt, hogy a kibővített birodalmi tanácsban való emlékezetes szerepök által megalkotói lettek az októberi diplomának s magukat feláldozva, úttörőivé lettek a kiegyezésnek. Mert kétségtelen, hogy e diploma nélkül nem jött volna létre az 1861-i országgyűlés, az 1861-i országgyűlés nélkül pedig, ki tudja, létrejött volna-e az 1867-i kiegyezés?

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

XIII. RÉSZ

**AZ OKTÓBERI DIPLOMÁTÓL
A FEBRUÁRIUSI PÁTENSIG**

Országos Széchényi Könyvtár

I.

(Az októberi diploma és az azt kísérő rendeletek tartalma ; a császárnak és a kormányra jutott konzervatívoknak azokhoz fűzött várakozásai. Miben állott a fordulat valódi jelentősége és miben rejlettek a diploma hibái? Az új rendszer fogadtatása Ausztriában, a külföldön és Magyarországon ; Benedek búcsúja, az elrendelt és visszavont kivilágítás Pesten, ablakbeverés és véres utcai zavar-
gás. A sajtó, különösen a Pesti Napló magatartása ; Magyarországon a köz-
vélemény az 1848-i törvények álláspontjára helyezkedik. A kancellária be-
rendezkedése ; Mailáth mint tárnokmester átveszi a helytartótanács vezetését.
A főispáni kinevezések ; 15 lemondás ; a főispáni eskü s Vay kancellár utasí-
tása a főispánok számára. Zsedényi és Kemény polémiája az esztergomi értekez-
let feladata iránt. A pesti egyetem megnyitása, a magyar tanítási nyelv helyre-
állítás. Pénzügyi nehézségek. Névtelen «Tájékozás» a vidék számára ; a megyék
szervezkedése megindul, mindenütt a 48-i alapra helyezkednek, a városokban
is. Az esztergomi primási értekezlet egyhangúlag a 48-i törvény alapján kí-
vánja az országgyűlést összehívatni. Schmerling államminiszteri kinevezésének
híre. 1860. okt.—dec.)

Az úgynevezett «októberi diploma» egy «császári nyilatkozvány» és számos «legfelsőbb kézirat» kíséretében adatott ki, valamennyi 1860. október 20-áról kelteztve.¹

A császári nyilatkozvány az uralkodó «népeihez» van intézve, s hivatkozik az erőszakos rázkodtatásokra, melyeknek a birodalom ki volt téve, s melyek «a császár atyáskodó fejedelmi érzéseinek legmélyeb-
ben fájdalmas harcok után» szükségessé tették a kormányhatalom szí-
gorúbb összpontosítását. Tudomást akarván azonban szerezni a biro-
dalom különböző országainak kívánalmairól és szükségleteiről, az ural-
kodó megszorította életbeléptette és egybehívta birodalmi tanácsát,
megfontolta annak előterjesztéseit és elhatározta úgy a birodalom
államjogi alakulása, az egyes királyságok és országok jogai és állása,
valamint az összbirodalmi kapcsolat megújított biztosítása, meghatá-
rozása és képviseltetése iránt a mai napon egy diplomát bocsátani ki.

¹ Lásd a Reichsgesetzblatt 1860-i évfolyama 335. s köv. lapját ; az októberi diploma német szövegét közli Szögyény id. m. III. 212. s köv. l., vala-
mennyi kiadvány hivatalos magyar szövege olvasható a P. Napló okt. 21. és
23-i számaiban, továbbá Kónyinnál (Deák F. besz. II.) a 492—504. lapokon.
O. B. E. L. 1860. 3798. szám.

«Uralkodói tisztemet teljesítem, — úgymond — midőn e szerint országom és népeim visszaemlékezéseit, jogérzetét és jogigényeit, a birodalom tényleges szükségeivel kiegyenlítve összekapcsolom és az általam adományozott vagy ismét fölélesztett szervezetek jótékony kifejlesztését és megszilárdítását teljes bizalommal népeim megérett belátásának és hazafiúi buzgóságának adom által.» Bízik benne, hogy a Mindenható az ő atyáskodó gondoskodásától és lelkiismeretes komolyságtól oltalmát és áldását megtagadni nem fogja.

Az így bevezetett diploma mindenekelőtt a Pragmatica Sanctióra hivatkozik — és pedig az 1713-ikira, tehát mellőzi a tíz évvel későbbi magyar törvényt — mint amely nemcsak az örökösödési rendet állapította meg, hanem az egyes országok és tartományoknak jogaikkal és szabadságaikkal összhangba hozott oszthatatlanságát és elválaszthatatlanságát is, mely az ellene törő minden veszélyeket és támadásokat győzelmesen leküzdté. Úgy az Uralkodóház, mint az alattvalók érdeke megkívánja, hogy az osztrák birodalom hatalmi állása fenntartassék s oly biztosítékokat nyerjen, melyek a különböző országok és tartományok «történelmi jogtudatának»¹, létező különféleségeinek éppúgy megfeleljenek, mint az oszthatatlan s elválaszthatatlan kapcsolatok kívánalmainak.

Ezekhez képest a Pragmatica Sanctio alapján és a császári teljes hatalom erejénél fogva, állandó és vissza nem vonható állami alap-törvényül határozza és rendeli az uralkodó a következőket :

I. Azon jog, törvényeket hozni, változtatni és megszüntetni ezentúl csupán a törvényesen egybegyűlt országgyűlések és illetőleg a birodalmi tanács közrehatásával fog gyakoroltatni, mely utóbbiba az országgyűlések Általunk meghatározott számú tagokat fognak küldeni.

II. Mindazon tárgyai a törvényhozásnak, melyek az országaink és tartományaink mindnyájával közös jogok, kötelességek és érdekekre vonatkoznak, nevezetesen a törvényalkotás az érc=pénz= és hitelügy, vám= és kereskedelmi ügyek, továbbá a jegybank ügyei és elvei fölött;² a törvényhozás a posta=, távirda= és vasútügyek alapelveit illetőleg, nem különben a katonáskodási kötelezettség módját, mivoltát és rendjét illető törvényes intézkedések ezentúl a birodalmi tanácsban és ennek közbejöttével fognak tárgyalatni és ennek közrehatásával alkotmányosan elvégeztetni, valamint újabb adók és illetékek tételeinek föllebbemelésé, nevezetesen a só árának nagyobbítása, valamint újabb államkölcsonök fölvétele, nem különben a meglevő államadosságok átváltoztatása és az állami ingatlan vagyon eladása, átváltoztatása vagy megterhelése csupán a birodalmi tanács beleegyezésével rendeltethetik el, végre pedig

¹ Geschichtliches Rechtsbewusstsein.

² Grundsätze des Zettelbankwesens

az állami kiadások évi költségvetésének vizsgálata és megállapítása, valamint az állami számvizsgálati kimutatás és évi pénzügyi kezelés végeredményének vizsgálata,¹ a birodalmi tanács közremunkálása mellett történjék.

III. A törvényhozás minden egyéb tárgyai, melyek az előbbeni pontokban nem foglaltatnak, az illető országgyűléseken és azok által, és pedig a magyar koronához tartozó országokban és tartományokban az előbbi alkotmányok értelmében, többi országaink és tartományainkban pedig a tartományi rendtartások² szerint és értelmében alkotmányosan intéztetnek el.

Miután azonban a magyar koronához tartozó országok kivételével a törvényhozásnak oly tárgyaira nézve is, melyek a birod. tanács hatásköréhez nem tartoznak, többi tartományaink számára hosszú idők során tárgyalás és elintézés létezett, fenntartjuk Magunknak, hogy az ilyen tárgyalásokat is a birod. tanács alkotmányos közremunkálása mellett ezen tartományok birodalmi tanácsosainak közbejöttével intéztessük. Közös tárgyalásnak akkor is van helye, mikor az a birod. tanács hatásköréhez nem tartozó tárgyak iránt az illető országgyűlések által kívánatnék és javaslatba hozatnék.»

A diploma záradéka végül kimondja, hogy azt az uralkodó utódjai is trónra léptükkor aláírásukkal ellátni tartoznak, hogy az mindannyiszor újra az ország törvényei közé iktatassék.

Ennek a diplomának kíséretében napvilágot látott egész sora a császári kéziratoknak, melyek közül négy gr. Rechberg miniszterelnökhöz, hét az egyidejűleg magyar udvari kancellárrá kinevezett b. Vay Miklóshoz, kettő gr. Goluchovski belügyminiszterhez, a többi pedig egyes új vagy régi méltóságviselőkhöz volt intézve.³

A Rechberghez intézett kéziratok elseje az országgyűlések részéről küldendő birodalmi tanácsosok számát százra emeli föl s e szám megsztásának módozatait a szerkesztendő szervezeti szabályok számára tartja fenn. A második kimondja a belügyi, igazságügyi s vallásügyi minisztériumok megszüntetését, a magyar és az erdélyi udvari kancellária visszaállítását s a többi tartományok politikai közigazgatásának egy «államminisztérium»-ban való összpontosítását. Kimondja továbbá, hogy a m. kir. kancellár ezentúl a minisztertanács tagja lesz, hogy a vallás- és közoktatási ügyek intézése az államminisztériumra, illetve a kir. kancelláriákra bízatik, melyeknek e tekintetben egy közoktatási tanács lesz a tanácsadó közege. Az igazságszolgáltatás reformjaképpen

¹ Prüfung der Staatsrechnungsabschlüsse u. der Resultate der jährl. Finanzgebarung.

² Landesordnungen.

³ Az ezekre vonatkozó akták az *O. B. E. L.* 3680., 3700., 3717., 3719. és 3785. számai alatt.

Magyarországra nézve a kir. Kúria az országbíró elnöklete alatt visszaállítatik, Ausztria számára pedig Bécsben egy semmítő=törvényszék fog szerveztetni, melynek elnöke fogja a minisztertanácsban az igazgátszolgáltatás «érdekeit és álláspontját» képviselni Ausztriára nézve, míg Magyarországra nézve e feladatot az országbíró javaslatai alapján a kancellár fogja teljesíteni. A birodalom közigazdasági ügyei számára kereskedelmi minisztérium lesz szervezendő.

Még két kézirat ment a miniszterelnökhöz ; ezek egyike Erdélyt illeti, melyben, hivatkozással e «nagyfejedelemség» régi országgyűlésére, annak a polgári jogegyenlőség igényeihez mért átalakítása céljából jelezve van a kinevezendő erdélyi kancellárnak megbízása egy, a különböző nemzetiségek, vallások és osztályok köréből összehívandó tanácskozmány megtartásával s e tanácskozmány munkálatának mielőbbi előterjesztésével. A negyedik kézirat kimondja, hogy «miután Magyarország a szerb vajdaság és temesi bánság visszakezlezése iránti óhaj-tásai és államjogi igényei, éppenúgy mint a kiváltságokkal és exemtiókkal ellátott szerb alattvalók óhaj-tásai és igényei, komoly méltánylást igényelnek, s miután a vajdaság és bánság többi lakosainak különféle, sokban elágazó nézetei hasonlóképpen beható megvizsgálást és megfontolást kívánnak», az uralkodó elhatározta gr. Mensdorff-Pouilly Sándor altábornagyot mint biztost kiküldeni, ki «minden nemzetiség= és vallás=felekezetbeli előkelő személyiségek» meghallgatása után egy minden részről kielégítő szabályozás iránt mielőbb javaslatot terjesszen elő.

Egy=egy kézirat gr. Goluchovski addigi belügyminisztert állam= miniszterré, b. Vay Miklóst magyar udvari kancellárrá és Szőgyény Lászlót második kancellárrá, gr. Szécsen Antalt miniszterré nevezte ki. Egy Vilmos főherceghez intézett kézirat a főhadparancsnokságot hadügyminisztériummá alakította át s e minisztérium ideiglenes vezetésével gr. Degenfeld=Schomburg altábornagyot bízta meg. Benedek fölmentetvén a magyarországi politikai kormányzat vezetésétől s az országos hadfőparancsnokságtól a még mindig «lombard=velencei»=nek nevezett tartomány, valamint a szomszéd tartományok hadfőparancsnokságával bízott meg. Most kapták meg fölmentésöket gr. Thun vallás= és közoktatásügyi miniszter, gr. Nádasdy igazságügyminiszter, kiket a császár egyidejűleg az állandó birodalmi tanács tagjává, illetve alelnökévé nevezett ki; hasonlóképpen b. Thierry rendőrminiszter fölmentetvén, helyére b. Mecséry Károly addig csehországi helytartó neveztetett ki, végül miniszteri kinevezést kapott Lasser lovag osztály= főnök is az elvben megszüntetett igazságügyminisztérium ügyeinek továbbvitelére szóló megbízással.

Egy Goluchovskihoz intézett külön kézirat utasította őt a tartományi rendtartások és statutumok iránti javaslatok előterjesztésére, különös tekintettel a törvényhozási hatalom gyakorlására, valamint az

igazságszolgáltatásnak a közigazgatástól való különválasztására, s utal Stiria, Karantán, Salzburg és Tirol már jóváhagyott országrendtartásaira és statutumaira, melyek egyidejűleg közzététettek.¹

A magyarországi szervezést illető legfontosabb rendelkezések a Vay kancellárhoz intézett kéziratokban foglaltak.

Ezek elseje az országgyűlés összehívására vonatkozik, s abból a föltevésből indul ki, hogy az októberi diploma által Magyarország alkotmányos intézményei ismét életbe vannak léptetve, de elismeri a szükségét annak, hogy az ország államjogi viszonyainak végleges rendezése mielőbb a törvények értelmében hitlevél kibocsátása és koronázás által megpecsételtessék. Kijelenti, hogy jövőre a törvényhozási jog a törvényes fejedelem és az «országosan összegyűlt Rendek» által közösen lesz gyakorlandó, de csak azokra a tárgyakra nézve, melyek nincsenek a birodalmi tanács részére fenntartva. Az összehívandó országgyűlés összeállítása formáját és módját illetőleg a kézirat az 1608-i III.² törvénycikkre hivatkozik s a végleges szervezést a jövő országgyűlés számára tartja fenn, az időközben életbelépett törvény előtti egyenlőség követelményei egyelőre az uralkodó által «ideiglenesen megállapítandó szabályok szerint» fognak az eddig nem választóképes osztályokra nézve érvényesülni. Csakis erre nézve a kézirat elismeri az 1847—48-i országgyűlés VIII., IX., X. és XIII. törvénycikkeiben³ adományozott jogokat s azokat újra megerősíti, az azon országgyűlésen alkotott többi törvényekre nézve, melyek a jelen diplomával és elhatározásokkal ellentétben vannak, fenntartja azoknak országgyűlési átvizsgálását és megszüntetését. Mindezek előkészítése céljából Magyarország bíbornokprimásának elnöklete alatt Esztergomban mielőbb tanácskozmány fog tartatni, melynek egybeállítására nézve a kancellár a primással egyetértőleg teendi meg javaslatait. E tanácskozmány felterjesztései alapján fogja majd az uralkodó az «ideiglenes választótörvényre» nézve megoldandó kérdéseket megjelölni, különös figyelembe véve a városok azelőtti «országgyűlési állásának» elismert elégtelenségét s az 1843. és 1844-i országgyűlési határozatokat.⁴

A második kézirat is Magyarország alkotmányos intézményeinek helyreállítására hivatkozik s míg egyfelől az 1741. XI. t.-cikk értelmé-

¹ Reichsgesetzblatt 1860, 339—415. l.

² Tulajdonképen az 1608-iki koronázás utáni I. törvénycikkről van szó, mely meghatározza, hogy kik értendők «karok és rendek» alatt.

³ VIII. A közös teherviselésről. IX. Az úrbéri stb. szolgálatok megszűntetéséről. X. Az összesítésről, legelő-elkülönözésről és faizásról. XIII. A papi tized megszüntetéséről.

⁴ Ezek alatt a nem-nemesek hivatalképességére vonatkozó V., az országgyűlési szállásokra vonatkozó XI., és az országgyűlés költségeinek viselésére vonatkozó XII. t.-cikkek érthetők.

ben ígéri a magyar ügyeknek a minisztériumban magyarok általi kezelését, utasítja a kancellárt, hogy az országbírói és tárnoki állások betöltése iránt javaslatot tegyen. Kimondja, hogy «mindaddig, míg Magyarország számára helytartó fog kinevezetni», a tárnok fogja a királyi helytartótanács elnöki tisztét viselni s a politikai közigazgatást vezetni. Kimondja továbbá a kir. helytartótanácsnak az 1723-i XCVII., XCVIII., CI és CII. törvénycikkek értelmében való helyreállítását, de tekintettel az 1843—4-i V. tcikk által az ország összes lakosaira kiterjesztett hivatalképessegre s a szervezésre nézve az 1791-i XVII. tcikk alapján vár «lehető sietséggel» teendő előterjesztéseket.

Egy további kézirat arra utasítja Vayt, hogy miután az uralkodó szándéka «Magyarország összes törvénykezési ügyeit ismét ezen ország határai közé visszahelyezni», a kinevezendő országbíró jelölje ki azokat az egyéneket, kik az ő elnöklete alatt a magyar igazságszolgáltatás szervezése fölött tanácskozáván, javaslataikat a kancellária útján haladéktalanul előterjessék. Ez volt tehát az ú. n. országbírói értekezlet megindítása.

Külön kézirat foglalkozott az «ősi megyei rendszer helyreállításával», hivatkozással ennek már a Benedek küldetését kísérő április 19-i kéziratban való kilátásba helyezésére. E kézirat a vármegyék előbbi határait visszaállítottaknak mondja ki, a kancellárt utasítja a főispánok kinevezése iránti előterjesztésre; utal arra, hogy a vármegyék végleges szervezése a legközelebbi országgyűlés feladata lesz, hogy azonban a főispánok hivatalra lesznek már addig is a közigazgatási ügyek intézése céljából a megye lakosaiból bizottmányt és megyei tisztikart alakítani, ennek módját a kancellár egy utasításba fogja összefoglalni, mely a törvény megalkotásáig zsinórmértékül fog szolgálni.

Egy másik kézirat a hivatalos és oktatási nyelvre vonatkozik. Ez kimondja Magyarországon úgy a közigazgatási hatóságoknál, mint a törvényszékeknél, úgy a belső szolgálatban, mint a kölcsönös érintkezésben a magyar nyelvnek mint hivatalos és ügykezelési nyelvnek visszaállítását. Egyúttal azonban elrendeli, hogy a városi és falusi községek egyházi és iskolai ügyekben a használandó hivatalos nyelvet szabadon választhassák; hogy mindenkinek szabadságában álljon a megyei, városi és községi gyülekezetekben az országban divatozó bármely nyelvet használni s ily nyelven a hatóságokhoz beadványokat intézni, melyekre ezek ugyanazon nyelven tartoznak végzésöket kiadni s a községekhez intézett rendeletek is ezek ügykezelési nyelvén adandók ki. A pesti egyetemre nézve elvben kimondatik az 1848 előtti tényleges állapot visszaállítása, azonban a részletes intézkedések — az egyetemi előadások mielőbbi megnyitásának ígérete mellett — a primás és a tanári testületek meghallgatása után fognak megtörténni. Hasonlóképpen a középiskolák tanítási nyelve az egyházi és politikai hatóságok

és a tanító testületek meghallgatása után a helytartótanács közbejöttével később fog szabályoztatni. A kézirat hangsúlyozza az uralkodó abbéli szilárd elhatározását is, hogy a különféle nyelvek és nemzetiségek érdekeinek érintkezésében bárminemű erőszakot és nyomást, de a nyelvi és nemzetiségi ellentétek felidézését és «elkeserítését» is erélyesen meg fogja akadályozni.

Az átmeneti intézkedésekre vonatkozó kézirat végül az iránt rendelkezik, hogy a fennálló «törvényhatóságok, hivatalok és törvényszékek» mindaddig folytassák eljárásukat, míg az új organumok által pótoltatni fognak, s addig minden intézkedésöknek mindenki engedelmességgel tartozik. A fennálló polgári- és büntetőjog is mindaddig érvényben marad, míg legfelsőbb elhatározással, illetőleg törvényhozási úton módosíttatni nem fog.

Egy, báró Sokčević horvát bánhoz intézett kézirat arra utasítja őt, hogy tegyen javaslatot «Horvát- és Tótország» képviselőjének szervezése iránt, tekintettel a korábbi alkotmányos intézményekre, de az eddig politikailag nem jogosult osztályokra is. Ezen képviselőnek mielőbb össze kell gyűlnie, hogy névszerint az ezen országok Magyarországhoz való viszonyát illető kérdésekben, melyeket a leirat «a horvátországi képviselő és a magyar országgyűlés tanácskozása és értekezése körébe» utasít, óhajításait és nézeteit nyilvánítsa. Együttal elrendeli a kézirat, hogy az államminisztérium horvát-tótországi osztályában ezen országbeli egyének alkalmaztassanak.

A fölmentett magyarországi kormányzó, Benedek, az októberi diploma keltét követő napon kiadott búcsúszózatában kijelentette, hogy «miután az ország óhajításai teljesítve vannak», s Ő Felsége «az ország törvényes alkotmányos szerkezeteinek visszaállítását megparancsolta», az ő feladata véget ért, csak addig marad helyén, míg a törvényes kormányhatóságok működésüket megkezdik. Búcsúszózatát e szavakkal végezte : «Éljen a király! éljen a haza!»¹

Benedek naív hitét, hogy az októberi diploma által az ország kívánásai teljesítve vannak, úgy látszik, osztotta az uralkodó és osztotta a magyar konzervatívoknak legalább is nagy része. A császár a diploma kiadása után s varsói útja előtt, október 21-én koronatanácsba hívta össze erős változáson keresztülment kabinetjét s szívére kötötte, hogy a diplomában foglalt elvek megvalósítását erélyesen munkába vegye, mert az abban megadott jogoknak és szabadságoknak teljes épségökben kell érvényesülniök. Ezek az intézmények — úgymond — a monarchia újjáalkotásának át nem hágható alapjai, nem pedig első tagjai

¹ Semmi valószínűséggel sem bír az a föltevés (*Friedjung*: Benedek's nachgelassene Papiere 276. l.), hogy Benedek az utolsó percg hevesen ellenezte az októberi diplomát s azzal egyet nem értett. Mint az előzményekben láttuk, az ő előterjesztései lényegesen hozzájárultak a fordulat előidézéséhez.

a koncessziók további sorozatának; a lakosságban ez iránt semmi kétely sem hagyandó fenn. Sejtve úgy látszik, hogy a végrehajtás még nagy nézeteltéréseket fog felidézni, intette minisztereit, hogy tanácskozzanak bár szabadon, az egyszer megtörtént döntés végrehajtása körül egyetértésnek kell uralkodnia s a mutatkozott nézeteltéréseknek nem szabad kiszivárogniok.¹ Főkép a Vay működésének sikerében bízott, kinek megnyerését nagy eredménynek tekintette.² Vayt forradalmi előzményei s bebörtönöztetése csakugyan népszerűvé tették az országban, s a konzervatívok azt hitték, hogy csakis neki sikerülhet a megyék számára főispánokat szerezni.³

Ami az októberi diploma tulajdonképpeni szerzőit, a konzervatívokat illeti, a Szögyény emlékiratai tanusítják, hogy ők a rögtöni kihirdetésről tudomással bírtak és így nem bír alappal az a közlés, hogy ők a közvéleményt a diploma elfogadására előkészíteni kívánták volna s megijedtek, mikor ez lehetetlenné vált.⁴ Legtöbbjük annyira rabja volt önalkotta eszmevilágának, annyira távol élt a nemzetétől s annyira nem értette meg és nem akarta megérteni azt az óriási változást, melyet 1848 idézett elő a nemzet gondolkodásában s melyet ők csak néhány agitátor mulékony művének tekintettek, hogy ők valóban hittek az októberi diploma sikerének lehetőségében.⁵ Szögyény a diploma megjelenése napján az uralkodó előtt reményét fejezte ki, hogy sikerülni fog nekik az általa megadott téren mellette és a «törvényesség» mellett küzdve a trón és haza érdekeit előmozdítani és biztosítani.⁶ Apponyi nyilván mindjárt a császári elhatározások közzététele után egész programot dolgozott ki a követendő eljárásra nézve,⁷ mely abból a feltevésből indul ki, hogy a diplomával sikerült «a forradalom lábai alól a talajt kihúzni», a szabadelvűpárt meghasonlását előidézni, most majd könnyű lesz a józanabb résszel fuzióra lépni s a «szájhősöket és javíthatatlanokat» mellőzni, minden ellenszegülést meggátolni s a sajtó útján a közvéleményre hatni.

Hogy minde remények meghiusultak, annak nemcsak az a mélyreható elvi ellentét volt az oka, mely — amint már arra a megelőző fejezetben rámutattunk — a nemzet felfogása és várákozásai s az októberi férfiak törekvése és eredményei között fennállott, hanem ahhoz kétség-

¹ H. H. S. A. Min. Conf. 1860. okt. 21.

² U. ott Nachlass Rechberg, Inn. Ang. 1859—1864. Kelet nélk. csász. kézirat.

³ B. Fiáth F. id. m. II. 203. l.

⁴ Ezt Rogge beszéli el: id. m. II. 71. l.

⁵ Kitéűően jellemzi gondolkozásukat gyermekkori visszaemlékezései alapján gr. Apponyi Albert Emlékirataiban: 26. s köv. l.

⁶ Id. m. III. 59—60. l.

⁷ Emléklapok Vay M. életéből. 326—327. l.

kívül hozzájárultak az októberi diploma súlyos szerkesztési hibái is, melyek részben a szerzőire rákényszerített hevenyészésben lelik magyarázatukat, de melyek az államíratnak éppen kiadója által tulajdonított nagy fontosságával össze nem egyeztethető dilettantizmus rovására is irandók.

Az októberi diploma és az azt kísérő rendelkezések negatív jelentősége, mint az elfordulásé az addig tizenegy éven át makacsul követett rendszertől, el nem vitatható. Ha egy szellemes bírálója azt a bosszú művének mondja, bosszúnak, melyet az arisztokrácia állott a bürokrácián, a konzervatívok Bachon, a történelem a rendszeren,¹ úgy ez annyiban bizonyára találó, amennyiben a konzervatívoknak nagy okuk volt az őket üldöző Bachon és az ő rendszerén bosszút állani és amennyiben nagyobb eltökéltség és nagyobb képesség is nyilvánult bennök a múlt rendszer lerombolására, mint egy új, biztos és szilárd jövő megalapítására.

Kompromisszum szüleménye volt kétségkívül a diploma s már ezért sem elégíthetett ki senkit egészen, de legnagyobb hibája az volt, hogy a kompromisszum, mely szülte, nem volt teljes; félreismerhetetlen kétértelműségei, homályai, ellentmondásai megannyi kiegyenlítetlen ellentétet takargattak, melyeknek a végrehajtás, az alkalmazás folyamában múlhatatlanul ki kellett ütközniök. A jogászai precízió teljes hiánya, a hatáskörök megvonása körüli zavar, a félbemaradt ígéret, a szüntelen visszanyúlás a rendi alkotmányra, a polgári jogegyenlőség megmegújuló hangoztatása mellett, az ingadozás a 48-i törvények elismerése és megtagadása közt, a gyakorlati lehetetlenségek, mint például az országban dívó bármely nyelven szerkesztett beadványok ugyanazon a nyelven követelt elintézése; mindezek a végrehajthatatlanság eltörölhetetlen bélyegét ütötték az októberi oktrojált alkotmányműre, melyet legjobbakaratú bírálójának szeméi előtt sem lehetett elleplezni. S csak szánalomra indíthat az az ünnepélyesség, mellyel ezt a művet az utódokat is kötelező örök érvényű magna charta gyanánt akarták feltüntetni, ezt a művet, melyet már kibocsátója kénytelen volt gyakorlatilag néhány hónap múlva s hét évvel később elvben is megtagadni.²

Az októberi diplomának még ausztriai fogadtatása sem elégíthette ki szerzőinek várakozásait. A Bécsben rögtönzött kivilágítás nem téveszthetett meg senkit a valódi hatás iránt; a sajtó nagy része csakhamar ellene fordult s cikkeit a diákok az aula előtt összegyűlve olvasták fel egymásnak. A centralisták a birodalom szétbomlásának kezdetét

¹ Eisenmann id. m. 207. l.

² Lásd: Rogge id. h., Eisenmann id. m. 225—242. l. Redlich id. m. 649. s köv. l. Az okt. diploma jelentősége és hatására nézve becses megállapításokat tartalmaz *Kecskeméthy Aurél* közel egykorú műve: *Vázlatok egy év történetéből*, Pest, Emich G. 1862, különösen első három fejezetében.

látták benne, a németek nehezteltek a német nyelv kizárólagosságának megszüntetéseért s a szabadelvűek fölháborodtak az egyidejűleg kiadott tartományi statutumok fölött, melyek — mint még a Bach örökségei — a tartományi országgyűlések szervezetét a legreakcionáriusabb módon oldották meg.¹ Csak későbbi osztrák közjogászok vélték az októberi elhatározásokban az örökös tartományok alkotmányos önkormányzatának alapjait felismerhetni.²

Éppoly kevésbé váltak be a külföldi hatásba vetett reménykedések. Rechberg hiába magyarázta diplomáciai körlevélben az októberi kibocsátványok jelentőségét, mondván, hogy azok által Ausztria a német szövetségre nézve értékesebbé fog válni; a külföldön nagyon jól tudták, hogy az új osztrák rendszer valódi próbaköve magyarországi fogadtatása lesz, s amily gyorsan foszlottak szét az erre nézve táplált remények, oly gyorsan vált kedvezőtlené a külföld véleménye is a fordulat valódi értékére nézve.³

A kormány tőle telhetőleg megtett mindent, hogy bizonyos kísérő jelenségekkel fokozza a jó hangulatot a bekövetkezett változással szemben. A Szent István=napi tüntetések miatt megindult vizsgálatokat megszüntették; a még folyamatban levő felségárulási pereket «sistálták»; az internáltakat rendre szabadon bocsátották s még azt is megtúrték, hogy őket otthon ünnepélyesen fogadják; Lonovics érsek, Bémer és Jekelfalusy püspökök kegyelmet kaptak. Benedek, ki különben még elmenőfélben is jól megfenyegette az újságírókat, mégis a lap-szerkesztőségeknek előbb adott megintések érvényét elenyészettnek nyilvánította.⁴

Pozsony város az októberi diploma örömeire kivilágítást rendezett, mely — a Pesti Napló szerint — «némileg általános» volt; az utcán a Szózatot énekelték s a Mihály=tornyon a nemzeti színű zászló a fekete=sárga nélkül lengett. Zágrábban a visszatérő bánt fáklýásmenettel fogadták és zsiviókkal ünnepelték a császárt, a bánt s a hazát.⁵

Már Pesten és Budán nem ment oly símán a dolog. Mindkét város szándékozott hálafelirattal fordulni az uralkodóhoz, küldöttséggel Benedekhez és üdvözlettel Vayhoz; egyúttal előkészületek folytak az utcák kivilágítására. Amint azonban az októberi rendelkezések közelebbi tartalma köztudomású lett, a változott közhangulattal szemben szükségesnek látszott — a Benedek saját kívánságára — a kivilágításról

¹ Przibram id. m. 89. l. Mayer Erlebnisse II. 5. l., *Verfassungsstreit* 77. s köv. l., Eisenmann id. m. 250. s köv. l.

² Redlich id. köt. 666. l.

³ P. N. okt. 31. Kossuth Irat. V. 26. l.

⁴ O. B. E. L. 3725. sz., H. H. S. A. Min. Conf. okt. 24., 27., *Friedjung*: Benedek 276—277. l. P. N. okt. 23., 31., nov. 3., 4.

⁵ P. N. okt. 24., 26.

lemondani. Az erre vonatkozó intézkedést azonban elkésve tették közzé s így történt, hogy október 28-án estve néhány házat mégis kivilágítottak. Ez heves ellentüntetést idézett elő ; fűtülő és kiáltozó tömegek vonultak el az utcán, betörték a kivilágított ablakokat, s mikor a katonaság erélyes föllépéssel igyekezett a zavargásnak véget vetni, összeütközés támadt, melynek következtében 13 sebesültet és hét foglyot el kellett szállítani ; a sebesültek közül egy Rapec nevű munkás sebébe beléhalt. Benedek sajnálatát fejezte ki, hogy éppen távozása percében nagyobb szigort volt kénytelen kifejteni, egyúttal azonban intelmmel fordult a főváros lakosságához.¹

Ez volt az előjátéka az októberi diploma magyarországi fogadtatásának.

A sajtó függetlenebb része Magyarországon a bekövetkezett politikai fordulattal szemben követendő magatartására nézve néhány napig habozni látszott. A mértékadó Pesti Napló október 25-ig csak a kibocsátványok s az Österreichische Zeitung tájékoztató cikkének közlésére szorítkozott. 25-én Királyi Pál vezércikkben foglalkozott a fontos eseménnyel ; megmagyarázván, hogy a Pesti Napló az októberi diplomáról addig hallgatott, megfelelően annak a tartózkodó magatartásnak, melyet a «provisorium» alatt magára szabnia szükséges volt. Most is inkább csak ismerteti a történet elhatározásokat és várja a kilátásba helyezett további tárgyalások eredményét. Csak némely bíráló észrevételt sző az ismertetésbe. A Pragmatica Sanctióra való utalás kapcsában mintegy reményét fejezi ki, hogy ennek nyomán a koronázás és a nemzet jogainak megtartását fogadó eskü be fog következni. A kir. kancellár kinevezésére megjegyzi, hogy a kancellár a magyar törvények értelmében tulajdonképpen csak a király irnoka volt s most ez állás viselője az alkotmányos helytartó tanácsot örökös kiskorúságba süllyeszti s az egész magyarországi kormányzatot kezébe ragadja. A birodalmi tanács, mely az adó- és ujoncmegajánlás és egyéb legfontosabb törvényhozási teendők organuma lesz, «oly adalék az 1848 előtti alkotmányos élethez, melyet a magyar ember csak az újabb idők eseményrovatában kereshet, vagyis ott, ahol sine nobis de nobis annyi minden hajtatott végre». Konstatálja a cikk, hogy a személynök nincs a visszaállított hivatalok között, holott a «régí alkotmány»-ról van szó. A Bánság és Vajdaság hovatartozására nézve reméli, hogy a «legmagasabb akarat kívánt eredményre találand». Erdély úniójáról hallgat a diploma. A kilátásba helyezett esztergomi konferencia a jövő berendezésére nagy hatással lehet, azonban a nemzet kívánalmainak sokkal jobban felelne meg az, ha a képviselőválasztásokra nézve az 1848-i alap vétetnék azon pontnak, melyet a provisoriumból kilépő kormány a nemzettel való kibékülésre választ.

¹ U. ott okt. 25., 26., Friedjung id. h., Kónyi id. m. II. 507. l.

A következő számban maga b. Kemény Zsigmond rövid vezércikkben oda nyilatkozott, hogy a legközelebbi jövő attól függ, miképpen fog sikerülni egyfelől az esztergomi értekezletnek a követválasztási eljárásra nézve, másfelől a kinevezendő főispánoknak a vármegyék ideiglenes szervezésére nézve a szétágazó eszméket és törekvéseket szabályozott mederbe egyesíteni. S ezt követte azután majdnem naponta egész sora a cikkeknek, melyekben ugyancsak Kemény Zsigmond az esztergomi értekezlet feladatait tárgyalva mindig azt bizonyította, hogy az egybehívandó országgyűlés csak az 1848-i, vagyis a választójogi törvénycikk alapján jöhet létre; ezt a tételt védte nemcsak ama törvény formai érvénye, hanem az abban foglalt adócensusnak minden föl-emelési szándékkal szemben megóvandó helyessége alapján is,¹ és a mellett tört lándzsát kevésbé később Zsedényivel szemben nyílt levelek alakjában folytatott polémiájában.²

E korszak eddigi történeti megvilágítása úgy tünteti föl Deák Ferenc és Kemény Zsigmond ez időbeli politikai állásfoglalását, mintha az főkép taktikai tekintetben eltérő lett volna, amennyiben Deák az októberi diploma elleni harcot a nemzetre akarta volna bízni, ellenben Kemény, különben inkább megfontolt és habozó természete ellenére, mindjárt kibontotta volna a legitimizmus, vagyis a 48-i törvények érvényeért való küzdem zászlaját.³ A tények vizsgálata nem igazolja egészen e fölfogást. Igaz, hogy Deák ez időben még kerülte a nyilvánosság előtti megnyilatkozást, de bizalmas emberei előtt egyáltalán nem titkolta a diplomával való mély elégedetlenségét, s bizonyára okot szolgáltatott Apponyinak arra a panaszra, hogy ő és Eötvös legtöbbit ártanak a konzervatívok ügyének.⁴ Viszont a Pesti Napló magatartása a diplomával szemben, úgy ahogy azt Kemény irányította, nem volt az a merev visszautasítás, amely később — mint azt Deák előrelátni látszott — a törvényhatóságoknak egymást felülmúlni akaró határozataiban és felirataiban megnyilatkozott, hanem az a megtámadhatatlan álláspont, mely szerint az októberi elhatározásokra az illetékes választ megadni egyedül a törvényes országgyűlés illetékes; hogy azonban ez az országgyűlés törvényes legyen, a képviselőválasztásokat nem szabad egy oktrojált választójogi provisoriumra alapítani, azokat csakis a királyilag szentesített 1848-i törvény alapján lehet foganatosítani. Ez az álláspont, melyet hova-tovább az egész nemzet magáévá tett, s amely azután az esztergomi értekezletben teljes diadalt aratván, a kormányt is e kérdésben némi meghátrálásra kényszerítette, már magában foglalta

¹ P. N. okt. 27., 28., 30., nov. 3.

² U. ott nov. 10., 13., 14., 16.

³ Beksics: Kemény Zs. stb. 225. s. köv. l.

⁴ Emléklapok 318—319. l.

az októberi ediktumok amaz elvének megtagadását, mely szerint az új uralkodó válogathat az elődjétől szentesített 48-i törvényekben s ezek közül csak azok bírnak érvénnyel, melyeket Ferenc József is elismert és megerősített, nem mindazok, melyeket V. Ferdinánd szentesített.

Az októberi kormány meghökkent a mutatkozó jelenségek láttára, de egyelőre nem mondott le a reményről és tovább haladt a maga útján. A szabadelvűekkel való fúzió kísérlete teljesen megghiúsult ugyan,¹ de olyan világos látású emberek, mint Somssich Pál, biztatták a kormányférfiakat, hogy még Deák, Szalay László, Trefort is a történeteket kiindulási pontul elegendőknek tartják s hogy az utcai demonstrációknak nincs fontosságuk.² Elismerte ugyan Szögyény, hogy az ország hangulata nem kedvező, de bizalmat merített abból, hogy az uralkodó higgadtan fogja fel az eseményeket s a felmerült zajos jelenetek miatt a legkisebb nehezítést vagy szemrehányást sem lehet tőle hallani.³

A kancellária jól=rosszul berendezkedett s megkezdte működését a megszüntetett minisztériumok és az új államminisztérium részéről hozzá átutalt hatáskörben. Miután ősi palotáját Bécsben még mindig a birodalmi tanács tartotta elfoglalva, egy közeli házban nagyon szűkösen kellett elhelyezkednie. A kancellárok előadói Zsedényi Ede, Korizmics Antal, Rohonczy Ignác, Privitzer István, Beke Kálmán és Balogh Kornél udvari tanácsosok lettek. Az ügyvitelt tulajdonképpen Szögyény vezette s a miniszteri tanácskozásokban is többnyire ő vett részt, mert Vayt a kapacitálás munkája majdnem állandóan Magyarországhoz kötötte.⁴

November 1-én végre közzétették az új tárnokmester, egyúttal helytartótanácsi elnök kinevezését is. Mailáth György «volt baranyai főispán» (ez időben 42 éves) foglalta el e méltóságot s így Benedek valahára megszabadult hivatali teendőitől ; mondják, hogy a hivatalátadásnál érezte kedvetlenségét utódjával.⁵ Egyidejűleg kineveztetett ifj. gr. Zichy Ferenc főajtónállóvá, gr. Andrássy György főpohárnokká, gr. Barkóczy János főudvarmesterré, s addig, míg a koronaöri állások a törvénynek megfelelően országgyűlésileg lesznek betölthetők, ideiglenes koronaörökké gr. Károlyi György és b. Prónay Albert. B. Sennyey

¹ Ezt gr. Andrássy Gyula beszéli el *Könyvinál* (id. m. 616. s köv. l.) időpont megjelölése nélkül, de a dolognak mindenesetre kévéssel a diploma kibocsátása után kellett történnie.

² Okt. 30-i pesti levél : *Eml. lapok* 324. l.

³ *Szögyény* id. m. 62—64. l.

⁴ *Frankenburg*: Bécsi élm. II. 99. s köv. l. A már akkor működésben levő hivatalnokok közül megnevezi Ecksteint, Markovíchot, Fischert, Lukácsot, Kendelényit, Aport és Méreyt. *O. B. E. L.* 3931. sz. A Schenkenstrasséban levő Palm-féle ház igénybevételére l. *Orsz. lev. t.* Kanc. eln. ir. 98. és 299. szám.

⁵ *Friedjung* id. m. 277. l.

Pál is ugyanakkor kapta meg kinevezését titkos tanácsosi ranggal helytartótanácsossá és a Helytartótanács elnökhelyettesévé.¹

Miután az új kormányférfiak elvbarátai főképp a főispánok kinevezését sürgették, ettől várván a megindulandó megyei mozgalmak kellő irányítását, a főispánok névsorát is már akkor közzétették; de ez a sietség nem vált az ügy javára. Főispánok lettek: Esztergom megyében Scitovszky hercegprímás, Hevesben Bartakovics érsek, Sopronban herceg Esterházy Pál, Komáromban gr. Nádasdy Lipót, Túrócban b. Révay Simon, Szepesben gr. Csáky László, mindezek régi örökös főispánságuk alapján. Főispánokká nevezettek ki: Zalába gr. Batthyány Imre, Nyitrába gr. Károlyi Lajos, Veszprémbe Marich István Dávid, Sárosba gr. Andrássy György, Fejérbe gr. Cziráky János, Árvába Abaffy Aristid, Barsba Tarnóczy Kálmán, Hontba ifj. b. Majthényi László, Liptóba Szentivány Márton, Nógrádba Prónay József, Trencsénbe b. Sina Simon, Zólyomba Radvánszky Antal, Baranyába Siskovics József, Győrbe gr. Zichy Henrik, Mosonba gr. Zichy-Ferraris Bódog, Somogyba Somssich Miklós, Abaújba gr. Péchy Manó, Borsodba b. Vay Lajos, Tornába Ragályi Kálmán, Ungba Lónyay Gábor, Zemplénbe gr. Andrássy Gyula, Aradba Bohus János, Békésbe b. Wenckheim Béla, Biharba Tisza Kálmán, Csongrádba Tomcsányi József, Szabolcsba gr. Degenfeld Imre, Szatmárba gr. Károlyi György, Ugocsába Lónyay Menyhért, Csanádba Zsivora György, Mármarosba Mán József. Továbbá, tekintetbe véve, hogy gr. Pálffy Fidél és hg. Batthyány Fülöp örökös főispánok hajlott koruk miatt felmentésüket kérték, gr. Schönborn örökös főispán pedig kiskorú, főispáni helyettesekké nevezettek ki: Pozsonyba gr. Pálffy József, Vasba gr. Festetich György és Beregbe Kazinczy András. E kinevezéseket később követte a Sztankovánszky Imrée Tolnába s a gr. Andrássy Manóé Gömörbe.²

E fényes névsor országszerte nagy feltűnést keltett, de a hatást csakhamar erősen csökkentette az, hogy a kinevezett 41 egyén közül rövid idő alatt nem kevesebb mint tizenöt többé-kevésbé udvarias formában visszautasította a kinevezést, és pedig: Tisza Kálmán, gr. Andrássy Gyula, Lónyay Menyhért és Gábor, gr. Degenfeld Imre, gr. Csáky László, Prónay József, Abaffy Arisztid, b. Sina Simon, Somssich Miklós, gr. Zichy Henrik, gr. Zichy-Ferraris Bódog, Siskovics József, Marich István és Kazinczy András.³ Ezt a kellemetlen kudarcát a kormánynak az okozta, hogy a kinevezettek nagy részét előzetesen meg nem kérdezték. Az uralkodó nyilván abban bízott, hogy Vay csak oly egyéneket hoz javaslatba, kiknek hajlandóságára számíthat, Vay pedig

¹ Orsz. levéltár, Kancell. eln. iratok, 1860. 70. sz. (Ezentúl így jelezve: O. L. K. e. i.) P. N. nov. 1.

² U. ott és nov. 29.

³ U. ott nov. 1., 3., 9., 13., 29.

arra látszott számítani, hogy az egyszer megtörtént kinevezést az illetők, a legfelsőbb bizalom iránti tiszteletből, nem fogják visszautasítani. Mindkét föltevés tévesnek bizonyult.

De még azok közül is, akik elfogadták a kinevezést, sokan csak beható rábeszélés után szánták rá magukat erre, mert súlyos gondot okozott nekik leteendő főispáni esküjük, attól tartván, hogy abban az októberi diplomának lesznek kénytelenek engedelmességet fogadni.¹ Végre oly eskümintában történt megállapodás, amely a törvény és alkotmány iránti hűség fogadalmát óvatosan elkerülte.² Az is jellemzi a helyzetet, hogy a kinevezést elfogadók közül is alig tízen köszönték azt meg az uralkodónak.³

Ugyanakkor közzétették a főispánoknak szóló «Utasítás»-t, mely Vay kísérőlevelével ellátva húsz pontból áll s a megyék újjászervezésénél volt hivatva zsinórmértékül szolgálni.⁴ E szerint első teendő a megyék régi határainak visszaállítása, azután egy állandó bizottmány felállítása a megyei teendők ideiglenes ellátására; ennek egybeállítását a főispán a megye minden rendbeli tekintélyesebb férfiaival beszélje meg. A bizottmány legalább 50, legfölebb 400 tagból úgy állítandó össze, hogy abban minden érdek megtalálja képviselőjét. A bizottmány első gyűlésén a főispán közli utasítását, leteszi az esküt és átveszi a főhatóságot; a bizottmánnyal egyetértőleg megalakítja a tisztkart, azt felesketti s teendőibe beiktatja. A tisztviselők az 1848 előtti fizetésüket húzzák; amennyiben a bizottmány azt növelni kívánja, a helytartótanácsnak tesz előterjesztést. A költségvetés hat hónapra készítendő s megállapítás és a szükséges összegnek előleg gyanánt való utalványozása végett ugyancsak a helytartótanácshoz fölterjesztendő. Az egyenes adók ügyeiben a főispánok a pénzügyi hatóságokhoz ugyanoly viszonyba lépnek, mint az eddigi megyefőnökök. A bírósági szervezet függőben marad, míg az országbírói értekezlet határozatai felett a döntés megtörténik. Oly tisztviselők helyére, kik a magyar nyelvet nem bírják, újak kinevezése iránt a főispán a kancelláriához tesz előterjesztést. Az új szolgabírák esküdeikkkel együtt törvénykezési ügyekben a törvényeszkék utasítása szerint járnak el. Az alispán a főispánt minden, felügyeleti jogát illető tárgy iránt értesíteni tartozik. A bizottmány gyakorolja az 1848 előtti közgyűlés jogait; ülésein mindenki, ki a magyar nyelvet nem bírja, a megyében dívó más nyelven is beszélhet. A tisztviselők a bizottmányi ülésekben szavazati joggal bírnak; a bizottmány ülései nyilvánosak, de rendzavarás esetében az elnök a hallgatóságot kitilt-

¹ *Eml. lapok* 329. s köv., valamint 355. l.

² *P. N. nov.* 30.

³ *Kecskeméthy A. Vázlatok* 31. l.

⁴ *P. N. nov.* 30., dec. 2., *Könyinál* 504. s köv. l.

hatja. A helytartótanács rendeleteit a megye közönségéhez intézi. Ez az utasítás a törvény létrejöttéig érvényes.

Azzal a javaslatával, hogy a főispánok a zsandárság eltávolítását indítványozhatják, Vay a rendőrminiszter ellenzésével szemben nem tudott keresztülhatolni. Azt sem tudta elérni, hogy a megyék a tisztviselők fizetésére bizonyos átalányösszeget kapjanak, a pénzügyi hatóságokhoz való viszony szabályozása is Vay és Plener közötti kompromisszum eredménye volt.¹

A magyar helytartótanács szervezésekor határozatba ment a tanács melletti két bizottság szervezése, egy az egyházi és egy az iskolai ügyek számára. Mailáth tárnokmester az országos pénzügyigazgatóság által kezelt pénzügyeket is a helytartótanács hatáskörébe kívánta utalni; erre nézve azonban a pénzügyminiszteriumot vezető Plener birodalmi tanácsos különösen az alapítványi vagyonokra nézve bizonyos fenntartással élt.²

Legtovább késett az országbíró kinevezése, pedig az lett volna hivatala az igazságszolgáltatás szervezésének megindítására, melynek terén a megyék megszervezése után anarchikus állapotok bekövetkezésétől lehetett tartani. Az a remény, hogy e díszes állásra Deák nyeressék meg, csakhamar szétfoszlott; a választás ezután gr. Cziráky Jánosra esett, aki ki is neveztetett, de miután működését ahhoz a — még Deák által is lehetetlennek elismert — föltételhez kötötte, hogy a magyar polgári és büntetőtörvény még az országgyűlés előtt visszaállíttassék, hivatalát el sem foglalta s e közben sok becses idő ment veszendőbe.³

Az esztergomi értekezlet előkészítése céljából Zsedényi bizonyára a kormányférfiak tudtával és beleegyezésével — bár ezek utólag rosszalni látszottak lépését — előbb névtelenül, majd saját neve alatt cikket tett közzé a Pesti Naplóban, melyek a kinevezett főispánok tömeges lemondása következtében a helyzetben beállott ingadozásra való tekintettel az értekezlet elhalasztását ajánlották s egyúttal a hevenyészve létrejött 1848-i választójogi törvény hibáira való utalással igyekeztek egy alkotandó provisorium szükségességét igazolni. Csak azt érte el vele, hogy nemcsak Kemény, hanem Somssich, Lukács Móric, Mocsáry Lajos és Tisza Kálmán is szembeszálltak a sajtóban vele és a 48-i törvény alapjára helyezkedtek, sőt a 48-i kormány ellen intézett támadását maga Deák Ferenc utasította vissza.⁴ A kormány ugyan annyiban

¹ *H. H. S. A. Min. Conf. nov. 24.*

² *U. ott. Min. Conf. dec. 8.*

³ *Szögyényi id. köt. 63., 240. l., Kónyi id. köt. 515. l.*

⁴ *P. N. nov. 10., 13., 14., 16., 20., 23., 24., 25., 28. és 29-i szám, Kónyinál 512. s. köv. l. Szögyényinél 231. l. Hogy a kancellár a tárnoktól kért véleményt az »ideiglenes választási törvényben» szabályozandó kérdésekre nézve, az *O. L. K. e. i. 88. sz. mutatja.**

elfogadta a Zsedényi tanácsát, amennyiben az értekezletet egész december 17-ig elhalasztotta, de amennyiben e halasztás az időközben való puhíthatóság célját lett volna hivatva szolgálni, ezt ugyan el nem érte, mert ellenkezőleg a késedelem alatt mindinkább elterjedt és gyökeret vert a közvéleményben a 48-as álláspont egyedüli helyességéről való meggyőződés, úgy hogy az értekezlet végre is csak ratifikálhatta a már kialakult nemzeti közvéleményt.

Kétségtől kivül a közhangulat javítását is kívánta szolgálni az az intézkedés, hogy a pesti egyetem — miután a magyarul nem tudó tanároknak megengedték a latin nyelven való előadást — s vele egyszerre a budai műegyetem — végre november 18-án ünnepélyesen megnyílt. Az istentisztelet alkalmával a Kölcsey himnuszát énekelték s a két főiskola együttes lakomával ünnepelte meg a magyar tanítási nyelvnek jogaiba való visszahelyezését.¹

A kormány amúgyis nehéz helyzetét még súlyosbította a pénzügyi nyomorúság és az osztrák tartományokban is mindinkább növekvő elégedetlenség. Egész keserősége a sajtó ellen fordult, melyben néhány miniszter táplálóját, nemcsak kifejezőjét látta az elégedetlenségnek, de amelynek megrendszabályozására nézve mégsem tudtak megegyezésre jutni. Általán teljesen hiányzott az egyetértés a kabinetben; a nézeteltérések néha már kölcsönös viaskodássá fajultak el; az osztrák miniszterek vádolták a magyarokat, hogy az októberi diplomával egyenlőtlen elbánást hozván be Magyarország és a birodalom többi részei között, ezekben fölkellették az elégedetlenséget, amabban pedig anarchiát teremtettek, mely már az adómegtagadásban is kezd nyilvánulni. A pénzügyek vezetője előreláthatni vélte az időpontot, amelyben az állampénztár bevételei szempontjából Magyarország többé nem is fog tekintetbe jönni s míg a legkétségbeesettebb eszközökhöz volt kénytelen nyúlni, hogy a kiadások fedezéséről gondoskodják, még harcolnia is kellett a katonai követelések ellen, amelyek a haderőnek a monarchia veszélyeztetett területein való szaporítását sürgették. Ehhez járult, hogy a magyarországi helyzetet Vay kancellárnak a helyszínéről küldött levelei² sem tüntették fel rózsásnak. E viták folyamában gróf Goluchowski államminiszter, ki mindig a legdrágóbb rendszabályok felé hajlott s a mellett folyton ontotta a maga tartományi statutumait, melyek senkinek sem kellettek s folyton terjesztették az elégedetlenséget az ily statutummal megajándékozott országokban, mindinkább elszigetelt helyzetbe jutott, mely föltartóztathatatlanul vitte őt a bukás felé.³

A kormány tehetetlensége csak elősegítette a diploma=ellenes han-

¹ P. N. nov. 14., 20., 27.

² Szögyénynél id. köt. 230. és köv. l.

³ Lásd a nov. 1., 19. és 24-i min. tanácsi jkönyveket; H. H. S. A. és Redlich bő közléseit ezekről l. 677. s köv. l.

gulat és mozgalom terjedését Magyarországon. Valószínűleg az emigráció mérsékeltebb köreiből, de kétségkívül belföldiek közreműködésével egy aláírás nélküli «Tájékozás» című körlevelet küldtek a vidék befolyásosabb politikai egyéneihez,¹ mely mindenekelőtt a külföldi viszonyoknak ránk nézve kedvező alakulására utal (főképp az olasz egységi mozgalom terjedését értve ez alatt), mely a közös érdekeltségnél fogva is hatalmas tényezője lehet hazánk felszabadulásának. Ennek nyomása alatt lépett a kormány is oly lejtőre, melyen többé megállapodás nincs, s tett oly engedményeket, melyek, ha azokat ügyesen használjuk fel, az ő gyengítésére s a mi erősítésünkre fognak vezetni. Hogy hazánk integritását, szabad alkotmányos életét és önállóságát helyreállítsuk: I. Óvakodnunk kell minden megfontolatlan lépéstől, mely időelőtti kitörésre és ezáltal hazánk elnyomására vezethetne. II. Minden alkalommal követelnünk kell hazánk számára az 1848-i szentesített törvények értelmében alkotmányos jogainkat, határaink integritását és Erdély únióját. III. Határozottan ki kell mondanunk minden alkalommal, hogy mi az ezer év óta velünk egy hazát lakó nemzetiségeket elnyomni nem akarjuk s magunkat, úgy mint őket, mások által elnyomatni sem engedjük. Egyenlő szabadság, egyenlő jogosultság minden osztály és minden nemzetiség számára legyen jelszavunk. IV. Az engedményeket illetőleg, szem előtt tartva, hogy nekünk hazánk jóléte egyedüli célunk, úgy kell irányozni működésünket, hogy hazánk sorsa minden eshetőségek között kezünkbe legyen letéve. Ne menjünk belé a kinevezett hivatalokba, de igenis foglaljuk el a megyéket és a választott megyei hivatalokat. Jelenjünk meg a megyegyűléseken és az országgyűlésen is, ha lesz, hogy ott hazánk igényeit nyíltan kifejezhessük. V. Mindaddig, míg hazánk törvényes jogai életbe nem léptek, használjuk a passzív ellentállás mindazon fegyvereit, melyeknek sikere kétségtelen. Ha ily eljárást fogunk követni, ha meg nem szakad az egyetértés közöttünk, ha, mikor kell vívni és tűrni tudunk, hazánk szabadsága és jóléte biztosítva lesz.

Ez a tájékozás vagy inkább utasítás bizonyára megfelelt a hazafias érzelmű értelmiség gondolkozásának s ezért látjuk, hogy annak elveit ott is követték, ahol az írást magát talán nem is olvasták. De a kevésbé érett és kevésbé higgadt elemek azért itt-ott mégis zavarásokra ragadtatták el magukat, ami ellen azután a közélet legtekintélyesebb alakjai — maga Kemény Zsigmond is — a sajtóban hallatták intő és feddő szavukat. A sajtó nálunk valóban nem izgatott ekkoriban; nem tette, mert vezetői nem akartak izgatni, de nem is tehette volna, mert hiszen, mint Falk helyesen fejtette ki a Pesti Naplóban, szabadsága még egyáltalán nem volt helyreállítva; a 48-i törvények elismerése azért is szükséges lett volna, hogy a sajtó szabadsága valahára igazi tör-

¹ Kónyinnál II. 509. s köv. l. Lásd Ürmössy id. m. II. 240. l.

vényes oltalom alatt álljon s ne legyen az osztrák pátens kétértelműségeinek alávetve.¹

A nemzeti jogokért való küzdelem most, amikor magyar államférfiak vettek döntő részt az ország kormányzásában, mindenesetre szabadabb formákat ölthetett. Budán, hol a Geringer-korszak óta az utcafelírások kizárólag németek voltak, már november elején fölcserélték ezeket a 12 év előtti magyar felírásokkal; a pesti megyeházi levélték a kétfejű sast és a német felírásokat, s csak természetes, hogy ezt a példát az egész országban követték.²

November közepe táján már megkezdődtek országszerte a tanácskozások és mozgalmak a törvényhatóságok újjászervezése céljából, előbb a megyékben, majd a városokban és községekben is; a Pesti Napló december elejétől kezdve már állandó rovatot nyithatott a «megyei élet» számára s valamivel később a községi életnek is. Az esztergomi értekezlet idejéig már sok megye gyűlésileg állást foglalt az új rend kérdésében, sőt egynehány már a szervezést és tisztújítást is végrehajtotta. Az első hatásos példát mutatván, bizonyos normatív eljárási rendszer fejlődött ki, mely alól azután a többiek már alig is vonhatták ki magukat.

Több helyen be sem várva a főispán meghívását, a gazdasági egyesületi vagy egyéb összejövétel alkalmával értekezletet tartottak az értelmiség vezetői s megállapodásaikat azután a főispántól összehívott gyűlés is szentesítette. Rendszeresen fölolvasták az 1848-i megyebizottság névlajstromát s megállapították, hogy az akkoriak közül kik haltak meg, vagy költöztek el; ilyenkor meghaltnak jelentették ki azokat is, akik a Bach-korszak alatt hivatalt vállaltak.³ A bizottság megfelelő kiegészítése céljából községenként, főispáni biztosok vezetése mellett választott képviselőkől alakították meg a közgyűlést, ez választotta meg a bizottságot s a bizottság alakította meg a tisztikart. Akik a 48-i tisztviselők közül még életben voltak, azokat újból beiktatták hivatalukba s csak kifejezett lemondásuk esetében választottak — az értekezleti megállapodásnak megfelelően többnyire egyhangúlag — új tisztviselőket. Rendszeresen már az első összejövétel alkalmával ünnepélyesen tiltakoztak a bukott rendszer hívei részéről a nép felizgatása végett alattomosan terjesztett ama rágalom ellen, mintha az urak most, hogy a hatalom ismét kezükben van, az úrbérmegváltást visszavonni s a robotot visszaállítani akarnák, s kijelentették, hogy a 48-i törvényeket, mint mindenben, úgy e részben is érvényben levőknek tekintik.

A főispánok közül csak vajmi kevesen tették le az új rendelettel előírt esküt s még ezek is megtoldták azt a 48-i törvények elismerésé-

¹ P. N. nov. 1., 6., dec. 7., 11.

² U. ott nov. 8., 15.

³ Kecskeméthy (id. m. 43. l.) rámutat, hogy egyes merész szájhősöknek mily könnyen sikerült hazafias szólalmokkal feledtetni homályos multjukat.

nek kijelentésével; a legaulikusabb gondolkodású főispánok sem vonhatták ki magukat a közvélemény nyomása alatt e kijelentés alól. Azok, kik 1848-ban is főispánok voltak, egyszerűen hivatkoztak akkor tett esküjükre; több megyében a közgyűlés zúgó felkiáltásai fölmentették a székfoglaló főispánt bármily eskü letevésétől. A kormány által a főispánoknak adott utasítást legjobb esetben «tisztelettel félretették», némely helyen erős kritika alá is vonták. Több megye már első gyűlése alkalmából tiltakozó állást foglalt az októberi diploma ellen s ily értelemben előterjesztést is intézett b. Vay Miklóshoz, kifejezetten személye iránti tiszteletből, de el nem ismerve őt kancellárnak, mert kancellárt az 1848-i törvények nem ismernek.

A legtöbb megyére nézve zsinórmértékül szolgált azután Pest megye eljárása. Itt december 10-én tartatott meg a közgyűlés, melyen — miután Pest megye törvény szerinti örökös főispánja a nádor volt s a nádori szék nem volt betöltve — a nagy vagyonú és nagytekintélyű gróf Károlyi István mint helytartó főispán elnökölt. Nyáry Pál tüzes beszédben indítványozta, hogy a vármegye az országgyűlésnek a 48-i törvények alapján mielőbbi összehívását, a sajtótörvények helyreállítását, az adóvégrehajtás felfüggesztését s az indirekt adók megszüntetését, valamint a magyar törvények és bírászkodás hatálybalépését kívánja. Valamennyi indítványát egyhangúlag elfogadták. A korra és a helyzetre nézve jellemző, hogy mikor egy bizottsági tag azt a kérdést vetette föl, hogy miből fogják a megyei hajdúkat fizetni? a főispán nagyúri gesztussal vetette közbe: «Azokról ne gondoskodjanak, majd kitartom én őket.»¹

A városok magatartására nézve Pesté lett irányadóvá; itt, hol még nemrég hálafeliratot szavaztak meg az októberi diplomáért, csakhamar a városi tanács is megérezte az idők változását. Rottenbiller Lipót, a népszerű, hazafias szellemű 48-i főpolgármester visszafoglalta helyét s az ő vezetése alatt indult meg az újrászervezkedés. Az általa december 6-ra összehívott értekezlet elhatározta, hogy az 1848:XXIII. tc. alapján kívánja a város köztörvényhatósági jogait ismét birtokba venni s azokat úgy rendészeti és közigazgatási, mint elsőfokú törvénykezési téren gyakorolni. Ezért a képviselőtestület és tisztikar megújítása céljából a választók összeírása haladéktalanul foganatosítandó.

¹ Lásd a megyék gyűléseire és határozataira nézve az 1861-ben Pesten Müller Gyula kiadásában *Megyei alkotmányos mozgalmak* c. névtelen művet (az előszó R. F. I. betűkkel van aláírva), valamint a *P. N.* nov. 14—dec. 18-i megyei közleményeit; továbbá Pest megyére nézve *Busbach* id. m. II. 181. s köv. I. Veszprémre nézve *b. Fiáth P.* id. m. II. 208. s köv. I. Máramarosra nézve *Várady G.* «Tarlózatok» 93. s köv. I. Fejér megyére nézve *Madarász Júzs.* «Emlékirataim» 332. s köv. I. és *Boross Mih.* «Fejér megye 1861-ben» 17. s köv. I. és Sárosra nézve *szerező* «Régi Emlékek» 131. s köv. I.

Ideiglenesen a törvényhatósági jogok gyakorlása az 1848-ban megválasztott s még élő és törvényes minősítéssel bíró képviseleti tagokra ruháztatik, kiknek számát 247-ig a kijelölő bizottság 10 tagjából megmaradt 7 tag fogja kiegészíteni. A jelenlegi tisztviselők a közönség bizalmát nem bírván, az ideiglenes képviselőtestület azokat ideiglenesekkel fogja pótolni. E határozatot megerősítés végett fölterjesztették a helytartótanácsához. Rottenbiller igyekezetét egyelőre főképpen a rend fenntartására irányozta s e végből békebiztosokat nevezett ki, akik utcák szerint elosztva s a maguk igazolására nemzeti színű szalaggal és a főváros címerével diszített buzogánnyal ellátva fogják a rendet és nyugalmat fenntartani. Közzétett névsoruk mutatja, hogy a legkiválóbb és legtekintélyesebb férfiak, főurak, polgárok, egyetemi tanárok, írók vállalkoztak e tisztségre.¹

Pápa város is felírt a főkancellárhoz, sürgetve a városok önkormányzatának az 1848 : XXIII. és XXIV. tcikkek alapján való visszaállítását. Budán Ráth Péter elnöklete alatt tartott értekezlet kívánta a városnak 48-as alapon való újrászervezését; ugyanezt mondta ki pár nappal később Kassa városa, míg S.=A.=Újhely be sem várva a felsőbb engedélyt, egyszerűen letette az abszolút korszak városbíróját s a még élő 1848-i városbírónak adta át a város pecsétjét.²

Ily előzmények után senkinek sem lehetett kételye a december 17-re kítűzött esztergomi primási értekezlet lefolyására nézve. Az értekezlet hosszú vajúdás szüleménye volt; előbb november 25-re akarták kítűzni, azután december 17-re kellett elhalasztani; különösen a meghívandók névsorának összeállítása okozott sok gondot. Mikor végre elközelgett ideje, a konzervatív kormányférfiak Bécsben december 13-án tanácskozmányra gyűltek össze, melybe gr. Dessewffy Emilt is bevonták. Meglehetősen tanácstalanul állottak szemben az időközben imponáló egyértelműséggel kialakult közvéleménnyel; álláspontjuk védelmére gr. Apponyi Györgyöt akarták az értekezleten megszólaltatni, de ennek gyöngélgedése miatt kénytelen volt az utolsó percben gr. Dessewffy Emil vállalkozni e szerepre.

Az ellentábor főigyekezete arra irányult, hogy Deák Ferencet nyerje meg szószólójául; ez azonban legjobb barátai rábeszélésének, sőt könnyeinek sem sikerült. Deák elvi okokból nem akart résztvenni az értekezleten s hajthatatlan maradt; a primás meghívását udvarias, de nagyon szűkszavú levélben utasította vissza. A szabadelvűek azután az

¹ P. N. dec. 5., 7., 18. A kinevezett békebiztosok sorából kiemelhetjük gr. Almásy Dénes, gr. Keglevics Béla, Királyi Pál, gr. Károlyi Sándor és Gyula, Vas Gereben, Pauler Tivadar, Tóth Kálmán, Ballagi Mór, gr. Szapáry Antal és Gyula, Havas Ignác, Szilágyi Virgil, Jókai Mór, Vidacs János, Hajnik Pál, Kochmeister Frigyes, Heckenast Gusztáv stb. neveit.

² P. N. dec. 8., 12., 16.

értekezletet megelőző napon a pesti Nemzeti Kaszinóban tartott megbeszélések alkalmával b. Wenckheim Bélát, gr. Andrássy Gyulát és Lónyay Menyhértet bízták meg álláspontjuk képviselésével.

Az értekezletre meghívandók számát eredetileg 150-re tervezték; e számot a kancellária 100-ra szállította le; a lemondások következtében — Deákon kívül gr. Cziráky János, hg. Esterházy Pál, Klauzál Gábor, Lonovics érsek, gr. Péchy Manó, Ürményi József s mások is lemondtak — az Esztergomban várt résztvevők száma 88 volt s a tényleg megjelenteké 77.

A primási palotának zászlókkal díszített könyvtártermében megtartott értekezletet Scitovsky bíbornokérsek nyitotta meg, ki már mint örökös főispán Esztergom vármegye közgyűlésén a 48-i törvények alapjára helyezkedvén, azokat itt sem tagadhatta meg. Beszédjében a gyűlést országos tanácskozmánynak jelezte s a résztvevőket a fejedelem meghívottjainak. A cél — úgymond — a Felség azon atyai szándékának, hogy hazánkat ősi alkotmánya teljes élvezetébe visszahelyezze, mielőbbi megvalósítása. Utalt a közvéleményre, mely október 20-ától az országban a 48-i törvényekre nézve megnyilatkozott, sőt azokat a megyei szervezés körül az ország némely részében már alkalmazásba is vette. A megoldandó feladat: a közóhajt, a közvéleményt, mely a tanácskozmány célját túlszárnyalta, kiegyenlíteni azzal a legfelsőbb óhajtással, mely e gyűlésezetet az 1608-i k. u. I. tc. nyomán s a későbbi törvények tekintetbevételével a következő országgyűlésre egy kivételes választási rend tervezetével bízta meg. Mi — úgymond — a visszahelyezést mindig a történelmi jogalapon óhajtottuk, s ezt ott kell keresnünk, ahol alkotmányos életünk fonala megszakadt. E nyomra vezet Ő Felsege is, midőn az 1848-i törvények több pontját előre is kötelezőnek és sérthetetlennek ismeri el, míg más pontokat az országgyűlés által revízió alá veendőnek jelez. Tehát a történelmi jogalap a 48-i törvényhozás terén keresendő. A törvényhozásnak joga bármely törvényt — itt a primás hozzátette: kivéve a Pragmatica Sanctiót és az 1790:X. cikket — módosítani s újat alkotni, s amint erre nézve kezdeményezési joga van a törvényhozás minden tagjának s természetesen a fejedelemnek is, úgy ennek az értekezletnek is joga van véleményt adni. Erre hívja fel a megjelenteket s beszédjét azzal végzi, hogy éljen a haza, éljen a király!

A megnyitó után b. Wenckheim Béla békési főispán szólalt fel, mondván, hogy a meghívottak mint magánegyének jelentek meg s nem beszélhetnek az ország nevében, de ismerik az ország közvéleményét. Az 1608-i I. t. cikkekre visszatérni lehetetlen, mert azt eltörölte az 1848-iki V. t. cikk; míg ezt a törvényhozás meg nem változtatja, az érvényes; minden oktrojálás sértené a nemzet alkotmányos jogát, lehetetlenné tenné a bizalom helyreállítását, ehhez — úgy-

mond — még tanáccsal sem járulhatunk hozzá. A következő szónok gr. Dessewffy Emil volt, aki azt igyekezett bizonyítani, hogy az 1848-i V. tc. ideiglenes, csupán bizonyos időszakra alkotott törvény volt ; de miután az ország hosszú időn át meg volt fosztva annak lehetőségétől, hogy azt más törvénnyel pótolja, a 48-i törvény elenyészettnek nem tekinthető, ama törvény minden félreismerhetetlen hiánya ellenére annak alkalmazása kevesebb hátránnyal jár, mint bármely ideiglenes szabályé. Már pedig az összehívandó országgyűlésnek, melyre oly korszakos, nagy feladatok várnak, alakulása tekintetében kifogás alá nem szabad esnie. Kiterjeszkedett az októberi diploma üdvös célzatainak magyarázására is, de beszédjét mégis azzal végezte, hogy már a kívánatos egyetértés megőrzése szempontjából is Ő Felsője arra volna kérendő, hogy az országgyűlést az 1848-i V. tc. alapján méltóztassék összehívni.

Felszólaltak még gr. Barkóczy János, ki még élesebb színekkel ecsetelte a 48-i törvény hiányait, utalva arra is, hogy az a zsidókat kizárja a választói jog gyakorlásából, de mégis hozzájárult e törvény alkalmazásához ; továbbá b. Eötvös József és gr. Andrássy Gyula, kik azzal a nézettel szálltak szembe, mintha a 48-i törvények okozták volna a nemzetiségi viszályt ; Ghyczy Kálmán, ki abban a véleményben volt, hogy a Wenckheim indítványa minden további vitát fölöslegessé tesz ; Zsedényi Ede, ki a nemzetiségi kérdésre nézve vitázott, főleg Andrássyval, úgyszintén Somssich Pál, Székács szuperintendens és Papp Móric.

A primás már déli 1 órakor bezárhatta a vitát, az értekezlet határozata gyanánt kimondván, hogy Ő Felsője felkérendő az országgyűlésnek az 1848 : V. tc. alapján leendő összehívására. Végül Mailáth György mondott köszönetet a primásnak az értekezlet összehívásáért és vezetéséért. Az érseki palotában adott lakoma után másnap reggel a fellobogózott Szent István-gőzös szállította el a meghívottakat Pestre.¹

Az esztergomi tanácskozmány tehát teljes diadalra vitte azt a felfogást, amelyet a nemzet ritka egyértelműséggel magáévá tett. Az új kormányférfiak feladatává lett ennek a felfogásnak a legfelsőbb helyen is érvényt szerezni.

Akkor, mikor ez az emlékezetes tanácskozmány megtartott, már köztudomásra jutott, hogy az uralkodó gróf Goluchovski Agenor

¹ Az esztergomi értekezlet lefolyására nézve legkimerítőbb tudósítás található a *P. Napló* dec. 19., 20., 25., 29. és 30-i számaiban, ahol a be-
szédek nagyobb része szószerint van közölve ; a Desewffyét közölte *Könyi*
id. k. 515. s köv. l. Lásd még : *Emléklapok* 331. s köv. l. és *Kecskeméthy*
id. m. 85. s köv. l., *Thewrewk—Pallaghy Attila: Esztergomi tanácskozmány*
1860-ban, Bpest, 1925.

államminisztert rá nézve egészen meglepetésszerűen elbocsátotta,¹ s helyére államminiszterré Schmerling (Anton) lovagot, a Schwarzenberg-kabinet volt igazságügyminiszterét, ki időközben a birodalmi fő törvényszéknél tanácselnöki, majd elnöki tisztet viselt, nevezte ki.²

Elmondhatjuk, hogy e kinevezés horderejéről a magyarországi viszonyok további fejleményeire nézve akkor nálunk senki sem bírt sejtelemmel.

¹ *Redlich* is elismeri (II. 724—725. l.), hogy már az esztergomi értekezlet eldöntötte azt, hogy Magyarországon az alkotmány csak 1848-i alapon állítható helyre, nem 1847-i alapon, mint a konzervatívok kívánták.

² *Redlich* I. 687. l., *B. u. Mayer* id. köt. 5. l.

II.

(Az októberi diploma hatása Erdélyben ; az ottani szervezés megindítása. A Bánság és Vajdaság visszacsatolásának kimondása a szerbek és románok ellenkező törekvéseivel szemben ; Horvátország szervezése a diploma alapján ; a báni értekezlet követelményei. Schmerling államminiszterségének előzményei ; miniszteri beköszöntője, kinevezésének hatása Magyarországon, Deák és Eötvös kihallgatása az uralkodónál. Gr. Teleki László elfogatása Drezdában és kiszolgáltatása Ausztriának ; a császár maga elé vezetteti őt s bizonyos kötelesekkel szabadon bocsátja ; az eset hatása. A külpolitikai helyzet ; az olasz veszély. Gr. Széchenyi István elkobzott iratainak sorsa. A Muraköz visszacsatolása. A pénzügyi szolgálat nehézségei. Gr. Apponyi György országbíróvá neveztetik ki. A megyék szervezkedése ; a megyegyűlések merész határozatai s azok visszhangja ; tüntetések és zavargások ; az adófizetések fokozatos csökkenése. A magyar kormányférfiak helyzete ; a törvényhatóságokhoz intézett uralkodói leirat. 1860—1861.)

Mielőtt a szorosabb értelemben vett magyarországi politikai viszonyok további fejleményeire rátérnénk, egy pillantást kell vetnünk arra a közvetlen hatásra, melyet az októberi diploma és az azt kísérő rendeletek intézkedései Erdélyre, a bánságra és vajdaságra, valamint Horvátországra gyakoroltak.

Az erdélyi magyarság körében a diplomával való elégedetlenség még nagyobb volt, mint Magyarországon, mert hiszen az az 1848-ban törvénybe iktatott egyesülést az anyaországgal teljesen kizárta. Már pedig a magyarság és székelység körében az egyetértés az únióra nézve sohasem volt oly teljes, mint most, a lefolyt tizenkét év tapasztalata után ; erdélyi kancelláriáról hallani sem akartak, mert b. Vay Miklóst tekintették az ő kancellárjuknak is.¹ A magyaroknak diplomaellenes hangulata kitörésre jutott, helyenkint, — mint Kézdi-Vásárhelyen — ahol a Rákóczi-induló húzatása miatt véres összeütközés is támadt katonatisztek és a polgári fiatalság közt.²

A szászoknál más volt a helyzet ; bár ezek között is volt sok híve az úniónak, a birodalmi gyűlésben való szereplése óta híressé vált,

¹ Ūrmössy id. m. I. 241., 243. l., *Emléklapok* (b. Kemény Domokos levelei Vayhoz) 361—362. l.

² P. N. dec. 13., Ūrmössy id. köt. 233. l.

de már kevéssel később eladósodott hivatalvadásznak bizonyult¹ Maagertől összehívott brassói gyűlés mégis elhatározta, hogy feliratot intéz a kormányhoz a szászok «régi alkotmányának» helyreállítása érdekében s községenként szervezni igyekezett az únió=ellenes mozgalmat, nem annyira magyar=gyűlöletből, mint inkább a románok által való megfélemlítés miatt.²

Az erdélyi románok — mint láttuk — már az októberi diploma kibocsátása előtt román nyelvű kérvénnyel fordultak a birodalmi tanácshoz nemzeti jogaik érvényesítése érdekében. A kérvények szerzőségére nézve a helytartóság vizsgálatot is folytatott, október 20=a után azonban a kormány jobbnak látta az ügy felett napirendre térni.³ A románok csekélyszámú értelmisége Ságuna püspök közvetítésével a diploma alapjára helyezkedve ugyan, de nagyon messzemenő igényekkel lépett föl a kormánynál, még külön román kancellárt is kívánva. Egyelőre azonban igyekezete főképp arra irányult, hogy a szervezés tárgyában összehívandó gyulafehérvári értekezleten megfelelő képviselést nyerjen. Az erdélyi viszonyokkal ismerős magyaroknak az volt a véleményök, hogy a román nép nagy zöme, ha nem izgatják, belenyugodnék az únióba.⁴

December 9=én az uralkodó b. Kemény Ferencet «ideiglenesen» megbízta a visszaállított erdélyi udvari kancellária vezetésével s ugyan csak ideiglenes megbízást kapott gr. Mikó Imre, ki Erdélyben a tárnokéhoz hasonló méltóságot viselt (thesaurarius), a kormányszék újraszervezésére. Mindketten kellenül vállalkoztak reá, mert mindketten hívei voltak az úniónak s így hatáskörükben inkább ennek a megvalósítására törekedtek, ami aztán elkerülhetetlenné tette a surlódást a megbízó és a megbízottak között, kivált mióta a kabinetben a Schmerling befolyása kezdett érvényesülni.

A minisztertanács két ízben, december 15=én és 17=én — ez utóbbi ülésben a császár személyes elnöklete alatt — foglalkozott Erdély szervezésével gr. Szécsen és b. Kemény előadásága mellett.⁵ Csakhamar szembetűnővé vált a kabinet magyar és osztrák tagjainak ellentétes nézete és törekvése; amazok, miután az úniót egyenesen célba venniök nem lehetett, legalább az 1848 előtti állapotokat akarták mielőbb és teljesen visszaállítani, úgy a területi beosztásra, mint a hatósági szervezetre nézve, úgy vélvén, hogy ezen az alapon könnyebb lesz az úniót előkészíteni. Ellenben az osztrákok az abszolutizmus alatt behozott állapotokat akarták mint provisoriumot fenntartani, s a ro=

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. 1861. jun. 24.

² Úrmössynél 243. s köv. l., *Eml. lapok* 362—363. l.

³ O. B. E. L. 3825. szám. Lásd e kötet 85. lapját.

⁴ Úrmössynél 249—250. l., *Eml. lapok* 363—364. l.

⁵ H. H. S. A. Min. Conf. Prot.

mánoknak előreláthatólag túlnyomó részvételével megtartandó gyulafehérvári értekezletre bízni az országgyűlés és a közigazgatás végleges szervezését; álláspontjuk támogatására utalhattak a magyarországi tapasztalatokra, melyek már ekkoriban is jeleit adták annak, hogy a megerendszer rögtöni visszaállítása úgy közigazgatási, mint törvénykezési téren anarchiát teremthet. Az osztrák álláspont, melynek segítségével jött a Schmerling ügyes dialektikája, megnyerte az uralkodó hozzájárulását is és így Keménynek nem maradt más hátra, mint a gyulafehérvári értekezlet késleltetésével igyekezni időt nyerni.¹

A bánáság és vajdaság ügyében az októberi kézirattal kiküldött gr. Menndorf-Pouilly altábornagy oly utasítást kapott, hogy hívjon össze Temesvárra egy notable-gyülekezetet, s puhatolódzás útján is igyekezzék tudomást szerezni azokról a kívánságokról, melyeket javaslatába foglalandóknak tart; a tisztviselőket tartsa menten minden alulról jövő befolyástól és nyugtassa meg a szerbeket nemzetiségök és privilégiumaik sértetlen fenntartása iránt. További utasításoktól és különösen a szerbeknek teendő messzebbmenő ígéretektől a minisztertanács Vay és több osztrák miniszter egyetértő véleménye alapján tartózkodott.²

Csakhamar kítűnt, hogy maga Rajačić patriarcha az, aki szítja a bánásági és vajdasági szerbek ama túlzó követeléseit, melyek egy szerb nemzeti kongresszus összehívására irányultak, egyedül az levén — szerintök — illetékes a Magyarországgal való egyesülés tárgyában nyilatkozni, mert ez csak a szerbek dolga, a vajdaság az övék, privilégiumaik csak nekik vannak, ők legfőlegb mint nemzet küldhetnek delegátusokat a magyar országgyűlésre.³ Szerencsére a kormány már a bánáság és vajdaság többi nemzetiségeire való tekintettel sem engedhetett az ilyen törekvéseknek.

Menndorf már a december 18-i minisztertanácsnak előterjesztést tett a megtartott notable-értekezlet eredményéről s tett tapasztalatairól. A jelentést, melyet a szerb részről vett információk kissé egyoldalúan befolyásoltak, különösen gr. Szécsen miniszter vette erős kritika alá a viszonyok személyes ismerete alapján. Utalt arra, hogy a magyar országgyűlést a délvidéki négy megye képviselői nélkül összehívni nem lehet, s milyen következményei volnának annak az egész monarchiára nézve, ha itt példa adatnék arra, hogy az ország politikai beosztásának alapjául a nemzetiségnek kell szolgálnia? Lasser miniszter érdekesen és őszintén fejtegette, hogy más volt a helyzet 1849-ben és más most, most már a kormánynak nincs érdekében a szerbeket egy magyarelles politikai eszközeikül használni fel. Magyarország

¹ O. B. E. L. 4624. szám., Ūrmössy id. köt. 245. s köv. l., P. N. dec. 13., 29.

² H. H. S. A. Min. Conf. okt. 30.

³ O. B. E. L. 3924. szám.

közjogi igénye a bánóság és vajdaság visszacsatolására kétségtelen; csak a nemzetiségeknek szabad mozgásukra nézve adandó biztosítékokról lehet vitatkozni.

Ügyszólván az utolsó percben a bánósági románság igyekezett gáncsot vetni a visszacsatolásnak. Miután küldöttségüket az uralkodó fogadni nem volt hajlandó, Mocsonyi birod. tanácsos közvetítésével nyújtottak be egy tömeges kérvényt a miniszterelnökhöz, melyben hivatkozva a monarchiában lakó három millió románra, mely számból 600,000 a bánóság leghívebb őslakója, hivatkozva 1848—49-ben szerzett érdemeikre, kívánták, hogy a visszacsatolás kérdésében a román nemzetgyűlés meghallgattassék, egyelőre a bánóság és vajdaság az erdélyi kancellária alá helyeztessék s amennyiben e tartomány önállósága megszűnnék, vagy létesíttessék egy külön román kapitányság, vagy csatoltassék a román rész Erdélyhez.

Ez a kérvény egyszerűen irattárba került. A minisztertanács egyetértő megállapodása nyomán az uralkodó december 27-ről kelt elhatározásával a bánóság és vajdaság visszacsatolását Magyarországhoz elvben kimondta, Rajačič patriarchát csupán tizenkét bizalmi férfiú megnevezésére hívta fel, kikkel majd a kormány Bécsben tanácskozni fog a szerbek privilégiumának biztosítása ügyében. A románoknak privilégiumaik nem lévén, azok nemzetiségi igényeinek kielégítéséről a magyar kancellár a maga hatáskörében fog gondoskodni. Együttal utasított a temesvári helytartóság, hogy készítse elő a saját feloszlását, az államminisztérium pedig a bánósági és vajdasági ügyek kezelését bocsássa át a magyar kancellária hatáskörébe. Csupán a rumai és illoki járásnak mint Szerém megyeinek Horvátországhoz tartozása ismertetett el.¹ A visszacsatolás kimondását a bánóság több városában lelkesen megünnepelték.²

Nehezebb volt Horvátországgal boldogulni. Az októberi diplomát úgy Zágrábban, mint Fiumében látszólag lelkesedéssel fogadták, de míg a fiumei községtanács a bán útján — ennek valószínűleg nem nagy öröme — hála nyilatkozata mellett annak a reményének adott kifejezést, hogy most már visszacsatoltatván Magyarországhoz, régi önkormányzatát is vissza fogja nyerni, s az ottani sajtó, bár hangsúlyozva Fiume olaszságát, az elszakadási törekvés minden gyanúját elhárította.³ Csakhamar nyilvánvalóvá lett, hogy a horvátok az októ-

¹ *H. H. S. A. Min. Conf. dec. 18., 30., O. B. E. L. 4594., 4621., 4744.* számok. Egy ez időben Rechberghez int. bizalmas kézjegy tartalmazza az utasítást a Szerémségnek hovátartozására nézve. E kézjegy a bán felszólalására utal és «Kleine ungarische Perfidie»-t vél látni a dec. 27-i decretum eredeti szövegében. *H. H. S. A. Nachlass Rechberg.*

² *P. N. 1861. jan. 23. esti kiad., jan. 6. regg. k.*

³ *O. B. E. L. 4223. szám., P. N. nov. 18., 1861. jan. 8. esti kiad.*

beri engedményeket egyáltalán nem tekintik annak a határnak, amelynek az uralkodó nyilvánította, hanem azokon messze túlmenő igényekkel lépnek föl.

Goluchovski mint államminiszter még október 23-ról utasította a bánt, hogy az októberi diploma végrehajtása s különösen a megyerendszer visszaállítása tárgyában az összehívandó báni értekezlet meghallgatásával tegye meg előterjesztéseit. Sokčević bán már november 2-án válaszolt a leiratra, ecsetelte a lelkes hatást, melyet a legfelsőbb elhatározás ama része, mely a Magyarországhoz való viszony rendezésére nézve a magyar országgyűlés és a horvát tartománygyűlés közötti tárgyalásokat helyez kilátásba, keltett Horvátországban, azonban jelezte azt is, hogy a lelkes hangulat abban a percben eltűnt, amelyben köztudomásra jutott, hogy Magyarországra nézve a régi jogállapot, vagyis a megyerendszer máris visszaállított, holott a horvátok ennek még semmi nyomát sem látják. Azzal az aggodalommal szemben, hogy Horvátország a maga elszigetelt helyzetében történelmi sajátosságai rovására mindinkább be fog olvadni az osztrák tartományok politikai rendszerébe, még a legszélsőbb horvát pártárnyalat körében is hovatovább hódít a Magyarországhoz való csatlakozás gondolata. A bán már tartott egy bizalmas értekezletet mérsékelt gondolkodású tekintélyes politikusokkal a horvát országgyűlés összeállítása ügyében, s ezek mind határozottan a megyék visszaállítását a régi területi beosztás alapján kívánták, úgy ahogy az Magyarországon történt, mely kívánsághoz a bán is teljes mértékben hozzájárul.¹

A minisztertanács november 15-én foglalkozott e báni előterjesztéssel s ekkor hozta javaslatba Szécsen azt a legfelsőbb elhatározást, mely azután november 23-án napvilágot is látott s amely kimondja elvben a megyerendszernek Horvátországban is leendő visszaállítását, de a keresztülvitelre nézve a báni értekezlettől javaslatokat vár s a területek kérdését függőben tartja, miután az — különösen a Muraközre nézve — Magyarországgal való megegyezést föltételez.²

A báni értekezlet Zágrábban november 26-án megnyílt s különösen Kukuljević Iván szónoklatainak hatása alatt nagyon messze menő követeléseknek adott hangot. Az érsek által ez alkalomból adott díszebéden Strossmayer püspök feltűnést keltő beszédet tartott, melyben hangsúlyozta, hogy a horvátok alkotmányos testvéreikkel, a magyarokkal, mint szabad nemzet szabad nemzettel akarnak megegyezni.³ Az értekezleten határozattá emelt felterjesztés a lefolyt 12 évet pusztító

¹ O. B. E. L. 4158. szám.

² H. H. S. A. Min. Conf. nov. 15., O. B. E. L. id. száma.

³ P. N. dec. 6. Mérey Károly, ki ekkor Zágrábban tartózkodott, e beszédet „felelte igaztónak” mondja. Vay Eml. lapok 353. l.

árnak mondja, melynek az októberi diploma a történelmi alapokra való visszatérés által véget vetett. Horvátország közjoga világos és mégis tanusított hűségeért és áldozatkészségeért a legkisebb jutalmat ő kapta! Horvátország sohasem volt meghódított tartomány, viszonya az uralkodóházhoz szerződéseken alapul, s mégis az utóbbi években idegen emberek idegen nyelven kormányozták. Végre megkapta az októberi diplomát, de ez csak útmutató, mely maga nem visz előre, csak ha a vándor követi útjelzését. A báni konferencia, bár nem törvényes népképviselet, kénytelen rámutatni, hogy Horvátország tényleges közjogi állapota ma még törvénytelen alapokon nyugszik, az alkotmányos állapot tehát mielőbb visszaállítandó volna. Sérelmei és javaslatai: 1. a horvát nyelv az 1850. április 7-i pátens ellenére nem érvényesül mint általános és kizárólagos szolgálati és hivatalos nyelv. 2. Az államminisztérium kebelében működő horvát osztály helyébe addig is, míg Magyar- és Horvátország viszonya rendezve lesz, szerveztessék ideiglenesen egy horvát kancellária, egészen a magyar udvari kancellária mintájára. 3. Ez a kancellária tegyen javaslatot a főispánok kinevezése iránt. 4. Dalmácia csatoltassék vissza Horvátországhoz.¹

Miután három minisztertanács foglalkozott a horvát kérdéssel s ezek folyamában világosan kifejezésre jutott az osztrák miniszterek aggodalma a fölött, hogy Magyar- és Horvátország úniója, ha létrejön, majd túlságos erőt fog kölcsönözni a monarchia e részének, végre egy december 5-ről kelt, a bánhoz intézett császári kézirat elrendelte, hogy a horvát országos nyelv² úgy a helytartóságnál, mint a báni táblánál mint ügykezelési és hivatali nyelv szerepeljen úgy a belső szolgálatban, mint a többi hivatalokkal való érintkezésben. Minden országlakó bárminemű beadványát az országban használatos nyelvek bármelyikén szerkesztheti, s ugyanazon nyelven kell az elintézését is megkapnia. Addig is, míg a magyar-horvát kérdés az alkotmányos képviselők közbejöttével rendezve lesz, az államminisztérium kebelében udvari bizottság állíttatik fel, melynek elnöke fogja a horvát ügyeket a minisztertanácsban előadni. Dalmácia kérdésében ez ország képviselői fognak majd a báni értekezlet tagjaival érintkezésbe lépni, amire nézve Mamula ottani helytartó egyidejűleg utasítást kapott.³

A későbbi fejlemények szempontjából itt lesz helyén vizsgálnunk

¹ O. B. E. L. 4323. szám. Az értekezlet feliratának szövegét közli a *P. N. dec. 11.*

² Landessprache.

³ O. B. E. L. 4329. sz. Az államminisztérium kebelében felállított horvát szerv elnevezésére e kézirat a «Commission», egy későbbi min. tanácsi jegyzőkönyv (dec. 26.) a «Hofdicasterium» szót használja. *H. H. S. A. Min. Conf. nov. 27., dec. 2., 4.*

azt a hatást, melyet a Schmerling jövelele tett, a várakozásokat, melyek hozzá fűződtek s az ő első miniszteri ténykedését.

A helyzet határozottan kedvezett az új államminiszternek. Az októberi diploma magyarországi fogadtatása az uralkodónál, éppúgy mint az osztrák kormánykörökben, bizonyos csalódást okozott, s ha a császár bizalma új magyar tanácsosai iránt még nem is ingott meg, érthető, hogy a birodalmi gondolat követelményei számára a kabinetben erősebb képviselőkről óhajtott gondoskodni, mint aminő a vezető szellemnek egyáltalán nem bizonyult Rechberg s a megcsontosodott konzervatív nézeteivel mindinkább elszigetelt helyzetbe jutó Goluchovski volt. Bármily kialakulás várt az újraszervezendő birodalmi tanácsra, annak az új rendszerben mindenesetre fontos hivatás jutott, melynek betöltése azonban megkívánta, hogy ott a kormányt oly miniszter képviselje, ki a kifejlendő viták felett uralkodni s azokat a kormányzati érdekek irányában vezetni képes legyen; erre a feladatra Schmerlingnek már a frankfurti birodalmi gyűlésben is bevált szónoki képessége mindenesetre hivatottnak látszott. Az osztrák sajtó, melyet gyakran sugalmaztak magas államhivatalnokok, majdnem egyhangú örömmel és bizalommal fogadta az új államminiszter jövetelét, benne látván az átalakulás szabadelvű jellegének kezését.¹

Tagadhatatlanul érdekes történelmi tény az, hogy az új államminiszter megbízatását igen nagy részben az ez időben kormányon levő vagy legalább befolyással bíró magyar konzervatívoknak köszönhette, s hogy ők Schmerling iránti bizalmukkal nem is állottak oly elszigetelten az országban, mint egyéb politikai koncepcióikkal. Magyarországon nem ment feledésbe az, hogy a Schwarzenberg-kabinet egykori igazságügyminisztere a Bach nyílt abszolutizmusával nem akarta magát azonosítani. A bécsi legfelsőbb törvényszéknél Schmerlinget mint tanácselnököt az ott szolgáló magyarok szerették, mert méltányos és jóakaró volt irántuk és a magyar érdekek iránt.² A konzervatívok állandó összeköttetést tartottak fenn vele; Szécsen már 1859. szeptemberében érkezett vele; elvtársai is azt tartották róla, hogy barátja Magyarország államjogi állásának; Dessewffy a Jósika bizalmát is megnyerni igyekezett ez «okos és becsületes ember» számára; csak Sennyey viseltetett kezdettől fogva ösztönszerű bizalmatlansággal iránta, de barátai nem hallgattak rá. Mikor az októberi diploma kibocsátása után Magyarországon az ellentállás mind élesebb színt öltött, Vay és Szécsen, úgy látszik, maguk is szükségesnek látták egy, Goluchovskinál erélyesebb államminiszter meghívását, mégpedig

¹ *Friedjung*: *Histor. Aufs. Gr. B. Rechberg*. 309—310. l., *Wertheimer*: *Andrássy I.* 168. l., *Rogge id. m.* II. 92. l., *Redlich id. m.* I. 688—689. l.

² *Zsoldos följegyz.* 173. s. köv. l.

olyanét, ki az osztrák örökös tartományokban szabadelvű szellemben fogja az alkotmányt megvalósítani, ami az októberi vívmányoknak Magyarország részére leendő biztosításánál is kezzességül szolgálna; ezért ők maguk hívták fel az uralkodó figyelmét a Schmerling személyére, abban a meggyőződésben, hogy benne az októberi diploma politikai irányának őszinte támogatóját fogják találni.¹

Hogy a kinevezés magában véve Magyarországon is jó benyomást tett, tanusítja Falk cikke, mely hivatkozva Schmerling közismert alkotmányos elveire, azt mondja, hogy mi, kik Ausztriában is alkotmányosságot kívánunk, örömmel üdvözölnők az új miniszter belépését a kormányba, ha a bécsi lapok nem tüntetnék föl a dolgot úgy, mintha az ottani alkotmányos berendezkedésnek főcélja ellensúly teremtése volna Magyarország ellenében.²

December 22-én adta ki azután az új államminiszter a helytartóságokhoz intézett beköszöntő körlevelét, melyben mintegy programját körvonalazta. Feladatának vallotta ebben az októberi diploma életbe léptetését, melynek célja Ausztria népeinek kedvező fejlődését és megerősödését szabad mozgásuk biztosításával mozdítani elő. A népnek a törvényhozó hatalom gyakorlásában való részesítése által Ausztria a történelmi alapon jogilag rendezett államok sorába lép, ami minden állampolgárban hazafias büszkeséget kelthet. Mint alkotmányos állam Ausztria annál inkább biztosítja polgárai személyes szabadságát, mert különböző nemzetiségű polgárai vannak. A diploma biztosítja a vallásgyakorlat szabadságát is, hogy a felekezeti viszonyokban a méltányosság és keresztény felebaráti szeretet szelleme uralkodjék. A tudomány — úgymond — hatalom; igyekezzék minden nemzetiség magasabb szellemi polcra emelkedni s a szükséges szellemi tőkét vagy sajátmagából hozni elő, vagy a fejlettebb nyelv gazdagságából öntevékenységgel kölcsönözni.³ A kormány egyetlen nemzetiséget sem akar sajátosságából kivetköztetni. A miniszter reméli, hogy a sajtó éppen szabadsága fogja ránevelni a kellő mérsékletre. Az igazságszolgáltatás különválasztandó a közigazgatástól; a nyilvánosság ellenőrzése alá levén helyezendő; eljárásának szóbelinek kell lennie. A gazdasági életre vonatkozó néhány közkeletű szólam mellett a körirat a törvény előtti egyenlőség elvét hirdeti s a személyi és polgári szabadságjogok tiszteletben tartását. Már legközelebb meg fognak jelenni az alkotmányos politikai intézményeket Ausztriában is életbe léptető rendel-

¹ *Kónyi*: Gr. Széchenyi István levelei Hollán Ernőhöz, Bud. Szemle 1899. (100 köt.) 181—182. l. *Drei Jahre Verf.-streit* 110. s köv. l., *Friedjung* és *Redlich* előbb id. h.

² *P. N.* dec. 8.

³ „...aus dem Reichthum einer, in der Entwicklung weiter fortgeschrittenen Sprache selbstthätig zu entlehnen.“

kezések, melyek a képviseleti rendszert az érdekképviselőre fogják alapítani. Az országgyűlések csak a belügyekkel fognak foglalkozhatni, a birodalmi ügyek a birodalmi tanács részére lesznek fenntartva. Ezeknek az elveknek határozott és őszinte érvényesítése mindenütt, remélhetőleg a magyar korona országában is azt a meggyőződést fogja kelteni, hogy a kormány a többi országokban is komolyan veszi az ígért intézmények életbeléptetését s nincs immár ok attól tartani, hogy a birodalom egyik részében meg fogják kísérelni elnyomni azt, amit mindkét résznek ünnepélyesen megadtak; ellenkezőleg, ezentúl a politikai berendezésben teljes összhang fog uralkodni. Az összes hivatalnokoknak nyomatékosan ajánlja a miniszter, hogy kötelességeik teljesítésénél inkább a személyes behatást alkalmazzák az írásbeliség helyett, igyekezzenek az országlakókban fölkelteni a spontán erőt, őket kellően felvilágosítani s bennök meggyökereztetni a bizalmat arra nézve, hogy a közigazgatás érdekeiket valóban megismerni, jogaikat megvédeni, de egyúttal a közrendet is fenntartani tekinti feladatának. A szabadság és a haza ellenségei azok, kik a szabadság nevével visszaélve azt túlhajtásokba viszik. A törvényesség szigorúan fenntartandó; a hivatalnok azonban legyen finom megértéssel a jogosult közvélemény iránt is.¹

Erről a programról a Pesti Napló — ismét a Falk tollával — egészben véve helyeslőleg nyilatkozott. Ausztriában ugyan — úgy mond — már sokszor ígértek jót s azt meg nem tartották; de ezúttal a helyzet olyan, hogy egy határozottan szabadelvű rendszer követése elutasíthatatlan kényszerűséggé lett. Ez a program az egész közigazgatási és politikai rendszerre kiterjeszkedik s ezért föltételezhető, hogy Schmerling a kabinet feje és lelke lesz. Elemzi azután a programot és kiemeli, hogy a nyilatkozat a nemzetiségi kérdés tekintetében kétségtelenné teszi, hogy a Bach germanizáló rendszerét folytatni nem fogják. Föltételezi azt is, hogy a mostani sajtótörvény 22. §-a el fog tűnni és így nálunk az 1848-i sajtótörvény mielőbb helyre fog állítatni. A Goluchovski-féle «statutumok» fölött e program pálcát tör; a rendi képviselet helyét érdekképviselő fogja elfoglalni s így remélhetőleg Ausztriában is bizalommal fogják nézni Magyarországon a 48-i választójogi törvény visszaállítását. A nem magyar országgyűlések is közvetetlen választáson fognak alapulni, kezdeményezési joggal és nyilvánossággal fognak bírni, a birodalmi tanácsba pedig az országgyűlések fognak tagokat választani. Schmerling tehát az októberi diploma alapján áll és a közös birodalmi képviselet eszméjéhez ragaszkodik. Ez az egyetlen pont, mely nálunk visszatetszést fog szülni, de nem volt várható, hogy a kormány már most elhagyja az októberben

¹ O. B. E. L. 4569. szám.

elfoglalt alapot. Schmerling azonban oly óvatossággal szól e kérdésről, mely föltételezni engedi, hogy annak végleges megoldását a birodalom mindkét része képviselőjére akarja bízni. A magyar országgyűlés erre vonatkozó kívánságait oly határozottan fogja kinyilatkoztatni, hogy azoknak túl a Lajtán is méltánylást kell találniok s ott is rá kell hogy álljanak az együttmaradás nélkülözhetetlen föltételeire. Elismerést érdemel, hogy az új miniszter a minden fölött gyámkodás rendszerével föl akar hagyni. Falk emlékeztet arra, hogy Schmerlingnek tíz év előtt le kellett mondania azért, hogy helyet adjon oly embereknek, kiknek szerencsétlen kísérletezése a monarchiát tönkretette. Az új miniszterben, úgy látszik, megvan a jó szándék és belátás, mely sikerrel kecsegtethet, ha csak az európai helyzet időt enged neki!¹

Míg Magyarországon mértékadó publicisták ily optimizmussal nyilatkoztak a miniszteri beköszöntőről, a kabinetben csakhamar mutatkozni kezdtek az új kinevezés által létrejött helyzet nehézségei a magyar kormányférfiakra és magyar érdekekre nézve.

Eleinte úgy látszott, mintha maga Schmerling kerülni akarta volna az összeütközést magyar minisztertársaival. Érezniök kellett pedig mindkét részről, hogy a kölcsönös bizalom csökkenésének minden föltételei adva vannak. Ha Szécsen, aki november 29-én azzal biztatta a magyarországi állapotok miatt aggodalmaskodó Plenert, hogy egy hónap alatt Magyarországon rendezett állapotok fognak bekövetkezni s a pénzügyi világ is megnyugtatást fog meríteni abból, ha a magyar országgyűlés megkezdi működését és megválasztja küldöttjeit a birodalmi tanácsba;² ha ugyanő most, a Schmerling belépése utáni első minisztertanácsban is, december 19-én, a szerinte a külföldről szított magyarországi agitáció elleni biztos orvosszerűl az országgyűlés összehívásának siettetését ajánlotta, ha Vay, Szögyény és Mailáth a Pestmegye által már megindított adómegettagadási mozgalmat felsőbb rendeletekkel fékentarthatóknak mondták, Schmerling ekkoriban már eléggé világosan láthatta a helyzetet, hogy azokat a tévHITEKET, melyekben ezek az urak ringatództak, felismerhesse. Erősen hangsúlyozta a pestmegyei határozatokkal szemben a legfelsőbb helyen világos kifejezésre jutott állásponthez való ragaszkodást; de viszont mérsékletének és elfogulatlanságának adta jelét, amennyiben a képviselőválasztás kérdésében az 1848-ban behozott eljárás fenntartását lehetségesnek tartotta.³

Az új államminiszter már ebben az időben tisztában lehetett az iránt, hogy a kormányra jutott magyar konzervatív politikusok mögött nem áll a nemzet s ez magyarázza meg azt a törekvését: érintkezésbe

¹ P. N. dec. 25.

³ Redlich id. m. I. 701—703. l.

² H. H. S. A. Min. Conf. nov. 29.

jutni a magyar közvélemény valódi vezetőivel. Tudjuk, hogy Schmerling már első minisztersége idejében, 1850. áprilisában, kísérletet tett a Deákkal való megismerkedésre s őt meghívta magához;¹ Deák akkor kitért a találkozás elől; Schmerling most magasabb fórumhoz fordult, melynek meghívása elől kitérés nem volt. Vay meghívó levelei kétségtelenné teszik, hogy Deák Ferenc és b. Eötvös József meghívására Bécsbe, legfelsőbb kihallgatásra december hó 27-re az államminiszternek Vayval egyetértő kívánságára történt.²

Sajnos, értesüléseink a két fontos kihallgatásra nézve fogyatékosak. Az Eötvöséről semmit sem tudunk;³ a Deák Ferencére nézve is inkább csak a kölcsönös általános benyomás maradt megrögzítve. Meglepő az egybehangzóan kedvező vélemény, melyet az első találkozásuk alkalmával az a két férfiú, akik hivatta voltak megegyezésükkel Magyarországon a királyi trónt és az alkotmányt újra megerősíteni, maguknak egymásról megalkottak. Az uralkodó Vay előtt így nyilatkozott Deákról: «Ez azután a tetőtől talpig becsületes, erős meggyőződésű ember. És milyen a logikája! Csakhogy sokat tart kivihetőnek, ami alig leküzdhető akadályokba ütközik.» Viszont Deák Ferenc, ki a császári várlakból vendéglőjébe, a «Stadt Frankfurt»-ba sietett, ahol már várta Vay, ez előtt odanyilatkozott, hogy egészen másnak képzelte a császárt. Van esze és szíve; meglepte őt, — úgymond — mily alaposan ismeri az ügyeket s mily lelkiismeretességgel tárgyalja azokat.⁴

Egyébiránt Deák maga örökítette meg felfogását a helyzetről, egy, alig két héttel a kihallgatás után sógorához, Oszterhueber Tarányi Józsefhez Pestről intézett bizalmas levelében. E levelében azt írja, hogy ti (t. i. a magyarok) most, miután mozgékonyabb, élénkebb napo-

¹ Ugyane mű I. köt. 158. s. köv. l.

² *Kónyi* Deák F. besz. II. 526. s. köv. l. A kihallgatás napjára nézve az itt közölték némi ellenmondást tartalmaznak; Rechberg meghívó levele, mely dec. 24-ről szól, «jövő csütörtököt» mond; ez megfelel a császár saját kezű és kelet nélküli följegyzésének. (H. H. S. A. Nachlass Rechberg 1860. dec.) Deák Donnerstag um 1/2 2 Uhr, Eötvös donn. u. 2 Uhr, F. J. Alantabb Lónyay naplóföljegyzése szerint Deák és Eötvös dec. 26-án utaztak el Bécsből; ez tévedés, mert dec. 27-e esett csütörtökre, ők tehát csak 27-én vagy azután utazhattak el. *Redlich* (id. m. II. 734. l.) tévesen mondja, hogy Deák és Eötvös fogadtatása 1861. jan. 8-án történt.

³ Életrajzírója, Ferenczi Zoltán (Tört. Életr. 1903.) az 1860. decemberi audienciát nem is említi; *Falk* (Kor- és jellemrajzok 225. l.) bizonytalansággal az Eötvös-közlése nyomán megemlékezik róla, azonban nyilvánvaló, hogy az, amit Eötvöstől hallott, nem vonatkozhatott a szóbanforgó kihallgatásra, mert amikor Eötvös azért hívatott Bécsbe, hogy a császárt a magyar kérdés iránt informálja, nem lehetett szüksége «óvatosan átvinni a beszédet a magyarországi viszonyokra». Az se valószínű, hogy ezen az audiencián Eötvös főképpen a német birodalmi viszonyokról beszélt volna.

⁴ Mindkettő *Kónyi* följegyzése, II. 532. l.

kat élünk, felizgatva reményekre, azon csekély jelentőségű körülményből, hogy a császár engem és b. Eötvöst Bécsbe felrendelt, Isten tudja minő tarka ábrándokat szőttetek magatoknak s azt gondoljátok : minden jól van, minden megvan, mit óhajtottunk. Sajnálom, hogy kénytelen vagyok szép álmaitokat a rideg valóság hú képével eloszlatni ; de politikában, kivált korosabb embereknél, nem való az álmodozás, azoknak ébren kell lenni.» Nyíltan megvallja, hogy arra nézve, mi fog történni, éppen annyit tudott, mikor Bécsből visszajött, mint mikor oda ment. A császár nem azért hívta őket, hogy nekik elmondja, mit fog tenni, hanem azért, hogy tőlük megtudja véleményüket némely tárgyra nézve. A rövid félóra, amit ott töltött, erre is alig volt elég. A császár az egybehívandó országgyűlésről, a választásokról, a vajdaság visszacsatolásáról s a szerbek kívánatairól beszélt ; utalt arra, hogy ő nemcsak Magyarország királya, hanem a többi tartományok fejedelme is és azért óvatosságot és méltányosságot vár azon kérdések megoldásában, melyek az egész birodalommal közösek, mint a pénzügy és hadügy, s nem érti, miért nem akarnak a magyarok a közös ügyekre nézve közös birodalmi tanácsot vagy birodalmi országgyűlést? Ezekről szólt a császár, ezekre felelt Deák röviden. Úgy látja, hogy «Magyarország soha kétesebb helyzetben nem volt, mint jelenleg ; a multból a birodalomra háramló terhet nem bírjuk el ; a hadsereg kettéosztásába nem fognak beléegyezni ; a nemzetiségek teljesíthetetlen követelésekkel fognak felépni ; óriási nehézségekkel fog járni a tagadhatatlanul közös ügyek intézésének módját megtalálni. És mind e mellett háború veszélye is fenyeget s a 12 évi abszolútizmus megrontotta az állam organikus életének minden műszereit, tönkretette gazdaságát. Ily helyzetben nem lehet törvényekre hivatkozva az egyszerű negatív álláspontjára helyezkedni ; ő maga szívesen menne azon ember után, aki a haza megmentésének útját megmutatná.»¹

A két volt 48-i miniszter kihallgatásáról a hozzájuk legközelebb álló Pesti Napló mindvégig hallgatott ; a bécsi sajtó kevésbé diszkrét volt s hozott különösen Deákról aligha teljes hitelt érdemlő közleményeket is.² Pedig jó lett volna a kihallgatás tényét a közhangulat javítá-

¹ Kónyinál id. h.

² A «*Dreissig Jahre aus d. Leben e. Journalisten*» c. névtelen mű (Wien 1894. Höldner, 57. s köv. l.) szerzője azt írja, hogy kihallgatása után találkozott Deákkal Bécsben az utcán, s ajánlása levén hozzá, tőle a következő képletes választ kapta, melyet másnap újságában közölt : «Denken Sie sich, Sie hätten einen Schuldschein oder e. ähnliches Document auf einen, der ganz zahlungsunfähig ist, u. Sie kämen zu ihm in freundschaftlichster Weise, ihre Forderung einzucassiren. Wenn nun der Schuldner sagen würde, ich gebe ihnen vorläufig e. Abschlagszahlung, warten Sie gefälligst mit dem Rest, das würde sich allenfalls hören lassen u. man könnte darüber reden. Wenn Ihnen aber d. Schuldner

sára fölhasználni, különösen egy ugyanakkor nyilvánosságra jutott váratlan esemény hírével szemben, mely a hamar beállott fordulat ellene soká tartotta a felháborodás legnagyobb izalmában az amúgyis eléggé fölzaklatott közérzületet Magyarországon.

Közvetlenül a karácsonyi ünnepek előtt hozták ugyanis a lapok a rövid távirati értesítést Drezdából, mely szerint gr. Teleki László ott elfogatott s a fennálló szerződések alapján Ausztriának átadatott.¹

A hontalanság már magában véve nyugtalanságot szül ; ez magyarázza meg a mi ezidőbeli emigrációnk sok tagjának nyugtalan ide-oda-vándorlását, melynek jelenségeivel már találkoztunk. Teleki a legnyugtalanabbak közé tartozott ; mióta az 1859-i olaszországi háború alkalmával az Ausztria ellen szövetségzett hatalmak kívánatára alakított «magyar nemzeti igazgatóság» tagja lett Kossuthal és Klapkával együtt, azóta sem szűnt meg ide-oda vándorolni.² November végén — mint mondá — rövid időre elhagyta Genfét, hogy magánügyekben Drezdába és onnan Berlinbe utazzék. Berlini útjának célját nem ismerjük ; drezdai időzésének kifejezett célja némelyek szerint az volt, hogy ott meglátogassa rokonát, gróf Teleki Emmát, De Gerando Ágoston özvegyét és annak nővérét, Teleki Blanka grófnét, ki nyolcévi börtön elszövése után ide vonult vissza. Van azonban adat arra is, hogy Telekit Drezdába fiatalkori barátnője, Orczy báróné hívta meg unokájának keresztelőjére keresztapaként. Utazását Kossuth előtt «nem veszélyes»-nek jelezte, de ismervé mégis az alárendeltséggel határos előzékenységet, mellyel a szász kormány Ausztria iránt viseltetett, szükségesnek tartotta a szokottnál fokozottabb óvrendszabályok alkalmazását : John Harold álnévre kiállított angol útlevéllel ment oda, s hogy magát fölismerhetetlenné tegye, levétette jellegzetes bajuszát. Azonban az osztrák kémek, akik már lestek rá, mégis felismerték s Werner osztrák követ megkeresésére a drezdai rendőrség december 18-án őrizet alá helyezte annál inkább, mert Ausztria megkeresése nemcsak elfogatásra, hanem kiszolgáltatásra is szólt és a szász kormány a közte és Ausztria között 1854-ben létrejött egyezmény értelmében magát a kiszolgáltatásra kötelezettnek látta.³

Teleki először felháborodással tiltakozott elfogatása ellen, azután

sagt : «Das was Sie in d. Hand haben, das erkenne ich nicht an, damit kommen Sie mir nicht, ich will Ihnen aber doch etwas geben, weil wir gute Freunde bleiben wollen, nun, da werden Sie sich im Rechte glauben, d. wichtige Document wieder in d. Tasche stecken u. denken : Kann warten, Zahltag wird schon kommen . . . Sehen Sie, lieber Freund, das ist alles, was ich Ihnen sagen kann.»

¹ P. N. dec. 23.

² Lukinich Imre: Teleki László életéhez : Bud. Szemle 1928. dec. 342. s köv. l.

³ *Unsere Zeit*, 1861. «Gr. Ladislaus Teleki» 511. l. *Ángyal Dávid* cikke : «Teleki László tragédiája». M. Figyelő 1911. 15. szám. 15—16. l. *Kossuth Lajos*

igyekezett meggyőzni a szász kormány közegeit arról, hogy letartóztatása indokolatlan; sőtét színekkel festvén kiszolgáltatása következményeit, kívánta, hogy a miniszterelnök elé vezessék. Orczy báróné kérésére Murray angol követ is közbenjárt az osztrák követnél és a szász kormánynál a fogoly érdekében. Szászország külügyminisztere s egyúttal miniszterelnöke ez időben ugyanaz a b. Beust Ferdinánd volt, ki utóbb mint osztrák külügyminiszter és birodalmi kancellár az 1867-i közjogi kiegyezés lényeges tényezőjévé vált. Ez annyi előzékenységet tanusított, hogy maga ment el Teleki fogságába őt meghallgatni. Az osztrák követ előtt tett nyilatkozata szerint reá a fogoly sajátságos benyomást tett; egy rebellis magyar mágnást vélt láthatni, a Rákóczi, Bercsényi fajtájából, s e helyett egy sovány, beteges, borotvált arcú embert talált, kit — mint mondá — inkább szerény falusi lelkésznek tartott volna. Beust megnyugtatni igyekezett Telekit a sors iránt, mely reá vár, de kérésének nem engedhetett; az egész világ szabadelvű sajtójának legkegyetlenebb ócsárlásaival és ostorozásaival nem törődve s minden haladékot megtagadva a szász kormány december 21-én betegen kiadta gr. Teleki Lászlót Ausztriának s a foglyot előbb Josefstadtbba, majd 8 napi ott időzés után Bécsbe szállították és ott beszo-
gáltatták az országos törvényszéknek.¹

Legnagyobb felháborodást az eset természetesen Magyarországon keltett, ahol december 27-én már Pestváros közgyűlése foglalkozott ez ügygel s Lukács Móric indítványára azonnal felírt b. Vay főkancellárhoz, követelvén, hogy Teleki, ki 1848-i alapon tagja Pestváros törvényhatósági gyűlésének, vagy szabadon bocsáttassék, vagy az illetékes magyar bíróság elé állíttassék. Lapjaink közölték a legtekintélyesebb nyugati sajtóorganumok heves fölszólalásait a nemzetközi jog és gyakorlat e vakmerő megsértése ellen.²

A magyar kormányférfiaknak be kellett látniok, hogy úgysis ezer akadállyal küzdő törekvésük végkép dugába dől, ha az egész nemzet előtt dicsfényben álló nagy menekültön elkövetett méltatlan erőszak

egy 1860. dec. 22-ről Londonból valószínűleg b. Jósika Miklóshoz int. levelében (*Jósika S. levélgyjűteménye*), melyben felháborodik a drezdai eset fölött s kiadja a jelszót, h. jajduljanak fel a megyék, kizártnak mondja, hogy T. hamis útlevéllal utazott volna, ezt azonban a követjelentések is bizonyítják. A keresztelői meghívásra vonatkozó adatot b. Bánffy Jánosnének unokája, b. Bánffy János birtokában levő naplója nyomán Kelemen Lajos úr közölte szerzővel.

¹ H. H. S. A. Drezdai követjelentések dec. 19., 20. és 29-ről, Teleki levele b. Jósika Miklóshoz: *Könyi*: Deák F. besz. III. (II. kiad.) 30. s köv. I. Beust utóbb Andrassy előtt oda nyilatkozott, hogy a kiszolgáltatásnál föltételül szabta, hogy Telekit Bécsben további kellemetlenség nem fogja érni, aminek az osztrák követjelentések ellentmondanak. (*Wertheimer*: Andrassy I. 181. l.). Lásd *Steier Lajos* cikkét: «Teleky László tragédiája» a «Világ» 1924. dec. 25-i számában.

² P. N. dec. 28. O. L. T. Kanc. e. i. 521. sz.

gyors és alapos orvoslásban nem részesül. Az osztrák politika — akár előbbi eltökélés, akár a szorongató helyzet sugallata következtében — most oly lépésre határozta el magát, mely gyorsasága, váratlansága, bátorsága és szinte furfangos ügyessége által mindenkit csodálkozásba ejtett.

Gr. Teleki László, ki azonnal üzenetet küldött régi barátjának, b. Vay Miklósnak, a bécsi Landesgericht előtt minden vallomást megtagadott s követelte törvényes bírāja elé való állítását. Lasser igazságügyminiszter jelenlétében folyt december 31-én az eredménytelen kihallgatás, mikor a törvényszék elnökéhez parancs jött, hogy a fogoly azonnal a Burgba szállítandó. Teleki azt hitte, hogy Vayhoz viszik s a legnagyobb izgalom vett rajta erőt, mikor a császári várak egy szobájában maga az uralkodó előtt találta magát, ki őt Vay kancellár és gr. Crenneville főhadsegéd jelenlétében fogadta. A nyomban ezután kiadott hivatalos közlemény szavai szerint: «Császár Ő Felsége kegyes volt Telekit magához hívatni s neki személyesen kijelenteni, hogy Ő Felsége jól ismeri azon határozott ellenséges indulatot, mellyel Teleki gyakran és egészen a legközelebbi időkig viseltetett a felséges császári ház és a monarchia érdekei ellen, hogy Ő F. mindazonáltal kegyes minden további vizsgálatot megszüntetni s neki teljes szabadságot ajándékozni. A császár szavát bírja Telekinek, hogy lemond a külfölddel való minden ellenséges összeköttetésről, nem lépi át a monarchia határait s egyelőre tartózkodik minden politikai tevékenységtől. Ennélfogva Teleki fogságából kibocsáttatott s meg van ellene szüntetve minden törvényszéki eljárás.»¹

A valóban drámai jelenetnek — mely később oly tragikus befejezést nyert — képét még néhány vonással egészítik ki a későbbi hiteles közlések. Ezek szerint Teleki a császári nyilatkozat elhangzása után kérdést intézett az iránt, vajjon a törvények által megengedett agitációtól is tartózkodnia kell-e?, mire az uralkodó azt válaszolta, hogy egyelőre (vor der Hand) ezt is ajánlja. Mikor a kihallgatásnak vége volt s Teleki már az ajtó felé ment, hirtelen visszafordulva e szavakkal vett búcsút a császártól: «Bocsássa meg Felség elfogultságomat, majdnem elfelejtettem köszönetemet nyilvánítani!» Teleki kétségkívül nagyon meg volt indulva, de némely bécsi lap közlései állítólagos sírásáról és ájulásáról túlzottak voltak. Viszont a kormány is megcáfolta azt a hírt, mintha — nálunk is elterjedt közlések szerint — külső diplomáciai beavatkozás idézte volna elő a fordulatot a Teleki ügyében.² A szabad-

¹ P. N. 1861. jan. 2. és 4. esti kiad.

² *Angyal D.* «Lord Loftus és Széchenyi» c. tanulmányában (B. Szemle 1927. máj. 184. I.) utal a bécsi angol követség közbenjárására, mely értésére adta Rechbergnek, hogy az angol kormány nem venné jó néven Teleki bebörtönözését.

lábra=helyezés azonban ezúttal megkegyelmezést nem jelentett; ez iránt tisztában volt Vay s maga Teleki is, kinek eszébe nem jutott elkobzott jószágait visszakövetelni. Sőt van nyoma annak is, hogy Teleki szabadon bocsáttatása után utazásai és levelezései tekintetében rendőri felügyelet alatt maradt.¹

Történelmi távoból s elfogulatlanul ítélve el kell ismernünk, hogy a kormány, ha már egyszer hatalmába ejtette Telekit, alig találhatott a helyzet számára más megoldást, mint azt, amit választott. A 11 év előtt hozott halálos ítéletet csak nem hajthatta végre s új haditörvényszéki eljárást indítani egy már meghozott ítélet után éppoly képtelenség volna, mint az októberi diploma után osztrák polgári büntető bíróság elé vinni a menekült ügyét. Kiutasítás se volt elképzelhető a megrendelt elfogatás és hazaszállíttatás után. A kormány így is elérte célját, sajnos, csak nagyon is teljesen. Viszont Telekinek hasztalanul tettek szemrehányást emigráns társai; helyzetében, a fordulat váratlan-ságával szemben ők is aligha tudták volna helyöket jobban megállani.²

Vay szabaddá lett barátját a császári várakból azonnal a vendéglőbe vitte, hol már várták rokonai és barátai, kedélyesen ünnepelték a megzaklatott férfit, kit első percben alig ismertek meg, annyira megváltozott külseje. Teleki meglátogatta a bécsi magyarokat is és néhány hétig ott maradt egészségét helyreállítandó.³

A drezdai erőszakos tény ezzel annyira=mennyire helyre volt ütve, de az általa fölvert hullámok még nem simultak el egyhamar. Pest megye januárius 7-i közgyűlésén megbélyegezte a szász kormány eljárását, s bár elismerte, hogy az a fölötti felháborodást mérsékli a fejedelem ama ténye, mellyel a hatalom bosszúálló karját lefegyverezte, a kiszolgált menekültnek szabadságát visszaadta, hangsúlyozta, hogy a bizalmat csak az adná vissza, ha a szabadság élvezése föltételekhez nem köttetnék s ha minden bebörtönözöttnek visszaadtnék szabadsága és

¹ U. ott 2. esti, jan. 5. regg. és esti s 6. regg. kiad., *Könyinál az id. h., Wertheimer*: Andrassy id. h. Kedélyes színben tünteti föl Rogge (id. m. II. 88. l.) a történeteket: «Balsam auf diese Wunden goss die vollendete Liebenswürdigkeit, mit der am letzten Tage des alten Jahres der Kaiser den aus Paris (?) über Dresden zurückkehrenden (!) u. von dort aus durch Herrn v. Beust an Österreich ausgelieferten Grafen Ladislaus Teleki zu sich in d. Hofburg führen liess, und ihm persönlich ohne jede Recrimination oder Bedingung (!) ankündigte, dass seiner Abreise in sein langentbehrtes Vaterland nichts mehr im Wege stehe».

² Kossuth megírta (*Irat.* III. 302. l.), hogy mit kellett volna Telekinek, szerinte, mondania: «Hatalmában vagyok Felségednek, tehet velem, amit akar, de az egész művelt világ által elismert nemzetközi jog megsértésével kerültem hatalmába; én e jog szentségére hivatkozom s annak élvezetébe visszahelyeztetésemet várom Felségedtől.»

³ P. N. jan. 4. esti kiadás, *Szögyény* id. m. III. 69. l.

minden, vagyonában megcsonkítottnak vagyona. Pestmegye példájára számos törvényhatóság hozott hasonló határozatot. Szárnyra is keltek általános amnesztiáról szóló hírek, de azok csak annyiban bizonyultak valóknak, amennyiben az októberi diploma előtti kormányrendszer megváltoztatását célzó törekvések tetteseit érintették.¹

A Magyarország történetében oly nevezetes 1861-i év tehát fölvirradt, a nélkül, hogy az októberi fordulathoz fűzött gyöngye remények teljesedésökhöz közeledtek volna. Csalódás volt észlelhető mindkét félnél: a nemzet, látva, hogy a hatalom vonakodik megadni azt, amire némi biztatást nyújtott, meglazult békőiban fokozott hévvel küzdött alkotmánya visszanyeréseért, a kormány körében pedig gyöngült azoknak a befolyása, akik az októberi diplomától a nemzet kielégítését várták, s erősödött azoké, akik az engedmények haszталanságát hirdették.

Egyelőre az októberi program végrehajtása tovább folyt, tekintettel azonban úgy a tapasztalt belső fejleményekre, mint a változatlan figyelmet igénylő külpolitikai helyzetre.

A varsói értekezlet, melyet a közbejött körülmények meg is rövidítettek, eredménytelen maradt, mert Ausztria nem tudott Oroszországnak oly ellenértékeket nyújtani, amelyek azt egy, esetleg Franciaország ellen is irányuló szövetségbe való belépésre bírhatták volna.² Ausztria viszonya Poroszországhoz szükségkép elhidegült, mikor ott az addigi régens=herceg, mint I. Vilmos átvette a királyi uralmat s szabadelvűbb intézményeket léptetett életbe, melyeket a bécsi kormány a saját németjeire való tekintettel legalább látszatra szintén felkarolni volt kénytelen.³ Kétségtelen, hogy Napoleon császár iránt Ferenc József ez időben személyes, mély bizalmatlansággal viseltetett.⁴ És végül ott állott, állandó fenyegetésként az olaszországi helyzet. Habár Savoia átadása, a római kérdés és a Gaetába menekült nápolyi király ellentállása tagadhatatlanul eltávolodást idéztek elő az olasz nemzeti ügyet képviselő Piemont és Franciaország között, Olaszország egységesítésének rohamos előhaladása félreérthetetlen fenyegetés volt Ausztria ellen s emlékeztetés arra, hogy Velencére előbb=utóbb rákerül a sor. A szabadabban mozgó sajtó bőven ismertette a röpiratot, mely Ausztriának azt a jó tanácsot adta, hogy mondjon le önkényt Velence birtokáról, és híreket hozott a Piemont és Moldva=Oláhország között állítólag létrejött, Ausztriának keletről való megtámadását célzó konspirációról, melyben Garibaldi és Klapka is részesek volnának. E hírek részben megegyeztek a rendőrminisztérium saját jelentéseivel, melyek jelentős fegyverkészleteket is említettek.⁵

¹ P. N. jan. 9. reggeli és esti kiadás.

² Kossuth id. m. V. 20—23. l., P. N. okt. 30., 31.

³ Eisenmann id. m. 269. l.

⁴ H. H. S. A. Nachlass Rechberg (1860—61.)

⁵ P. N. dec. 13., 19., Orsz. lev. tár. Kanc. eln. ir. 1861. 56. szám.

A nagy olasz szabadsághős, Garibaldi, ez időben — diadalútjában megakasztva — neheztelve félrevonult ugyan, de törekvései és tervei szinte állandó lázban tartották a hevesebb vérű magyarokat. Falk a Pesti Naplóban valóságos dicshimnuszt zengett Garibaldiról és a magyar sajtó nyíltan hozta a híreket, hogy hány magyar szökött ki megint hozzá.¹ Ezek a kiszökések — különösen Galaczon át — odáig fejlődtek, hogy már maga a Moldva=oláhországi fejedelem, Cousa is kénytelen volt védekezni a magyarok odaözönlése ellen s ez irányban az osztrák kormány támogatását kérni.²

Az olasz ügy sikerei természetesen az emigráció tevékenységének is — mint látni fogjuk — némi lendületet adtak, ami nem maradt hatás nélkül a hazára. Szemere Bertalan ugyan általános feltűnést keltve egy a «La Presse» című párizsi lap szerkesztőjéhez intézett levélben mindjárt az októberi diploma megjelenése után oda nyilatkozott, hogy e diplomában elvileg csaknem minden benne van, amit Magyarország kíván; nyilatkozatát többnyire méltánylólag fogadta a francia és angol sajtó, de az emigráció körében nézetével egyedül maradt. Kossuth mindjárt ellene fordult, úgyszintén Klapka és Teleki László is.³ Az, amit Kossuth remélt, hogy Garibaldi mihamar Magyarország fel-szabadítására fog sietni, egyelőre nem látszott teljesülni, mert még túlsok volt a tennivaló Olaszországban. A tél folyamában tünedeztek a tavaszra remélt háború kilátásai, de Ausztriának mindig készen kellett lennie a megtámadásra, amiért a hadügyminiszter s mint a had-tengerészet új főparancsnoka, Ferdinand Miksa főherceg koronkint elő-állottak a véderő s különösen a haditengerészet fejlesztésére irányuló, a kietlen pénzügyi viszonyok között alig teljesíthető kívánságaikkal. Nehogy a külső támadás belső lázadással találkozassék, Magyarország területén minduntalan szaporították a nem magyar származású csapatokat s Nagyvárad és Arad között állítólag ötvenezer főnyi hadtest volt összpontosítva.⁴

Az osztrák kormánynak különös gondja volt arra is, hogy a külföld a magyar viszonyokra nézve csak az ő felfogásának kedvező értesü-
seket kapjon. A Patrie című párizsi lap magyarbarát levelezőjét, Simont visszahívatta Pestről, kieszközölte, hogy a francia kormány konzult küldjön Zágrádba, aki ott a Magyarországgal való únió ellen dolgozott, s Bécs keresztülvitte azt is, hogy — ami később nagy port vert föl — az

¹ U. ott nov. 4., 23.

² O. B. E. L. 3851. sz., H. H. S. A. Min. Conf. Prot. dec. 20., Ürmössy id. m. I. 234. l.

³ Szemere B. Naplóm. II. 249. s. köv. l.

⁴ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. 1861. jan. 2., Kossuth id. m. III. 587. l., Wertheimer id. m. I. 170. l.

angol kormány visszahívja Mr. Dunlopot, a bécsi angol követség pesti ügynökét, ki nem csinált titkot magyarbarát érzelmeiből.¹

Az október előtti időből még végelintézésre várt a Széchenyi elkobzott iratainak ügye. B. Mecséry rendőrminiszter még november 17-én a császárnak tett előterjesztésben javasolta, hogy a döblingi házkutatással kapcsolatban megindult összes vizsgálatok szüntettessenek meg s e felől a meghalt gróf örökösei nyugtattassanak meg, továbbá a Széchenyi fiainak adassanak vissza a tőlük elvett iratok, ellenben Széchenyinek az orsz. törvényszéknél és a rendőrminisztériumban levő iratai közül azok, melyek visszaadásra nem alkalmasak, esetleg a grófi család egyik tagja jelenlétében semmisíttessenek meg. Minden egyéb Széchenyi-irat — a legutóbbi napokról szóló napló kivételével — a családnak, ha kéri, adassék vissza. Az uralkodó e javaslatot elfogadta ; azonban a boldogultnak legidősebb fia, gr. Széchenyi Béla, Vay kancellár előtt önérzetesen és élesen tiltakozott atyja iratai bármely részének megsemmisítése ellen s követelte valamennyinek az ő kezeihez való kiadatását. A kancellária «nem illendőnek»² találta a nyilatkozatot, de mégis, tekintettel a közhangulatra, az izgalomra, melyet Széchenyi halála keltett, s a nagyon elterjedt, bár téves véleményre, hogy halálát a rendőri kutatás okozta, valamint a Széchenyi-család súlyára, tekintélyére és népszerűségére, nem vélte célszerűnek az agitáció számára új anyagot nyújtani. Mecséry rendőrminiszter már elkészítette a megsemmisítendő iratok jegyzékét, mikor az utolsó pillanatban az uralkodó a megsemmisítést megtiltotta s az iratokat kabineti levéltárában helyeztette el, ahonnan azok csak legújabban kerültek nyilvánosságra.³

A Muraköz visszacsatolásának kérdése is egyike volt azoknak, amelyek a közvéleményt állandóan foglalkoztatták, mert az ellentétes áramlatok és befolyások küzdelme késleltette annak végmegoldását. Miután az októberi diploma kimondta a régi megyei határok visszaállítását, Zala megye jogos igényt tartott a visszacsatolásra s közgyűlésére meghívta az ottani lakosokat is ; ámde a horvát bán és horvát udvari dikasterium nem szűnt meg gáncsot vetni a visszacsatolásnak, s mikor az ottani lakosság körében nagy hullámokat vetett a Zalához való csatlakozás mozgalma, a varasdi megyefőnök katonaságot rendelt a Muraközbe annak fékentartására. Csak mikor már a képviselőválasztási előkészületek elodázhatalanná tették annak eldöntését, hogy a muraköziek hová küldjék képviselőiket, sikerült egy hosszú minisztertanácsi vitában, melyben Schmerling is elismerte a magyar álláspont jogosságát,

¹ *Podmaniczky id. m. III. 114—115. l.*

² «ungeziemend».

³ *Károlyi A. Döblingi irod. hagy. I. 268. s. köv. l., Országos Levéltár, Kancelláriai elnöki iratok (ezentúl így jelezve : O. L. K. E.) 1860. 452. és 1861. 141. szám.*

egy, januárius 27-ről kelt legf. elhatározást kieszközölni, mely a visszacsatolást kimondta; de Varasd megye még azután is megkísérelte a keresztüvitel elé akadályokat gördíteni.¹

A pénzügyi szolgálatnak az új rendhez való alkalmazkodásában mindjárt kezdetben mutatkoztak nehézségek, de a nagy bajokat csak később, a megyék magatartása váltotta ki. A pénzügyminisztériumot vezető Plener olyan formai engedményekkel, hogy a november 28-i rendelettel Budán felállított, de csak 1861. februárius 1-én életbe lépendő országos pénzügyigazgatóság² «m. kir. Pénzügyigazgatóság» nevét viselje, s tagjai az előszabott magyar tisztviselői egyenruha helyett szabadon választott magyar öltözetet³ viselhessenek, remélte a közigazgatásnak ezt a különben is legnépszerűtlenebb ágát megkedveltethetni. Maga Szécsen volt kénytelen ezeket az újításokat ellenezni, az országgyűlés számára kívánván a végleges rendezést fenntartani; s csakhamar kitűnt, hogy a magyar királynak nevezendő s magyar ruhaviseletre jogosítandó pénzügyi közegek, kiknek kezéből a kormány nem vélte a pénzügyek kezelését kivehetőnek, csaknem egytől-egyig magyarul nem tudó idegen tisztviselők voltak, akiket lehetetlen volt a magyar szolgálati nyelv használatára rákényszeríteni s akiknek a hatóságokkal tovább is németül kellett levelezniök, aminek keresztüvitelét maga a kancellária lehetetlennek jelezte.⁴

Az ország főméltóságai közül az országbírói még mindig betöltendő volt, pedig annak viselőjére nagy feladat várt a jogszolgáltatásnak a változott viszonyoknak megfelelő átadomítása körül. Személyi nehézségek merültek föl; a választás eredetileg gr. Cziráky Jánosra esett, ki ez időben Fejér megyében főispáni állást viselt s ki a kinevezést el is fogadta, de csakhamar le kellett mondania, mert országbírói működését ahhoz a föltételhez kötötte, hogy a magyar magánjog azonnal a maga teljességében újból életbe lépjen, amit maga Deák Ferenc is lehetetlennek tartott. Így aztán gróf Apponyi Györgynek kellett e díszes állást elvállalnia, kit fiatalkori kancellári szereplése nem tett éppen népszerűvé, de kinek tekintélye előtt mindenki meghajolt s aki teljes mértékben igazolta a hozzá fűzött várakozásokat.⁵

A legégetőbb kérdés a megyék szervezkedése volt, melynek minél

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. 1861. jan. 2., 24., O. B. E. L. 1860. 4247., 4277., 4309. számok; O. L. K. E. 1860. 358. és 391. sz., 1861. 119. és 1861. 249. számok., P. N. dec. 1., 1861. febr. 11. Lásd Deák Ferencnek e tárgyra vonatk. levelét Könyvinál II. 522. s köv. l.

² Reichsgesetzblatt 1860. 479. l.

³ «Landeskostüm».

⁴ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. 1860. dec. 27., O. L. K. E. 1860. 520. sz.

⁵ O. L. K. E. 1861. 29. szám; Szögyény id. m. III. 239. s köv. l., Zsoldos kézír. eml. i.

símább lefolyását biztosítandó, Vay kancellár — kit anyja súlyos betegsége december elején hosszabb ideig golopi falusi otthonához kötött — magyarhoni időzését felhasználta arra, hogy a fővárosban és a vidéken is minél több mértékadó emberrel érintkezzék s odahasson, hogy a tisztsegek minél mérsékeltebb egyénekkel töltsenek be.¹

Ez nehezen ment ; az esztergomi értekezlet, mely egyhangú megnyilatkozássá vált az 1848-i törvények érvénye mellett, nekibátorította a megyei törvényhatóságokat, hogy megnyílt működési körükben magukhoz ragadják azt az egész hatalmat, amelyet a 48-i törvények nekik biztosítottak, sőt annál többet is, és tartózkodás nélkül belésszóljanak az ország ügyeibe.

A városok szervezkedése nyugodtabban indult meg s itt is — mint a megyéknél — a 48-i alap proklamálását és jobbára az akkori tisztviselők visszahelyezését eredményezte ;² ellenben a megyei mozgalmak mind nagyobb hullámokat vertek.

A megyegyűlések majdnem kivétel nélkül magukévá tették Pest-megyének öt pontba foglalt, már ismert követelését s ily értelemben fordultak felirattal a kancellárhoz, némelyik az uralkodóhoz is, a 48-i törvényeknek már az országgyűlés megnyílta előtti visszaállítását kívánva. A kancellárhoz intézett feliratok némelyike a tisztelet hangján ugyan, de komolyan kioktatja kötelességeiről a vezető államférfiút. Több megye tovább ment : határozatilag törvénytelennek nyilvánította úgy a kancelláriát, mint a helytartótanácsot, semmisnek a concordatumot, visszaállították a 48-i sajtótörvényt, törvénytelennek minden a megyein kívül a megyében létező hatóságot ; eltörölték a közjegyzőséget, a gyakorlattól eltiltott ügyvédek jogaikba visszahelyezték. Némely megye a maga területén visszaállította a magyar magánjogot és az osztrák polgári törvénykönyvvel együtt az összes ú. n. patentális törvényeket hatályon kívül helyezte ; volt megye, amely a telekkönyvi eljárást is megszüntette és visszaállította a betáblázás régi módját. A főispáni utasítást, egyes kancelláriai leiratokat egyszerűen félretettek. Majdnem valamennyi megye, nem várva be a törvénykezés átalakulását, megválasztotta a maga törvényszékét s részint záros határidő kitűzése mellett, részint a nélkül, utasította az ügyeknek és helyiségeknek a cs. kir. törvényszékektől való átvételére, ami helyenkint — mint Nyitra-ban — katonai beavatkozást eredményezett. Törvénytelennek nyilvánítottak minden országgyűlésen meg nem szavazott adókimvetést és behajtást, valamint törvényes felhatalmazás nélküli újoncállítást és a dohányjövédéket is.

Miután mindenütt megállapították a tisztviselők fizetéseit is, gon-

¹ Szögyény id. köt. 230. s. köv. l.

² P. N. 1860. dec. 27., 28., 1861. jan. 2. esti k., jan. 8.

doszkodni kellett — törvényes adó hiányában — a megyei kormányzat költségeinek fedezéséről. Erre némely helyen a községeknek begyűlt adópénzeket akarták igénybevenni, azoknak az illetők adójába leendő beszámításával; másutt előlegeket kértek be a községekől és birtokosoktól, a legtöbb helyen a «német adókulcs» alapján bizonyos százaléku pótdadót kezdtek kivetni az egyenes adók után. Az autonóm közbiztonsági, fogházi állásokra a legtöbb helyen volt honvédtiszteket alkalmaztak. Végül a megyei bizottmányok megalakítását egy kis tüntetésre használták föl az emigráció s a külföldi szabadsághősök mellett. Sárosmegye adta meg a példát, bevásárlván bizottmányába a megyéből származó emigránsokat: Ujházy Lászlót, Pulszkyt és Kükemezeyt; Nógrád megye már tovább ment, megválasztotta Kossuthot, Klapkát és Türrt is, Szabolcs pedig ezeken kívül Teleki Lászlót, Perczel Mórt, Vettert és Horváth Mihályt; később azután divatba jött Cavourt, Mazzinit, Garibaldit is megyebizottsági tagsággal tisztelni meg.¹

Ezek a megnyilatkozások természetesen nem hangozhattak el a nélkül, hogy hatásuk messze a megyeházak falain túl is tapasztalható ne legyen. Napirenden voltak a császári sasok leverései a hivatali épületek falairól, amelyek eleinte beavatkozást idéztek föl, de később az illető hatóságok maguk jobbnak látták azokat botrány elkerülése végett s miután az októberi diploma szellemével csakugyan nehezen voltak összeegyeztethetők, eltávolítani, sőt a bánási helytartó kérdést intézett a tárnokhoz, vajjon ne távolíttassa-e el ő is a maga területén a császári címereket a hivatalokról, mert azok megtartása tüntetésekre fog okot szolgáltatni? A pénzügyminiszter hasztalanul tiltakozott, nem volt aki rendeleteit végrehajtani tudta volna.² Ahol a pénzügyi hivatalok megyei épületben voltak elhelyezve, ott nemcsak a kétféjú sasnak, hanem a hivatalnak is távoznia kellett s a pénzügyigazgatásának könyörögnie kellett, hogy közegeit még egy ideig megtűrjék a megye födele alatt. Megtörtént egyes helyeken, hogy a telekkönyveket kidobálták az utcára, s miután a megyék a dohánymonopóliumot is törvénytelennek nyilvánították, elkezdődött a dohány szabad termelése és elárúsítása, ami a kincstárt is nagy kárral fenyegette.³

Ily körülmények között a zavargások s a kisebb-nagyobb összeütközések egyfelől a nép, másfelől a pénzügyi vagy rendőri közegek, sőt a katonaság között is elkerülhetetlenek voltak. Pesten is volt kisebb kravall és néhány letartóztatás a rendőrség épületén levő császári címer eltávolításakor. Nagykőrösön dohányárulás miatt néhány embert

¹ Már id. *Magyar alkotmányos mozgalmak* 5—20 2. l., *P.N.* több helyen; *Madarász J.* id. m. 336. l., *Boross Mih.* id. m. 49. l.

² *O. L. K. E.* 1860. 393., 400. és 1861. 34. számok.

³ *U. ott:* 1860. 367. szám., *Eöttevényi Nagy Olivér:* A dynastikus politika hullámzásai, Bpest, 1910. 43—44. l.

őrizet alá is helyeztek a pénzügyőrök; mikor a nép ki akarta szabadítani őket, katonaság vonult fel, lőtt s öt ember elesett; Pestmegye nyomban vizsgálóbizottságot küldött ki az eset földerítésére. A császári hivatalnokokat macskazenével és ablakbeveréssel unszolták a távozásra, néhol lakásukba is behatoltak; a fiatalság oly bőkezű volt a macskazenék rendezésében, hogy Gömörben a távozó megyefőnök helyett tévedésből a magyar főispán kapta meg a macskazenét.¹

Minden csillapító, nyugalomra, mérsékletre intő szó hatástalanul hangzott el. Az új hatóságok fejei csak a rendőri hatalomnak is reájok való ruházása esetében vélték a rendfenntartásért felelhetni. Gróf Andrassy György Sáros megye főispáni székének visszafoglalásakor arra intette a megye közönségét, hogy a magyarnak leginkább a nemes forrásból származó túlbuzgalomtól kell óvakodnia, hogy ne kívánják a természetellenest, a lehetetlent, hogy szerencsétlenségeinken okulva csak józan, törvényes haladással mozdítsák elő a haza javát. Csengery Antal bölcsen azt tanácsolta a megyeszervezésben részes bátyjának, hogy ne adjanak okot arra, hogy az országgyűlés meg ne tartassék; a visszahatás — úgymond — máris kezd nyilatkozni; erőteljes és férfias, jogainkból nem engedő, de nem kihívó, hetyke, utcai demonstrációkban kedvet találó magatartásra van szükség. Mailáth tárnok, mint a Helytartótanács elnöke rendeletet adott ki a zavargások ellen, melyben azoknak esetleg a csendőrség vagy katonaság igénybevételével való elnyomását hagyta meg. Vay kancellár Pestmegye december 11-i közgyűlési feliratára válaszolva, legfelsőbb elhatározásra hivatkozva s utalva a nemsokára összehívandó országgyűlésre intette a vármegyét, hogy e rövid átmeneti időszakban ne akadályozza a törvénykezés és pénzügyi közigazgatás rendes menetét s az erre nézve kiadott ideiglenes szabályokat pontosan hajtsa végre, mert csak így készítheti elő a közigazgatásnak a törvényhatóságok kezébe leendő átmenetelét.²

A megyék magatartásának a kormányra nézve legveszedelmesebb következménye: az adófizetés általános megtagadása ekkor még csak a nálunk az abszolutizmus korában könnyen érthető okokból amúgy is lanyha adófizetés fokozatos csökkenésében mutatkozott; de bekövetkezését a pénzügyminiszter világosan láthatta s az iránt is tisztában lehetett, hogy az azzal szemben a minisztertanács által egyelőre fogatba vett ideiglenes rendszabályok eredményre vezetni nem fognak.³

Ily körülmények között a kisebbségben levő magyar kormányférfiak helyzete a többségben levő osztrák miniszterekkel szemben

¹ O. L. K. E. 1860. 356., 501. szám, 1861. 22. sz.

² U. ott 1860. 356., 387., 402. számok. *Sárosmegye* 1860. dec. 19-én tartott közgyűlésén mondott beszédek (alkalmi füzet). *Csengery A.* hátrahagyott iratai, Bpest 1928. 471. l. P. N. 1861. jan. 10. regg. k.

³ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. 1860. dec. 17., 1861. jan. 11., 12.

mind nehezebbé vált; az, hogy egyidejűleg Schmerling és Rechberg között is ellentétek mutatkoztak, javukra nem vált, mert ezek az ellentétek inkább csak a birodalom osztrák részének berendezésére vonatkoztak. Ők ugyan nem állottak a magyar közvélemény álláspontján, mely megosztatlanul a 48-i törvények föltétlen visszaállítását követelte s legfőllebb alkotmányos módosításukat ismerte el lehetségesnek, de viszont Schmerling felfogásától, ki az októberi alkotmányt császári kegyadománynak tekintette, még távolabb kellett állaniok, mert ők az 1848 előtti alkotmányt fennállónak, nem eltöröltnek tekintették. Egészen januárius közepéig bíztak a magyar közhangulat meghiggadásában s ez értelemben igyekeztek megnyugtatni minisztertársaikat is; mikor azonban látták, hogy a megyei mozgalmak anarchia felé viszik az országot, sőt az országgyűlés összehívását is kétesse tehetik, az ő súlyukat és tekintélyüket pedig végkép aláássák, valami elhatározó tette kellett magukat rászánniok, valami szemmel látható eredményt kellett fölmutatniok.¹

Ennek az elhatározásnak szüleménye volt a januárius 16-i uralkodói leirat, mely magukhoz a törvényhatóságokhoz volt intézve s melynek hatását a kormány — igen jellemző módon — egy hercegprímási körlevéllel kívánta támogatni.

Ennek a nevezetes államiratnak kiindulási pontja a magyar udv. kancelláriának egy jan. 10-ről kelt fölterjesztése a császárhoz, mely világosan mutatja azt az illúziót, amelyben a konzervatív államférfiak a magyarországi állapotokra nézve még ez időben is ringatództak. E fölterjesztés elismeri, hogy a Felső Magyarországgal legjobban éreztette kegyét, mert alkotmányának helyreállítását nemcsak kilátásba helyezte, hanem a főispánok kinevezése s a megyei szervezet visszaállítása által azt már tényleg meg is valósította. A nemzet józanabb része ezt hálásan el is ismeri s a mutatkozó sajnálatos jelenségek inkább csak «az öröm lelkesedésének túlcsapongó kitérősei» s nem tulajdonítandók azoknak a felforgató irányzatoknak, melyek ma mindenütt mutatkoznak. Mindazonáltal az adómegtagadás és késedelmes fizetés ténye oly aggasztó és veszélyes tünemény, mely a birodalom létérdekeit érinti s ezért szükséges egy legfelsőbb helyről jövő atyai figyelmeztetés, mely a nagy népszerűségnek örvendő primás útján volna köztudomásra hozandó. E végből hozzá egy kézirat volna intézendő, oly szerkezetben, hogy az közzétételre legyen. Egyúttal egy udvari decretum menne a kancellária útján a Helytartótanácsához a többi hitfelekezetek lelkészeinek a főispánok és egyházi hatóságok útján való figyelmeztetése és annak az egész országban való közzététele céljából, hogy a kormány

¹ Redlich id. m. I. 702—703., II. 1—5. l., Wertheimer id. m. I. 169—170. l., Hohenlohe: Denkwürdigkeiten I. 99—100. l., Falk M. id. m. 65. l.

el van határozva az október 20-i kibocsátványoknak minden eszközzel érvényt szerezni s az olyan irányzatoknak, mint a melyek az emigránsoknak megyebizottsági tagokká való megválasztásában megnyilvánultak, erélyesen ellenszegülni. A Helytartótanácsnak meghagyatnék, hogy a Felső e szándékát minden megyének tudomására hozza, hogy ezek a lelkészek útján az adófizetőket kötelességükre intsék s az adóbehajtást támogassák ; ha pedig megint emigránsok megválasztása vétenék célba, azt a Helytartótanács határozottan rosszalja és jelentse ki, hogy az ilyenek bizottsági tagokul elismertetni nem fognak.¹

Ezt a tervezetet legfelsőbb helyen valószínűleg nem tartották kielégítőnek, mert már öt nappal később a Kancellária újabb előterjesztést tett, melyben arra utalt, hogy a Magyarországon egymást rohamosan követő események az előbbi előterjesztésben javasolt rendszabályok kiterjesztését és hatályosabbá tételét² teszik halaszthatatlanul szükségessé. Ezért — a primáshoz intézendő felhívás mellett — szükségesnek látszik (Apponyi és Mailáth véleménye szerint is) egy a megyékhez és sz. kir. városokhoz intézendő legfelsőbb leirat, melynek tervezetét bemutatja a Kancellária. Egyúttal jelzi, hogy némely megyében esetleg főispánváltozást kell majd előidézni, s a legnagyobb bajnak mondja, hogy a törvénytelenéseket elkövető egyének ellen bírói eljárás indításának nincs kellő fóruma, mert a Kúria még nincs működésben s a fennálló cs. kir. törvényszékek a legnagyobb bizalmatlansággal találkoznak.³

Ezt az újabb tervezetet a januárius 15-i és 16-i minisztertanácsok beható tárgyalás alá vették. Schmerling és a többi osztrák miniszterek a leirat hangját nem találták eléggé szigorúnak s kívánták volna, hogy az emigránsokat bizottságukba beválasztó, valamint az adómegtagadást hirdető megyebizottságok azonnal feloszlattassanak. Vay és Szécsen, hivatkozva az Apponyi és Mailáth véleményére, védték tervezetüket és azzal igyekeztek megnyugtatni osztrák kollégáikat, hogy a leirat eredeti magyar szövegében sokkal erélyesebben hangzik, hogy emigránsokat csak öt-hat megye választott meg, többnyire jelentéktelen emberek javaslatára, zűrzavarban és izgalomban, de máris a megbánás jelei mutatkoznak. A megyék határozatainak és petícióinak nem kell túlságos fontosságot tulajdonítani, azok gyakran nem fejezik ki a valódi többség akarátát. Nyitrába már küldtek királyi biztost, ezt meg fogják tenni, ha kell, másutt is ; a lakosság az adófizetésre már felhívatott a primás, az evang. szuperintendensek és a főrabbi közvetítésével. Végül a minisztertanács a szöveget csekély módosításokkal elfogadta.⁴

¹ O. L. K. E. 1861. 37. sz. (Szögyény kiadványa.)

² Verschärfung.

³ O. L. K. E. 54. szám.

⁴ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. 1861. jan. 15., 16. Bő kivonat belőle Redlichnél : II. 728—730. l.

Így jött létre a januárius 16-i rescriptum, mely a Vay és Zsedényi ellenjegyzésével azonnal közzététetett. Benne az uralkodó az októberi diplomából indul ki, melyet kibocsátott, szemben azokkal az aggodalmakkal is, melyek a magyar alkotmány egy részének a birodalom államjogi viszonyainak végleges rendezése előtti visszaállítására s különösen a törvényhatósági tevékenység felélesztésére nézve fennforogtak; kibocsátotta, mert úgy vélte, hogy a bizalom bizalmat szül s a nyílt szándék egy nemes indulatú és politikailag érett nemzetnél elismerő méltánylásra és becsületes támogatásra fog találni. Várakozása nem teljesült egészen; mérséklettel és engedékenységgel szemlélte a nyilvános élet első túlcspingásait, azokat a kor felingerült irányzatának, az elfojtott indulatok kitörésének s a régen nélkülözött köztevékenység fölhevülésének tulajdonítván. De most, mikor némely megyék a bizottmányok választását arra használták fel, hogy azoknak tagjai közé oly egyéneket sorozzanak, kik a birodalom fennállásának s az ő uralkodói jogainak kiengesztelhetetlen ellenségei, kik külellenségeihez csatlakozva, országai békéjét alattomos összeesküvésekkel és vakmerő lázításokkal veszélyeztetik; most, midőn az adórendszer megállapítása körüli elágazó nézetek adómehtagadásra zsákmányoltatnak ki, mi az állam anyagi segélyforrásait apasztva a nép fogalmait megzavarja; most, midőn a legszükségesebb átmeneti intézkedések, melyeket a személy- és vagyonbiztosság tett nélkülözhetetlenné, türelmetlen sietséggel mellőztetnek; midőn egyes megyék a közbátorság fenntartásának ürügye alatt a nemzetörséget fölállítani s fölfegyverezni készülnek;¹ midőn a megyei tisztviselők fizetésének rendezésénél a kormányzések befolyását mellőzik, midőn egyes megyék magukat minden kormányzati behatáson kívül helyezik: mellőzhetetlen kötelessége az uralkodónak az alkotmányos szabadságnak oly célokra való felhasználását, melyek végeredményben forradalomra vezetnek, érelyesen meggátolni.

Változatlanul megmaradván mult évi október hó 20-án kijelentett szándékánál, éppoly szilárdan el van határozva a forradalomnak ellentállani, amiben minden jobb hazafinak támogatására számít. Midőn az uralkodó ebbeli akaratát és figyelmeztetését Magyarország minden hatóságával tudatja, hivatkozva az 1790-i III. törvénycikkre, melynek a koronázásról rendelkező részét maga is minél előbb teljesíteni óhajta, rendeli, hogy: 1. Mindenütt, hol a birodalom határain túl tartózkodó hűtlen és felségsértő vagy oly egyének választattak bizottmányi

¹ Ez a gyanú onnan eredett, hogy a szervezők a megyei közbiztonság közegeitől sok helyen volt honvédek alkalmaztak; *Madarász József* (id. m. 337. l.) vallomása szerint ez azért történt, hogy majd Garibaldi betörésekor fölfegyverzett csapat álljon rendelkezésre.

tagokul, kik a birodalom ellenségeivel szövetségbe vétkes merényleteket terveznek, ezen választások semmiseknek és érvényteleneknek tekintessenek. 2. Megparancsolja, hogy az egyenes adók behajtásának s a közvetett adózásoknak megakadályozására irányzott kísérletek vagy határozatok s bárminő új adókievések felelősség terhe alatt mellőzessenek s az efféle végzések rögtön megszüntetessenek. 3. A jövő országgyűlés megállapodásaig, illetőleg az országbíró által teendő ideiglenes javaslatok feletti intézkedéseig minden oly határozat érvénytelen, mely az ideiglenesen fenntartott törvénykezési intézkedések megszüntetésére vagy megszüntetésére irányul. 4. Miután az 1848-i törvények átvizsgálását s módosítását az április hó 2-ára összehívandó országgyűléshez utasította s azok tetteles életbeléptetése oly kérdésekkel függ össze, melyeknek egyoldalú, elhamarkodott megoldása úgy Magyarország, mint az uralkodó többi tartományainak érdekeit veszélyeztethetné, e törvények tetteles foganatosítása iránti minden kísérletet szigorúan megtilt s a legkomolyabb eszközökkel fog megakadályozni. Ha a megyék részéről e meghagyások ellenében ellenszegülést tapasztalna, a bizottmányok fel fognak függesztetni, esetleg föl fognak oszlattatni.

A leirat záradéka hivatkozik az uralkodó atyáskodó legjobb szándékaira s élénk óhajtására, hogy szigorúbb eszköz alkalmazására ne legyen szükség s el ne halasztassék Magyarország ősi alkotmányának egész kiterjedésében való visszaállítása.¹

B. Vay Miklós kancellár megkeresésére Scitovszky hercegprímás januárius 20-ról keltezve körlevelet intézett a vármegyékhez, melyben meleg hangon arra inti őket, hogy vegyék tekintetbe a már eddig elérteteket, a visszaállított közéletet s ne nehezsítsék meg a továbbfejlesztés nehéz munkáját türelmetlenséggel, elhamarkodással; bízzanak benne, hogy a már összehívott országgyűlés a reá váró feladatokat bölcsen fogja teljesíteni.² E körlevél közzétételekor ismeretes volt már az országgyűlést április 2-ára összehívó legfelsőbb elhatározás, melynek részleteivel a következő fejezetben foglalkozunk.

¹ *Megy. alk. mozgalmak XI—XV. k., P. N.* jan. 21. esti kiad.

² Úgy a Vay átiratát, mint a prímás körlevelét közli *Kecskeméthy A. Vázlatok stb. c. művében* a 49. s köv. l. Az utóbbit lásd a *P. N.* febr. 2. regg. számban is.

III.

(A januárius 16-i uralkodói rescriptum bírálata ; annak hatása ; a törvényhatóságok felirata ; a kormány magatartása azokkal szemben. Az országgyűlés összehívása s a képviselőválasztások szabályozása. A hétszemélyes tábla ki-nevezése ; az országbírói értekezlet s annak munkálata. Kormányváltás ; Rainer főherceg miniszterelnök, két új miniszter. Gr. Péchy Manó és gr. Dessewffy Emil emlékiratai. A főispáni értekezlet ; b. Vay kancellár magatartása ; az adómegtagadás terjed. Asbóth Lajos elfogatása ; a honvéd-segélyegyletek elleni gyanú ; nyugtalanító híresztelések. A kormány helyzete ; a Birodalmi Tanács statutumának, vagyis a februáriusi pátensnek keletkezése ; a magyar kormányférfiak szerepe ; b. Vay megtagadja az ellenjegyzést. A pátens kibocsátása, tartalma ; uralkodói nyilatkozat. 1861. jan., febr.)

Ha a konzervatív kormányférfiak a januárius 16-ról kelt rescriptumot ütőkártyának szánták, csakhamar meggyőződhettek róla, hogy vele a játékot nem nyerték meg. A leirat majdnem egyenes ellenkezőjét érte el a célba vett hatásnak.

De mielőtt e hatást vizsgálnók, az akkori helyzet és közhangulat szempontjából kell magát az uralkodói leiratot megbírálnunk.

A konzervatívok még utólag is magasztalták a tisztelet- és szeretet- teljes hangot, melyben az uralkodó e megnyilatkozásában a nemzethez szólt s az iratot várható benyomása szempontjából mesterműnek mondták.¹ Alaphangja valóban éppoly méltóságos, amely jóakarátú és bizalmat keltő, de ebből az alaphangból kellemetlenül rí ki az autokratikus parancsszó, mely miatt Kossuth a rescriptumot «dörgedelmes ukáz»-nak nevezte, mely forradalmi szagot látszik érezni,² s melyet csak mint a tizenkétéves abszolutistikus megszokás reflexmozgását érthetünk meg. Értékes a leiratban az az itt először elhangzott kijelentés, hogy az országgyűlés április 2-ra össze fog hívatni, ami egyidejűleg meg is történt, s csakis ennek tulajdonítható, hogy a Pesti Napló kevéssel később a közhangulat némi csillapodását vélte megállapíthatni.³

Habár a megyék magatartásának oly védői és szószólói támadtak, mint gr. Andrassy Gyula és b. Eötvös József, s habár az 1861-i nagy

¹ *Drei Jahre Verf.* 117—118. l. ³ *P. N.* 1861. febr. 13. regg.

² *Irataim* III. 584. l.

alkotmányos felbuzdulás ebben a részében is tiszteletet és megértést érdemel,¹ el kell ismerni, hogy a leiratnak némely tekintetben igaza volt; túlkapások történtek. Nem kisebb ember, mint maga Deák Ferenc ítélte el Pest város közgyűlésén tartott beszédjében azt a sietséget, amellyel a megyék a törvénykezést átvenni s a magyar anyagi jogot uralmába azonnal az egész vonalon visszahelyezni akarták; meggyőzően mutatta ki, hogy a jogélet ily rögtönös, átmenetnélküli átalakítást nem tűr el.² Ezt maguk a megyék kevéssel utóbb belátták és hajlandóknak nyilatkoztak az országbírói értekezlet munkálata életbe léptetésének bevárására.

Átmeneti időre volt szükség a közigazgatás, különösen a pénzügy átvételénél is; rögtönzéssel ezt nem lehetett végrehajtani, annál kevésbé, mert ha minden megye másképp kezeli a pénzügyet, beláthatatlan zűrzavar támadt volna, a felsőbb, országos hatóságokat pedig maguk a vármegyék nyilvánították törvényteleneknek és illetékteleneknek. A központi hatóságoknak ebben az el nem ismerésében is nagy ellenmondás rejlett; ha a Kancellária és a Helytartótanács illetékesek voltak arra, hogy a főispánokat kiküldjék és a törvényhatóságok önkormányzati működését megindítsák, talán lehetett volna a közigazgatás országos irányításában is elismerni illetékességüket addig, amíg az egybe-hívott országgyűlés nem gondoskodik a 48-i törvényeknek megfelelő parlamentáris kormány felállításáról.

Míg ezek a körülmények némileg mentik a rescriptum szigorú hangját, másrészt tagadhatatlan, hogy annak kibocsátása kockázatos vállalat volt, melynek balsikerét könnyű lett volna előre látni. Megjelenése Ausztriában is megdöbbenést keltett, mert attól tartottak, hogy annak nyomán az erőszakos eszközök elkerülhetlenné fognak válni s ezek azután majd a sokkal zsengebb és gyöngébb, újkeletű osztrák alkotmányosságot is meg fogják támadni.³ Kemény Zsigmond egy nagyon tárgyilagos bírálatában megdicsérte az októberi férfiakat és elismerte érdemeiket, de megállapította, hogy ismét beléestek régi hibájukba, az ország hangulatának félreismerésébe. A világtörténelem tanúsága szerint egy nemzet se mondhat le azokról az eszmékről, melyekért nagy forradalma volt; nálunk az egész nemzet az 1848-at tartja törvénynek s az 1847-i állapotokat csak éppoly octroyirozásnak, mint bármi mást. A kormány saját ingadozó politikájával úgyszólván rákényszerítette a törvényhatóságokat a «térfogalás» veszedelmes politikájára.⁴

Nemzet és kormány egyaránt félreismerték a helyzet jellegét és követelményeit. A nemzet a vármegyékben abból a föltevésből látszott

¹ *U. ott* febr. 14. regg., febr. 18. esti.

² *Könyvinél* II. 533. s köv. l.

³ *P. N.* jan. 20. regg.

⁴ *U. ott* febr. 5. regg.

kiindulni, hogy a hatalom, mely tizenkét éven át elnyomta az országot, most már szorultságában mindenre rákényszeríthető; nem vette tekintetbe, hogy még állanak rendelkezésére kimerítetlen hatalmi eszközök, amelyeket azután, mikor az összeütközés a végletekig kiélesedett, nem is habozott teljes mértékben igénybe venni.

Viszont a kormány, mikor azzal akart urává lenni a helyzetnek, hogy az uralkodó személyét vitte harcba a nemzeti ellentállással való küzdelmében, számíthatni vélt a magyar nemzet hagyományos dinasztikus érzületére, de feledte azt, hogy annak, kit harcba visz, uralkodói jogcíme az általa elismert régibb törvények értelmében is kérdéses, hogy nehéz törvénytiszteletet hirdetni annak, aki tizenkét éven át semmibe se vette a törvényeket, s végül, hogy ebben a harcban tulajdonképpen a megyék voltak a törvényen belül s az uralkodói hatalom azon kívül. Kiegyenlíthetetlen ellentmondás rejlett abban, hogy az uralkodó és kormánya megtiltották az 1848-i törvények alkalmazását s egyidejűleg azok megváltoztatását tűzték ki az egybehívandó országgyűlés feladatául. Ha szükséges volt azoknak a törvényeknek törvényhozás általi megváltoztatása, akkor azok ennek megtörténteig érvényben voltak; ha ellenben érvényteleneknek voltak tekintendők, akkor fölösleges volt azok megváltoztatásának követelése.

A leirat hatása csakhamar kézzelfoghatólag mutatkozott egész sorozatában a megyei feliratoknak; az uralkodó rescriptuma már most egyenesen följogosította a törvényhatóságokat arra, hogy vele közvetlenül vitába bocsátkozzanak. És ennek a kevés előrelátással felidézett harcnak szomorú képében találkozunk egy vonással, melynek kómikuma el nem vitatható: a harci riadót elsőként az a megye fújta meg, amelynek örökös főispánja, a bíboros hercegprímás, körlevéllel igyekezett a rescriptum kedvező fogadtatását a megyék részéről előmozdítani.¹

Esztergom megye felirata — mely mintegy mintául szolgált a legtöbb következőnek is — az uralkodó «fenyegető komoly intésére» tisztelet- és bizalom-, sőt ragaszkodásteljes hangon válaszol. Élénk színekkal ecseteli a nemzet szenvedéseit az elmúlt tizenkét év alatt. «Égbe kiáltót viselt el a hányatott nemzet; azért, ha most annyi balszerencse, önkény, nyomás és baj után a láncoktól némileg menekült kedélyek zajosabb kitörésekkel tapogatóznak a sötétben, — mert még nincs világosság — Felséged, bölcseségében ezt nem fogja elítélni. Mondja ki Felséged: Legyen meg nemzet, a te kívánságod...» Nyílt szóval élnek, mert úgy beszélnek, mint a gyermek a kegyes apához. Az ok-

¹ W. Rogge (id. m. II. 98. l.) Scitovszkyt ebből az alkalmából ily gúnyosan jellemzi: «dieser biederste aller Slovaken, der es mit jedem Rastelbinder an Schlaueit aufgenommen hätte.»

tóberi diplomá a nemzetnek a *pragmatica sancti*óban biztosított lényeges jogait csorbítja meg . . . Ha az állam gépezetének pénzre van szüksége, törölje el a Felség kegyelmesen a német adószedőket, bízva ránk, a nemzetre, és a kizsákmányolt nemzet befizeti, amit még erszé nyében talál. A felirat rámutat nyíltan, hogy «a csendőrség és testvére, a pénzügyőrség» ellenszenv és írtózat tárgya ; ezek fennállása mellett a nemzet mindig a mult rémeit látja szeme előtt ; ellenben alkotmányos ösvényen, a szeretet szalagján könnyen vezethető a magyar. «Méltóztassék Felségednek körünkbe jönni, otthon érzendi magát népétől környezve és a nép szeretete lesz az a sziklavár, melynek erős falai közt a király nagysága biztosan honol.»¹

Esztergom megye példája a legtöbb megyére nézve eldöntötte a kérdést, vajjon csak tudomásul vegye-e a leiratot, vagy feliratban válaszoljon-e reá? Zemplén megye közgyűlésén gr. Andrássy Gyula fejtette ki, hogy az uralkodónak tiszteletteljesen, de határozottan felelni kell s ki kell mutatni, hogy a leirat egész érvelése téves alapon nyugszik. Az uralkodónak nincs joga arra, hogy a fegyveres erővel legyőzött Magyarország jogállását, mely számos fejedelem esküjén és szentesített törvényeken alapul, a diplomá kibocsátása útján megváltoztassa . . . A 48-i törvények teréről lelépünk erkölcsi lehetetlenség. Reméli, hogy a legutóbbi 11 év tapasztalatai meggyőzik az uralkodó tanácsadóit arról, hogy aki pusztán hatalomra épít, homokra épít.²

Csak Heves, Szabolcs, Békés és Fejér megyék, úgyszintén a Hajdukerület választották a végzés formáját, melyben körülbelül ugyanaz a gondolatmenet kissé merevebb formában jutott kifejezésre ; Ugocsa a főkancellárhoz intézte levelét ; a többi megyék mind az uralkodóhoz menesztettek feliratot, melynek megszerkesztésénél első nehézségként az a kérdés állott elő, amely utóbb az országgyűlésnek is egyik legnagyobb bökkenője lett : a megszólítás kérdése. A megyék túlnyomó része a «Felséges császár!» mellé odacsatolta az «apostoli király» címet is ; de mintegy húsz vármegye megtagadta a királyi jelzöt s csak «Felséges császár», vagy «Felséges uralkodó», «Felséges fejedelem», vagy egyszerűen «Felséges Úr», «Felség» megszólítással élt.

A multnak, különösen a Bach-korszaknak kíméletlenül éles bírálata s a tanácsadóknak — különösen az idegeneknek — tett súlyos szemrehányások ellenére a megyei feliratok méltóságteljes, komoly és mérsékelt hangon szólnak az uralkodóhoz s némelyikök értékes közjogi fejtegetésekkel igazolja a nemzet álláspontjának jogosságát. Pest-

¹ Úgy ez a felirat, mint az összes megyéké, egész terjedelemben közölve a *Megy. alk. mozg.* id. mű XXVI—CLXXXIV. lapjain. Az esztergomi hozta a *P. N.* jan. 23. regg., nagyon rokonszenvesen commentálja : *B. Friedmann*: «Zehn Jahre österr. Politik» I. köt. 217. s köv. l.

² *Wertheimer* id. m. I. 173. s köv. l., *P. N.* febr. 14. regg.

megye eléggé érthetően utal a «királyi magábaszállás» jobb példáira, amikor péld. II. József egészen és teljesen visszavonta törvénytelen intézkedéseit. Mármaros elismeri, hogy egyes megyék elhagyták a számukra «kiszabott» tért, egyébként az összes megyék tiszteletet parancsoló módon vallanak szolidaritást a társ-törvényhatóságokkal, s olyanok, melyek emigránsokat egyáltalán nem választottak bizottságuk tagjaivá, védik ezt az eljárást, tagadván, hogy a megválasztottak hazá-
 árulók vagy az ország ellenségei volnának, s találóan mutatván rá, hogy miután olyanok, kik ellen halálos ítélet hozatott, már visszajöttek a hazába s helyet foglalnak a közéletben, és olyan férfiú, ki forradalmi ténykedése miatt börtönben ült, magas hivatalos állást visel (ez alatt nyilván magát Vayt értik), joggal remélhették, hogy ez fog történni a többiekkel is és erre az esetre akarnak nekik a megyék önkormányzati testületükben helyet biztosítani. A törvénykezés átvétele kérdésében — mint már említve volt — majdnem valamennyi megye rálép az ország-
 bírói értekezlet munkálata bevéadásának álláspontjára, csupán Pest megye tiltakozott utóbb a tervbe vett törvénykezési provisorium ellen, melyet sürgősségnek talált.¹ Egyébként sehol megbánás, visszavonulás, elvelejtés jeleit nem mutatják a feliratok, csak indokolják, magyarázzák, igazolják a hozott határozatokat. A megyék az adófizetésről senkit sem tiltottak el, csak megtagadták közreműködésüket a behajtásnál és rámutattak a kivetések törvényteleniségére; egyes feliratok közigazgatási érvekkel igyekeznek a dohánymonopólium s a fogyasztási adók tarthatatlanságát bebizonyítani; a Jász-kún kerület egyáltalán nem ismer el Ausztriával közös ügyeket. Az országgyűlés összehívásának tényét kevés felirat említi, de sok hivatkozik az uralkodót magyar székvárosába. Valamennyi hangsúlyozza a szilárd kitartást az elfoglalt elvi álláspont mellett s a készséget az önkényes félrevonulásra, ha a megyebizottságok felfüggesztetnének vagy éppen feloszlatatnának. Különösen jellemző Somogy megye Somssich Pál tollából folytatott feliratának² e mondása: «Felségednek van ereje és anyagi hatalma arra, hogy működésünk teréről bennünket ismét letiltson; de nincs, és nem lehet hatalom, mely annak törvénytelen betöltésére valaha kényszeríthessen.»

Az uralkodói rescriptum tehát a megyék remélt megpuhítása szempontjából teljesen hatástalannak bizonyult. A törvénykezés körüli fegyverszünetről eltekintve minden ment tovább a megkezdett úton: az adómegtagadás mind nagyobb mérvet öltött s már átterjedt a Bánság és Vajdaság megyéire is, hol a fogyasztási adók bérlőit komoly fenyegetések érték.³ A Jász-kún kerület tiltakozott főkapitányának kinevezése ellen s fenntartotta szabadválasztási jogát; a cs. kir. törvény-

¹ P. N. febr. 16. regg.² O. L. K. E. 93. sz.³ P. N. okt. 4.

székek német átiratait visszaküldték a megyék ; Nyitra visszautasította a Helytartótanáctól a megyei költségek fedezésére nyújtott előleget. Egyes közigazgatási erőszakosságok, egyes hevesebb megyegyűlési felszólalások ügyében vizsgálat indult, többnyire a nélkül, hogy valami büntetendő cselekményt deríthetett volna ki.¹

A primásnak se volt sokkal több szerencséje körlevelével ; kapott a megyéktől igen udvarias válaszokat, melyek elismerték érdemeit, biztatták a nemzet s az uralkodó közötti további közbenjárásra, levele tulajdonképpen tartalmát azonban vagy érintetlenül hagyták, vagy nyíltan kijelentették, hogy tanítását meg nem fogadhatják s körömszakadtig ragaszkodnak a 48-i törvényekhez.²

Ellenben átterjedt a mozgalom most már a szab. kir. városokra is, melyeknek a rescriptum szintén szólt. Pest város februárius elsején foglalkozott e tárggyal. Lukács Móric terjesztette elő a távollevő Deák Ferentől szerkesztett felirati javaslatot, melyet a közgyűlés Szilágyi Virgil ellenző és Eötvös pártoló felszólalása után magáévá tett. E felirat az ország legelső közjogi tekintélyétől eredő igazolása a vármegyék elvi álláspontjának s a Pragmatica Sanctióra alapítja az 1848-i törvényeknek újabb törvényhozási elhatározásig a maguk egészében elismerendő érvényét. Ez is törvénytelennek nyilvánítja az adószedés akkori módját s teljes bizalommal a Felsőgöd bölcsesége iránt utal az összejövendő országgyűlésre is, melytől sikeres munkát csak úgy lehet várni, «ha legszentebb ereklyénk, az ősi alkotmány meg nem támadtatik, s legforróbb érzelmünk, a honszeretet, nekünk vétkül nem tulajdonítatik ; ha tőlünk oly cselekmények vagy mulasztások nem követeltetnek, melyek által a törvénnyel, önérzelmeinkkel és legszentebb kötelességeinkkel jönnénk ellenkezésbe.³ Valamivel később Buda város is — az Eötvös indítványára — hasonló szellemű feliratot határozott el. Szeged város is válaszolt a leiratra, védve a törvényhatóságok jogi álláspontját s arra kérve az uralkodót, hogy még az országgyűlés összejövetele előtt nevezze ki a magyar független minisztereket.⁴

A minisztertanács, mihielyt az első feliratokról tudomást szerzett, februárius 2-án foglalkozott a rescriptum által alkotott magyarországi helyzettel.⁵ Vay kancellár azon kijelentése, hogy a Helytartótanács az ellenszegülő megyékkel szemben alkalmazni fogja a megfelelő rendszabályokat, nem riadva vissza, ha kell, a katonai erő igénybevétele=

¹ *U. ott* 91., 99., 140., 155., 198., 231., 246., 254., 276., 287. számok.

² *A Megy. alk. mozg.* több helyén ; *P. N.* febr. 11. est.

³ *Kónyi* id. m. II. 542. s köv. l., *P. N.* febr. 2. regg., 6. regg. *Eisenmann* (id. m. 274—275. l.) ismerteti a pesti feliratot, mint Deák első megnyilatkozását az 1861-i alkotmányos küzdelemben.

⁴ *P. N.* febr. 18. esti, 23. regg.

⁵ *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.*

től sem, kevésbé látszott Schmerlinget és osztrák miniszter társait megnyugtani; ők már beállottnak látták annak a szükségét, hogy egyes főispánok elmozdítassanak és egyes megyebizottságok feloszlattassanak. Gr. Szécsen higgadtan utalt arra, hogy a magyar viszonyok ismerete nélkül e dolgokat helyesen megítélni nem lehet. A megyék jogaikba visszahelyeztettek; a megyéknek régi joguk, hogy királyi rescriptumokra válaszoljanak és azokat bírálathoz tárgyává tegyék; ezt a múltban is megtették, gyakran élesebben, mint most. Azok, kiket a Felsőbizalma a magyar kormányzat élére állított, fognak módot találni arra, hogy a királyi rendeletnek érvényt szerezzenek. Ha ez a bizalom nincs meg, a miniszteri konferencia hozzon javaslatba más rendszabályokat és más embereket azok végrehajtására. Vay hivatkozott arra, hogy a feliratok sehol sem tagadják meg a dinasztikus hűséget; ő már lát bizonyos nemzeti ellenhatást, melyet békülékeny szellemmel kell elősegíteni s ezáltal az országgyűlés összejövetelét lehetővé tenni. Ha a főispánokat elmozdítani akarnák, ezt mindjárt a hercegprímáson kellene kezdeni! Ki pótolja a főispánokat és ki a bizottsági tagokat? Ezzel szemben az osztrák miniszterek rámutattak a rossz hatásra, melyet a megyék ellentállása a monarchia többi országaira s külső presztizsére gyakorol; a magyar példa már követésre talál Galiciában és Sziléziában; Lasser szerint Magyarországon tulajdonképpen 53 köztársaság van, mely mind föltételeket vél szabhatni a király megkoronázására.

A tanácskozás egyáltalán nem hozta közelebb egymáshoz az ellentéteket, s egyelőre nem is eredményezett semmi elhatározást; de Ausztriában a közvélemény és a sajtó élesen fordult Magyarország ellen, melyet már forradalomban s elszakadófélben levőnek látott; ¹ komolyabb jelentőséggel bírt az, hogy az uralkodót intelmének teljes hatástalansága mélyen elkedvetlenítette s ez az elkedvetlenedés csökkentette még tovább a magyar tanácsosok befolyását és egyengette az utat a birodalmi alkotmány problémájának oly megoldása számára, aminőt a februáriusi pátens hozott. ²

A kedvezőtlen hangulat, melyet a rescriptum hatástalansága Bécsben keltett, szerencsére már nem érinthette az országgyűlés összehívására vonatkozó elhatározást, mely tulajdonképpen már januárius 7-i keletű volt, ³ s melyet már a jan. 16-i leirat hozott köztudomásra. A Pesti Napló megnyugtatót merített abból, hogy a Schmerlingtől az örökös tartományok részére kiadott képviselőválasztási rend, bár nem alkal-

¹ *Drei Jahre* etc. 118. s köv. l.

² *Eisenmann* id. m. 276. l., *Szögyény* id. köt. 71—72. l.

³ Ez elhatározásra hivatkozik a jan. 21-i helytartótanácsi egybehívó rendelet bevezetése: *Megy. alk. mozg. XV., P. N.* jan. 22. est.

mazkodik a mi 48-i törvényünkhöz, de mégis szélesebb alpra van helyezve, mint a Goluchovski statutumai.¹ Hogy az országgyűlés összehívásának terve szilárdan állott, azt a pénzügyi helyzetnek is lehetett tulajdonítani; még mindig megvolt a remény, hogy a magyar országgyűlés egy kis szelíd nyomásra majd ki fogja küldeni képviselőit a Reichsrathba, s akkor ez a testület teljesen akcióképessé válván, a pénzügyi egyensúlyt is helyre fogja állítani. S óváróva kellett pedig ezt óhajtani akkor, amikor az állami bevételek — különösen Magyarországon — rohamosan fogytak, amikor a bankjegyek elértéktelenedése s az ezüst agiója feltartóztathatatlanul haladt előre s a kormány csak a legterhesebb föltételek mellett kísérhette meg egy 30 milliós kölcsön kibocsátását.²

A miniszterek értekezlete a császár elnöklete alatt januárus 16-án foglalkozott a magyar országgyűlés egybehívásának némely előzetes kérdésével. A képviselői illetmények megállapítása — 5 ft napidíj és 400 ft évi lakpénz — nem okozott fennakadást; ellenben nagy vita kerekedett a nyelvkérdés fölött. Az 1848: V. tc. (3. §) a passzív választói jogot, vagyis a képviselőséget a magyar nyelv bírásának föltételéhez köti; ezt a rendelkezést az osztrák miniszterek a nemzetiségeknek az októberi diplomában is biztosított egyenjogúságával ellenkezőnek s ezért mellőzendőnek tartották. Vay az országgyűlés intézkedéseig nem vélte a törvényt e részben módosíthatónak. Szécsen átlátott a szitán és őszintén figyelmeztette osztrák kollégáit, hogy tévednek, akik azt hiszik, hogy a kormány a szláv és román lakosságban támaszt fog találni; a nemzetiségi többségű megyék nagy részében uralkodó anarchikus állapotok rossz szellemre mutatnak. A magyarok azonban, bár Mailáth és Apponyi aggályaira is hivatkozhattak, kisebbségben maradtak, s miután az összehívó decretum az ő hozzájárulásukkal is úgy szövegeztetett, hogy az «az 1848: V. tc. alapján» szabályozza a képviselőválasztói jogot és eljárást, mintegy átírva a törvény rendelkezéseit s e közben azokon különböző módosításokat eszközöl, könnyű volt a magyar nyelvismeret föltételére vonatkozó intézkedést egyszerűen kihagyni a szövegből.³

Egyes törvényhatóságok — mint péld. Pest város — be sem várva az országgyűlés hivatalos kihirdetését, az 1848-i törvény alapján megalkotották, föleskették és feladata teljesítésére utasították központi választmányukat, meghagyván neki, hogy miután törvényes hatóságok nincsenek, a választások előkészítése ügyében közvetlenül a kancellár

¹ P. N. jan. 9. regg.

² O. L. K. E. 82. sz., H. H. S. A. Min. Conf. Prot. jan. 26., P. N. jan. 12. regg. és est., jan. 21. est. és 22. regg.

³ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. jan. 16., O. L. K. E. 50. sz.

személyével lépjenek érintkezésbe. A főváros egy másik bizottságot is küldött ki a végből, hogy miután a törvény értelmében az országgyűlés Pestre hívandó össze, a törvényhozás két háza megfelelő elhelyezéséről gondoskodjék.¹

A pár nappal később közzétett, az országgyűlés egybehívásáról szóló rendelkezést nagyon vegyes érzelmekkel fogadta a nemzet.² Nem tetszett a 48-i törvényre való olyatén hivatkozás, mely azt a törvényt egyidejűleg illetéktelenül megmódosította, nem tetszett az, hogy a rendelet csak a szoros értelemben vett Magyarország s a visszacsatolt Bánság és Vajdaság választókerületeiről intézkedett s abban Erdély és Fiume majdani bekapcsolása említve nem volt, és végre megütközést keltett, hogy az összehívás április 2-ikára nem Pestre, hanem Budára szólt, látszólag csak azért, hogy ebben is mellőzzék a 48-i törvény rendelkezését. Ezekből a szempontokból a rendelet előbb a sajtóban, majd a megyegyűlésekben is nyomban éles bírálat tárgya is volt, azonban bírálói is hangsúlyozták, hogy azért az országgyűlés törvényességét kétségbe vonni nem szabad s nem szabad összejvetelét a képviselőválasztás megtagadásával megakadályozni.³ Fiume városa megpróbálta egy a magyar kancellár útján fölterjesztett felségfolyamodványban kérni a magyar országgyűlésre való meghívását; legfelsőbb helyen e lépést nemcsak visszautasították, hanem a kancellárt meg is intették, hogy annak felterjesztésére nem volt illetékes.⁴

A törvényhatóságokhoz és főrendekhez intézendő közvetlen királyi meghívók tervezetét a kancellária januárius 30-án közölte a tárnokkal. A csak februárius 21-én közzétett meghívó bővelkedik a régi stílus curialis szóvirágai mellett a kisebb magyartalanságokban is.⁵ A kibocsátó uralkodói jogcímét V. Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondására s a Pragmatica Sanctio rendelkezésére alapítja, de hivatkozik az októberi diplomára is és az országgyűlés főfeladatául az ő «királyi fölvatását», ünnepélyes megkoronáztatását, királyi hitlevelének átvételét, valamint a nádorválasztást jelöli meg, s kilátásba helyezi, hogy a Budára összehívott «közországgyűlést» saját személyében fogja vezérelni. A választási rendre nézve itt is «az 1848 : V. tc. alapján kihirdetett választó=rendszabályra» történik hivatkozás.

¹ P. N. jan. 17., 19., 22. regg.

² A Helytartótanács rendelete jan. 21-ről k., a P. N. közölte jan. 22-én (est.); lásd : *Megy. alk. mozg.* XV. s köv. l.

³ P. N. jan. 25. regg.

⁴ O. L. K. E. 163. sz.

⁵ U. ott 122. sz., P. N. febr. 21. est. A leiratban az uralkodó a törvényhatóságokat mint «okos, érdemes és kedvelt híveit» szólítja meg; a főrendeket tegező formában; előfordulnak benne ily kifejezések : «birodalmunkbani uralkodás» stb.

Az országgyűlés budai üléséhezére vonatkozó elhatározás oly szilárdnak látszott, hogy már minden intézkedés megtörtént a budai Országház=utcában levő úgynevezett régi országháznak e célra való átalakítása iránt. Azonban Vay kancellár már februárus közepén érezte, hogy e kérdésben engedni lesznek kénytelenek, nem annyira a törvényességi, mint inkább a célszerűsségi tekintetek miatt.¹

Időközben egy más irányban is teljesedésbe ment az októberi diploma ígérete : a felsőbb bíróságok szervezése s az országbírói értekezlet megtartása által.

Januárus 22=én hozta a hivatalos lap a «Hétszemélyes Tábla» tagjainak kinevezését ; a létszám harmincban volt megállapítva s az országbíró elnöklete alatt működni hivatott legfőbb bíróságban, — melynek föllállítása által Magyarország törvénykezése teljesen függetlenné lett Bécstől — valóban fényes nevekkal találkozunk. Helyet foglalt benne Lonovics József, az egykor kegyvesztett, volt csanádi püspök, ki most érseki címet kapott, Németh György, Bezerédj Miklós és Lévy Sándor kanonokok, b. Prónay Albert koronaőr, gr. Török Bálint, a legf. úrbéri törvényszék elnöke, Torkos Mihály, Jeszenszky János, Lipovniczky Vilmos, Eötvös József (nem báró), Zsoldos Ignác, Markovics József, Nagy Lajos, Kovács István, Zádor György, Lukács Ignác, Melcer István, Sárközy Kázmér, Hubay József, Ambrus Mihály, Sztojakovics György, Fabinyi Teofil, Nagy István, Fábry István, Kopácsy József, Szucsics Károly és Somoskeőy Antal, mindannyian magas bírói állások viselői, továbbá Zsivora György főispán, Szentiványi Vince, volt helytartótanácsos és Kiss András, volt krassói főispánhelyettes. Az elnöki titkári tiszt a később szintén magas bírói állásba emelkedett Ráth György kancelláriai fogalmazóra bízott.²

A kir. Kúriának mint ilyenek, úgyszintén a kir. Táblának és a váltófőtörvényszéknek végleges szervezése valamivel később következett be ;³ egyelőre sürgős volt a legfőbb bíróság tagjainak kiszemelése és kinevezése, hogy a törvénykezés ideiglenes rendezésére hivatott országbírói értekezlet megtartható legyen.

Januárus 23=án nyitotta meg gr. Apponyi György országbíró ezt az emlékezetes értekezletet, melyre a tárnokmester, Mailáth György s a hétszemélyes tábla összes tagjain kívül az ország jogászi és politikai kitűnőségei közül Deák Ferenc, Ghyczy Kálmán, b. Eötvös József, gr. Dessesffy Emil, gr. Barkóczy János, Tóth Lőrinc, Széher Mihály, Láng Ignác, Nyeviczkey, Horváth Boldizsár, Samarjay Károly, Szabó

¹ O. L. K. E. 191., 299., 323. sz. Szögyény id. köt. 243. l.

² H. H. S. A. Min. Conf. Prot. jan. 19. és 20., P. N. jan. 23. regg.

³ P. N. április 4.

Samu és Deák József (Ferenc öccse) is hivatalosak voltak s majdnem valamennyien a munkában élénk részt is vettek.¹

Az elnöki megnyitó hivatkozott az októberi diplomára, mely a törvénykezés ideiglenes szervezésére nézve e «várva várt» tanácskozmányt bízta meg az ajánlatok megtételével. Utalt a vállalt feladat fontosságára és szükségességére s azokra a helyhatósági határozatokra is, melyek által a jogviszonyok megoldhatatlan bonyodalmakba sodortatnak. Közölte az uralkodónak az elnökhöz intézett meghagyását, mely szerint az értekezlet megfontolás tárgyává tartozik tenni azt is, vajjon — a kir. Kúria visszaállítása után — kívánatos és szükséges-e az eddig fennállott kerületi főtörvényszékek megszüntetése s a kir. tábla visszaállítása is? Az uralkodó célja az, hogy Magyarország visszanyerje önálló, független jogszolgáltatását, de azon föltétel alatt, hogy ezáltal a vagyonbiztosság s a magánjogi viszonyok folytonossága és állandósága ne veszélyeztessék.

Az országbíró beszédje után megindult s másnap folytatódott általános vitában főkép Ghyczy Kálmán képviselte azt az elvileg meg támadhatatlan álláspontot, hogy miután az uralkodónak a törvénykezés körében sincs joga törvényeket hozni vagy változtatni s magyar állampolgárok személye és vagyona fölött csak az ország rendes bíróságai az ország törvényei szerint bírászkodhatnak, az értekezlet csak azt javasolhatja, hogy a magyar törvényeket úgy anyagi, mint alaki tekintetben vissza kell állítani s csupán azok a rendszabályok iránt tehető javaslat, melyek szükségesek arra, hogy a törvénykezés mostani állapotából a magyar törvényeknek megfelelő lábra visszaállíttassék. Miután jelenleg a jogszolgáltatás oly szabályok szerint történik, melyek törvényellenes rendeleteken alapulnak, ezeknek újabb rendeletekkel való megváltoztatása semmi nehézséggel sem jár. Azok a perek, melyekben az osztrák törvény már érvényesült, a törvényhozás intézkedéseig függőben volnának tartandók. Ezzel szemben főkép Deák Ferenc, Tóth Lőrinc és Horváth Boldizsár fejtették ki azokat a célszerűségi tekinteteket, melyek, különösen az ősiség eltörlése és az osztrák polgári törvénykönyv tetteleges behozatala által teljesen megváltozott jogviszonyok között a magyar jog egyszerű visszaállítását úgyszólván lehetlenné teszik; nem szabad politikai vívmányok érdekében még a magánjogi viszonyokat is fölzavarni; a perek fölfüggesztése sem kívánatos. Az alaki jog visszaállítására nézve nincs nehézség; az anyagi jog terén megjelölendő az, ami visszaállítható s az, ami ideiglenesen mással pótolandó.

¹ Az országbírói értekezlet munkásságára nézve legteljesebb forrásmű: *Ráth György*: «Az országbírói értekezlet a törvénykezés tárgyában» c. könyve: Pest, Landerer és Heckenast 1861. Két kötet. A tanácskozásokról a napilapok is kimerítő értesítéseket hoztak.

Miután az értekezlet egyhangúlag a kir. tábla visszaállítása mellett nyilatkozott, a részletes javaslatok kidolgozása céljából öt alválasztmányra oszlott, az elsőhöz utasítottatott az alaki és anyagi polgári jog, a bíróságok szervezése és illetősége s a telekkönyv; a másodikhoz a büntető- és sajtótörvény, a harmadikhoz, mely két alosztályra oszlott, az úrbéri, arányosítási és mezőrendőri viszonyok, továbbá a váltójog, az áruszerződések, a csőd, a kereskedelmi, vásárbírói, fuvarozási ügyek s az egyezményi eljárás, a negyedikhez a bányaugy s végül az ötödikhez az árvaügy, a perenkívüli eljárás, az ügyvédi és közjegyzői intézmény. Az országbíró már a tanácskozások folyamában körlevelet intézett a törvényhatóságokhoz, melyben, tekintettel az értekezlet céljára, a törvénykezés átvételének függőben tartását kérte.¹

Az értekezlet tagjai előbb alválasztmányi, majd teljes ülésekben hat hétig rendkívül szorgalmasan dolgoztak; az alválasztmányok javaslatai s több külön vélemény és közvetítő indítvány is a teljes ülésben kerültek elbírálás alá. A március 4-én tartott tizennyolcadik és utolsó ülésben a munkálat egész anyaga elkészült, melyet azután a hétszemélyes tábla egy választmánya öntött rendszeres alakba s ezeket az «ideiglenes törvénykezési szabályok»-at az országbíró a törvényhozás jóváhagyásának elnyerése céljából áttette a képviselőház elnökéhez.

A záró ülésen az elnök megérdemelt köszönetet mondott a tagoknak munkásságukért s viszont az értekezlet méltán szavazott elismerést az elnöklő országbírónak fáradhatatlan buzgóságáért s a tanácskozások tapintatos és szerencsés vezetéseért. Az országbírói értekezlet valóságos «corpus jurisát alkotta meg a magyar jogszolgáltatásnak»; munkálata legmaradandóbb vívmányává lett az 1861-i rövid életű alkotmányosságnak, mert hosszú időn át szolgált zsinórmértékül a törvénykezésnek s némely tekintetben még ma is jogforrásnak tekinthető.²

Februárius 4-én a monarchia népei meglepetésre ébredtek föl: új kormányt kaptak, amely azonban a régi volt, csak éppen megfejték egy kicsit. Az osztrák politikának régi megszokott módszere volt, hogy mikor nehezen megoldható, nagy problémák elé látta magát állítva, kisserű rendszabályokkal és kísérletekkel vélt magán segíthetni. Most is a birodalomnak bizonyára legkisebb igazi gondja volt az, hogy Rechberg és Schmerling urak között nem volt nagy az összhang, hogy egyikök a másik fölébe akart volna kerekedni s az uralkodó egyiket sem bántva meg, mégis mind a kettőt megtartani akarta. Találtak tehát egy pompásnak látszó megoldást: a minisztérium fejévé megtettek egy főherceget, Rainert, ezt senki sem tekinthette sérelemnek, — Rechberget fölmentve a miniszterelnökségtől, meghagyták külügyminiszternek és Schmerling is megmaradt államminiszter, de miután az alkotmány=

¹ P. N. febr. 5. est.² Beksics: Fer. Jözs. kora. 593. 1.

kérdések túlságosan elfoglalták, a tulajdonképpeni közigazgatás vezetése Lasserre bízott, akitől az igazságügyminisztérium vezetését b. Prato-bevera Adolf vette át, a Schmerling személyes barátja. Viszont a közoktatási ügyeket, melyeket eddig b. Helfert államtitkár vezetett, Schmerlingnek adták át; a nemrég megszüntetett kereskedelmi minisztériumot pedig a teljesen ismeretlen gróf Wickenburg kedvéért visszaállították.¹

E rendszabály, mely ellen Schmerling és Mecséry megpróbáltak óvást emelni,² mindenki előtt érthetetlennek látszott; Rainer főherceg — ki előbb, mint tudjuk, a birodalmi tanács elnöke volt — ekkor 34-ik életévében állott; hogy alkotmányos érzelmű lett volna és barátja a haladásnak, valamint, hogy a miniszteri értekezletek vezetésében nagy tárgyisméretet és önállóságot tanúsított volna, azt néhány osztrák törvénytérítő állítja, de e korszak meglehetősen részletező minisztertanácsi jegyzőkönyvei semmivel sem bizonyítják.³ Ha volt valami gyakorlati jelentősége ennek a változásnak, az csak az lehetett, hogy szaporítva a kormánytanácsban az osztrákok számát, megnehezítette a magyarok érvényesülését; ily szándékra mutat az is, hogy Rainer főherceg hivatalbalépése után a magyar kancellárok azonnal utasítást kaptak, hogy minden, legfelsőbb helyre intézett előterjesztéseket előbb a főherceg-miniszterelnöknek mutassák be, ami ellen a kancellária hasztalanul tiltakozott.⁴

A kormánynak ebben az időben új, önkényes magyar tanácsadói is akadtak, a gróf Péchy Manó és gr. Dessewffy Emil személyeiben. Péchy Manó, ki akkoriban Abaúj megye főispánja volt, Vay kancellárnak írásban terjesztette elő abbéli véleményét, hogy az országgyűlés némi elhalasztásával előbb kellene a kormányzatot átalakítani, és pedig olyképpen, hogy Vay elnöklete alatt magyar felelős minisztérium alakíthatnák, had- és pénzügyi miniszterrel is és egy államtitkárral a külügyek számára. Ez a kormány készítse elő a választásokat s igyekezzék magának többséget teremteni, mert a jelenlegi kormány az egybegyűlendő országgyűlésen csak ellenzékkel fogja magát szemben találni. Vay megköszönte a «nagybecsű anyagot», melynek azonban Bécsben aligha vehette hasznát.⁵

Gróf Dessewffy Emil — mint egykor Sièyes abbé mindig egy alkotmánytervezetet hordott zsebében — minden helyzet számára talált valami megoldást vagy kibontakozást. Pestről, februárius 18-ról leve-

¹ P. N. febr. 6. est. H. H. S. A. Min. Conf. Prot. febr. 7.

² H. H. S. A. Vorträge u. a. k. Handbillets 1861. febr. 17.

³ Charmatz: Österr. inn. Geschichte. I. 47. l., Przibram id. m. 121. l.

⁴ Szögyény id. köt. 73. l., Rogge id. köt. 103. l., Redlich II. 22 — 24. l.

⁵ O. L. K. E. 174. sz.

let intézett ugyancsak Vayhoz,¹ melyben kifejtette súlyos aggályait a már akkor keletkezőben levő februáriusi pátens rendelkezéseire nézve, melyekről, úgy látszik, tudomással bírt. Az ő terve oda irányult, hogy létesíttessék egy osztrák birodalmi tanács és létesíttessék egy, az osztrák birodalmi tanács és a magyar országgyűlés küldötteiből alakuló, csupán 100 tagú közös, szűkebb birod. tanács, melynek hatásköre csak a birodalom közös pénzügyeire terjedne ki, ellenben az adó-törvényhozás az egyes országgyűlések autonóm jogkörében maradna. Mint látjuk, ez a terv — mely akkor, úgy látszik, a Vay fiókjában maradt — hasonló a hat évvel később létrejött kiegyezés delegationális intézményéhez.

Nagy érdeklődés közt tartatott meg a Vay kancellártól Pestre februárius 14-re összehítt főispáni értekezlet, melynek fontosságát a Pesti Napló² abban látta, hogy jobb a szóbeli érintkezés, mint a papíron való tárgyalás, s hogy annak feladata lesz tisztába jönni az iránt, hogy mi várható, mi a teendő; az értekezlet eredményéhez képest fogja a kancellár a maga «személyes elhatározásait» meghozni.

A nagy számmal összegyűlt főispánok értekezletét Vay beszéddel nyitotta meg, melyben arra kérte a főispánokat, hogy az októberi diplomával megindult békemű sikere érdekében hassanak oda, hogy az országgyűlés összefojeteléig minden rendzavarás elkerültessek; mozgassák elő az országbíró rendelkezését, tegyék lehetővé és foganatosítsák az adóbehajtást, mert ha ezekben őt nem támogatják, nem maradhat meg állásában. A lapközlemények szerint a főispánok közül b. Wenckheim Béla, Tarnóczy Kázmér, b. Vay Lajos és Fiáth Ferenc szólaltak fel s biztosították a kormányt bizalmukról azok nevében is, kik a jelenlegi kormány szervezetét alkotmányosnak el nem ismerik, s kijelentették, hogy a kormányt támogatni hazafias kötelességöknek tartják. Együttlétöket a főispánok egy magánértekezlet tartására is használták föl, melyben elhatározták, hogy a primást közbenjárásra kérik fel abban az irányban, hogy az országgyűlés ne Budára, hanem Pestre hívassék össze, s hogy abban a kapcsolt részek is — különösen Erdély — résztvegyenek.³

Báró Vay Miklós, az ő törhetetlen optimizmusával, nagyon meg volt elégedve az értekezlet eredményével, melyről sietett kollégájának, Szögyénynek Bécsbe hírt adni;⁴ állítólag ez alkalommal ígéreteket is nyert a főispánoktól az adóbehajtásra nézve, amit a következmények

¹ *Emléklapok* 384. s köv. l., *Könyinál* is : II. 593. l.

² Febr. 8. est.

³ *P. N.* febr. 16. est. E közlés szerint a főispánok az országgyűlés tárgyában való közbenjárásra eredetileg Vayt kérték föl, s ennek tanácsára fordultak a primáshoz. Ez nem látszik helytállónak, mert Vay másnap ezt írta Szögyénynek : «A főispánok ma (tehát az értekezlet utáni napon) a maguk szakállára konferenciáztak még s a primást arra kérték, lenne közbenjáró stb.» *Szögyény* id. köt. 242. l.

⁴ Most id. h.

semmikép sem igazoltak. Báró Sennyey Pál, aki mint a Helytartótanács alelnöke bizonyára jelen volt a konferencián, az ő kritikus szemével egészen másképp látta a dolgok lefolyását.¹ Ő hibáztatta a Vay magatartását, ki elsiklott a helyzet nehézségei fölött és a helyett, hogy a kormány követelményeit formulázta volna, bizalmi szavazatot provokált a főispánok részéről! Nélkülözte Vay nyilatkozatában a szolidaritás kifejezését, mellyel munkatársainak tartozott volna. Ha mindennap — úgymond — jönnek a kancelláriától pattogó dekrétumok, melyeket ő aláír² és melyek itteni föllépésével homlokegyenest ellenkeznek, akkor a mi állásunk tarthatatlan; nincs veszélyesebb dolog, mint szigorral fenyegetődni ott, hol az emberek előre tudják, hogy elhatározó körben ezt nem veszik komolyan.

Az adómeztagadás dolgában a főispáni konferencia valóban semmi eredményre nem vezetett; pedig Bécsben éppen ezt tekintették a legégetőbb bajnak. Februárius 25-én közölte a Kancellária a Helytartótanáccsal, hogy a pénzügyminiszter már utasította a magyar Pénzügyigazgatóságot az egyenes és közvetett adóknak katonai karhatalom igénybevételével való behajtására. E rendszabály a tárnokkal és a főispánokkal egyetértőleg, tapintatukról és mérsékletükről ismeretes, szakavatott s az illető vidék anyanyelvében jártas egyének kiküldésével lesz egyelőre alkalmazandó.³ Itt van a kiindulási pontja annak az egész brutalitásával csak később érvényesült adóbehajtási hadjáratnak, mely egyik legszomorúbb fejezetét alkotja az 1861-i év változatos történetének.

Hogy az elégedetlenség kölcsönös legyen, a kormány viszont a maga részéről is mindig gondoskodott új tápanyagról az izgalom és a sérelmi politika számára. Gozsdu, krassómegyei főispán székfoglalásakor fogadta egyebek közt a 48-i honvédtiszteket is és fölötte szívélyesen üdvözölve őket, oda nyilatkozott, hogy ő is honvédnek tekinti magát, minden jó hazafinak honvédnek kell lennie. Ez alkalommal a tisztelők közt megjelent Asbóth Lajos honvédezredes is, ki az emigrációban tábournoki rangra emelkedett, 1856-ban kegyelmet kapott s ki e tisztelgésnél a forradalmi érdemjelt viselte. Egy legfelsőbb kézirat hozta ezt a kancellária tudomására, követelve Gozsdu kérdőre vonatását s jelezve, hogy Asbóthnak — ki úgysis mint a titkos jelentések szerint a forradalmi mozgalom szervezésére kiszemelt egyén, gyanú alatt állott — elfogatása iránt intézkedés történt. Asbóth tényleg februárius közepén elfogatott s fegyveres őrizet mellett Theresienstadtba kísértetett, ahol előbb fogva tartották, utóbb internálták.⁴

¹ *U. ott* 243. s köv. l.

² Ilyen »pattogó dekrétumot» kapott többek közt Fejér megye Vaytól: lásd *Boross Mih.* id. m. 61—62. l.

³ *O. L. K. E.* 239., 322., 352. számok.

⁴ *O. L. K. E.* 56., 88., 178., 202. számok.

Az eset roppant feltűnést és felháborodást keltett; először Pest város, azután a többi törvényhatóságok is felszólaltak miatta, mert az októberi diploma visszaállítván Magyarország független törvénykezését, most már valóban nem lehetett helye annak, hogy — úgy mint a rémuralom idejében — magyar állampolgárok katonai őrizettel Ausztriába hurcoltassanak, ott bebörtönöztessenek s ismeretlen bírói hatalom elé állíttassanak. A kancellária is magáévá tette az ügyet, de csak nagy sokára sikerült Asbóth szabadonbocsátását kieszközölnie.¹ Nyoma van annak, hogy ugyanez időben Szilágyi Virgil ügyvédnek, ki Pest város közgyűlésén elhangzott heves beszédeivel keltett feltűnést, elfogatása és haditörvényszék elé állítása is küszöbön állott, de meg nem történt.²

Az ilyen terrorisztikus rendszabályok indítékát nemcsak a törvényhatóságok ellentállásától fölkeltett ingerültségben, hanem a kormányt nyugtalanító — gyakran alaptalan — híresztelésekben is kell keresnünk. Különösen szemet szúrtak az 1848—49-i honvédek segélyezésére alakult — már említett — honvéd-segélyegyletek, melyek némely megyében csakugyan rövid idő alatt tekintélyes tőkét gyűjtöttek össze közadakozásokból. A rendőrminiszter ezekben forradalmi szervezetest látott, mert azt hitte, hogy a volt honvédeket nem segélyezés, hanem majdani fegyver alá szállítás céljából tartják nyilván, s nem szűnt meg erre vonatkozó felvilágosításokat kívánni, sőt betiltásukat szorgalmazni; egy ízben maga a császár fejezte ki megütközését a fölött, hogy a Nemzeti Színház a honvédsegélyző alap javára zeneestélyt rendezett.³ A forradalmi idők áldozatainak lelki üdvéért rendezett gyászistentiszteletet mint forradalmi tüntetést betiltották; Veszprémben titkos toborzást vélték fölfedezni; oly névtelen feljelentések, melyeket maga a Helytartótanács elnöke «felette kétes hitelűeknek» volt kénytelen jelezni, a felvidéken kiterjedt mozgalmakat szimatoltak, melyek Napoleon császár fegyverküldeményeivel állottak volna összeköttetésben; abban, hogy gr. Károlyi István elutazott Pestről, már a forradalom közeli kitörésére következtettek. A rendőrminiszter egész lajstromát bírta azoknak az egyéneknek, akik az ország különböző vidékein a fölkelés szervezésére vannak kiszemelve.⁴

És ilyen, a kölcsönös bizalmatlanságtól és ingerültségtől túlfűtött

¹ *U. ott* 265., 291. számok; *P. N.* febr. 24. regg., 26. regg., márc. 2. regg., márc. 5. regg., márc. 26. est.

² *O. L. K. E.* 164. szám.

³ *U. ott* 90., 120., 201. szám., *Szinnyei József*: Komárom 1848—49-ben, 463. l. *Ürmössy* (id. m. I. 346—347. l.) állítása szerint Erdélyben ez év tavaszának elején Prui Antal volt honvédezredes csakugyan összeíratta falunként a harcrakész egyéneket, kikkel ott az erdélyi haderőt 10,000 főre (?) lehetett volna fölemelni.

⁴ *U. ott* 56., 126., 168., 179., 196. számok.

légkörben kellett a kormány kebelében a birodalmi alkotmányra vonatkozó, rég vajúdo elhatározásnak megszületnie.

Az ezen elhatározást befolyásoló tényezők között nem szabad a külpolitikai helyzetről, az ausztriai s a külföldi közvéleményről sem megfeledkeznünk. Az olaszországi helyzet azáltal, hogy Gaeta vára magát februárius 13-án megadta s ezzel a Bourbonok nápolyi uralma tetteg véget ért, a terjeszkedő olasz nacionalizmus javára lényegesen változott. La Gueronnière ez időben megjelent újabb röpirata,¹ melyet sokan ismét Napoleon császártól sugalmazottnak tartottak, a római kérdést a helyzet előterébe állította. Rechberg külügyminiszter nem látta állandónak a békét, sőt nagy külső viharoktól félt. A császár magyar tanácsosai előtt is kételyét fejezte ki a fölött, vajjon III. Napoleon hagy-e neki időt Magyarország pacifikálására?² Ily körülmények között könnyű volt az uralkodóval elhítenni, hogy neki mindenekfölött hajtathatlan erőt kell tanusítania.

Az osztrák közvélemény — amennyire az az ottani sajtóviszonyok mellett megnyilatkozhatott — valóban kívánt oly alkotmányt, mely parlamentáris legyen, melyben a Birodalmi Tanács súllyal és hatáskörrel bírjon; a pénzügyminisztertől megkérdezett ipar- és kereskedelmi kamarák egybehangzóan az alkotmányosságot jelölték meg, mint a birodalom pénzügyei rendezésének elengedhetetlen föltételét.³

Ehhez járult, hogy a magyar álláspontot akkor még — Deák feliratainak keletkezése előtt — a külföldön kevésbé ismerték s ezért kevésbé is méltányolták. Az osztrák sajtó magatartása általában kedvezőtlen volt követeléseinkkel szemben. Bismarck bizalmas leveleiben úgy nyilatkozott ugyan, hogy ha — szerencsétlenségére — osztrák császár lenne, ő Budán telepednék le, huszár-egyenruhát öltene és maga bocsátkoznék tárgyalásba a magyar országgyűléssel; Ausztria és Csehország azért még el nem szakadnának.⁴ De az oroszországi porosz követnek ezt a magánnézetét a hivatalos körök egyáltalán nem tették magukévá. A komoly német történetírás még évekkel később is Magyarország akkori magatartásában csak féktelenséget látott, mellyel szemben Ausztriának szilárdságot kellett tanusítania.⁵ Ellenben lord Russel angol külügyminiszter bizonyos megértést tanusított Apponyi nagykövettel folytatott beszélgetéseiben a magyarok követeléseiről.⁶

¹ Lásd e mű II. kötete 180. lapját.

² P. N. febr. 14. est., 20. regg., 24. regg., H. H. S. A. Min. Conf. Prot. febr. 16., *Emléklapok Vay M.* 389. l.

³ B. Friedmann id. m. I. 179. l.

⁴ Réz Mih. cikke: Ungarn u. Bismarck, a *Pest. Lloyd* 1916. márc. 23-i számában.

⁵ Dr. Georg Weber: *Allg. Weltgeschichte*. Leipzig 1880. XV. köt. 745. l.

⁶ Redlich id. m. II. 739. l.

A Birodalmi Tanács szervezésére vonatkozó eredeti javaslat szerzője Hans von Perthaler volt, ki mint két főherceg nevelője udvari körökben is ismeretes ember volt s a Schmerling különös bizalmát bírta. Ő már megelőzőleg, névtelen röpiratokban és cikkekben terjesztette azt a nézetet, hogy a nemzeti eszmével csak a szabadelvű alkotmányosságot lehet szembeállítani; az osztrák alkotmány legyen szabadelvűbb, mint a régi magyar. Fennen kell lobogtatni a császári zászlót, mely az uralkodó és a hadseregé, szemben a magyarokéval, mely a politikai anachronizmus és a szociális reakció lobogója. Az osztrák birodalom harminc milliónyi népe az öt millió (!) magyarral szemben majd csak tud boldogulni!¹

A Perthaler javaslata előbb a Lasser miniszter kezén ment keresztül, míg a minisztertanács elé került; ettől a testülettől a magyar érdek sok jót valóban nem várhatott. Annak ilyen alkotmánykérdésekben állandó tagja volt b. Lichtenfels is, az államtanács elnöke, egyike a legmegcsontosodottabb osztrák centralistáknak, ki mint az uralkodó egyik volt nevelője is nagy tekintélynek örvendett. Maga Schmerling nemcsak egyes osztrák történetírók, hanem a magyar konzervatívok megítélése szerint is eleinte hajlandó lett volna engedményekre Magyarország szemben, de az osztrák közvélemény s a mindig centralizálni akaró bürokrácia, fölhasználva azt a rossz hangulatot, melyet a magyar nemzet elszánt ellentállása a kormány s az udvar köreiben keltett, mind tovább vonták őt a határozottan magyarellenes irányban. «Akár hízelgünk a magyaroknak, akár megbüntetjük őket, az eredmény — mint a tapasztalás mutatja, — ugyanaz», mondta egy ízben, nagyon jellemzően a minisztertanácsban. A magyar túlkapások szükségkép osztrák túlkapásokat szültek, mint ahogy az októberi politikusok védelmére írt röpirat utóbb megállapíthatni vélte.²

Mindehhez járult, hogy a magyar ügy a döntő miniszteri tanácskozásokban úgyszólván egy férfiú, gr. Szécsen Antal védelmére volt bízva, tehát éppen azéra, ki az akkori magyar közvéleménytől talán legtávolabb állott a konzervatív politikusok között. El kell ismerni, hogy soha elveszett ügyet becsületesebb szándékkal, tiszteletreméltóbb szilárdsággal és bátorsággal nem védelmeztek, mint Szécsen a magyar érdekeket a februáriusi pátens megszerkesztése folyamában. Igaz, hogy ha valamennyi elbukott javaslatát elfogadta volna a minisztertanács, a magyar közvélemény akkor is visszautasította volna a pátent; ez a dolog természetéből folyt. A nagy osztrák alkotmánykérdésben tulajdonképpen két egymással kiegyenlíthetetlen közjogi felfogás vívta csa-

¹ Lásd *Redlichnél* (I. köt. 715. s köv. l.) Perthaler előzményeit és működését, továbbá *Eisenmannál* id. m. 266. l.

² *Rogge* id. köt. 104. l., *Drei Jahre* stb. 120 — 126., 194. l., *Redlich* I. 755. l.

táját : a magyar, mely az abszolút legitimizmus és jogfolytonosság alapján állott és az alkotmányosan megalkotott, királyilag szentesített 1848-i törvényeket a törvényhozás újabb intézkedéseig föltétlen érvényűeknek tekintette, és az osztrák, mely — még mindig a Verwirkungstheoriehoz ragaszkodva — nemcsak a 48-i vívmányokból, hanem az egész magyar közjogból csak annyit tekintett érvényben levőnek, amennyit az abszolút uralkodó kegye az országnak visszaajándékoz.¹ E két felfogás malomköve között őrlődött meg szükségkép a magyar konzervatívok közjogi álláspontja, nemcsak azért, mert azt a nemzet visszautasította, hanem azért is, mert magában logikátlan volt az a felfogás, amely csak az 1848 előtti törvények érvényére akart támaszkodni. Valójában a 48-i törvények megtagadása az egész magyar közjog megtagadása volt és a konzervatívok sok olyan rendszabályhoz és kijelentéshez adták hozzájárulásukat, amely nemcsak a 48-i, hanem régiebb, nemcsak egy király által szentesített, hanem több király esküjével megpecsételt törvénnyel állott ellenkezésben. Hiába akartak ők Ausztriával szemben az alkotmányajándékozók nagylelkű szerepében jelenni meg, mikor az saját országuk alkotmányának megcsonkítását föltételezte.²

Az alkotmányozó jelleggel bíró tanácskozásoknál sem Apponyit mint országbírót, sem Mailáthot mint tárnokot meg nem kérdezték. Nem vett azokban részt b. Kemény Ferenc sem, az erdélyi kancellária elnöke, pedig Mazuranič, a horvát dikasztérium elnöke mindvégig ott volt, de inkább csak a különleges horvát szempontokat képviselte, a magyarok álláspontjához, melyet pedig a Horvátországgal közönségesnek kellett volna fölismernie, ritkán csatlakozott. A második kancellár Szögyény vagy ritkán volt meghíva, vagy ritkán hallatta szavát.

Legsajátságosabb volt a b. Vay Miklós kancellár magatartása. Ő a tanácskozások kezdetén lelkes örömmel üdvözölte a Birodalmi Tanács statutumának megalkotását, mint a birodalmi alkotmány koronáját, mely hivatva van Magyarország saját alkotmányának garanciájául szolgálni, melytől függ a magyar országgyűlés jövője is. Úgy találta, hogy Magyarországon már tisztulnak és fordulathoz közelednek az eszmék ; ott már várják, hogy a többi koronatarományok is megkapják alkotmányukat, akkor aztán hazánkra nézve becsületbeli kötelesség lesz a birodalmi képviselőben résztvenni. De kell, hogy ez a birodalmi képviselőlet összeállításával és működésével imponáljon a magyaroknak, akkor részvételök majd annál biztosabb lesz, minél inkább gyökeret ver a meggyőződés, hogy Magyarország csak Ausztriával karöltve lehet

¹ Lásd Lasser miniszter nyilatkozatát a febr. 16-i min. értekezletben : H. H. S. A. Min. Conf. Prot. és Redlichnél I. 756. l.

² *Drei Jahre* etc. 108., 110., 115. l.

hatalmas.¹ Vay e szavait azután, az ő távollétében ismételve idézte Schmerling Szécsen ellenvetéseivel szemben, valahányszor oly rendelkezések forogtak szóban, melyek a Birodalmi Tanácsot mindent fölszívó birodalmi parlamentté duzzasztották. És mégis, mikor a magyarok első indítványait leszavazták, Vay cserbenhagyni látszott a munkát. Igaz, hogy neki februárius közepén a főispáni konferencia miatt Pesten kellett lennie; azután családi körülményei miatt kért szabadságot, de mindinkább nyilvánvalóvá lett, hogy távol akarta magát tartani a további tanácskozásoktól, valószínűleg, mert meggyőződött róla, hogy a készülő statutum a lehető legrosszabb fogadtatással fog találkozni Magyarországon és mert barátai is tanácsolták neki, hogy magát ezzel a tényvel ne azonosítsa; ezért meg is tagadta azután a pátens aláírását.²

Februárius 9-től 26-ig majdnem naponta ülésezett a kormánytanács, rendszeresen a Rainer főherceg, egyszer az uralkodó személyes elnöklete alatt és foglalkozott a Birodalmi Tanács statutumával és az azokkal együttjáró kiadványokkal.³ A hosszúra nyúlt vitáknak a magyar kormányférfiak szempontjából fő ütközőpontjai a következők voltak. Magyar részről nem kívánták, hogy a birodalmi gyűlés «Reichstag» elnevezést kapjon, mint eredetileg tervezve volt, mert ez a cím a magyar korona országainak országgyűlését is megilleti s a már használatos «Reichsrath» elnevezés megtartását ajánlották, ami végül határozatba is ment. Azt kívánták továbbá, hogy a magyar tagok számát, valamint azok választásának módját a magyar országgyűlés határozza el; kívánásuk első része nem teljesült, a másodikra nézve mindössze annyit értek el, hogy a kancellárhoz intézett császári kézirat a statutumban megjelölt választási módot ideiglenesnek jelentette ki, amíg t. i. a magyar országgyűlés intézkedik, amiről meglehetősen biztossággal tudni lehetett, hogy az bekövetkezni sohasem fog. Kifogásolták a statutum ama rendkívül aggályos rendelkezését, hogy amennyiben valamelyik országgyűlés megtagadná a követküldést, maguk a kerületek fognak közvetlen választásra felhívni; hasztalanul! Kívánták a Reichsrath képviselőháza elnökének választását s a minisztertanács a kinevezés mellett döntött. Többször nehézményezték, hogy a Birodalmi Tanács javasolt szervezete és hatásköre túllépi az októberi diplomában megjelölt határokat; erre nézve csak annyit érhetek el, hogy ezt a tényt maga az uralkodó is elismerte, kifogásolta is, — persze inkább a maga souverain jogai szempontjából — a statutum vonatkozó rendelkezései azonban ki nem küszöböltettek. Kétes értékű vívmánya volt Szécsen-

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. febr. 9—15., *Redlich* II. 734., 736. l.

² *Emléklapok* stb. 384. s. köv. l.

³ H. H. S. A. Min. Conf., *Redlich* II. 733—763. l.

nek a miniszteri felelősség említésének kihagyása, amit a Rechberg támogatásának köszönhetett. Ellenben a Rechberg támogatása ellenére nem tudta keresztülvinni, hogy a kiadandó oklevelet diplomának, ne pátensnek nevezzék.

Így jött létre a februáriusi pátens,¹ amely februárus 26-ról keltezett, hét pontba foglalt, manifesztumszerű bevezetés után tartalmazza a «Birodalmi képviselőről szóló alaptörvényt» 21 §-ban. Ezzel egyidejűleg adatott ki az osztrák tartományok országgyűléseit április 6-ra s az új Birodalmi Tanácsot április 29-re összehívó császári okirat, továbbá egy másik pátens, mely az állandó és kibővített Birodalmi Tanács egyidejű megszüntetésével egy meghatározatlan számú, kinevezett tagokból álló, csupán véleményadásra hivatott államtanácsot rendszeresít. A horvát országgyűlés már valamivel előbb összehívott; Erdélyre nézve a szervezés kérdése még mindig vajúdott. A pátens kíséretében az uralkodó kéziratot intézett b. Vay magyar udvari kancellárhoz, úgyszintén b. Kemény és Mazuranič elnökökhöz, melyben őket arra utasítja, hogy az illető országgyűlések által a Birodalmi Tanácsban való képviselők tekintetében hozandó határozatok megfelelő előkészítéséről gondoskodjanak.

A februáriusi pátens szerint a birodalmi képviselők szerve a «Birodalmi Tanács», mely urakházából és képviselőházából áll. Az urak házának tagjai a nagykorú főhercegek, az örökjoggal felruházandó főrendi családok nagykorú tagjai, az érsekek és hercegi rangú püspökök s a császár által életfogytiglan kinevezett kitűnőségek. A képviselőház 343 képviselőből áll, kiket az egyes országgyűlések küldenek ki; itt elősoroltatik az egyes országok részéről küldendő képviselők száma; Magyarország a legnagyobb számmal szerepel, 85-tel, Horvátország kilenccel, Erdély huszonhatal. Ha valamely országgyűlésen a kiküldés nem volna eszközölhető, a császár fenntartja magának a jogot az illető kerületet, várost vagy testületet közvetlen választásra utasítani (7. §). A császár nevezi ki mindkét ház elnökeit és alelnökeit. A birodalmi gyűlés minden évben összehívatik; hatásköre az októberi diplomában megjelölt, a birodalom összes tartományait közösen érdeklő ügyekre terjed ki; itt különösen megjelöltetnek a védkötelezettségre, a pénz-, hitel-, vám- és kereskedelemre, posta-távirda és vasútra vonatkozó ügyek; a birodalom költségvetése és zárszámadása, új kölcsönök s a létezők konvertálása, az ingatlan államvagyon fölötti rendelkezés, a létező adók emelése s új adók és illetékek megállapítása, az államadósság ellenőrzése. A Magyarországon kívüli tartományok közös ügyeit a

¹ Közölték az összes lapok 1861. febr. 27-én; közölve: *Könyinál* II. 587. s köv. I., *Szögyénynél* III. 248. s köv. I., *Redlichnél* I. köt. 2. rész. 229. s köv. I.

Birodalmi Tanács a magyar korona országaiból való képviselők közreműködése nélkül intézi, mint «szűkebb Birod. Tanács». A törvényjavaslatokat a kormány terjeszti elő, de a Birod. Tanácsnak is van a hatáskörébe tartozó ügyekre nézve törvénykezdeményezési joga. Ha a Birod. Tanács együtt nem léte idejében hatáskörébe tartozó ügyekre nézve sürgős intézkedés szüksége áll elő, a kormány a legközelebbi ülésének alkalmával indokolja eljárását (13. §). Érvényes határozat hozatalára a jelenlevők abszolút többsége szükséges; ez alaptörvény módosítására irányuló javaslatok csak a szavazatok kétharmadrészával emelhetők határozattá. A képviselők választóiktól utasítást el nem fogadhatnak; szavazatjogukat csak személyesen gyakorolhatják. Egy új országgyűlés összejövetelével az előbbi által választott birod. tanács tagok megbízása megszűnik, de újra választhatók. A meghaltak vagy tartósan akadályozottak helyére az illető országgyűlés új tagot választ. A Birod. Tanácsot császári elhatározás napolja el vagy oszlatja fel; feloszlás esetében új választásoknak van helyök. A miniszterek, az udvari kancellár s a központi hivatalok¹ főnökei minden tanácskozásban résztvehetnek s javaslatukat vagy maguk, vagy egy képviselő által képviseltetik; kívánságukra mindig meghallgatandók, de szavazattal csak az esetben bírnak, ha az illető ház tagjai. Mindkét ház ülései nyilvánosak, de az elnök vagy tíz tag kívánatára a közönség kizárható.

A pátens kibocsátása előtt, — melyet főképp a pénzügyminiszter sürgetett az államháztartás rendezése érdekében — úgyszólván az utolsó órában nagy kavarodás állott be a kormány körében a pátens ellenjegyzése kérdésében. Az osztrák miniszterek, élükön Schmerlinggel, elengedhetetlennek tartották, hogy a pátent a miniszter-konferencia összes tagjai aláírják, csak az erdélyi kancellária és a horvát dikasztérium elnökei nem. Vay, mint már jeleztük, megtagadta az aláírást s bár Szécsen maga aláírta, ő és az összes magyar méltóságviselők oly határozott szolidaritást vállaltak Vayval, hogy az összes magyarok lemondását elkerülendő, a császár utóvégre is elengedte Vaynak aláírását, ami huzamosabb távollétével indokoltatott. De az osztrák miniszterek még később is keserű szemrehányást tettek ezért a magyar kancellárnak.²

A kibocsátást követő második napon a császár saját elnöklete alatt tanácskozásra hívta össze a kabinetet, hogy ünnepélyesen kijelentse, hogy a pátens kibocsátása által a maga souverain hatalma megszorításában elment a véghatárig s ezért most már elvárja minisztereitől, s tőlük ünnepélyes ígéretet vesz arra nézve, hogy egyetértő eréllyel fognak ezen-

¹ Centralstellen.

² H. H. S. A. Min. Conf. Prot. márc. 3., *Drei Jahre* etc. 129. l.

túl minden engedményre irányuló követeléssel szembeszállni, akár a Birod. Tanácstól, akár az országgyűlésektől, akár a tömegek forradalmi kísérleteiből induljanak ki azok. Különösen szigorúan kell ügyelni arra, hogy a Birod. Tanács a külügyek vezetésébe és a hadsereg s hadvezetés ügyeibe valamiképpen belé ne avatkozzék. E rendkívül jellemző elvi kijelentéssel való azonosságuk jeléül a konferencia jegyzőkönyvét az összes miniszterek nemcsak láttamozták, hanem alá is írták.¹

Így nézett ki a valóságban az az alkotmány, melyet Ausztria népei 1861. februárius 26-án az uralkodó kegyadományaképpen kaptak.

¹ *U. ott* febr. 28. II. jkönyv.

XIV. RÉSZ

A FEBRUÁRIUSI PÁTENSTŐL
AZ ORSZÁGGYŰLÉS FELOSZLATÁSÁIG

Országos Széchényi Könyvtár

I.

(A februáriusi pátens megítélése, különösen az októberi diplomától való eltérései szempontjából. A pátens hatása a sajtóra és a törvényhatóságokra. A képviselőválasztások; gr. Teleki László és Deák Ferenc szerepe; a választások eredménye. Kezdődő rokonszenvenyilvánulások a magyar ügy iránt a külföldön. A kormány helyzete; a rendőrség átadásának kérdése; az országbírói értekezlet munkálatának életbeléptetése körül a kormány kebelében támadt ellentétek. Az országgyűlés előkészítése; Apponyi, Vay előterjesztései; tétovázás a döntés körül; az április 6-i kézirat. Az erdélyi szervezés lassú menete; a nagyszebeni román gyűlés; a gyulafehérvári értekezlet; a márc. 24-i legf. elhatározás. Horvátország szervezése; viták a kormány kebelében a horvát-magyar közjogi viszony körül; újabb báni értekezlet; a megyék és bíróságok szervezése; a horvát országgyűlés összehívása; a zágrábi körlevél, Deák Ferenc válasza rá. A szerbeknek tett ígéret teljesítésének módja; Rajačić patriarcha makacssága, a kormány engedékenysége; a szerb nemzeti kongresszus összehívása. Első nyoma a felvidéki tótok nemzetiségi mozgalmának; a kormány nemzetiségi politikájának kibontakozása. 1861. febr.—ápr.)

Az 1861. márciusában lezajlott általános képviselőválasztásokhoz — a Magyarországon 12 éven át szünetelt alkotmányos élet első, országos megnyilatkozásához — képzelni sem lehetett a kormány szempontjából szerencsétlenebb előjátékot, mint aminő a februáriusi pátens kibocsátása volt.

Mielőtt annak hatását a magyar közéletre megfigyelhetnők, igyekeznünk kell tárgyilagosan megvilágítani a pátens jelentőségét és értelmét még az osztrák politika s azok politikája szempontjából is, kik az októberi diploma útján vélték a nemzetet az uralkodóval való kibékülés és az Ausztriával való kiegyezés útjára rávezethetni.

Bécsben februárius 27-én reggel látszólag teljes közönnyel fogadták az új birodalmi alkotmányt; estére azután sikerült kivilágítást rendezni.¹ Nagy öröme okuk az osztrákoknak valóban nem volt. Az alkotmány, amelyet kaptak, fölötte csonkának mondható; a külügy és hadügy ki voltak véve a parlament hatásköréből, parlamentáris miniszteri felelősségnek nyoma sem volt. A birodalmi tanács egész egybeállítása, különösen az urakházáé olyannak tűnt fel, melynek fő rendeltetése a kormánynak minden körülmények között többséget

¹ Wertheimer id. köt. 177. l.

biztosítani. A megátalkodott centralisták aggódva láthatták, hogy a szűkebb, vagyis a magyar korona országainak képviselte nélküli birodalmi tanács intézménye, mint az osztrák tartományok külön törvényhozó testülete tulajdonképpen már bevitte a dualizmus elvét az alkotmányba. Az új parlamentnek még arra se volt joga, hogy a maga ügyrendjét maga szerkessze meg; azt is az uralkodótól kellett kapnia, éppúgy, mint elnökségét; a 13. § pedig lehetővé tette a parlamenten kívüli kormányzást is, mihelyt a birodalmi képviselőtestület nehézségeket gördít a kormány útjába. E mellett már akkor majdnem kétségtelennek látszott, hogy a birodalmi tanács a maga teljességében — Magyarország vonakodása miatt — fikció fog maradni. A pátenst egyetlen szava sem árulja el az uralkodó bizalmát népeinek akarateréje iránt. Joggal mondta ennek az alkotmányműnek egy elfogulatlan külföldi bírálója, hogy a Schmerling alkotmányossága komédia! nem cél, csak eszköz, eszköz nem a közjólét biztosítására, hanem a bukott abszolút rendszernek álarc és álnév alatti fenntartására; és a bécsi néphumor fején találta a szöveget, mikor a birodalmi tanács képviselőháza számára a skótok kapuja előtt épült fabódét, mely egészen a díszes parlamentpalota felépüléséig annak hajlékául szolgált, «Schmerling-Theater»-nek nevezte el.¹

De nagy mértékben elégedetlenségnek kellett lenniök a választott megoldással azoknak a magyar konzervatív politikusoknak is, akik az októberi diploma megalkotásában résztvettek. Ők a maguk felelősségét igyekeztek a nemzetre áthárítani; némi joggal okolhatták a bécsi hangulat megromlásaért a magyarországi ellentállási mozgalom egyes túlhajtásait; azt azonban, hogy a februáriusi pátenst eltért az októberi diplomától, Magyarország alkotmányos jogainak megnyirbálásában túlszárnyalta azt, ők maguk elismerték, sőt — mint említve volt — az uralkodó által is elismertették.

Gróf Szécsen, ki pedig aláírta a pátenst, annak utólagos megbeszélése alkalmával a minisztertanácsban Schmerlinggel szemben bebizonyította, hogy igenis, a pátenst különbözik a diplomától, mert a képviselők nagy száma s a birodalmi tanácsnak két házra osztása által e testület elvesztette delegacionális jellegét, mellyel a diploma föl akarta ruházni, s valóságos parlamentté alakult.² Az oly mérsékelt gróf Apponyi, olvasva a pátenst, kétségbeesetten írta Szögyénynek, hogy ezzel a dinasztia maga semmisítette meg erőszakosan a Pragmatica Sanctiót, a Magyarországot az uralkodóházhoz kötő alapszerződést; most fog csak — úgymond — megindulni az agitáció, s még örülhe-

¹ B. Meyer: Erlebnisse II. 14. l., Redlich id. m. I. 809. l., Eisenmann id. m. 291. s. köv. l.

² H. H. S. A. Min. Conf. Prot. márc. 3.

tünk, ha csak az 1848 mellett marad s nem veti rá magát 1849-re! «Gyönyörű előkészület ez a koronázásra, az országgyűlésre s azokra a milliókra, amelyeket ennek a remekműnek kell behoznia!»¹ S a később Szécsentől sugalmazott röpirat úgy különbözteti meg a pátenst a diplomától, hogy a diplomát mindenki békejelnek tekintette Magyarországra nézve, a pátensben ellenben mindenki ágyúlövést látott Magyarország ellen; a pátens formája bosszúállás volt Magyarországon, kompromittálása az alkotmányos, szabad megegyezés gondolatának.²

Kétségtelen, hogy az októberi diploma szerzői nem gondoltak oly nagy parlamenti szervezetre, aminőt a februárius 26-i «alaptörvény» adott a Reichsrathnak; hiszen a kísérő kézirat e testület tagjai számának százra való fölemeléséről szólt. A diploma kiindulási pont volt mindkét fél részére, ellenben a pátens a magyar korona országainak történelmi alkotmányát éppúgy feláldozta egy octroyált alkotmánynak, mint ahogy azt az 1849. márciusi Schwarzenberg-féle alkotmánymű tette. Sőt amaz még tovább megy: a magyar résznek még reményét is elvette a változásra nézve, amennyiben minden alkotmányváltoztatást a Reichsrath mindkét háza kétharmad-többségéhez kötött. A pátens más rendszert képvisel, mint a diploma: a diploma az autonómista, a pátens a centralista elvet; amaz történelmi eszmékből merít, ez elméletiekből, amaz az arisztokráciának akar kedvezni, ez a polgárságnak, amaz a nemzetek különbözőségére épít, ez csak a németiségre. Az októberi diploma szerint a fősúly az országgyűléseken nyugodott, s a birodalmi tanácsnak inkább csak kisegítő szerep jutott volna, ellenben a pátens a Reichsrathot állandóan működő törvényhozó testületté formálta. A diploma szerzői is gondoltak arra, hogy az 1848-i törvényeket a közös ügyekre való tekintettel módosítani fog kelleni, de azt az országgyűléstől várták, ellenben a pátens már előre megszabta a közös ügyek intézésének módját, egy birodalmi parlamentre bízván azokat, s egyidejűleg oly mértékben kiszélesítvén azok körét, aminő mértéket a magyar országgyűlés által soha elfogadtatni nem lehetett volna. Még egy egész külön sérelmet is okozott Magyarországnak az államtanács föllállítása, mert ez a Bécsben székelő testület még a magyar országgyűlés törvényjavaslatainak szentesítése iránt is tanácsot adni lett volna hivatva.³

A pátens kibocsátását követő miniszteri konferencián megjelent Vay, s a főispánokkal való értekezéséről téve jelentést, nagyon optimisztikus képet festett a magyarországi helyzetről; a meginduló vá-

¹ Szögyény id. k. 262. l.

² Drei Jahre etc. 128., 194. l.

³ *Unsere Zeit* 1864. VIII. köt. «Ungarn etc.» 607. s köv. l.. *Eisenmannál*: 266., 296., 299., 306. l., *Rogge* id. k. 107. l.

lasztásokra való tekintettel a hangulatot javultnak találta, s miután az országgyűlésnek a birodalmi tanácsban való képviseltetésére nézve a végleges mód megállapítása az országgyűlésnek tartatott fenn, remélhetőnek tartotta, hogy Magyarország a maga képviselőinek legalább egy részét már a Reichsrath első ülésére ki fogja küldeni.¹ Mikor néhány nappal később — már ismét a Vay távollétében — tanácskoztak a miniszterek, helyettese, Szögyény bevallott annyit, hogy a pátens Magyarországon nagy «fölpesztülést»² idézett elő, s hogy a Vay utólagos aláírását kihívásnak tekintenék, mely teljesen megbénítaná az ő működését. A kancellár elmaradt aláírásának történetét ismerjük; mikor Szögyény azt is mondani találta, hogy a Vay utólagos aláírása azért sem kívánatos, mert az országgyűlés majd csak most fog a pátensnek Magyarországra nézve általánosan kötelező jellege iránt megállapodásra jutni, Rechberg felfortyant, s odanyilatkozott, hogy a folytonos engedékenység a magyarországi féktelen üzelmekkel³ szemben csak további ellenszegülésre bátorít; arról pedig, hogy a pátens a magyar országgyűlés tárgyalása alá bocsáttassék, soha szó nem volt; legföllebb regisztrálása történhetik meg.

Amint várható volt, az egész magyar sajtó, a konzervatívok «Sürgöny»-e éppúgy, mint a radikális «Magyarország», egyértelműleg visszasutasította a pátenszt; a nemzet egységes harcvonalban állott vele szemben. A «Pesti Napló» meglepéssel állapította meg ezt, de egyúttal hozzátette, hogy a nemzetet ez ne zavarja meg a képviselőválasztásokban; csak törekedjék létrehozni az országgyűlést, majd az adja meg a választ a pátensre, mint államjogi viszonyaink elintézésének egyedül hivatott orgánuma. A kormányférfiaknak pedig kötelességek kitartani állásaikban, amíg csak lehet, majd ha az országgyűlés együtt lesz, fogják átadhatni helyeiket a közbizalom jelöltjeinek.⁴ Deák a főbajt abban látta, hogy a bizalom teljesen odaveszett; komor hallgatásba merült s nem titkolta neheztelését Vay iránt is, ki — mint mondá — megtévesztette őt.⁵ A konzervatívok le voltak verve s úgy találták, hogy most aztán diadalmaskodhatnak azok, kiknek mindennapi imádsága: ne higyj a németnek! A pártalakítás lehetőségét megszüntnek, magukat a túlzók zsákmányául odadobva látták.⁶

Természetesen a törvényhatóságok is fölvették az odavetett kesztyűt; felíratot csak kevés megye intézett ez alkalomból az uralkodóhoz, de a legtöbb végzés alakú pontokba foglalta álláspontját, különös

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. febr. 28.

² U. ott márc. 3. A jkönyv szerint: «effervescenz».

³ Unbändiges Treiben.

⁴ Friedmann id. köt. 231. l., P. N. márc. 1. est., 2. regg.

⁵ Könyvinál II. 592—593. l.

⁶ Kecskeméthy: Vázlatok 115. s. köv. l.

tekintettel az egybegyűlendő országgyűlésre is. Úgy a feliratok, mint a végzések hangsúlyozzák, hogy a pátenst törvényesnek, érvényesnek el nem ismerik, s azt, aki a birodalmi tanácsba való kiküldetést elfogad, honárulónak fogják tekinteni ; ily határozatát a legtöbb megye körlevél kíséretében közölte hozzájárulás végett a társtörvényhatóságokkal. Pestmegye üdvözölte Vayt azért, hogy a pátenst alá nem írta. Nógrádban a határozat meghozatala után kinyitották a gyűlésterem ajtaját, hogy azon kimehessen mindenki, aki a jegyzőkönyvet aláírni nem hajlandó ; senki sem ment ki, mindenki aláírta a jegyzőkönyvet. Néhol az ország jogainak védelmében követendő eljárást követutasításba foglalták ; Ugocsa volt ebben a kezdeményező, de csak kevés megye követte példáját ; ¹ a legtöbb abban a helyes fölfogásban volt, hogy a követutasítás nem egyeztethető össze az 1848-ban megalapított parlamentáris rendszerrel, s a megyének nem lehet joga a kerületek által választott képviselőket utasítással látni el.² Fejérmegye közgyűlésén a konzervatív gondolkozásáról ismeretes Fiáth Ferenc a főispáni székből jelentette ki, hogy a februáriusi pátens nemcsak a 48-i törvényeket, hanem az októberi diplomát semmisíti meg, hanem megsemmisíti Magyarország s a magyar szent korona függetlenségét.³

A magyarországi közhangulatot nem kevésbé befolyásolta az is, hogy ez időben fogadta el Piemont parlamentje azt a törvényjavaslatot, mely II. Viktor Emánuel Olaszország királyának nyilvánította, valamint hogy ugyancsak ez időben indult meg Londonban a Kossuth híres bankópere, melyben az osztrák kormány felperesként került szembe a nagy száműzöttel, s mellyel a maga helyén fogunk tüzetesen foglalkozni.⁴

Március 2-ára voltak már az első választások kitűzve, ugyane hó utolsó napjaiban hozták a lapok az utolsó választási híreket. Pártok nem voltak ; a határozati és felirati párt szerinti megkülönböztetés csak később alakult ki ; egyetlen választási jelszó volt : 1848 ; ⁵ nemcsak a februáriusi pátensnek, még az októberi diplomának sem akadt védelmezője a választási küzdelemben. Ahol harc volt, ott az inkább két, többé-kevésbé közismert egyéniség híveinek összeütközése volt, nem elvek harca. Hevesebb küzdelem vagy éppen erőszakosság kevés helyen fordult elő. A pesti Józsefvárosban a Királyi Pál választóit csendőrök letartóztatták az alatt az ürügy alatt, hogy Garibaldiit éltették, azonban csakhamar szabadon bocsáttattak ; Pest

¹ Sáros, Nyitra, Borsod.

² Lásd a *Megy. alk. mozg.* több helyét, továbbá a *P. N.* márc. 12. regg. és est., 14. regg. 15. est., 17. regg., 19. regg., ápr. 11. regg.

³ *B. Fiáth Fer.*: Élet és elm. II. 224—225. l.

⁴ *P. N.* febr. 25. est., 26. est., 28. est.

⁵ Lásd *Várady Gáb.*: *Tarlózatok.* 105. l., *Beksics*: *Kemény Zs. stb.* 253. l.

város közgyűlése e sérelem miatt felírt az uralkodóhoz. Egy esztergom-megyei kerületben az Ertl- és Zsitvay-párt összeütközése következtében kisebb vérengzés fordult elő; a választást utóbb megsemmisítették. Megsemmisítettett lázító izgatások miatt a Dobránszky Adolf választása is.¹ Sok egyhangú választás levén, küzdelemre kevés helyen került a sor.

A legnépszerűbb képviselőjelölt az országban kétségkívül gróf Teleki László volt. Ő szabadságának visszanyerése után egészsége helyreállítása céljából hosszabb ideig Bécsben maradt. Januárius 28-án azonban már a pestmegyei gyömrői családi birtokon, rokonai körében találjuk őt; innen ír barátjának, b. Jósika Miklósnak Brüsszelbe, s közli vele részletesen a történeteket.² Látszik, hogy ez időben még egyenesen került minden nyilvános szereplést és azzal járó ünnepeket; Pesten nem is mutatkozott, de azért el nem kerülhette, hogy — a törvényték miatt — az egész országban mint a nap hőjét ünnepelejk; a hazafiúi lelkesedés megtalálta ennek formáját: a törvényhatóságok dicsőítő levelekkel üdvözölték őt s bizottmányuk tagjai közé is iktatták.

Teleki ezekre az üdvözlő levelekre válaszolva alkalmat talált egyfelől kiönteni keserűségét a rajta elfogatása által esett méltatlan sérelem fölött, másrészt biztosítani honfitársait politikai elveihez való ragaszkodásáról és elszántságáról, azokért folytatni a küzdelmet. E levelekre írt válaszaiban eleinte még utalt arra, hogy a haza ügyéről még szabadon nem nyilatkozhatik, de egyúttal hangsúlyozta, hogy vigasztalhatatlan volna, ha a politikai tevékenységről végkép le kellett volna mondania; többé nem volna becse életének, ha hazája iránti kötelességeit nem teljesíthetné, ha hosszú politikai tétlenségre kárhóztatta volna önmagát, mert «egy félbeszakadt hivatás minden hű kebelre nézve nem egyéb egy kettémetszett életnél». Azonban — úgymond — ő ilyen ígéretet nem tett; csak néhány hónapról van szó — később már azt írja, néhány hétről, sőt «a naponkint nehezülő viszonyok közt» talán még előbbi időről is — s a politikai tevékenység tere újra megnyílik előtte, s így egész életén át mindig és mindenütt magáénak vallott elvei s iránya nyílt követésére nézve teljesen szabadnak és minden korláttól mentnek érzi magát. De azért még későbbi leveleiben is sajnálkozott a fölött, hogy «erőszakosan ki lett ragadva legsajátabb tevékenysége» — tehát az emigráció — teréről.³ Csak ezeket a megnyilatkozásait tekint-

¹ P. N. márc. 2. regg., 7. est., 16. est., 1861-i képviselőházi napló 124. és 251. l. Egy 1861-i sárosmegyei képviselőválasztás leírását l. szerző «Régi emlékek» c. műve 141. s. köv. l.

² Kónyinál III. 30. l.

³ T. L. levelei Hont, Bars, Bihar, Zemplén, Heves, Nógrád, Bács-Bodrog és Sopron megyéhez: P. N. febr. 9-i esti, 23-i regg., márc. 9. esti, 10-i regg., 19-i regg., ápr. 13. és 16-i regg. kiadásában.

hette Vay kancellár azoknak a «józan ésszel meg nem érthető ügyetlenségeknek», melyek miatt ráküldte Telekire öccsét, Gyulát, hogy őt «valami deklarációra bírja rá.»¹

Az első nyilvános ünneplés februárius utolsó napjaiban Dákán, gróf Batthyány Lajos özvegyénél érte Teleki Lászlót, hová «incognito» jött látogatába, s mindent elkövetett, hogy a tüntetéseket elkerülje ; de jövetelének mégis híre ment, s az egész vidék oda csődült, hogy a nagy hazafit fáklýásmenettel, a Himnusz hangjaival s 1848-i zászlók lengetésével üdvözlje. A gyülekezet ékesszavú és lelkes szónoka egy fiatal bencés tanár volt, évek multán Magyarország bíboros hercegprímása : Vaszary Kolozs.²

Összehívatván az országgyűlés, a főrendek között Teleki is királyi meghívást kapott az országgyűlés főrendiházába, s ő e meghívást joggal tekinthette olyannak, mely által az uralkodó maga nyitja meg előtte a politikai tevékenység terét ; s e tény jelentőségétől meg nem fosztotta az a körülmény, hogy Teleki a meghívást igénybe nem véve a képviselői minőséget választotta törvényhozói szerepéül s a pestmegyei abonyi kerület képviselőjelöltségét fogadta el.

A februáriusi pátenstő után s a választások megindulásával még hevesebben hullámozó közélet Teleki Lászlót is arra indította, hogy tartózkodó helyzetéből némileg kilépjen. Március 18-án megjelent Pest város közgyűlésén, s ott visszafoglalta már 1848-ban bírt helyét. Viharos lelkesedéssel fogadtatván, felszólalt, hangsúlyozva, hogy tizenkét év óta most először szól ismét nyilvános helyen polgártársaihoz, s hálásan emlékezett meg arról, hogy Pest városa volt az első testület, mely az ő jogtalan elfogatásának ténye ellen tiltakozott.³

Néhány nappal később, március 27-én az abonyi kerület egyhangúlag választotta meg őt képviselőjévé, s három nap mulva ott beszédet intézett választóihoz, melyben utalt a keserves tapasztalatokra, melyeket úgy az itthon levők, mint a külföldre menekültek tettek. Bízunk-e — úgymond — most, hogy alkotmányunkat állítólag vissza akarják állítani? Ami történt, az nem restitúció, az újabb octroi, újabb diploma, s az önkényuralom most is fennáll. Nekünk semmi áron alkudnunk nem szabad ; ragaszkodnunk kell összes jogainkhoz, a 48-i törvényekhez, azoknak minden következményeivel együtt. A nem magyar ajkú népfajok iránt — úgymond tovább — testvériesek legyünk, s bizonyítsuk be, hogy a szabadság és jogegyenlőség barátai vagyunk. Követelnünk kell menekültjeink szabad visszatérhetését is, nekik am-

¹ Szögyény id. k. 243. l.

² P. N. márc. 5. regg., Lukinich id. m. 347. l., Vas. Ujság 1861. márc. 17.

³ P. N. márc. 20. regg.

nesztiára valójában nincs szükségök, mert ők csak a hazához való hűségökért szenvedtek.¹

A másik sarkpont, mely felé ez időben a politikai tájékozódás igazodott, a Deák Ferenc személye volt. Őt már március 11-én kiáltotta ki egyhangúlag képviselőjévé a pestbelvárosi kerület, s ekkor szolt először nyilvánosan választóihoz, a lakásául szolgáló «Angol királyné» szálló erkélyéről. Nagyon röviden beszélt; kijelentette, hogy sem programot nem ad, sem ígéreteket nem tesz; programja: harmincéves politikai pályája; mint magától értetődőt említette, hogy az ország törvényes önállása, függetlensége s az alkotmányos szabadság alapfeltételei nemzeti létünknek, melyeket semmi árért, semmi nyomásért föl nem áldozhatunk; minden csorba, mit ezeken önmagunk ejtenénk, halálos seb volna a nemzet életén.²

Deák abban a tartózkodó magatartásban, melyet az esztergomi értekezlet alkalmával tanusított, most már, mikor az országgyűlés küszöbön állott, meg nem maradhatott; mégis, még mindig, mintha kerülni látszott volna minden tüzetesebb nyilvános megnyilatkozást, kétségkívül a miatt az elkedvetlenedés és ama súlyos gondok miatt, melyeket nála — mint láttuk — a pápens kiváltott. Befolyása azonban a közvéleményre mindenek dacára nagy volt, egyrészt a Pesti Napló által, mely a legelterjedtebb s legtekintélyesebb magyar lap volt, és melyet mindenki az ő szócsövének tekintett, habár közte és a szerkesztő, b. Kemény Zsigmond között voltak ekkor még nézeteltérések a personal-unio magyarozatára nézve.³ Deák befolyásának másik eszköze a személyes érintkezés volt, mely széles körre terjedt ki. Fogadói lakására reggelenkint sok ember járt el az egész országból; az ő gyors intuiciója és éles ítélőtehetsége ebből a folytonos érintkezésből vonta ki a nemzet méltó fájdalmait, vak reményeit, valódi szükségzeit, míg páratlan tapintata meg tudta nyerni látogatóinak teljes bizalmát s beléjük oltani nézeteit és irányát. Órákig el tudott beszélgetni velök s végighallgatni lapos észrevételeiket; türelme ki nem fogyott, tudott unatkozni is jókedvvel; a fantasztikus álmoképeket s a vakmerő, kalandos politikát azonban nem tűrte meg soha, hanem éles logikájának bonckésével irgalmatlanul tette tönkre.⁴

Telekin és Deákon kívül egyhangú választás útján lettek képviselőkké: gr. Andrassy Gyula S.=A.=Újhelyen, Gorove István és Szalay László Pesten, Eötvös Budán, Jókai Letenyén, Somssich Kaposvárott, és még sok más. Egyhangúlag választották meg Pulszky

¹ *U. ott* márc. 27. regg., 30. regg.

² *Könyvnyál*: III. 1—2. l., *P. N.* márc. 11. est.

³ *Beksics*: Kemény Zsigmond stb. 266. l.

⁴ *Pulszky F.*: Deák Ferenc, jellemrajz, Bpest, Franklin 1876. 34—35. l.

Ferencet is Szécsényben, s ő Turinból kérést is intézett a kancellárhoz, hivatkozva a törvényekre, melyek a képviselőnek személybátor-ságát biztosítják, és az ellene kilenc év előtt hozott halálos ítéletre, kérte a bántatlan hazatérhetést, s készségét fejezte ki, hogy az országgyűlés bezártával tetteiről felelni fog a törvényes bíróságnak. Vay diplomáciai úton tudtára adta, hogy *salvus conductus* nem kaphat, s hazatérése esetében magát az ezzel járó minden következményeknek kiteszi. Ez eldöntötte a másik két, képviselőül megválasztott emigránsnak, Klapka Györgynek és Simonyi Ernőnek is a sorsát. Az utóbbiról az a hír járván, hogy elindult Magyarországra, a rendőrminiszter megkeresésére a helytartótanács óvintézkedéseket tett bejövetele ellen. Az 1861-i képviselők hivatalos névjegyzékében egy emigráns se szerepel.¹

Az akkori politikai és irodalmi nagyságok, valamint a későbbi politikai szerepvivők közül a már említettekén kívül az 1861-i képviselők sorában találjuk Babes Vincét, Ballagi Mórt, Barthal Györgyöt, Bánó Józsefet, Beniczky Lajost, Beöthy Zsigmondot, Bernáth Zsigmondot, Besze Jánost, Bittó Istvánt, Bónis Samut, Böszörményi Lászlót, gr. Csáky Lászlót és Tivadart, Csanády Sándort, Csengery Antalt, Csernovics Pétert, Csiky Sándort, Czorda Bódogot, gr. Desseffy Emilt, Ghyczy Kálmánt, Hajnik Pált, Horváth Boldizsárt, Horváth Dömét, Hunfalvy Pált, Hunkár Antalt, Ivánka Imrét, Jámbor Pált, Kandó Kálmánt, gr. Károlyi Sándort, Kazinczy Gábort, gr. Keglevics Bélát, Királyi Pált, Klauzál Gábort, Kovách Lászlót, Kozma Sándort, Kubinyi Ferencet, b. Liphay Bélát, Lónyay Menyhértet, Lukács Györgyöt, b. Luzsénszky Pált, Madách Imrét, Madarász Józsefet, Máriássy Jánost, b. Mednyánszky Edét, Missics Jánost, Murgu Euthimot, Nyáry Pált, Németh Albertet, b. Nicolich Fedort, hg. Odescalchi Gyulát, Patay Istvánt, Pesti Frigyes, b. Podmaniczky Frigyes, Prónay Józsefet, gr. Ráday Gedeont, Révész Imrét, b. Simonyi Lajost, Szalay Lászlót, gr. Szapáry Gézát és Gyulát, gr. Szechenyi Bélát, Szelestey Lászlót, Szentiványi Károlyt, Szilágyi Virgilt, Tanárky Gedeont, Tisza Kálmánt, Lajost és Lászlót, Tóth Vilmost, Trefort Ágostont, Ürményi Józsefet és Miksát, Várady Gábort, b. Vay Bélát, Vidacs Jánost, Zichy Antalt, gr. Zichy Jenőt és Józsefet stb.

Már ez a kivonatos névsor is mutatja, hogy az ismertebb konzervatívok vajmi gyér számmal szerepelnek benne; a bánságból és a Partiumból szép számmal kerültek be a nemzetiségiek, ezek közül azonban az 1861-i rövid-országgyűlés alatt csak kevesen kerestek módot és alkalmat valamely különleges álláspont érvényesítésére.

¹ O. L. K. E. 360., 536., P. N. márc. 22. est., 29. regg., ápr. 5. (áprilistól kezdve a P. N. esti kiadása egyetlen közkönyvtárban sem található fel). *Képviselőházi nyomtatványok* 5., 9. szám.

Az ezekben vázolt képviselőválasztási eredmény szempontjából már most meg kell világítanunk a kormánynak a választási mozgalom alatt tanúsított magatartását is.

Bírjuk Mailáth tárnokmester vallomását arra nézve, hogy ő minden befolyását felhasználta abban az irányban, hogy a határozati párt többségre ne vergődjék.¹ Ez nyilván inkább a már együttlevő országgyűlésre nézve volt mondva, mert a választások befolyásolására a kormánynak, melyet a törvényhatóságok még csak törvényesnek sem ismertek el, alig volt eszköze; tétlenül kellett néznie az ellentállás ama szellemének, mely már a törvényhatósági közgyűléseken megnyilatkozott, teljes diadalát a választások egész vonalán is. Állásának szilárdságát kevéssé növelte az a körülmény, hogy abban a «Tájékoztatás»-ban, melyet az emigráció vezető-szerve, a Teleki hazatérése óta csonka «Nemzeti Igazgatóság» ez időben kézirati másolatokban terjesztett az országban,² egyenesen ki volt mondva, hogy ezidén már háború nem lesz Olaszország konszolidálatlan állapota miatt; azért itt is biztosnak volt mondva a háborúnak előbb=utóbb való bekövetkezése, és az, hogy ebben a háborúban az egységes olasz nemzeti állam a magyar nemzetet szövetségésének fogja tekinteni. Az üzenet óva inti ugyan a nemzetet, hogy kalandor vállalkozásokba ne bocsátkozzék, sőt ifjait se bocsássa a már kimentek után Moldva-Olaszországba, s inkább jogai védelmére buzdítja; de azért hangoztatja a Kossuth és Cavour közt szeptemberben kötött egyesség fennállását, s kitörendő forradalom esetében az olaszországi magyar légió harckészségét, Garibaldi és a francia császár segítségét. És hasonló tartalmú közléseket a külföldi sajtó nyomán a magyar lapok is hoztak,³ Cavour pedig szinte kihívó hangon vádolta Ausztriát a jogosult olasz nemzeti törekvések elleni gáncsvetésekkel.⁴

Ausztriának azzal is számolnia kellett, hogy az Olaszországon kívüli külföldi közvélemény is kezdett némi megértést tanúsítani a magyar ügy iránt. Jellemző erre nézve Duncombe (Thomas) tekintélyes angol képviselő felszólalása március 15-én az angol alsóházban. Interpellálta Lord Russel külügyminisztert a piemonti angol követnek adott utasításai iránt, melyek állítólag Kossuth ottani tevékenysége ellen irányultak, s ennek kapcsában lelkes védelmére kelt Magyarország jogosult szabadságtörekvéseinek és reményét fejezte ki arra nézve, hogy Ausztria kényuralmának napjai meg vannak számlálva. A külügyminiszter az európai béke érdekeire való általános hivatkozással kitérőleg válaszolt; nálunk azonban e felszólalás önvendetes fel-tűnést keltett s utóbb néhány megye egyéb, magyarbarát külföldi

¹ O. L. K. E. 481. szám.

² Berzeviczei irattár.

³ P. N. febr. 25. est.

⁴ Rogge id. köt. 179. l.

nagyság között Mr. Duncombe-ot is bizottsági taggá választással tisztelte meg, s egyidejű londoni követjelentésből kitűnik, hogy az angol külügyminiszterre nagy benyomást tettek Magyarországnak azok az érvei, melyek alapján a birodalmi Tanácsba való belépést megtagadta.¹

Tekintettel a választásokra, a kormány egyelőre elodázta az adó-behajtásokra vonatkozó erélyesebb rendszabályokat, habár a pénzügyminiszter jelentése szerint március második felében Magyarországon az adóhátralékok már az egyenes adók 90 %-ának összegéig emelkedtek.² Egyelőre még az oly aggasztó jelentések, mint a hadkötelesek tömeges elmaradása az újoncállításról, sem idéztek elő szigorúbb beavatkozást.³

Ellenben hajthatatlan maradt a kormány a rendőri hatalomnak a törvényhatóságok hatáskörébe való átbocsátására nézve éppen ebben az időben legtűrelmetlenebbül megnyilatkozott kívánságokkal szemben. A helyzetet kétségkívül rontotta az, hogy némely megye sietett a maga hatáskörében önhatalmúlag mindjárt megszervezni, illetőleg visszaállítani a régi pandúrokat. A helytartótanács és a kancellária egyértelműleg állást foglaltak úgy a törvényhatóságok — különösen a városok — kívánsága mellett, mint a mellett, hogy a pesti rendőrigazgatóság helyett a helytartótanács kebelében állíttassék fel egy rendőri osztály, s utaltak arra a gyűléletre, mely éppen az akkori mozgalmas időkben az idegen rendőri közegek ellen irányult, s arra, hogy az egybegyűlendő országgyűlés bizonyosan követelni fogja azok eltávolítását, ezzel tehát meg kellene előzni az országgyűlést. Azt is kimutatták, hogy e reform évi 300,000 frt megtakarítást eredményezne. Mind hasztalan! A rendőrminiszter elismerte érveik súlyát, de úgy vélte, hogy ennek az ideje még nem jött el; a helytartótanács konkrét javaslatait azután feküdni is hagyták mindaddig, míg az alkotmányos kísérlet bukása azokat tárgytalanokká tette.⁴

Mialatt a kormány az országgyűlés teendőinek előkészítésével volt elfoglalva, váratlan súlyos válság kitörésével fenyegette az országbírói értekezlet munkálata életbeléptetésének kérdése. A magyar kormánytagoknak s elsősorban Apponyi országbíróinak álláspontja e kérdésben az volt, hogy miután a törvénykezésnek a magyar bíróságok részéről való átvételét tovább halasztani nem lehet, az pedig ki van zárva, hogy a magyar bíróságok az osztrák törvények szerint járjanak

¹ *Kossuth* id. m. III. 117. s. köv. l., *P. N.* ápr. 20., *Redlich* id. m. II. 739. l.

² *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* márc. 23. II.

³ Cegléden magában 760 hadköteles egyén nem jelentkezett: *O. L. K. E.* 319. sz.

⁴ *H. H. S. A. Min. Conf. Prot.* jan. 24., *O. L. K. E.* 170., 378., *Helyt. T.* márc. 13-i előterj., *P. N.* márc. 2. regg.

el, hatalmaztassék fel az országbíró az értekezleti munkálatnak mint törvénykezési provisoriumnak életbeléptetésével. Ezzel szemben az osztrák miniszterek némi joggal hivatkoztak arra, hogy hiszen a magyarok irtóznak az octroitól, s most, íme, ők javasolják a törvénykezési rendnek ideiglenesen octroi útján való behozatalát! Habár az osztrák érvelések világosan elárulták a mély bizalmatlanságot a magyar bíróságok és a nagyrészben visszaállítandó magyar törvények iránt, azért Schmerling és társai — tekintettel az októberi diploma ígéreteire, — mégsem javasolhatták többé a visszatérést az abszolút rendszer által behozott judikatúrára, s ezért az országbírói értekezlet munkálatának elbírálás és esetleges jóváhagyás végett az országgyűléshez való utasítását ajánlották, valószínűleg azzal az utógondolattal, hogy az országgyűlés nem fog ráérni azzal foglalkozni s majd minden a régiben marad.

A nézeteltérések oly élesek voltak, hogy az Apponyi javaslatának elfogadása esetére az osztrák miniszterek ajánlották fel lemondásukat, mikor pedig a császár az ő nézetök felé látszott hajolni, Apponyi jelentette be leköszönését; ez utóbbinak elfogadása pedig annál nagyobb zavart okozott volna, mert reá az országgyűlés megnyitása és vezetése körül fontos szerep várt.

Végre a csak április 2-án Apponyihoz intézett legfelsőbb kézirat úgy döntött el a kérdést, hogy a törvénykezés haladéktalanul adassék át a magyar bíróságoknak s az osztrák bíróságok tagjai helyzettessenek rendelkezési állapotba, azonban az országbírói értekezlet munkálata bocsáttassék az országgyűlés elbírálása alá s majd annak jóváhagyásával és az uralkodó beleegyezésével léptetessék életbe.

Apponyi ebbe belenyugodott, a minthogy a magyar alkotmányosság szempontjából tulajdonképpen nem is lehetett ellene kifogást tenni. És belenyugodott valószínűleg azért is, mert már ekkoriban meglehetősen biztossággal lehetett előrelátni azt, ami később be is következett, hogy t. i. az országgyűlés nem azt fogja tenni, amit az osztrákok vártak tőle, hanem ez esetben bölcs opportunitással, számolva a helyzet követelményeivel, sietni fog beleegyezését adni az értekezlet javaslatának a maga egészében való életbeléptetéséhez.¹

Azoknak a munkálatoknak, melyekkel a kormány az országgyűlésnek az ő céljai szempontjából sikeres működését igyekezett előkészíteni, kiindulási pontja tulajdonképpen az a még februárius végéről kelt előterjesztés, melyet legfelsőbb megbízásból Apponyi országbíró intézett az uralkodóhoz.² Ebben a történetek, a helyzet és a várható fejlemények

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. márc. 21., 22. ápr. 2. II. Szögyény id. köt. 87—94., 289—293. l. Redlich II. 32—39. l.

² Közölve Szögyénynél III. 265. s. köv. l. Itt az előterjesztés febr. 2-ikáról van keltezve, de miután benne többszörös hivatkozás történik a febr. 26-i pátensre, ez a kelet nyilván téves; valószínűleg febr. utolsó napjai valamelyikének kellene állnia helyette.

gondos mérlegelése mellett tizenhárom pontba vannak foglalva azok a kérdések, amelyek iránt a kormánynak az országgyűléssel szemben követendő magatartása szempontjából előzetesen állást kell foglalnia. Felölelik a kérdőpontok a királyi proposícióknak, a koronázási hitlevélnek, a februáriusi pátenz közlésének, az országgyűlés megnyitásának, elnökségének, a nádorválasztásnak, az országgyűlés székhelyének (Buda vagy Pest), a 48-i törvények esetleges visszaállításának, Erdély és Horvátország meghívásának, az amnesztiának, a magyar kormánynak, sőt az országgyűlés szükségessé válható felosztatásának és az azt követő intézkedéseknek is összes problémáit. Apponyi csak rámutat valamennyire a nélkül, hogy gyakorlati megoldási módokat hozna javaslatba, de határozottan óv minden elsietett kivételes rendszabálytól, ajánlja az országgyűlés törvényes jogállásának elismerését és az alkotmányos megoldás megkísérlését.¹

E fölterjesztés szolgált alapul arra, hogy az uralkodó március 6-ról kéziratot intézzen Vay kancellárhoz, melyben őt megbízta, hogy a kormánynak a közeledő országgyűlés folyamában fölmerülő fontos politikai kérdésekkel és eshetőségekkel szemben követendő eljárása és iránya iránt a kormányban részes vagy ahhoz közelálló magyar politikussal folytatandó tanácskozások után javaslatokat tegyen. A kézirat mint meghallgatandókat megnevezi Szécsen minisztert, Szögyény második kancellárt, Apponyi országbíró, Mailáth tárnokot és Sennyey helytartótanácsi alelnököt; mint olyanokat, kiknek a tanácskozásokba való be vagy be nem vonását a Vay belátására bízta: gr. Barkóczy Jánost, gr. Desseffy Emilt és gr. Andrassy Györgyöt.²

Az értekezlet Szögyény lakásán Bécsben március 9-én indultak meg s bennök a megnevezettekén kívül részt vett gr. Zichy Ferenc és Zsedényi is és mint tollvivő Beke Kálmán udvari tanácsos; március 15-ig naponta tanácskoztak³ s megbeszéléseik eredményét b. Vay kancellár március 17-ről kelt legalázatosabb előterjesztésbe foglalta össze, hivatkozva az értekezlet tagjainak egyhangú megállapodására.⁴

E fölterjesztés az Apponyitól formulázott tizenhárom kérdésre ad választ; ajánlja annak megkísérlését, hogy az országgyűlés küldjön ki

¹ Redlich (id. m. II. 716. s. köv. l.) kelet nélkül közli Rechbergnek egy valószínűleg még febr. hóban az uralkodóhoz int. bizalmas előterjesztését, mely szintén az országgyűlés várható magatartásával szemben követendő eljárással foglalkozik s talán indító oka volt az Apponyihoz int. felszólításnak, de sem az Apponyi sem a Vay előterjesztéseiben nincs hivatkozás Rechberg e memorandumára.

² A kézirat szövege Redlichnél II. 6—7. l.

³ Szögyény id. m. III. 80. s. köv. l.

⁴ Ez előterjesztés eredetije: O. L. K. E. 389. sz. közölve Kónyinál: III. 3. s. köv. l. és Redlichnél II. 718. s. köv. l., és Anh. 2. szám.

egy deputációt a birodalmi tanács hasonló küldöttségével a közös ügyek iránti tárgyalás végett. Nagyon óhajtandónak mondja, hogy az uralgó személyesen jöjjön a magyar országgyűlést megnyitni és tartson egy a multra s a jövőre egyaránt kiterjeszkedő trónbeszédet, mely csak jelezze a majdan bemutatandó királyi proposíciókat. Ha a császár személyesen el nem jöhetne, ajánlatos volna Ferdinánd Miksa főherceg által való képviseltetése. A trónbeszéd a februáriusi pátenstre való hivatkozással megújítaná a Reichsrathba való képviselőküldés iránti felszólítást. A koronázási hitlevél az 1741-ⁱ minta szerint, de csak akkor lenne megszerkesztendő, ha az 1848-ⁱ törvények revíziója már megtörtént. Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondásai kövendőek volnának az országgyűléssel. A nádorválasztás is majd csak a 48-ⁱ törvények revíziója s a koronázási hitlevél megállapítása után következnek. Az országgyűlés megnyitása Budán a várpalotában menne végbe, de meg kellene engedni, s ezt a trónbeszédben is kifejezni, hogy a két ház tanácskozásait Pesten folytathassa. Felelős magyar minisztérium felállításáról szó sem lehet, mert ez a trón hatalmát aláásná s Magyarország és a birodalom többi részei közötti összefüggést megsemmisítené, de a magyar belügyekre nézve, kivált az országgyűléssel való érintkezésben a magyar kormányférfiak helyzete úgy volna alakítandó, hogy ők a kabinetben annak osztrák tagjai által le ne szavattathassanak. Erdély szervezése siettetendő volna, hogy a magyar országgyűlésre kiküldhesse képviselőit; Horvátország is felhívandó lenne, hogy küldöttség útján a magyar országgyűléssel érintkezésbe lépjen. Az amnesztiát majd csak a koronázás hozná meg. Ha az országgyűlés feloszlata válnék szükségessé, új országgyűlés volna összehívandó s meg kellene maradni az alkotmányos úton; amennyiben a megyék működésének ideiglenes fölfüggesztése elkerülhetetlen volna, a magyar kormányférfiak akkor is rendületlenül kitartának helyökön, de kívánják, hogy a pacifikáció módjára nézve lehetőleg szabad kezök legyen. Javaslatba hozza továbbá a föltérjesztés gr. Apponyinak a főrendiház elnökévé s Mailáthnak alelnökké való kinevezését. Kijelenti végül Vay társai nevében is, hogy amennyiben e javaslataik elfogadást nem nyerének, elbocsáttatásukat fogják kérni.

Habár ennek az előterjesztésnek nem egy pontja világosan mutatja, mily távol állottak az októberi férfiak még akkor is a magyar közvéleménytől s mily balul ítélték meg az országgyűlési fejlemények lehetőségeit, javaslataik — melyekhez pedig állásukat kötötték — még ily alakban is nehezen és nem teljesen hatoltak keresztül az azok tárgyalása végett március 18-án, 19-én és részben még 30-án is megtartott miniszteri tanácskozásokon.

Ezekben a tanácskozásokban, melyekben magyar részről Vay, Szécsen, Apponyi, Mailáth, Szögyény és Sennyey vettek élénk részt,

s melyekben a császár maga elnökölt, az osztrák miniszterek éles bírálat alá vonták a Vay-féle előterjesztés tizenhárom pontját. Őket megelőzve sietett az uralkodó leszögezni azt az álláspontját, hogy az októberi diploma kibocsátásakor a megállapodás az volt, hogy az csupán tudomásulvétel végett közlendő a magyar országgyűléssel, annak tárgyalása azonban ki van zárva. Schmerling kevésbé merev álláspontot foglalt el; ő a diploma megvitatását úgy a magyar, mint a többi országgyűléseken elkerülhetetlennek tartotta, de az országgyűlés csupán a keresztülvitel módozataira nézve van hivatva javaslatokat tenni; az uralkodó magáévá tette e magyarázatot, de azzal a hozzáadással, hogy a magyar országgyűlésnek a birodalmi tanácsban való képvisellete iránt tárgyalások csak az országgyűlés és a korona között lehetségesek, nem maga a két testület között.¹

Élénk vitára szolgáltatott okot az a kérdés is, vajjon a császár személyesen nyissa-e meg a magyar országgyűlést? Schmerling meglehetősen leplezetlenül fejezte ki azt a nézetét, hogy a magyarokat maguktartása nem érdemesíti e kegyre; Szécsen és Vay lelkes szavainak, melyekkel a legfelsőbb megjelenés üdvös hatását ecsetelték, benyomását gyöngítette Mailáth tárnoknak az a megjegyzése, hogy a kívánatos fogadtatás tekintetében teljes kezeséget nem vállalhat. Ellenmondással találkozott az országgyűlésnek Pesten való ülésezésére vonatkozó javaslat is, e részen azonban a császár kezdettől fogva engedékenységet tanúsított.

A nézeteknek majdnem minden kérdésben az osztrák és a magyar csoport szerinti megoszlása szükségkép előtérbe állította a kancellár ama méltányos kívánságát, hogy a magyar belpolitika kérdéseiben a magyar tanácsosok a viszonyokat nem ismerő osztrák kollégáiktól függetlenül határozhassanak. Ámde bármennyire húzódott az e fölötti vita, mindinkább nyilvánvalóvá lett, hogy a «birodalmi szempontok» szerfölötti kiterjesztése osztrák részről e tekintetben minden engedményt kizár, s hogy az uralkodó sem hajlandó a kormányhatalom ilyen dualisztikus megosztásához hozzájárulni.

A vita meglehetősen kietlen színt öltött, mikor Mailáth kereken kijelentette, hogy arra, hogy a magyar országgyűlés 85 képviselőt küldjön a birodalmi tanácsba, kilátás egyáltalán nincs, legfőlebb az lesz talán elérhető, hogy egy regnikoláris bizottságot alakítson a Reichsrath-tal való tárgyalás céljából. Itt aztán már szükségkép előállott az országgyűlés feloszlatásának, új országgyűlés összehívásának, az alkotmány újabb felfüggesztésének s az esetleges ostromállapotnak a kérdése is. Ezek tekintetében már a magyar tanácsosok nézetei sem látszottak meg-

¹ Lásd erre, valamint a következőkre nézve a min. értekezletek (H. H. S. A.) jkönyveit a márc. 18., 19. és 30-i ülésekről, továbbá Redlichnél : II. 7-22 l. és Szögyénynél : III. 84-87. l.

egyezni, s az ingerültség, mellyel maga az uralkodó a magyarországi állítólagos forradalmi előkészületekről nyilatkozott, elárulta a kormányhatalom készségét az erősebb rendszabályok igénybevételére.

A tanácskozások tulajdonképpen véget értek, a nélkül, hogy a kancellártól előterjesztett tizenhárom pont mindegyikére nézve megállapodás jött volna létre. Ez részben arra is vezethető vissza, hogy — amint a Szögyény emlékiratai mutatják — a miniszteri tanácskozásokkal úgyszólván párhuzamosan egyfelől a magyar, másfelől az osztrák kormánytagok váltakozó magánkihallgatásokon igyekeztek az uralkodót a maguk oldalára vonni. Ez a huzavona és ingadozás okozta, hogy Apponyi országbíró kénytelen volt Vay előtt panaszt emelni, hogy egy nappal az országgyűlés ünnepélyes megnyitása előtt még nincs birtokában a trónbeszéd ama végleges szövegének, melyet másnap neki kell felolvasnia,¹ s hogy a kancellár március 17-ről kelt előterjesztésére a hivatalos választ csak egy, a megnyitás napjáról, április 6-ról kelt legfelsőbb kéziratban kapta meg, tehát akkor, amikor a fölterjesztésben foglalt kérdések közül több már túlhaladottnak volt tekinthető.

E legfelsőbb kézirat² kijelenti, hogy az uralkodó tántoríthatatlanul ragaszkodik az októberi diploma alap gondolatához, azon formára nézve azonban, melyben annak államjogi alapelvei magyar királyságában alkotmányszerű kifejezésre jussanak, hajlandó a türelem, mérséklet és eszélyesség minden eszközét egész addig a határig kimeríteni, melynek átlépése ezen alapelvek feladását jelentené. A birodalmi tanácsba való követküldésre nézve a magyar országgyűlés a februárius 26-i kézirat értelmében fölszólítandó, hogy éljen a szükséges eszközzel, mellyel a magyar királyság befolyását a birodalmi tanács hatáskörébe tartozó kérdések eldöntésénél biztosítsa. Helyeselhető volna, ha az országgyűlés e célból deputációt küldene ki; ennek hivatalos feladata azonban kifejezetten csak a birodalmi tanács hatáskörébe tartozó kérdésekre szorítkozzék és nem volna megengedhető, hogy ez a deputáció hivatalos és közvetlen tanácskozásokat folytasson a többi tartományok birodalmi tanácsával Magyarországnak az összmonarchiához való államjogi viszonyának végleges rendezése tárgyában. A császár hajlandónak nyilatkozik az országgyűlés kezdetekor Budára utazni; ha azonban a beálló körülmények ezt megengedhetetlenné tennék (ami a kézirat aláírásakor máris beállott), akkor egy császári hercegnek kir. biztossá való kinevezésétől el kellene tekinteni s az országgyűlés az országbíró, mint erre kinevezett biztos által nyitnatnék meg, aki azonban beszédébe mindazt bevinné, aminek a trónbeszéd tartalmát kellene alkotnia.

¹ O. L. K. E. 389. szám.

² Közölve Kónyinnál III. 10. s köv. l., az *Emléklapokban* 397. s köv. l. és *Redlichnél* II. 25. s köv. l.

Ferdinánd király és Ferenc Károly főherceg lemondási okiratai a kancellária által hitelesített fordításban lesznek az országgyűlés elé terjesztendők, kívánatára megengedtetvén annak, hogy küldöttség útján összehasonlíttassa a fordítást az eredeti oklevelekkel.

Az országgyűlés tartásának helyére nézve a kézirat elfogadja az indítványozott változtatást, föltéve, hogy az országgyűlés erre irányuló óhaját loyális módon célszerűségi érvekkel fogja megokolni. A nádorválasztásra, az 1848-i törvények reviziójára, Erdély és Horvátország kérdéseire nézve az uralkodó azonosítja magát magyar tanácsosai fel fogásával; ellenben az amnesztiára nézve fenntartja teljesen szabad elhatározási jogát. Hasonlóképpen nem tágít — addig, míg Magyarország közjogi viszonya végleg rendezve nem lesz — az összminisztériumnak a magyar ügyekre is kiterjedő hatáskörétől, csak a keresztülvitel eszékeire nézve hajlandó magyar tanácsosainak szabad kezet adni. A magyar kormányzat és közigazgatás végleges berendezésére nézve az országgyűlésnek lesz kezdeményezési joga, de a független magyar minisztériumra irányuló követelés teljesítése eleve kizártnak tekintendő.

A főrendiház elnökségére nézve a kézirat elfogadja a magyar tanácsosok javaslatát, de a 48-i törvényekre való hivatkozást mellőztetni rendeli. Végül különös figyelmébe ajánlja a kancellárnak és munkatársainak a sürgős pénzügyi kérdések elintézésének siettetését, és hangsúlyozza, hogy ha az események alakulása hatalmi eszközök alkalmazását tenné szükségessé, ezek terén is számít az uralkodó magyar tanácsosai hűségére és odaadó támogatására, kiknek főfeladata lesz oda hatni, hogy az ily eszközök alkalmazása minél rövidebb időre szorításassék s ezen időközben is újabb alkotmányos megoldás készíttessék elő.

Az előadottak mutatják a kormány magyarországi politikáját a maga egyenes vonatkozásaiban a Magyarországon történő és várható dolgokhoz; azonban a szűkebb értelemben vett Magyarország fejleményeire is lényeges kihatással voltak a kormánynak azok a politikai rendszabályai s azok a többnyire leplezett törekvései, melyek egyfelől arra irányultak, hogy Erdély úniója az anyaországgal s Horvátország közeledése ahhoz meg ne valósuljon, másfelől arra, hogy a bánági és vajdasági szerbség külön törekvései az egyesítés végrehajtása után is tápot nyerjenek, s végül arra, hogy a felvidéki tótság és ruténség is kiválni igyekezék a nemzeti közösségből. Az osztrák politika régi vonására ismerünk e törekvésekben, melyeknek jelenségeit a magyar alkotmányért vívott harc e napjaiban kell most szemügyre vennünk.

Az erdélyi országgyűlés szervezése ügyében összehívandó gyulafehérvári értekezlet késedelme¹ alkalmat szolgáltatott az erdélyi románoknak arra, hogy elébevágva a tervezett hivatalos összejövetelnek,

¹ Lásd e kötet 152—153. lapját.

Nagyszebenben, januárius 14-én egy külön román nemzeti gyűlést rendezzenek az államminiszter engedélyével. Míg a kormány Erdély szervezésének kérdését a gyulafehérvári megállapodásoktól tette függővé,¹ gr. Mikó helyettes kormányzó pedig a nála tisztelgő kolozsvári városi tanácsot mérsékletre és türelemre intette,² a Nagyszebenben összegyűlt románok Sulutz Sándor érsektől és Ságuna püspöktől inkább biztatva, mint csillapítva zajos tüntetést rendeztek az únió és a magyarság ellen; határozatokba foglalták követelményeiket, melyek a magyarság teljes függetlenítésére s a legszélesebbkörű választói jogra irányultak, s nemcsak a 48-i törvényeket nyilvánították érvényteleneknek, hanem már előre semmiseknek jelentették ki a gyulafehérvári értekezlet határozatait is, amennyiben azok az ő végzéseikkel ellenkeznének. Elhatározták azt is, hogy kívánságaikat egy küldöttség vigye az uralkodó elé, s egy bizottságot választottak, mely a főpapok mellett őrködjék a román-ság érdekei fölött.³

Ez a megnyilatkozás nem múlhatott el ellenmondás nélkül a magyarok és székelyek részéről; különösen a magyar sajtó hevesen tiltakozott a gyulafehérvári tanácskozmány megfélemlítésének ilyen kísérlete ellen. A februárius 11-re összehívott értekezlet ilyen előzmények után meglehetősen izgatott hangulatban gyűlt egybe; b. Kemény Ferenc kancelláriai elnök a meghívásokat úgy intézte, hogy az értekezletben ugyan minden nemzet és minden osztály képviselve volt, de a magyarok nagy túlsúllyal bírtak: 23 magyar mellett csak 8 szász és 8 román volt meghívva.

Először Haynald Lajos erdélyi püspök volt, ki nagy hatással indítványozta a Magyarországgal való úniót kimondó 1848: VII. cikk érvényének elismerését, ami magában eldönti az Erdély szervezésére nézve az értekezlet elé kitűzött összes kérdéseket. Az ő nézetéhez és javaslatához járult gr. Teleki Domokos, míg Sulutz érsek hosszú román beszédben, a nélkül, hogy magával az únió elvével szembeállított volna, ajánlotta a nagyszebeni gyűlés által szerkesztett, a választójog szabályozására vonatkozó javaslat elfogadását s követelte a román nemzet egyenjogúsítását az országgyűlési képviselőben és a követutasítását. Utána Schmidt Konrád beszélt németül a szászok nevében s bár elvben elfogadta az úniót, annak kimondását egy összehívandó újabb erdélyi országgyűléstől várta, amelyen a szászok kívánságuknak megfelelő képviselőt nyernének; elő is terjesztett egy ezt célzó, a románokétól eltérő választójogi törvényjavaslatot. Úgy a román, mint a szász indítvány csak octroi útján lett volna megvalósítható.⁴

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. jan. 17., 20.

² P. N. jan. 17. regg.

³ Ūrmössy: id. m. I. 251. s köv. I., P. N. jan. 17., 20. és 29. regg.

⁴ Lásd úgy erre, mint a következőkre nézve Ūrmössy id. köt. 255. s köv. I., továbbá P. N. febr. 12. regg., 13. regg.

A vita még a következő napra is áttért s folyamában felszólatk gr. Mikó Imre, Berde Mózes, Ságuna András és az elnöklő b. Kemény Ferenc is. Ezután szavazásra bocsáttatván az indítványok, kitűnt, hogy a Haynald=Teleki=féle javaslatához a jelenlevők közül 27=en járultak, tehát a magyarokon kívül három szász is ; a román indítványt a nyolc román fogadta el, a szászokét csak három szász ; ezzel a kérdés az értekezleten eldöntöttnek látszott s Kemény a konferenciát bezárta, mindhárom indítványt fölterjesztés végett jegyzőkönyvbe vétetvén.¹

Mialatt az erdélyi magyarság körében élénk mozgalom indult meg az úniónak már most a gyulafehérvári értekezlet eredményéhez képest is még a magyar országgyűlés összejövele előtt leendő megvalósítása érdekében, míg Kemény elnöknél egymást érték az ezt kérelmező küldöttségek, s a magyarországi megyék és a sajtó is lelkesülten felkarolták az ügyet, a kormány kebelében mindinkább nyilvánvalóvá lett, hogy annak osztrák tagjai nemcsak az úniót nem kívánják, hanem csak olyan erdélyi országgyűlés alakulásához adják beleegyezésüket, melytől az únió kimondása nem várható. A februáriusi pátenst megállapítása és kibocsátása által okozott késedelem miatt b. Kemény csak március 14-én tehetett a miniszterek értekezletének jelentést a gyulafehérvári konferencia eredményéről s tehetette meg javaslatát az erdélyi országgyűlés szervezése tárgyában. Tudva, hogy az únió egyszerű elismerésével keresztül nem hatolhat, azt javasolta, hogy az értekezleten beterjesztett összes indítványok mellőzésével az 1848 előtti szervezet alapján hívassék össze az országgyűlés, csupán azzal a módosítással, hogy a románok az uralkodótól kinevezett képviselőket kapjanak s a választók ötödik kategóriája az eddig nem jogosított osztályokra és nemzetiségre is kiterjedjen. Vay és Szécsen pártolták a javaslatot, mely ugyan a magyarokat egyáltalán nem elégíthette ki, ellenben Schmerling ezt is ellenezte s azt találta, hogy a gyulafehérvári értekezlet nem felelt meg annak a feladatnak, melyet a császár elébe tűzött ; a cél nem lehet az, hogy — mint Magyarországon történt — az 1848 előtti alkotmány állíttassék helyre ; az októberi diploma másként rendelkezett Erdélyre nézve, ott tehát egyszerűen az 1847-re visszamenni nem lehet. Plener kifogásolta, hogy Kemény, a helyett, hogy a gyulafehérvári értekezletet megfelelően irányította volna, a maga nézetét szubstituálta az értekezleten megnyilvánult nézetek helyére. Miután az összes osztrák kormánytagok a Kemény javaslata ellen nyilatkoztak, az ügy döntés végett az uralkodó elé vitetett.²

A magyar és osztrák kormánytagok csatája megújult a március 27-i koronatanácsban, amelyben Szécsen különösen arra utalt, mily

¹ P. N. febr. 14. est., *Heöke—Szabó*: Magy. újabbk. tört. II. 546. s köv. l.

² H. H. S. A. Min. Conf. Prot. márc. 14. II., *Redlichnél* : II. 241. s köv. l.

rossz benyomást tenne egy octroiált választójog Erdélyben, Kemény pedig azt hangsúlyozta, hogy ha az erdélyi országgyűlésen a románokat túlsúlyra hagyjuk jutni, az tulajdonképpen a két román erdélyi püspök korlátlan uralmát jelentené, s hogy az erdélyi országgyűlés összehívása azért is siettetendő, mert a jelenlegi hatósági szervezet, mely minden tekintélyét és befolyását elvesztette, ott tovább fenn nem tartható.¹

Ezek után az előzmények után jött létre a március 24-i legfelsőbb elhatározás, mely a képviselőválasztást Erdélyben az 1791 : XI. tcikkre alapítja ugyan, de annak rendelkezéseit ugyanakkor annyira megmódosítja a választójog messzemenő kiterjesztésével, hogy az egész rendelkezés mégis az octroi jellegét viseli magán.² Mire azonban ez a legf. elhatározás napvilágot látott, a helyzet Erdélyben is lényegesen megváltozott a februáriusi pátens kibocsátása, a magyar országgyűlés összejövetele s másrészt a megyéknek és a magyar törvénykezésnek helyreállítása által. A pátent a szászok lelkesedéssel, de a románok is megelégedéssel fogadták, mert hiszen amazoknak különösen a túlzóbb része mindig német szellemű központosítás után vágyott, emezek pedig a kibocsátott «alaptörvény» által legalább Erdély különállását mindenkorra biztosítottak látták. Természetesen annál elégedetlenebbek voltak a pátenssel az erdélyi magyarok és székelyek, kiket azonban bátorított az a tudat, hogy az egybegyűlendő magyar országgyűlés majd illetékes lesz fölvenni a küzdelmet Béccsel úgy a pátens ellen, mint Erdély úniója mellett. A román nemzeti mozgalom ez időben már átterjedni kezdett Magyarországra is, nevezetesen Bihar megyébe, hol a nagyszebeni egyházmegyei nyomdában készült röpirat a képviselőválasztások alkalmából uszította a román választókat a magyarok ellen, az imént átcsatolt Kővár vidékére, hol a megyegyűlés sérelmi felirata a románok egyenjogusítását is követelte, és Krassó megyébe, hol a románok erőszakoskodva követelték egy jelöltjüknek a megyebizottságba való beválasztását.³

Az ellentétes áramlatokkal szemben sikerült b. Kemény kancelláriai elnöknek kieszközölni azt, hogy Erdélyben legalább a megyei és bírósági szervezet visszaállíttassék s a főispánok kineveztetvén, megfelelő utasítással láttassanak el. A kormány ugyan szerette volna a megyék tevékenységét a képviselőválasztások előkészítésére szorítani, ez azonban gyakorlatilag nem volt keresztülvihető; április folyamában már egész Erdélyben megindult — mint látni fogjuk — a megyék szervezkedése. Hasonlóképpen nem lehetett kitérni a bíróságoknak is az 1848 előtti állapot alapján való visszaállítása elől; az osztrák polgári törvénykönyv azonban érvényben hagyatott. A főispánokkal — illetőleg fő-

¹ U. ott márc. 21.

² Heőke—Szabónál 553. l.

³ O. L. T. K. E. 279. sz., Megy. alk. mozg. 191. és 215. l.

királybírákkal — együtt kinevezettek az erdélyi kormányzék (gubernium) tagjai is a régi alapon, s így ha Erdély úniója nem is, legalább a 48 előtti törvények alapján való átszervezése megvalósult.¹

Láttuk, mikép rendezte a Horvátországot illető legégetőbb kérdéseket az első báni konferencia előterjesztése alapján kibocsátott december 5-i császári kézirat,² a szervezési kérdések azonban, valamint Magyar- és Horvátország közjogi viszonyának rendezése még függőben maradtak. A januárius 2-i kormánytanácsban már résztvett Mazuranić is, a létesített horvát udvari dikasterium elnöke, valamint Sokčević bán, de Szécsen, mint tárcanélküli miniszter referálta a magyar kancellária javaslatát, mely szerint a magyar országgyűlés kihirdetésével egyidejűleg a horvát bán felhívandó volna, hogy haladéktalanul hívja össze régi alapon a horvát tartománygyűlést (Landescongregation), hogy annak ülésezése még megelőzhesse a magyar országgyűlést. Ugyane leiratban ő felsége kijelentené, hogy a magyar országgyűlés egyik főcélja és legsürgősebb feladata a koronázási hitlevél megállapítása lévén, ebből a szempontból sürgős Magyar- és Horvátország régi közjogi viszonyának helyreállítása, mi végből a tartománygyűlésnek erre vonatkozó kívánatait mielőbb nyilvánítania kellene. A bán hasson oda, hogy a horvát tartománygyűlés képviselőket küldjön a magyar országgyűlésre az októberi diploma értelmében a Magyarországgal való kiegyezés előkészítése végett; amennyiben ez úton megegyezés nem volna elérhető, döntés végett az ügy az uralkodó elé terjesztetnék. Horvát-Szlavonország az októberi diploma értelmében a magyar kancellár által volna tárgyalásra és megegyezésre fölhívandó; egyszersmind mindjárt a magyar országgyűlés megnyitása után a «Rendeknek» egy legf. kézirat tudomására hozná Horvátország meghívását s ők is felhívandók lennének a kiegyezés előkészítésére. A magyar országgyűlésre a horvát mágnások is meghívandók volnának s erről a bán értesítendő.³

Ezt a javaslatot a bán és Mazuranić ellenezték, főkép a horvát képviselők kiküldése s a horvát mágnások meghívása szempontjából, s azt kívánták, hogy úgy a magyar, mint a horvát «országgyűlés» deputációkat küldjenek ki, melyek Bécsben tanácskoznának a kiegyezésről. Ők csakhamar szövetségeseket találtak az osztrák ministerekben, kik szívesen elleneztek mindent, ami Magyar- és Horvátországot közelebb hozta volna egymáshoz. Sikerült nekik még a következő kormánytanácsokban is a közjogi viszonyra vonatkozó minden megállapodást meghiusítaniok, úgyhogy egyelőre csak az történt, hogy Horvátországban a megyék visszaállítását, bár már a főispánok ki voltak nevezve, — megrettenve a magyar példától — elhalasztották, Varasd megyét, mely

¹ H. H. S. A. Min. Conf. Prot. jan. 23., márc. 27., P. N. márc. 29. est. ² Lásd e kötet 154. s köv. lapját. ³ H. H. S. A. M. C. Pr. jan. 2.

önhatalmúlag visszaállította a megyei szervezetet még a törvénykezés terén is, sőt barátságos körlevelet intézett a magyar tártörvényhatóságokhoz, leintették, Fiumében pedig, ahol véget nem értek a Horvátországtól való elszakadásra és Magyarországhoz való csatlakozásra irányuló tüntetések, kihirdették az ostromállapotot. Ez az utóbbi rendszabály új sérelmet alkotott, mely a megyék felirataiban hangos kifejezésre jutott, míg Szalay László a Pesti Napló hasábjain történeti alapon fejtegette ki Fiume jogállását, amiért bizalmi- és hálaíratot kapott a fiumeiektől.¹

Időközben a kormány ismét a «báni értekezlet» kisegítő eszközéhez nyúlt. Az értekezlet januárius 15-én s a következő két napon tartatott meg Zágrábban s határozatába foglalta a következő kívánalmakat: hogy a Muraköz hovátartozásának kérdése vitessék az országgyűlés elé, az 1848-i választási törvény alapján menjenek végbe a választások, Dalmácia csatoltassék vissza Horvátországhoz és a báni tábla s a helytartóság újraszerveztessék. Az értekezlet egyúttal kiáltványt intézett a horvát és szlavon néphez, melyben azt a hazug hírekkel való bujtogatástól óvta s megnyugtadni igyekezett az iránt, hogy a jogegyenlőség megszüntetéséről s a robot visszaállításáról szó sem lehet.²

A februárius 21-ről a bánhoz intézett legfelsőbb kézirat ugyan a báni konferencia határozatainak elfogadását hirdette, de azoktól mégis lényegesen eltért, amennyiben a határöröket egyelőre kizárta a képviselőválasztási jog gyakorlatából s Dalmácia visszacsatolását mindkét országgyűlés határozatától tette függővé, a Muraköz kérdését pedig már eldönttnek tekintette.³

Időközben — hogy a horvátok közóhajának legalább ennyiben megfeleljen a kormány, — végbement a megyék szervezése s a főispánok beiktatása. Zágrábban, ahol Kukuljević Iván foglalta el a főispáni széket, az első megyegyűlés mindjárt megragadta az alkalmat, hogy a báni konferencia határozmányait magáévá tegye s különösen a horvát országgyűlés egybehívását sürgesse.⁴ Ez utóbbi meg is történt, éspedig úgy, hogy a horvát országgyűlés⁵ ugyanarra a napra hívatott össze, amelyre a magyar, előbb azonban a minisztertanácsnak néhány vitás kérdésben kellett állást foglalnia. A magyar kancellária azt kívánta, hogy az 1848 előtti gyakorlatnak megfelelően a horvát rendekhez, Szlavonia három megyéjéhez és a hét szab. kir. városához a bán útján a magyar ország-

¹ *U. ott* jan. 5., febr. 7., 14., *Megy. alk. mozg.* 11. s köv. l., *P. N.* jan. 8. est., 29. est., febr. 4. est., 10. regg., 14. regg., 16. est., 19. est.

² *P. N.* jan. 23. regg., febr. 7. regg.

³ *U. ott* márc. 6. esti; *Rogge id. köt.* 131. l.

⁴ *P. N.* febr. 16. regg.

⁵ Deák Ferenc is — a zágrábi körlevél alkalmából írt cikkében — használja az «országgyűlés» kifejezést a horvát tartománygyűlés megjelölésére.

gyűlésre szóló királyi meghívók intéztessenek. Ezt Mazuranic — természetesen teljes egyetértésben Schmerlinggel és a többi osztrák miniszterekkel — határozottan ellenezte, mondván, hogy az 1848 előtti alkotmányt és közjogi viszonyt maga Magyarország tépte szét, az 1848-ait pedig Horvátország el nem ismerte. Ez az intézkedés — szerinte — prejudikálna Magyar- és Horvátország viszonyának, mely az októberi diplomában függőben levőnek van elismerve; igaz, hogy a magyar király koronázásánál Horvátországnak is interveniálnia kell, de ez amúgyis meg fog történni. Megegyezés csak egy héttel később oly értelemben jött létre, hogy a horvát főrendek meghívassanak a magyar országgyűlésre, s a magyar udvari kancellár intézzen meghívót a bánhoz, melyben őt egy a magyar országgyűlésre küldendő horvát delegáció egybeállítására kéri fel. A horvát tartománygyűlésre szóló meghívóban azután kifejezésre jutott az is, hogy annak feladata lesz Sokčević bánnak hivatalába való beiktatása, továbbá képviselők küldése, a budai koronázásra és a magyar országgyűlésre.¹ A választások folyamában aztán megtörtént az, hogy Fiume városa az ostromállapot ellenére ismételve megtagadta képviselőjének a horvát tartománygyűlésre való küldését; a leszavazott választók óriási többsége «nessuno» (senki) felírással ellátott szavazólapot nyújtott be.²

Ugyanekkor megtörtént a zágrábi helytartóság és a báni tábla, valamint a horvátországi bíróságok szervezése. A helytartóság címében kifejezésre jutott Dalmácia jogi odatarozása; egyébként a szervezés a budai helytartóság mintájára történt s a bécsi horvát udvari dikasterium is a magyar kancelláriáiéhoz hasonló hatáskört kapott. Jellemző tény, hogy az átszervezéskor az összes nem horvát-szlavon tisztviselők eltávolíttatván, még a szlovéneknek is osztaniok kellett e sorsot.³ A báni tábla visszaállíttatott s magába foglalta az úrbéri főtörvényszéket is; címe: «Dalmácia, Horvát- és Szlavonország báni táblája» szintén megfelelt az egyesítés eszméjének; az elsőfolyamodású bíróságok helyére léptek a megyei törvényszékek, — éppúgy mint Magyarországon — de az anyagi jog terén megmaradt az osztrák polgári törvénykönyv érvénye. Visszaállították a tartománygyűlés által betöltendő albáni és báni ítélőmesteri méltóságokat is; az egész törvénykezésben kötelező lett a horvát szolgálati nyelv, csak az ügyvédekre és jegyzőkre nézve eszközölt a minisztertanács némi enyhítő módosításokat az eredeti javaslaton.⁴

A megyei élet megindulását Horvátországban a vezető vármegye, Zágráb arra használta föl, hogy mindjárt első közgyűléséből körlevelet

¹ H. H. S. A. Min. C. Pr. márc. 7. és 15., P. N. márc. 15. est.

² P. N. márc. 20. est., ápr. 24.

³ Min. C. Pr. márc. 7.. P. N. márc. 24.

⁴ Min. C. Pr. márc. 16.

intézzék úgy Horvát= mint Magyarország összes törvényhatóságaihoz.¹ De ebben a körlevélben, bár ez is testvéreknek szólítja a magyarokat s ez is kifejezi a közjogi kapocs megújításának óhaját, nem a varasdi körlevél valóban testvéries hangja szólal meg; ez keserű vádakkal illeti Magyarországot, vádolja, hogy Horvátországot a multban megfosztotta önállóságától, sőt — világos célzattal — még a magyarföldi nemzeti= ségek elnyomásának bélyegét is reásüti. Ez a körlevél azáltal lett nevezetessé, hogy megszólaltatta Deák Ferencet, aki a Pesti Naplóban² hosszú cikkben válaszolt e váratlan támadásra, rendkívüli alaposággal cáfolta meg a körlevél történeti fejtegetéseit és törvénymagyarázatait; megállapította Magyar= és Horvátországnak kölcsönös szabad meg= egyezés alapján történelmileg kialakult közjogi viszonyát, méltósággal utasította vissza a gyűlölködés és gúny ama hangját, mely nem szolgálja a kölcsönösen kívánt kiegyezés érdekeit, s végül rámutatott arra, hogy ha Horvátország külön akar válni Magyarországtól, csak egy útja van: a birodalmi tanácsba való belépés és a beolvadás az osztrák centralizmusba. A cikk Bécsben is nagy hatást tett s tartalmával a mérsékelt horvátok is meg voltak elégedve.

Az osztrák kormány nemzetiségi politikájának ez időbeli képe azonban nem volna teljes, ha az erdélyi és horvátországi szervezés jelenségei mellett szemügyre nem vennők azt is, ami a szerb bánóság és vajdaság kimondott visszacsatolása után ez országrész kormányzata terén történt. Itt más volt a helyzet, mint Erdélyben vagy Horvátországban, mert ezekre nézve az úniót Magyarországgal az októberi diploma el nem ismerte, ellenben a bánásra és vajdaságra nézve elismerte, ezek visszacsatolását a december 27=i legf. elhatározás kimondta, a temesvári helytartóságot feloszlatták, s a visszacsatolt négy vármegyében a képviselőválasztások a magyar országgyűlésre épp= úgy megindultak és végbe is mentek, mint a többi Magyarországon. Mégis, mint láttuk, az alatt az ürügy alatt, hogy a szerbek privilégiumai az új helyzetben biztosítandók, tanácskozások és intézkedések helyeztetek kilátásba, melyek gyakorlatilag csak arra szolgáltak, hogy a szerbségben — mely a valóságban csak egy töredéke volt az ottani lakosságnak — tovább is ébren tartsa a neki nagy szomorúságot okozott visszacsatolás megváltoztatásának reményét. Kétségtelen, hogy e re=

¹ P. N. márc. 12. est.

² Márc. 24. A cikket közli Kónyi is: II. 598. s köv. l. Kétségtelen, hogy az 1848: V. tcikknek Horvátországra vonatkozó rendelkezései nem számolnak Horvátország azon jogállásával, melyet Magyarország 1867=ben, sőt már 1861=ben elismert, de Deák helyesen utal arra, hogy e törvényhez a horvát követek — utasításaiknak megfelelően — hozzájárultak s ezért indokolatlan Redlich (II. 212. s kv. l.) felháborodása, mellyel e törvényt Magyarország részéről elkövetett jog= tiprásnak minősíti.

mény főtáplálója Schmerling államminiszter volt, ki folytonos érintkezésben maradt Rajačić patriarchával, tovább is a magyar kancellária mellőzésével intézte a szerb egyházi ügyeket, s kívül ezért Vay kancellárnak szünetlenül hatásköri összeütközései voltak.¹

A szerbeknek eredetileg csak azt helyezték kilátásba, hogy a kormány a megtörtént visszacsatolás után a patriarcha által kijelölendő tizenkét bizalmi férfiúval Bécsben tanácskozásokat fog folytatni a szerbek privilégiumainak biztosítása ügyében, a nemzeti kongresszus összehívásának gondolatát a kormány akkor egyenesen visszautasította. De a makacsság, amellyel a pátriarcha a kongresszus egybehívásának tervéhez ragaszkodott, s a pártfogás, amelyben azt Schmerling államminiszter részesítette, a magyar kormányférfiak engedékeny magatartása és súlytalanságuk érzése mellett végre is diadalmaskodtak. Rajačić egyszerűen megtagadta a bizalmi férfiak kijelölését, mert szerrinte e kérdésben nyilatkozni a «szerb nemzetgyűlés» van hivatva.² Habár a miniszterek s köztük maga Schmerling is elismerni voltak kénytelenek, hogy a szerb nemzeti kongresszus, úgy, a mint azt az 1790:XXIV. tc. szervezte, tisztán az egyházi önkormányzat orgánuma, mégis, még gr. Szécsen is hozzájárult ahhoz, hogy ez esetben kivételesen ez a nemzeti kongresszus kérdeztessék meg a szerbségnek nyújtandó nemzeti garanciákra nézve s a patriarcha felhívassék a választások kiírására, amelyekben azonban csak a volt bánáság és vajdaság, valamint az időközben Horvátországhoz átcsatolt rumai és ittoki kerületek szerb lakossága vehet részt. Az erre vonatkozó felhívást az államminiszter és a magyar kancellár egyidejűleg fogják kibocsátani. A kongresszus helyéül Szécsen Péterváradot vagy Temesvárt ajánlotta, de a minisztertanács többsége a határőrvidéken fekvő Karlóca mellett döntött.³

A szerbek igyekezete odairányult, hogy az egybehívandó nemzeti kongresszus megelőzze a magyar országgyűlés összejövetelét s határozataival esetleg befolyásolhassa annak tanácskozásait, vagy legalább az azon megjelenő szerb képviselők magatartását; de e tekintetben már — az idő rövidsége miatt is — csak félsikert érhettek el. A kongresszus ugyan március 28-ra hívatott össze, a három püspökön kívül 25 egyházi és 50 világi tag részvételével,⁴ de «belső egyenetlenségek miatt» csak április 3-án volt megnyitható, úgyhogy tárgyalásai — mint látni fogjuk — időben összeestek a magyar országgyűlésével.⁵

¹ O. L. K. E. 95. szám, *Vay Eml. I.* 376. l., P. N. márc. 12. est.

² P. N. jan. 25. est.

³ H. H. S. A. Min. C. Pr. febr. 19.

⁴ U. ott márc. 20.

⁵ P. N. márc. 29. regg., ápr. 6. és 10., *Redlich* (id. m. II. 272. l.) tévesen keltezteti a szerb kongresszus feliratát március 5-ről.

Ha tekintetbe vesszük, hogy az 1848—49-ből ismeretes Hurbán már 1861. februáriusában egy emlékiratot nyújtott be az osztrák kormánynak,¹ melyben az északi tótoknak a kormány segítségével a magyarok elkülönülési törekvései elleni «erődsáncul» való szervezését, sőt «Szlovenszónak» Magyarországtól való elkülönítését és közvetlenül az osztrák államba való bekebelezését ajánlotta, akkor tisztában lehetünk aziránt, hogy az 1861-i országgyűlés folyama alatt megindult északi tót és rutén nemzetiségi mozgalmak szálai osztrák kormánykörökhöz fűződtek. Azt a törekvését a kormánynak, hogy Magyarország harcát alkotmányáért a magyarságot körülfogó nemzetiségi zónák fölhasználásával s az elnyomatás alatt létrejött nemzeti egység megbontásával gyöngítse, hozzá közelálló politikusok is elismerték,² s valóban lehetetlen e szempontból nem látnunk az összefüggést a kormány erdélyi, horvátországi és bánági politikája s az északi szlávok későbbi követelései között. Itt e törekvés csak kezdetét veszi, hogy később még sokkal nyíltabban bontakozzék ki.

¹ Közölte *Steier Lajos* a «Prágai Magy. Hírlap» 1927. júl. 3-i számában.

² *Wertheimer* (id. m. I. 179. l.) a porosz követ jelentése nyomán idézi Zsedényi nyilatkozatát, mely szerint a császár a magyarok túlzott követelései ellen kénytelen a nemzetiségeknél keresni támogatást.